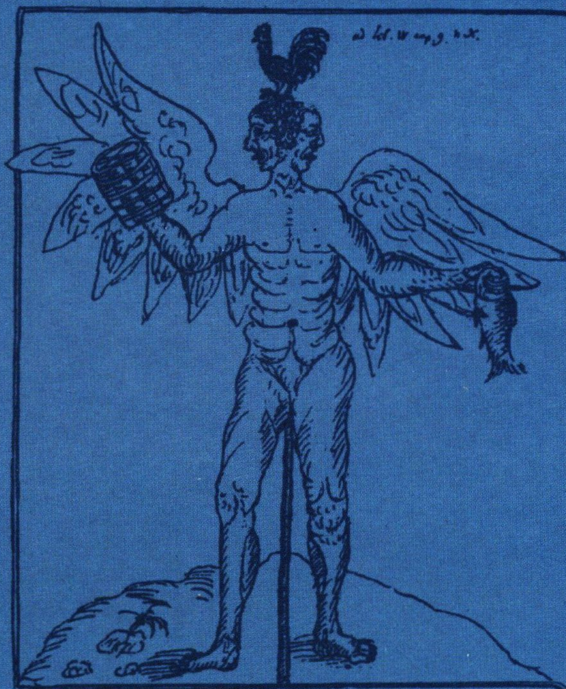
Dainius Razauskas

Vėjū̆kas

Lietuvių
vėjo demono
vardo ir įvaizdžio
rekonstrukcija,
atsižvelgiant į vieną
skitų atitikmenį
(osetinų *wæjug* / *wæjyg*)

DAINIUS RAZAUSKAS

VĖJŪKAS

Lietuvių vėjo demono vardo ir įvaizdžio rekonstrukcija,
atsižvelgiant į vieną skitų atitikmenį (osetinų *wæjug* / *wæjyg*)

LIETUVIŲ LITERATŪROS IR TAUTOSAKOS INSTITUTAS

VILNIUS 2004

UDK 398(474.5)
Ra284

Recenzavo
dr. Lina Būgienė,
hab. dr. Simas Karaliūnas

Viršelio dailininkas
Rokas Gelažius

Leidinį parėmė
LR Švietimo ir mokslo ministerija

ISBN 9955-475-63-3

© Dainius Razauskas, 2004
© Rokas Gelažius, 2004
© Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2004

Turinys

Pratarmė

Dingstimi šiam darbui tapo rusų orientalisto, Rusijos Mokslų akademijos Orientalistikos instituto Sankt Peterburge profesoriaus Jaroslavo Vasilkovo pranešimas „Indoiranėnų Vajus ir Gogolio Vijus: sugrįžimas prie pamirštos hipotezės" (*Индо-иранский Vayu и гоголевский Вий: возвращение к забытой гипотезе*), skaitytas II-joje kasmetinėje tarptautinėje mokslinėje konferencijoje „Azijos studijos: tyrinėjimai ir problemos" Vilniaus universitete 2001 m. gegužės 11 d. Todėl darbas ir prasideda pirmąsyk Vijaus klausimą iškėlusio žymaus XX a. osetinų kilmės iranisto Vasilijaus Abajevo (1900–2001) citata. Tačiau dėmesys telkiamas visai į ką kita, o būtent į V. Abajevo minimą osetinų tautosakos demoną vájugą (*wæjug* / *wæjyg*), kurį jis kildina iš iranėnų vėjo dievybės *Vayu-*, tiksliau, iš jos skitiškos (šiaurės iranėnų) atmainos priesaga išplėstu vardu **Vayuka-*, kurį ta proga, remdamasis dar kai kuriomis Herodoto bei kt. užuominomis, ir rekonstruoja.

Man pasirodė esant įmanoma šią V. Abajevo rekonstrukciją patvirtinti lietuviška (ir iš dalies latviška) medžiaga. Pirma, lietuvių tautosakoje apie vėjo dievybę, ar tiesiog suasmenintą Vėją, esama įspūdingų paralelių tiek apskritai su indoiranėnų, tiek ir būtent su iranėnų atitinkamais vaizdiniais. Antra, gausūs lietuviški duomenys patikimai ir nedviprasmiškai liudija mitinį vėją esant labai glaudžiai susijusį su mirtimi, vėlėmis bei velniais, taigi iš esmės irgi virtusį „demonu", kaip kad osetinų vajugas iš skitų Vajuko. Juoba kad tarp osetinų vajugo ir lietuvių „sudemoninto", ar tiesiog „blogojo", vėjo esama ir daugiau, konkretesnių panašumų. Trečia, lietuvių kalbos mažybinis vėjo pavadinimas *vėjukas* ir panašiai sudarytas vėjarodį žymintis žodis *vėjūkas* abu yra formaliai visiškai tikslūs rekonstruotojo skitų vėjo dievybės vardo **Vayuka-* atitikmenys, patvirtinantys tiek pačią iranėniškojo vardo rekonstrukciją, tiek ir, papildomai, būtent vėjišką osetinų vajugo prigimtį.

Iranėnų mitiniai bei kalbiniai atitikmenys savo ruožtu leidžia kalbėti apie atitinkamos lietuvių vėjo dievybės įvaizdžio bei vardo rekonstrukciją. Tuo tikslu, be tautosakos duomenų, dar aptariama XVII a. M. Pretorijaus aprašyta bei nupiešta Vėjopačio „statula“, mėginant ją susieti su atitinkamais vėlesnių lietuviškų vėjarodžių vaizdiniais ir spėjant, jog tradiciniai lietuviški vėjarodžiai vaizduoja būtent senąją vėjo dievybę įvairiomis joso atmainomis ar apraiškomis, galimas daiktas, būtent vardu **Vėjūkas* (plg. minėtus apeliatyvus *vėjukas* ‘vėjelis’ ir *vėjūkas* ‘vėjarodis’). Šiokių tokių užuominų tokiam vėjo dievybės vardui esama ir pačioje tautosakoje, kurios atitinkamų motyvų kilmę tad, regis, būtų galima nukelti į gana senus laikus, kai (indo)iranėnai ir (pra)baltai dar palaikė tiesioginius tarpusavio ryšius. Senu baltizmu tokiu atveju galėtų būti įtartas esant ir suomių žodis *viukka*, ar *viuka*, ‘šaltas, smelkiantis vėjas’, taip kartu papildomai patvirtindamas šio lietuvių vėjo pavadinimo (bent jau apeliatyvo) archajiškumą. Ir t. t.

Čia pat nedelsdamas noriu pareikšti padėką: Vilniaus universiteto Mokslo muziejaus vedėjui Vytautui Griciui – už suteiktą „Vėjopačio“ piešinio kopiją iš M. Pretorijaus rankraščio (pav. 1); Vilniaus universiteto Orientalistikos centro dėstytojui dr. Valdui Jaskūnui – už nurodytus „Ramajanos“ sutrumpintą [žr. literatūros sąraše: Sen] bei pilną [Shastri] vertimus; Lietuvos Dailės muziejaus Liaudies meno foto rinkinio saugotojai Žydrei Petrauskaitei – už nurodytą R. Dethlefseno [Detlefzenas] knygą; Broniui Savukynui – už nurodytą A. J. Greimo laiško apie Bangpūtį publikaciją [Savukynas KTI] bei kai kurias vertingas pastabas; Lietuvos Nacionalinio muziejaus vyr. muziejininkei Skaidrei Urbonienei – už nurodytas vėjarodžių publikacijas leidiniuose [Kynas VJR], [Kynas VV] ir [MA]; minėtajam Jaroslavui Vasilkovui – už suteiktą sogdų Vešparkaro, iranėnų „Visa pergalinčio vėjo“, freskos piešinį (pav. 35). Kartu labai ačiū draugams ir kolegoms, kurie manimi pasitikėjo ir palaikė.

Šaltiniai originalo kalba, lietuvių irgi, bus cituojami kursyvu, o jų vertimai iš kitų kalbų, kaip ir tyrinėtojų darbai, – kabutėse. Kabutės tarp kabučių (citatose), kad nesipainiotų, keičiamos viengubomis kabutėmis; jose pateikiamos ir nagrinėjamų žodžių reikšmės. Nuorodos lenktuose skliaustuose žymi nurodomo šaltinio struktūros skaidmenis, pavyzdžiui, „Rigveda" (IV.17.3) arba J. Basanavičiaus „Lietuviškos pasakos II" (III.7); tuo tarpu laužtiniuose skliaustuose – leidinio santrumpą arba jo autoriaus pavardę, kuriuos žr. literatūros ir šaltinių sąraše, romėniški sk., jei yra, – tomą, o arabiški – puslapius, pavyzdžiui, atitinkamai [Ригведа I–IV 378] arba [BLP II 112] (po dvitaškio čia kartais dar pridedamas, kai yra, cituojamo fragmento numeris, kuris kitąsyk gali būti tas pats teksto struktūros skaidmuo, kai nenurodytas atskirai). Į patį cituojamą tekstą laužtiniuose skliaustuose, kaip įprasta, įterpiami trumpi paaiškinimai ar pataisymai. Visi išretinimai, jei nieko tamtyč nepasakyta, – mano.

1. Osetinų *wæjug* / *wæjyg*: įvaizdis ir tyrinėjimų apžvalga

V. Abajevas 1958 metais paskelbė straipsnį, kuriame Gogolio iš ukrainų tautosakos paimtą mirties demoną, pabaisą Viją (ukr. *Вiй* < sen. slavų **Вѣйь*, praslavų **Vějь*, < ide. **u̯ēi̯u-*[1]) susiejo su iranėnų vėjo dievu *Vayu*, indoiranėnų *Vāyu*, ta proga probėgšmiais užkabindamas ir lietuvių Vėjopatį:

„Pradžioje *Vayu* – vėjo dievybė. Vėją indoiranėnai įkūnijo dviejose dievybėse: *Vāyu* ir *Vāta*. Abu vardai yra šaknies *vā-* ‘pūsti’ vediniai. *Vāta-* buvo itin glaudžiai susijęs su savo įkūnijama gamtos stichija, tuo tarpu *Vāyu-* labai anksti ėmė apaugti naujais požymiais bei funkcijomis, taigi iš jo vėjiškos prigimties kitąsyk likdavo visai mažai. Jis galėjo reikštis kaip aukščiausias dievas, kaip dangaus dievas, kaip karo dievas ir, galiausiai, kaip mirties dievas. Jo santykinis svoris indoiranėnų mitologijoje buvo itin didelis. Tiek ‘Rigvedoje’, tiek ‘Avestoje’ jis yra vienas iš pagrindinių dievų. Švedų mokslininkas Stigas Wikanderis, paskyręs jam dvitomį darbą, rašo: ‘[...] Nėra abejonių: jei apie kokią dievybę ir galima pasakyti, kad ji arijų periodu užėmė vyraujančią padėtį, tai yra Vajus. [...]’[2]. Toliau, nurodydamas

[1] Pagal V. Abajevo rekonstrukciją [Абаев ОВПГ 306; Абаев ИЭС 69, 70]. Šį slavų žodį tebėra galima atpažinti tokiuose sudurtiniuose kaip baltarusių *подвей* (viesulus keliančio mitinio personažo pavadinimas) [СД I 380], rusų *суховей* = liet. *saũsvėjis* [Откупщиков 24] ir pan.

[2] Cituojama iš: *Wikander S.* Vayu, Teil I. Lund, 1941, p. ix-x. Vėjų kultą Persijoje mini Herodotas („Istorija“ I.131), pasak kurio, persai, be vyriausiojo dangaus dievo, dar „aukoja saulei, mėnuliui, žemei, ugniai, vandeniui ir vėjams“ [Herodotas 62]. Pasak Lukiano, skitai prisiekdavę vėju ir kalaviju [žr. Абаев ИЭС 70]. Zoroastrizmo mitologijoje „visa nugalintis“ („Jaštas“ 15.5) Vajus buvo karių luomo dievas, o vėliau ėmė reikšti visą oro erdvę tarp žemės ir dangaus ir tiesiog patį dangų [Zaehner 148–150]. Išskirtinei vėjo dievybės reikšmei indoiranėnų mitologijoje pritaria ir T. Gamkrelidzė su V. Ivanovu: „Indoiranėnų tradicijoje mitologinė pora, sudaryta iš Vėjo dievo ir Griaustinio dievo (dviskaita – sen. indų *Indrā-Vāyū* ‘Indra ir Vėjas’, *Vātāparjanyā* ‘Vėtros dievas ir Perkūnijos dievas’), patalpinama pačiame panteono priešakyje ir laikoma ištisos dievų bei mitinių herojų kartos protėviais“ [Гамкрелидзе, Иванов 677]. O štai „Rigvedoje“ (X.168.4) vėjo dievas *Vāta-* apibūdinamas kaip *ātmā́ devā́nām bhúvanasya gárbhaḥ* „dievų dvasia, būties užuomazga“ [Aufrecht II 452]. Ir t. t.

Vėjo kulto pėdsakus italikuose bei germanuose, Wikanderis daro išvadą, jog šis priklauso ne tik indoiranėnų, bet ir indoeuropiečių mitologijai. Šia proga reikia paminėti ir senovės lietuvių vėjo dievybę *Wejo-patis*, kur *Wejo-* atitinka indoiranėnų *Vāyu-*, o *patis* (indoeuropiečių *potis*) reiškia 'viešpatis', kaip ir kai kurių senovės indų dievybių varduose bei epitetuose, pavyzdžiui, *Bṛhas-pati-*, *Prajā-pati-*, *Soma-pati-*, *Svar-pati-* ir pan. *Wejo-patis*, vadinasi, reiškia 'viešpatis Vėjas'" [Абаев ОВПГ 305].

Visų pirma čia krenta į akis neįprasta Vėjopačio vardo interpretacija: mes suvokiame jį kaip vėjo ar vėjų viešpatį, o ne kaip „viešpatį Vėją". Nors ir pastarajai interpretacijai galima būtų rasti šiokių tokių argumentų. Pirmiausia omeny – žinoma lietuvių sakmė „Saulė, Vėjas ir Žiema" (atitinkamai latvių *Saule, Sals un Vējš*), kurioje suasmeninti Saulė, Vėjas ir Žiema (latviuose *Sals* 'Šaltis') klausia žmogaus, prieš kurį gi iš jų tasai praeidamas nukėlė kepurę ar nusilenkė, t.y. kurį iš jų pagerbė. Žmogus prisipažįsta, jog šitaip pagerbė būtent Vėją. Tada Saulė pagrasina jį vasarą sudeginti, bet vėjas pažada vėsiai papūsti ir atgaivinti. Žiema (Šaltis) pagrasina sušaldyti, bet vėjas pažada papūsti šiltai ir ištirpinti sniegą[3]. Taigi vėjas šioje sakmėje pristatomas kaip galingiausia stichija, savo ruožtu suasmenintas Vėjas – kaip galingiausias, didžiausio pagerbimo vertas dievas. Tiesa, rusų mįslė *Свищет, гонит, вслед ему кланяются* „Švilpia, gena, [visi] jam nusilenkia" (vėjas) mena visai buitišką tokio vėjo „pagerbimo" priežastį, nors štai minklė *Кто над землёю царь?* „Kas žemės karalius?" vis dėto pabrėžia jo viešpatavimą [Загадки 24: Nr. 242 ir 23: Nr. 232]. Žinoma rusams ir atitinkama sakmė (*Солнце, Ветер и Мороз* „Saulė, Vėjas ir Šaltis"), o ją pateikdamas A. Afanasjevas kaip tik pastebi, jog „paprastoje liaudyje vėjas iki šiol garsėja kaip ponas" ar „(vieš)patis" (*слывет господином*) [Афанасьев I 159], kas išties

[3] AT 3900, pagal J. Balio išplėstą klasifikaciją, žr. Balys III 221, IV 201: Nr. 215; BLP II 384: Nr. XII.5; LT IV 582: Nr. 606; LauD 280–281; SV 18 (kartais Žiemą atstoja Mėnuo, o Vėjas pagerbiamas iš baimės, dėl jo baisios išvaizdos, priešingai Saulei ir Mėnesiui, žr. MLT 59–60: Nr. 408; Dundulienė SL 129–130); latvių – LTT 51–52. Tiesa, esama ir štai tokio pobūdžio duomenų: *Kitą kartą saulė pergalėjusi vėją. Kad vėjas pūtė, tad žmogus macniau pritūrėjo ploščių. O kad saulė pradėjo kaitinti, tad ir ploščius nukrito* [DŽT II 219: Nr.550], plg. analogiško turinio mįsles.

patvirtina minėtą V. Abajevo išsakytą Vėjopačio vardo interpretaciją. Plg. dar: *Огонь царь, вода царица, земля матушка, небо отец, ветер господин, дождь кормилец, солнце князь, луна княгиня* „Ugnis – karalius, vanduo – karalienė, žemė – motina, dangus – tėvas, vėjas – ponas / (vieš)patis, lietus – maitintojas, saulė – kunigaikštis, mėnuo – kunigaikštienė“ [Даль II 644]. O štai kai kurių tarptautinių (slavų?) patarlių lietuviškuose variantuose vėjas (ar Vėjas?) tiesiog užima Dievo vietą, plg. lietuvių *Tykiam vėjas užpučia, o greitasai pats užbėga* ir baltarusių (atitinkamai ir rusų): *На ціхага бог нанясець, рэзвы сам набяжыць* [Grigas 519: Nr. 545]. Arba štai ukrainų dainoje: *Ой повій, вітроньку, с гори на долину, / Ой, принесы, Боже, здалека родину!* „Ai, papūsk, vėjeli, nuo kalnų į slėnį, / Ai, atnešk, Dievuli, iš toli širdelę“, kur „*Боже*, – A. Potebnios nuomone, – mena vėją“ [Потебня 47]. Ir Lietuvoje žmonės dar visai neseniai atminė, *jog turėjo būti dievaitis, kuris valdė viršūnes medžių, orą ir kitus aukštus patėmijimus, o jį paprastai vadydavo Vėjas. Dievaitis Vėjas turėjo keturis sūnus* ir t.t. [BLPĮ III 77: Nr. 24]. Nors patroniminė priesaga *-aitis* šiaip jau gali reikšti Vėją esant Dievo sūnų, ką patvirtintų ir mįslės, kuriose Vėjas pasirodo kaip Dangaus (ir Žemės) sūnus, pavyzdžiui: *Pati plati, pats dar platesnis, sūnus sukčius, duktė akla* – „žemė, dangus, vėjas, naktis“ [MS 197][4]. Kitoje mįslėje Vėjas pavadinamas „sūnaus žirgu“: *Tėvo diržas nesulenkiamas, motinos skrynia neuždaroma, sūnaus žirgas nesulaikomas* – „kelias, ežeras, vėjas“ [MS 167; žr. LKŽ XX 716 ir kt.]. O štai latvių dainoje (Tdz 54643) vėlgi pats *Dīveņš brauca Vēja zyrgus* „Dievulis važiavo Vėjo arkliais (žirgais)“ [Kursīte 337][5]. Šiaip ar taip,

[4] Variantus žr. MS 159, 198. Mįslė paliudyta jau XVII a. pabaigos ar XVIII a. pradžios anoniminiame smulkiosios tautosakos rinkinyje [SLT 413].

[5] Žirgas, arklys apskritai neretai prilyginami vėjui. Pavyzdžiui: *Arklys kaip vėjas* (Joniškėlis, Pasvalio r.); *Miklus arkliokas! Kad eina – kaip vėjas* (Utena); *Varpelis užgaudžia, arklys sužvengia ir eina kaip vėjas* (V. Kudirka); *Kaip vėjas mano arkliai, niekas nenutvertų* (Žemaitė) [LKPŽ 312]; *Greitas, kaip vėjo kumelys* [SK 511: Nr. 87] ir pan. Plg. dainoje: *Tai pavirtau ąžuolėliu, / O žirgelis – šiauriu vėjeliu* [LT II 297: Nr. 327]. Dar plg. ir latvių dainą (LD 33798): *Kam tie zirgi, kam tie rati, / Kas tie tādi sabraukuši? / – Vēja zirgi, Vēja rati, / Saules meitas precinieki* „Kieno tie arkliai (žirgai), kieno tie ratai, / Kas ten tokie atvažiavo? / Vėjo arkliai (žirgai), Vėjo ratai, / Saulės dukros jaunikiai“ (arba *Vēja zirgi, Laimes rati* „Vėjo žirgai, Laimės ratai“: LD 17144) [Kursīte 337]. Plg. šiuo atžvilgiu vėją menančias rusų

galima spėti baltus ir slavus kitados Vėją irgi laikius pakankamai reikšminga dievybe, nors turimi skurdūs mitologijos šaltiniai apie vėją bei (kur kas gausesni) tautosakos duomenys, kuriuos dar minėsime, parodo jį veikiau kaip demoną ar bent jau antraeilę mitinę būtybę.

Iš dalies tad ir baltų atveju teisingi yra V. Abajevo žodžiai, pasakyti apie ukrainų Vijų, jo laikomą degraduota slavų vėjo dievybe: „Čia visų pirma reikia atsižvelgti į neišvengiamą senos pagoniškos dievybės sumenkėjimą krikščioniškoje tautoje, daugelį amžių gyvenančioje su krikščionybe. Nėra ko nė laukti, kad būtų išlikusi toji didybės aureolė, kuri supo dievą Vajų arijų periodu". Mat panašiai degradavo ir pačių iranėnų vėjo dievybė: „Juoba pamokanti šiuo atžvilgiu yra lemtis, ištikusi dievą Vajų kitos krikščioniškos tautos – osetinų folklore. Senovės iranėnų *Vayu*, čia įgavęs pavidalą *wæjug*, – tai įprastas osetinų epo bei pasakų personažas. Tik iš jo buvusios didybės nieko neliko. *Wæjug* – tai kvaila ir pikta pabaisa, kuri, nepaisant savo jėgos, neišvengiamai pralaimi grumtynes su žmogumi. Osetinų pasakose *wæjug* paprastai vaidina tokį patį vaidmenį, kaip Europos pasakose – žmogėdra (prancūzų *ogre*). Jokio ryšio su vėjo stichija osetinų *wæjug*'e aptikti nebeįmanoma" [Абаев ОВПГ 306][6].

Pasak B. Kalojevo, osetinų mitologijoje vájugas – tai milžinas, kartais vienaakis milžinas, milžinas su ryškia marga barzda arba net septyngalvis milžinas. Vajugai gyvena bokštuose, pilyse, olose,

---

mįslės: *Есть у дедушки конек – всему свету не догнать* „Turi senelis [Dievas?] žirgelį – niekas pasaulyje nepavis"; *Братцева коня не поймать* „Brolio žirgo nepagausi"; *По полю бежит сивый жеребец* „Lauku bėga šyvas eržilas"; *Сивый жеребец на все царство ржет* „Šyvas žirgas per visą karalystę žvengia" [Загадки 23: Nr. 206, 222, 224, 225]; *Сивый жеребец улицей несется* „Šyvas eržilas gatve lekia" [РФ 132] ir pan. Senovės Graikijoje, „pasivertęs žirgu, Borėjas turėjo su Erichtonijo kumelėmis dvylika vėjo greitumo kumeliukų. Kumeliukų jis susilaukė ir su viena iš erinijų bei harpijų" [AMŽ 78]. Žirgus harpija gimdo ir su piečiu Zefyru, antai „Iliadoje" (XVI. 148–150): „Automedontas todėl jam [Patroklui] tuoj žirgus greituosius pakinkė – / Ksantą ir Baliją, porą, kur lėkdavo greitai kaip vėjai. / Harpija buvo, Podargė, kadais juos atvedus Zefyrui" [Homeras II 333]. Vedų įkvėptieji muniai (*muni-*) ekstazėje skrajoja „pasibalnoję vėjus" (*vāta-*) ir patys apibūdinami kaip „vėjo žirgai" (sg. *vātasyā́śvaḥ* = *vātasya* 'vėjo, vėtros' *aśvaḥ* 'arklys, ašvis') (RV X.136.3,5) [Aufrecht II 435; Ригведа IX–X 292, 530]. Su vėjo ir žirgo tarpusavio sąsaja dar susidursime kiek kitu atžvilgiu.

[6] Čia ženklas *æ* žymi, paties V. Abajevo žodžiais, „priešakinės eilės *a*" [Абаев ОЯФ 6], kitaip sakant, balsį, „lyg tarpinį tarp *a* ir *e*", kilusį iš iranėnų *a* [ten pat 203]. Visos kitos raidės tarimu maždaug atitinka lietuviškąsias, o *w* – angliškąją. Apie iranėnų vėjo dievybės demonizavimąsi bei galimas jo priežastis panašiai žr. Абаев ИЭС 70–71, taip pat iš dalies toliau.

kovoja su nartais[7] ir visuomet jiems pralaimi, nes yra kvaili ir nerangūs. Osetinai vajugus įsivaizdavo kaip labai didelio ūgio žmones, neretai įsikuriančius gyvenamame name ir kenkiančius jo gyventojams. Epe minimi vajugai tikriniais vardais: tai Tyhyfyrtas Mukara, kuriam nartų protėviai mokėję duoklę mergelėmis; Sainag-Aldaras, kuriam didvyris Batrazas, keršydamas už tėvą, nukirto dešinę ranką; Alafas, įjunkęs lankytis pas nartus šokiuose, kur jaunimui laužė kojas [MHM II 543, žr. 266]. Svarbiausi „nartų žygdarbiai susiję su savo žemės gynyba nuo prievartautojų mitinių pabaisų – vienaakių milžinų vajugų. [...] Toks yra margabarzdis vajugas, atklydęs į nartų kalnus. Jis rijo galvijus, nartų išgintus į ganyklas, kol jaunasis Batrazas jį užmušė (sakmė ‘Batrazas ir Margabarzdis vajugas’). Kartą narsi nartų jaunuomenė, vedama savo išmintingų senolių, visiems metams išsirengė į žygį. Tada nuožmusis vajugas Tyhyfyrtas Mukara per savo pasiuntinį perdavė likusiems nartams tokius žodžius: ‘Jūsų protėviai mano protėviams mokėjo duoklę mergelėmis. Jau daug metų aš nereikalavau iš jūsų šios duoklės, o dabar nusprendžiau šios duoklės vėl pareikalauti. Jei neduosite, atimsiu jėga’. Kol bejėgiai sēniai ir negaluojantys nartai tarėsi, vajugas pasirodė pas nartus pats, išsirinko geriausias nartų mergeles ir išsivarė pas save. Batrazas, būdamas

[7] Nartai – tai osetinų ir kai kurių kitų Kaukazo tautų tuo pat vardu pavadinto epo „didvyrių tauta“, ar gentis, pasižyminti daugeliu mitinių ypatybių: nartai atsiradę pačioje pasaulio pradžioje, kai kurių žymių nartų vienas iš tėvų tiesiog yra dievas ar kita mitinė būtybė, nartai nuolat bendrauja bei kariauja su dievais bei kitomis mitinėmis būtybėmis ir patys neretai demonstruoja dieviškus sugebėjimus. „Nartų“ epas kaip visuma susidarė apie VIII–VII a. pr. m. e. skitų-sarmatų tradicijoje ir atspindi daugelį jų papročių bei tikėjimų. Plačiau žr. B. Kalojevo straipsnius [MHM II 199–200, 265–266; plg. ME II 74–46, 331–333], taip pat G. Dumézilio veikalus, pavyzdžiui, rusų kalba išleistame rinkinyje „Osetinų epas ir mitologija“ [Дюмезиль ОЭМ] bei monografijoje „Skitai ir nartai“ [Дюмезиль СН]. V. Abajevo žodžiais, „padavimai apie nartus, kaip parodyta Millerio, Dumézilio bei mūsų, daug kuo atspindi skitų buitį bei skitų užsiėmimus“ [Абаев ОЯФ 237]; geografiniu požiūriu, epas susiformavo Šiaurinio Pajuodjūrio stepėse [ten pat 47]. Dabartiniu savo pavidalu tad „‘Nartų’ epas susidarė glaudžiai sąveikaujant bei susilydžius dviems mitologiniams epiniams ciklams: skitų-alanų, atsinešto osetinų protėvių, ir vietinio kaukazietiško, kurį buvo sukūrusios Kaukazo kilmės tautos“ [Абаев СЕИ 83]. Pats nartų pavadinimas, pagal vyraujančią etimologiją, remiasi indoiranėnų žodžiu *nar-* ‘vyras, didvyris’, o šis – ide. šaknimi **ner-* ‘galia; galingas, pajėgus; vyras’, iš kurios galiausiai turime tokius lietuviškus žodžius kaip *narsùs*, *į-nir̃tęs*, taip pat *nar̃tas* ‘pyktis, įniršis, užsispyrimas’ bei kt. [žr. Дюмезиль ОЭМ 10, 20, 163–164, 216 ir toliau Mayrhofer II 148–149; Pokorny 765; Fraenkel 504; LKŽ VIII 562 ir kt.].

danguje, išgirdo apie nelaimę iš Satános pasiųsto vanago, kaip mat nušoko žemėn, surado vajugą ir žiaurioje kovoje jį užmušė, išvadavo iš vajugo povandeninio bokšto nartų mergeles bei žmonas ir parvedė jas namo (sakmė 'Batrazas ir Tyhyfyrtas Mukara'). Batrazas išgelbėjo nuo neišvengiamos žūties nartų kilminguosius, medžioklės metu patekusius septynių brolių vajugų nelaisvėn (sakmė 'Kaip Batrazas išgelbėjo kilminguosius nartus'). Vieną atšiaurią žiemą nartų šalyje iškrito daug sniego, ir prasidėjo galvijų badas. Išmintingojo Uryzmago bei nartų senolių patarimu, jie nutarė žūtbūt išgelbėti kaimenę – ją reikėjo nuginti vajugo Taro sūnų šalin, pajūrin, kur visus metus kaip šilkas banguoja žolė. Į šią galingiausių vajugų, Taro sūnų Mukaros ir Bibyco, šalį galvijus ginti teko Soslanui, kuris vajugams prisistatė už piemenį. Soslanas parodė vajugams savo garsiuosius 'žaidimus'. Juos parodžius, Soslanui pavyksta gudrumu įveikti galinguosius vajugus (sakmė 'Soslanas ir Taro sūnūs')" [Калоев 122–123].

Dar išsamiau, su šaltinių citatomis (kurių nuorodas, kartu su kai kurių žodžų osetiniškomis formomis, čia praleisime) osetinų vajugą pristato specialiai jam skirtame straipsnyje vėlgi V. Abajevas 1989 m. išėjusiame savo „Istorinio etimologinio osetinų kalbos žodyno" IV tome. Vajugas (*wæjug* / *wæjyg*[8]) – tai „mėgiamas osetinų liaudies demonologijos personažas. Vienodai populiarus pasakose ir herojiniame epe, padavimuose apie nartus. Vajugai 'Dievo buvo sukurti dar prieš nartus ir buvo nepaprasto ūgio bei jėgos'. Pasakose, pasiskolintose iš gruzinų, taip pat iš jų pasiskolintuose padavimuose apie Amiraną gruz. *devi* nuosekliai verčiamas žodžiu *wæjyg*; gruz. *devi* savo ruožtu pasiskolinta iš persų *dēv*, *dīv* 'pikta dvasia', 'baubas', 'demonas' (avest. *daeva-* 'pikta dvasia', sen. indų *deva-* 'dievas'). Kai kuriose vienodo siužeto pasakose, kur veikia piktos būtybės, viename variante jos vadinamos *wæjyg*, kitame – *xæjræg* 'velnias'. Kai kuriose pasakose 'velnias' ir 'vajugas' veikia kaip identiškos

[8] Ženklas *y* osetinų kalbos žodžių transkripcijose apskritai žymi, V. Abajevo žodžiais, „neaiškaus atspalvio balsį, atsiradusį redukavusis *i* arba *u*" [Абаев ОЯФ 6], šiuo atveju, – būtent *u*, kaip matyti iš paralelinės žodžio lyties. Žodžio lyčių skirtumai tarmiški: būtent „digorų tarmėje balsiai *i*, *u* išliko nepakitę nuo senovės iranėnų periodo. Ironų tarmėje jie susiliejo į vieną nevisiškai išreikštą balsį *y* (ə)" [ten pat 203; dar žr. Mayrhofer III 190]. Čia paprastumo dėlei kalbamas personažas visur vadinamas „vájugu".

arba giminingos būtybės. Tai tik dar kartą patvirtina demonišką vajugų prigimtį. 'Žirgo paaukojime mirusiajam' vajugas pasirodo kaip mirusiųjų karalystės sargybinis. Vajugai vaizduojami kaip nepaprastai stiprūs milžinai, kai kada vienaakiai arba kreivi, septyngalviai arba net šimtagalviai. Paprastai jie priešiški žmogui, bet pasitaiko ir 'gerų' vajugų, pas kuriuos, pavyzdžiui, kaip jų auklėtiniai, gyvena pasakos herojai. Iki pat nesenų laikų liaudyje gyvavo tikėjimas vajugų tikrumu. Gimtajame Kobi aule vaikystėje aš esu girdėjęs nemažai pasakojimų (ne pasakų, bet 'tikrų' pasakojimų) apie vajugus. Buvo pasakojama, jog kažkokio Karajevo namuose naktimis ėmė girdėtis neaiškūs garsai – bildesiai, traškesiai, trankomi langai bei durys ir pan. Žiniuonė paaiškino, jog visa tai – vajugo darbas. Pasirodo, prieš kurį laiką Karajevas statyboms tašė akmenį, o skeveldra pataikė į vajugo sūnų ir jį sužeidė. Naktiniai triukšmai – tai vajugo kerštas už savo sūnų. [...] Taip pat buvo pasakojama apie du vajugus, kurie per Tereko upę svaidė vienas kitam akmens luitus. Ant tų luitų esą iki šiol matyti jų pirštų atspaudai. Apie vieną mūsų aulo gyventoją, vardu Ganpo, pasakojo, kad jam po susitikimo su vajugu pasimaišė protas. Viena plati ir lygi šienaujama pieva ant kalno šlaito netoli aulo Uchat buvo vadinama *Wæjygy mūs* 'vajugo klojimas'. Osetinų sakmėse jie vaidina maždaug tokį patį vaidmenį kaip žmogėdros – rusų, *ogre* – prancūzų, *mangas* – mongolų. Tos pat giminės yra graikų kiklopai. Osetinų epo pasakojimas apie 'Nartą Uryzmagą ir kreivą vajugą' ne tik siužetu, bet ir detalėmis sutampa su epizodu apie Odisėją ir kiklopą Polifemą. Tipologiškai čia priklauso ir šiaurės germanų *troll*. Gyvena jie arba pavieniui, arba grupėmis – trys, septyni arba daugiau brolių, arba visa šeima. Su jais kovojančiam herojui tenka sunkūs išmėginimai, bet galų gale jis juos nugali, nes vajugai, nors nepaprastai stiprūs, gerokai atsilieka nuo žmogaus protu bei sumanumu. Kaip bendrinis žodis *wæjyg* / *wæjug* vartojamas ir tiesiog reikšme 'milžinas', 'milžiniškas', 'didžiulis'" [Абаев ИЭС 68–69]. Kai kurias atskiras vajugų ypatybes toliau dar panagrinėsime smulkiau.

Kadangi osetinų vajugas, kaip aukščiau jau buvo pažymėta paties Abajevo, regimai nieko bendra su vėju nebeturi, tai galima suabejoti ir jo genetiniu ryšiu su iranėnų *Vayu*. Taip ir padarė V. Ivanovas savo

straipsnyje, irgi skirtame Gogolio Vijui. Jis iš tikrųjų pripažįsta galimybę osetinų vajugą susieti su ukrainų Vijumi, ir netgi randa tokiai sąsajai svarių papildomų argumentų, tik neigia paties vajugo ryšį su vėju, t.y. osetinų *wæjyg* – su iranėnų *Vayu*. Vienas iš tokių papildomų argumentų – tas, jog kaip ir Vijus, „vajugas susijęs tuo pat metu ir su mirtimi, ir su geležimi: *Mærdty fsæn dwærttæ dyn iw wæjyg bakændzæn* 'Mirusiųjų geležinius vartus tau vajugas atvers'" [Иванов ОП 134], kaip kad sakoma aukščiau Abajevo jau minėtame apeiginiame laidotuvių tekste „Žirgo paaukojimas mirusiajam"[9]. „Antra, vajugas osetinų padavimuose neretai pasirodo besąs vienaakis" [ten pat], o tai esą irgi skiria jį nuo iranėnų Vajaus ir apskritai nuo žinomų mitinių vėjo įvaizdžių.

Tačiau V. Abajevas, prasitaręs, kad „jokio ryšio su vėjo stichija osetinų *wæjug*'e aptikti nebeįmanoma" (žr. aukščiau), buvo ne visai teisus. Šiokių tokių minėto ryšio užuominų „Nartų" epe vis dėlto tebesama. Pavyzdžiui, vajugų šalis kartais pasiekiama pakeliui skrendant į dangų [HO 7, 26–27], t.y. kaip tik ten, kur plyti oro ir vėjo valdos. Kartais vajugai susiję su debesimis: supykę vajugai „apsiniaukia kaip audros debesys" [HO 32], o nukovus vajugą, „staiga debesis išsisklaidė" [HO 50]. Pagaliau neretai vajugai su vėju ar viesulu lyginami bei siejami ir visai atvirai, pavyzdžiui: „Jis [vajugas] ant žirgo greičiau už vėją lėkė" [HO 50]; vajugams Karui ir Karafui pasirodžius prie upės, jos mitiniai gyventojai donbetrai „dugne pasislėpė nuo vėjo gūsio" [HO 52], „ir ne vienas [žmogus] tais vargo metais Karo kvėptelėjimu buvo paverstas į ledą" [HO 53]. O kitąsyk „staiga baisus viesulas pralėkė kalnais, vėjas medžius su šaknimis rovė, ir tapo aišku, kad visos negandos kyla iš milžiniškų Karadzau nasrų. Tatai jo, pabaisos, kvėpavimas žmones krėtė iš siaubo" [HO 229], juoba kad netrukus pats „Karadzau į girią puolė ir ėmė rauti su šaknimis medžius" [HO 232], tuo tarsi savaime personifikuodamas minėtąjį „baisų viesulą". Vajugai, kartu su kitais nartų priešais, prieš puldami Batrazą, pagalbon „audrų valdovo paprašė vėjo" [HO 208] ir pan. Verta dėmesio šiuo atžvilgiu ir paties V. Abajevo

[9] Dėl jo dar žr. Абаев СЕИ 111, past. 69. Apie ukrainų Vijaus ryšį su Vajugu dar žr. V. Ivanovo ir V. Toporovo Vijui skirtą straipsnį „Pasaulio tautų mituose" [MHM I 235–236].

vaikystėje girdėta sakmė apie vajugą, keršijusį už akmens skeveldra sužeistą sūnų, dėl ko „namuose naktimis ėmė girdėtis neaiškūs garsai – bildesiai, traškesiai, trankomi langai bei durys". Ir pats vajugo sūnaus sužeidimo būdas, kaip vėliau matysime, ir juolab keršaujant „trankomi langai bei durys" kuo puikiausiai dera mitiniam vėjui ar viesului[10]. Pagaliau atvirai vėją ar viesulą mena kai kurie osetinų vajugo atitikmenys [dėl to žr. MHM II 200; ME II 75] artimų Kaukazo tautų „Nartų" epuose. Taip abchazų daugiagalvio vienaakio (kiekvienoje galvoje po akį) milžino Adau pasirodymą visuomet palydi viesulas ir griausmas su žaibais [MHM I 44], o adygų mergeles grobiančiam slibinui Bliago tiesiog iš akių pučia visa pakeliui šluojanti pūga [MHM I 176].

Todėl V. Abajevas 1965 m. knygoje „Skitų – Europos kalbų izoglosos" pakartojo 1958 m. savo išsakytas mintis apie osetinų vajugo genetinį ryšį su iranėnų vėjo dievybe ir dar papildė jas kai kuriomis naujomis lingvistinėmis rekonstrukcijomis. Jo žodžiais, „tenka skaitytis su tuo, kad, spaudžiant krikščionybei, senieji pagoniškieji dievai išnyko ne iškart, bet arba adaptuodamiesi susiliejo su krikščionių šventaisiais ir taip naujais vardais visiškai ar tik iš dalies išsaugojo savo senąją prigimtį, arba iš ‘aukštosios’ religijos sferos perėjo į ‘žemąją’ demonologijos sferą, į folklorą, į magiškas apeigas ir kt., iš dievų virto demonais, piktomis dvasiomis, pasakų pabaisomis, liaudies epo personažais ir pan. Būtent toks procesas lėmė, kad arijų dievas *Vāyu-*, pradžioj vėjo, paskui karo, keršto, mirties dievas, osetinų folklore vardu *Wæjyg* / *Wæjug* atsidūrė tai piktos pabaisos, tai mirusiųjų pasaulio vartininko vaidmenyje", nes, kaip sakoma jau cituotame apeiginiame tekste, „Mirusiųjų geležinius vartus tau vajugas atvers" [Абаев СЕИ 111]. Pagaliau „yra pagrindo manyti, jog *Wæjyg*, osetinuose degradavęs iki pabaisos, skitams dar tebebuvo gerbiama dievybė" [Абаев СЕИ 112]. Tokią prielaidą tyrinėtojas daro remdamasis Herodotu, kuris savo „Istorijoje" (IV.59) pagal *interpretatio graeca* aiškina, jog „Hestija skitiškai vadinasi Tabiti, Dzeusas,

[10] Antai latvių dainoje iš K. Baruono rinkinio *Latvju dainas* (LD 27438) taip elgiasi būtent suasmeninta, mitinė Vėjo motė: *Ej gulēt, Vēja māte, / Neklabini nama durvis* „Eik miegoti, Vėjo mote, / Neklebenki namo durų" [Kursīte 338]. Apie latvių Vėjo motę dar bus kalbama.

mano nuomone, teisingiausiai vadinamas Papėju, Žemė – Api, Apolonas – Oitosyras, Uranija – Argimpasa, Poseidonas – Tagimasadas“ [Herodotas 228]. Kadangi minėtoji *'Αργίμπασα* to paties Herodoto kitąsyk užrašoma kaip *'Αρτίμπασα*, tai, daro prielaidą V. Abajevas, ir *Οἰτόσυρος* galįs būti klaidingai užrašytas **Οἰγόσυρος*, kurį visiškai taisyklingai atitiktų iranėnų **Vayuka-sūra-*, pažodžiui ‘galingasis Vajukas’. Kadangi *k* šiaurės iranėnų tarmėse dėsningai virsta *g*[11], tai šis iranėnų **Vayuka-* savo ruožtu gali būti laikomas taisyklingu osetiniškojo *wæjug*, ar *wæjyg*, provaizdžiu, taip papildomai patvirtindamas pastarojo ryšį ir su *Vayu-*, vėju. Ir pagaliau vėlgi šiame „skitų **Οἰγόσυρος* ‘galingasis Vėjas’ ataidi prūsų *Wejopatis* ‘viešpatis Vėjas’“ [Абаев СЕИ 112].

1989 m. „Osetinų kalbos istorinio etimologinio žodyno“ ketvirtajame tome V. Abajevas vėlgi pakartoja šiuos savo atliktos rekonstrukcijos argumentus, skitų **oigo-* graikiškai užrašytame varde **Οἰγόσυρος* formos atžvilgiu čia jau tiesiog sutapatindamas su osetinų *wæjyg*, ir priduria keletą papildomų: armėnų kalbos iranizmą *vahuk’* ‘burtininkas, raganius’, kurdų *wəjuk* ‘naktinė pabaisa’, kartu spėdamas, jog ir sogdų *w’ywk* bei pehlevio kalbos *w’ywg* ‘medžiotojas’ galį būti tiesioginiai iranėnų vėjo dievybės vardo **Văyuka-* atspindžiai (kaip kad pali kalboje žodis *ludda* ‘medžiotojas’ remiasi vedų audros dievo *Rudra-* vardu), o pati ši iranėnų vėjo dievybė, be kai kurių papildomų sąsajų (kaip antai lotynų *Vēdius* < *Vējus dius* ‘dievas Vėjas’ bei *Vējovis* < *Vējus Jovis* ‘mirusiųjų pasaulio bei keršto dievas’ [pažodžiui išeitų ‘Jupiterio Vėjas’]), vėl pabrėžtinai siejama su lietuvių Vėjopačiu ar Vėjadieviu [Абаев ИЭС 69–71][12].

Ir G. Dumézilis apie osetinų *wæjug* ‘milžinas’ sako: „Aš aiškinu jį taip pat, kaip V. Abajevas, t.y. vedu iš indoiranėnų dievo *Văyu*, tik kitaip argumentuodamas“ [Дюмезиль ОЭМ 148]. O argumentuoja autorius tokią raidą pačia indoiranėnų mitinio vėjo prigimtimi: „Milžinas, grubus, kvailas pasakų milžinas, nuolatinis didvyrių priešas, taip pat milžinas, su kuriuo siejami kai kurie liaudies tikėjimai bei

[11] Dėl to dar žr. Абаев ОЯФ 210 t.

[12] Tokią lietuvių Vėjadievio ar Vėjdievio sąsają su lotyniškuoju Vediju savo Vėjopačiui skirtame straipsnyje „Pasaulio tautų mituose“ palaiko ir V. Ivanovas su V. Toporovu [МНМ I 227].

vietiniai padavimai, digorų tarmėje vadinamas *wæjug*, o ironų – *wæjyg* arba *wæjig*. Šis žodis iškart išaiškintas kaip indoiranėnų dievo *Vāyu* 'vėjas' (vedų *Vāyú*, avestos *Vayu-*) vedinys, pridūrus gerai žinomą ir paplitusią priesagą. Tačiau pats Abajevo paaiškinimas, kaip vyko degradacija, dievą pavertusi milžinu, nuskambėjo ne taip įtikinamai. Abajevas daro prielaidą, kad **Vāyu-ka* buvęs kažkurios vienos genties 'aukščiausia dievybe' ir kad kitos, priešiškos gentys jį nužeminę, o įžengusi krikščionybė pribaigusi. Dabar mes jau žinome, kad sąvokos 'aukščiausia dievybė' indoiranėnų dievams be atodairos taikyti negalima. [...] S. Wikanderio atskleistas 'Mahabharatos mitologinis fondas' pakeitė šį požiūrį, parodė, kad išties svarbus dievas Vajus, kurio reikšmė ankstesniais laikais, prieš pasirodant pirmiesiems paminklams, buvo dar didesnė, užėmė griežtai apibrėžtą vietą sudėtingoje teologinėje sistemoje, kurioje ne mažiau apibrėžtas vietas turėjo ir kitos 'aukščiausios dievybės'. Būtent: priešvediniais laikais jis viešpatavo antrajai funkcijai, fizinės jėgos, paprastai karingos, funkcijai dviem atžvilgiais – visuomeniniu ir kosminiu. Ir čia Vajus, kaip atsvara Indrai, įkūnija kaip tik tą jėgos atmainą, kuri daro jį itin artimą, iš prigimties artimą pasakų milžinui, iki kurio jį ir nužemino osetinų tautosaka". Juoba kad „osetinų kalba iki mūsų laikų išlaikė du indoiranėnų vėjo pavadinimus – *vāyu* ir *vāta*. Digorų *wad(æ)*, ironų *wad* kai kuriuose sudurtiniuose žodžiuose, kaip antai 'vėjas', 'vėjo malūnas' bei 'zefyras', ir dabar tebereiškia vėtrą. Šis *wad* niekad nesudievinamas. Tautosakoje žinoma 'Vėtrų valdovė', bet vadinama ji sudurtiniu žodžiu digorų *Wad-æxsinæ*, ironų *Wad-æxsin* (*æxin(æ)* pažodžiui 'viešpati'). Dabartinė padėtis kalboje, kai *wadæ* siejamas su gamtos reiškiniu, o *wæjug* visai prarado ryšį su vėju ir težymi mitologinių būtybių klasę, – tai tik visiškai išsipildžiusi diferenciacija, prasidėjusi dar 'Rigvedoje' bei 'Avestoje'. A. Mackdonellas: 'Kiekvienas iš dviejų vėjo vardų, *Vāyu* ir *Vāta*, vartotas tiek gamtos reiškiniui, tiek jo dieviškai personifikacijai pavadinti. Tačiau *Vāyu* visų pirma yra dievas, o *Vāta* – stichija'[13]. O dėl to, kad *wæjug* iš tikrinio

[13] Dumézilio cituota iš: *Mackdonell A. A.* Vedic Mythology. Oxford, 1897, p. 81. Pažymėtina, kad indoiranėnų vėjo pavadinimas *vāta-* turi tą patį šaknies formantą (ide. *-*t*-) kaip lietuvių *vėtra* [žr. Pokorny 83–84 ir kt.].

vardo virto bendriniu ‘milžinas’, tai šis virsmas niekuo nesiskiria nuo šventųjų Elijo ir Jurgio vardų, be savo įprastos reikšmės, žyminčių dviejų rūšių dvasias, dažnai minimas padavimuose apie nartus“ [Дюмезиль ОЭМ 149–150, 151–152].

V. Abajevo aptiktą osetinų vajugo vardo ryšį su (indo)iranėnų vėjo pavadinimu, be to, mini, nieko prieš nepasakydami, ir žymus indoiranistas M. Mayrhoferis [Mayrhofer III 190], ir šiuolaikinis rusų iranistas I. Rakas [Рак 459], ir kai kurie kiti pastarojo paminėti mokslininkai (žr. ten pat). Ypač pažymėtina, kad ir pagrindinis šios hipotezės priešininkas V. Ivanovas – kartu su T. Gamkrelidze parašytame ir 1984 m. Tbilisyje išleistame garsiame veikale „Indoeuropiečių kalba ir indoeuropiečiai“ – galiausiai pripažino vajugo vėjišką prigimtį: pabrėžę Vėjo dievo reikšmę bendroje indoiranėnų tradicijoje, autoriai, nurodydami minėtąjį 1965 m. V. Abajevo darbą, priduria, jog „mitologinis ‘Vėjo’ kaip ‘Milžino’ įvaizdis atsispindi ir atskirose iranėnų tradicijose iki pat mūsų laikų, plg. oset. *wæjug* < **vayu-ka* ‘milžinas’“ [Гамкрелидзе, Иванов 677]. Taigi osetinų vajugo ryšiui su vėju prieštaravimų nebėra.

Mums itin svarbu, kad tokiam ryšiui, kalbėdamas apie lietuvių vėjo ir velnio sąsajas, platesniame tipologiniame kontekste pritarė ir N. Vėlius: „Su vėju skraido germanų Votanas, graikų Hermis, romėnų Merkurijus[14]. Šie dievai yra susiję su mirusiaisiais, įsivaizduojami kaip mirusiųjų palydovai į pomirtinį pasaulį. Su pomirtiniu pasauliu

[14] Votano vardas, kaip kad seniai jau spėjama, gali būti tiesioginis sen. indų vėjo pavadinimo *vāta-*, arba Vėjo dievybės vardo *Vāta-*, atitikmuo [žr. Mayrhofer III 185; Гамкрелидзе, Иванов 835–836]. Tokiu atveju jis būtų susijęs ir su lietuvių *vėju* bei juolab *vėt-ra*. Panašių į Hermio bei Merkurijaus požymių lietuvių Vėjas savo ruožtu turi, pavyzdžiui, minėtoje mįslėje: *Pati plati, pats dar platesnis, sūnus sukčius, duktė akla* – „žemė, dangus, vėjas, naktis“. Vėjas čia yra Dangaus ir Žemės sūnus – sukčius. Hermis, Dzeuso ir Majos sūnus (romėnų Merkurijaus motina Maja buvo kaip tik Žemės deivė), kaip žinoma, irgi yra „sukčius“ *par excellence*. Plg. šiuo atžvilgiu rusų mįslę *Пришел вор во двор, хозяина в окно унес* „Atėjo v a g i s į kiemą, šeimininką per langą išsinešė“ (v ė j a s ir dūmai) [Загадки 102: Nr. 3226]. Dėl lietuvių Vėjo, ar paprasčiausiai vėjo, dalyvavimo mirusiojo vėlei keliaujant į aną pasaulį, kuo pasižymi graikų Hermis (plg. „Odisėją“ XXIV.1–14) ir romėnų Merkurijus, žr. toliau. Beje, su *Merkurijumi* palyginamas prašosi (keldamas įtarimų ir dėl tiesioginės vėlyvos pastarojo įtakos) ir lietuvių vėjo vardas *Merkeušas*, kaip antai sakmėje „Broliai vėjai“ (AT 3902, pagal J. Balio išplėstą klasifikaciją [Balys III 221]): *Pietų vėjas vadinasi Pundušas, vakarų – Tarteušas, žiemių – Jovušas, o rytų – Merkeušas* [BLP I 277:

siejamas ir osetinų *wæjug*, artimas indų *Vāyú*, persų *Vayu* giminaitis. Jis kaip tik buvo įsivaizduojamas kaip pomirtinio pasaulio vartininkas“ [Vėlius ChLMP 71].

Toliau ketinu parodyti, kad lietuvių mitinis vėjas, ypač „blogasis“, ar tiesiog vėjo demonas, ne tik apskritai, bet ir ne vienu konkrečiu savo bruožu iš tikrųjų yra panašus į osetinų vajugą, juoba kad tarp jų – ir tie bruožai, kuriais remiantis mėginta užginčyti vajugo vėjišką prigimtį. Kitaip sakant, iš palyginimo su lietuvių tautosakos „bloguoju“ vėju išplauks, jog ir tai, kad osetinų vajugas pasireiškia kaip mirties demonas, kaip milžinas, neretai vienaakis, sužeidžiamas atskilusia akmens skeveldra ir t. t., tik patvirtina jo vėjišką prigimtį. O lyginant su osetinų vajugu, kartu išryškėja ir lietuvių vėjo demono bei apskritai vėjo dievybės paveikslas. Tam ir skirta antroji šio darbo dalis. Be to, šia prasme papildomai pasitvirtina, kartu įgydamas konkretesnį turinį, ir V. Abajevo ne kartą pabrėžtas iranėnų vėjo dievo

---

Nr. XI.3; LauD 285; LT IV 586: Nr. 612; SV 7]. *Vėją Jovušą* savo ruožtu plg. su minėtu lotynų *Vējus Jovis*.

Kita vertus, plg. vėjų vardus rusų užkalbėjime, akivaizdžiai susijusius su keturiais evangelistais: *Батюшки ветры, батюшки вихори, сильные могучие богатыри: Лука, Марко, Матвей, Гаврило, пятый вихорь!* „Mielieji mano vėjai, mielieji viesulai, stiprieji galiūnai: Lukai, Morkau, Matai, Gavrila, penktasis viesule!“ [Власова 87]. Nors ir čia vėjų sutapatinimas su evangelistais gali būti vėlesnis, juoba kad ketvirtasis vietoj Jono pavadinamas Gavrila, ir dargi priduriamas „penktasis viesulas“, atstojantis tradicinio pasaulio modelio centrinę vertikalią ašį, kuriai savo ruožtu atstovautų lietuvių keturių „brolių vėjų“ tėvas (kaip iš dalies jau buvo užsiminta, *Dievaitis Vėjas turėjo keturis sūnus, kurie tėvo paliepimo klausydavo ir katrą į katrą pusę pasiųsdavo pūsti orą, tokiu vardu vadydavo: Rytys, Pietys, Vakaris ir Šiaurys* [BLPĮ III 77: Nr. 245]). Pagal krikščionišką modelį, jį tektų tapatinti su Kristumi tarp keturių evangelistų (plg. *Духи божие от устов его, / Самаго царя, Христа небесного* „Dievo dvasios [čia = vėjai] iš burnos jo, / Paties karaliaus, Kristaus dangiškojo“ [Афанасьев I 145]). Lyginant minėtus rusų užkalbėjimo keturis vėjus, į kuriuos kreipiamasi epitetu *батюшки*, su keturiais lietuvių „*broliais* vėjais“, verta atkreipti dėmesį ir į tai, kad rusų *бáтя*, *бáтюшка* ‘tėtušis; mielasis’ kilme remiasi slavų žodžiu **bratъ*, rusų *брат* ‘brolis’ ir etimologiškai tiesiog atitinka lietuvių *brólis* [Фасмер I 135]. E. Fraenkelio žodžiais, „deminutyvinės formos rus. *батюшка* ‘tėvelis’, tiesiog ‘b r o l e l i s’, serbų-kroatų *bac'a* ‘brolelis’, *bato* ‘brolelis’ ir ‘tėvelis’ priklauso žodžiui sl. *bratъ*. Lygiai taip pat latvių kalboje brolelis vadinamas *bālis*, *bālelis*, *bāleliņš*, lietuvių – *ay broli, batai, batukai mana* (L. Rėzos dainose), *ai bati, bati, batuži, brolau* (L. Juškos dainose)“ [Frenkelis 47]. Tokie sutapimai kalbos lygmeny gali reikšti, jog sugretinti tekstai yra gerokai archajiški ir jau tikrai ne krikščioniškos kilmės, nors ir patyrę vėlesnę krikščionybės įtaką (palyginimui galima paminėti žinomą Kristaus ir keturių evangelistų „mandalos“ sąsają su senovės Egipto Horu ir keturiais jo sūnumis). Lietuviškajame tekste, be Merkeušo, savaime šiaip jau nekyla jokių sąsajų su evangelistais.

Vayu-, taip pat rekonstruotąja priesagine vardo lytimi **Vajuka-*, ryšys su M. Pretorijaus paliudytu lietuvių vėjo dievu Vėjopačiu (plg. ką tik minėtą moteriškos lyties osetinų *Wad-æxsin(æ)*, pažodžiui 'Vėtrų viešpati', taigi esmiškai „Vėtropati"). Vėjopatis, jo sąsajos su lietuvių tautosaka bei galimi atspindžiai vėlesnėje lietuviškų vėjarodžių tradicijoje aptariami trečiojoje darbo dalyje. Ketvirtoji dalis skirta V. Abajevo rekonstruotojo iranėnų vėjo dievybės vardo **Vajuka-* etimologinei tapatybei su lietuvių mažybiniu vėjo pavadinimu *vėjukas* bei vėjarodžio pavadinimu *vėjūkas*, kurią semantiškai pagrįs būtent antroje ir trečioje dalyse aptartos sąsajos. Ir galiausiai penktojoje, paskutinėje, dalyje trumpai apžvelgiamas baltų ir osetinų protėvių skitų istorinių kontaktų klausimas, suteikiantis aptariamiems palyginimams istorinį geografinį kontekstą.

2. Osetinų vajugas ir lietuvių vėjo demonas

2.1. Vėjas – mirusiųjų vėlės

Visų pirma, jau V. Abajevas atkreipė dėmesį į iranėnų vėjo dievo *Vayu* ryšį su mirtimi: „Turiu galvoje vaizdinius apie *Vayu* kaip mirties dievą. Šis vaidmuo ypač ryškus Avestoje, tekste, pavadintame *Aogəmadaēčā*. Šis tekstas zaratustrininkų buvo skaitomas laidotuvių apeigų metu, t.y. prilygo krikščioniškosioms gedulingosioms pamaldoms“ [Абаев ОВПГ 306]. Štai šio teksto posmai 77–81:

Galima praeiti keliu,
sergimu tekančios (upės) *Dānu*;
vienas tik (kelias) nepraeinamas –
negailestigojo *Vayu*.

Galima praeiti keliu,
sergimu slibino, storo kaip jautis,
puolančio žirgus, puolančio vyrus,
žmogžudžio negailestingo;
vienas tik (kelias) nepraeinamas –
negailestigojo *Vayu*.

Galima praeiti keliu,
sergimu tamsiai rudo lokio;
vienas tik (kelias) nepraeinamas –
negailestigojo *Vayu*.

Galima praeiti keliu,
sergimu plėšiko;
vienas tik (kelias) nepraeinamas –
negailestigojo *Vayu*.

Galima praeiti keliu,
sergimu ratuotos kariaunos;
vienas tik (kelias) nepraeinamas –
negailestigojo *Vayu*.[15]

[15] Versta iš pažodinio rusiško vertimo: Абаев СЕИ 114; poetinį rusišką vertimą žr. Абаев ОВПГ 306, angliškus – Zaehner 149; Vassilkov 485.

Pasak V. Abajevo, šių „'gedulingųjų pamaldų' prasmė aiški: žmogus gyvenime gali išvengti visokiausių pavojų: slibino, laukinio žvėries, plėšiko, net ištisos kariaunos, bet jeigu jau jis sutiko mirties dievą *Vayu*, išsigelbėjimo jam nebėra. Taip vaizdingai išsakoma mintis apie mirties neišvengiamybę" [Абаев ОВПГ 306; Абаев СЕИ 115].

Iranėnų *Vayu*, apskritai indoiranėnų *Vāyu* būdingą ryšį su mirtimi pabrėžia ir J. Vasilkovas, tuo siekdamas apginti V. Abajevo hipotezę apie Vajaus giminystę su Gogolio Vijumi: „Indoeuropiečių vėjo dievo ambivalentiškumas indoiranėnų mitologijoje ypač išreikštas. Iranėnų Vajus iš pagrindų dvilypis ir susijęs su mirtimi ne tik 'viena iš savo... dualizmo hipostazių' – t.y. kaip pehlevio [kalba užrašytų] tekstų 'piktasis Vajus', bet ir savo seniausiu pavidalu (žr. minėtą Avestos tekstą *Aogəmadaēčā*). Palyginimas su indiška medžiaga rodo jį buvus dvilypį jau indoiranėnų laikais. Tiesa, didžiausi indų-iranėnų panašumai pasireiškia ne pačiu archajiškiausiu ('Rigveda' – 'Avesta'), bet chronologiškai vėlesniu lygiu, nes abiejų hieratiškųjų tekstų archajiką nustelbė religiniai žynių pertvarkymai: Zarathuštra ('Gatose') apskritai Vajų padarė vienu iš demonų – devų, o rigvediškojo kulto aukojimams Vajus neturėjo didelės reikšmės (užtat, regis, didesnį vaidmenį vaidino liaudies apeigose bei mistinėse vratjų praktikose). Rigvedoje Vajus – tai vėjas, gimęs iš Pirmažmogio, o kartu ir pirmosios Aukos, Purušos kvėpavimo (X.90.13), visur kur keliaujantis ir 'krutantis visose gyvose būtybėse' (I.164.31) – t.y. identiškas visų gyvų būtybių, taip pat ir dievų (*ātmā devānām*: X.168.4) kvėpavimui. Jo griaunamasis aspektas Rigvedoje prislopintas; sakoma tik, kad jis lekia, viską triuškindamas (*ruján*: X.168.1; plg. Vajų epiniu vardu *Prabhañjana* 'Visa laužantis'[16] ir Vajaus sūnaus, jo žemiškojo

[16] Dėl tokio vėjo apibūdinimo plg. Vėjo „prisipažinimą" rusų mįslėje *Все ломаю, все срываю, ничему пощады нет* „V i s k ą l a u ž a u, viską plėšau, niekam nėra pasigailėjimo" [Загадки 24: Nr. 241]. Tačiau dar įdomesnės šiuo atžvilgiu atrodo sanskritiškojo epiteto lietuviškos etimologinės sąsajos. Dalykas tas, kad sanskrito veiksmažodžio šaknies *bhañj-* 'lauž(y)ti, griauti, daužyti' (*bhanákti* 'jis laužo, daužo, griauna, triuškina') taisyklingas atitikmuo lietuvių kalboje yra veiksmažodis *beñgti* 'baigti' [Mayrhofer II 469; Pokorny 114–115; žr. Fraenkel 34; Karulis I 107; Sabaliauskas 181, 203; Urbutis 100–104; taip pat Monier-Williams 683; Кочергина 474]. Plg. tokias jo reikšmes kaip *iš-beñgti* 'išvarginti', *nu-beñgti* 'nubaigti, užmušti', *pri-beñgti* 'pribaigti', *su-beñgti* 'sumušti' bei kt., taip pat minėtam Vajo epitetui formaliai artimą *pra-beñgti* [LKŽ I 753–754]. Tos pat kilmės galiausiai ir *prabangà*, aiškinama kaip

antrininko Bhymos charakteristikas: šėlas, siautėjimas, mažne demonizmas). Užtat turtingi informacijos apie Vajų, taip pat ir grėsminguoju jo atžvilgiu, yra vėlesni tekstai, betgi išsaugoję labai archajiškus vaizdinius. 'Ramajanoje' Vajus, gedėdamas jauno sūnaus (Hanumano), pasitraukia iš žemės į 'olą' (*guhām*); o kadangi jis – 'pranų valdovas' (*prāṇeśvaraḥ*)[17] bei 'gyvybės (vieš)patis' (*āyuṣaḥ patiḥ*), tai sukelia katastrofą: visa kas gyva liaujasi kvėpavę. Tik prikėlę Hanumaną dievai išgelbėjo pasaulį nuo pražūties (7.35). Sulig 'Matsja purana' (167.13–25), lygiai tokiu pat būdu (atimdamas iš visa ko gyvo kvėpavimą) Vajus (tiksliau – Višnus, įgavęs Vajaus pavidalą) sunaikina pasaulį pralajos [pasaulio pabaigos] metu. 'Mahabharatoje' (XII.17) Vajus minimas tarp 'dievų žudikų' šalia Kalos (Laiko-Likimo) ir Mritjaus (Mirties). Kitoje 'Mahabharatos' vietoje (XII.315.36–52) Vyāsa apibūdina Vajaus 'dėmenis' – tai 5 pranos kūne ir 7 išoriniai vėjai, iš kurių šešiems gamtiniams vėjams, judantiems atitinkamomis kosmoso kryptimis, griežtai priešinamas 7-asis vėjas *parāvaha* 'anapus nešantis'[18], kuris 'mirties valandą užgniaužia visų

'perviršis' [žr. Sabaliauskas 217] (t. y. kaip tam tikras „perbengimas"), plg. šiuo atžvilgiu vyr. g. *prābangas* reikšmę 'išdykavimas, išdaiga' [LKŽ X 484]. Plg. sanskrito *prabhaṅgín-* 'laužiantis, triuškinantis' [Monier-Williams 683; Кочергина 433]. Dėl atitinkamos lietuvių vėjo semantikos plg. *padáuža* 'kas daužosi, trankosi', S. Nėries *Viesulai padaužos jau sparnus pakėlę*, taip pat posakį *padaužom nueiti* reikšme 'vėjais, niekais virsti', *vėjų padauža* apie nerimtą žmogų; *Plikas laukas buvo baisiai, vėjas daužydavo* (Griškabūdis, Šakių r.); *Vėjas daužos iš visų šonų, galgi ir sudaris lietaus* (Sālakas, Zarasų r.); taip pat *Jau vėjas nemuša (nepučia)* (Jurbarkas); *Griaunamas (žmogų pargriaunantis) vėjas* (Tirkšliaĩ, Mažeikių r.), *vėjo duoti* 'barti, bausti, mušti' [LKŽ IX 39–40; XVIII 573, 583, 585] bei pan.

Įsidėmėtina, jog tos pat kalbamos šaknies žodis yra lietuvių *bangà*, plg. sanskrito *bhaṅgá-* 'lūžis' [žr. Mayrhofer II 460–461 ir visus ką tik išvardintus etimologinius šaltinius], plg. įprastą posakį *lūžta bangos* bei pan. Šiaip ar taip, bangas vandeny supučia būtent vėjas, ir apie tai dar turėsime progos pakalbėti.

[17] Sanskrito terminas *prāṇa-* žymi maždaug 'gyvybinį kvėpavimą', žodis padarytas iš priešdėlio *pra-* ir daiktavadžio *ana-* 'kvėpavimas' arba iš veiksmažodžio *prān-* 'įkvėpti, kvėpuoti, pūsti, gyventi' (*pra-* + *an-* 'kvėpuoti'). Žodis giminiškas sanskritiškajam *ánila-* 'vėjas', graikiškajam *ánemos* 'vėjas', lot. *animus* 'dvasia', *anima* 'dvelksmas, vėjas, kvėpavimas, siela, gyvybė, vėlė' ir pan. [dėl to žr. Mayrhofer I 33 ir kt.].

[18] Lietuviškai pažodžiui (ir etimologiškai tiek priešdėlio, tiek šaknies atžvilgiu [Fraenkel 572, 1236; Mayrhofer II 216, III 177–179; Pokorny 810, 1118–1120]) būtų *pervežėjas*, kas *per-veža*, plg. slavizmu laikomą *pervãžas*, *párvažas* 'keltas' (brus. *паравоз*, lenk. *przewóz*) [LKŽ IX 864–865]. Rusų *перевóз* vartojamas ir būtent sielų perkėlimo, ar „pervežimo",

gyvų būtybių kvėpavimą, tasai, paskui kurį jo keliais seka ir Mritjus, ir (Jama) Vaivasvata' (315.49). Apibūdinimas baigiamas sentencija: 'Tas aukščiausias vėjas, vadinamas Paravaha, – neįveikiamas', o tiksliau 'neaplenkiamas', 'kurio negalima apeiti, aplenkti' (*vāyuḥ sa duratikramaḥ*: 315.52), kas pagal prasmę nepaprastai primena minėto Avestos teksto *Aogəmadaēčā* 77–81 priedainį: 'vienas tik (kelias) nepraeinamas – negailestingojo *Vayu*'" [Васильков 61–62][19]. Dėl vėjo kaip „anapus nešančio" ar tiesiog „pernešančio" dar plg. upanišadas (*Bṛhadāraṇjaka upaniṣad* V.10.1): „Išties, kai asmuo (*puruṣa-*) palieka šį pasaulį, jis išeina į vėją (*vāyum*)" [PU 296; БУ 137] ir tik paskui patenka į saulę, mėnulį ir t. t. Indoarijų mitinio vėjo ryšys su mirtimi pagaliau tebėra akivaizdus netgi budizme, kur mirties demonas ir Budos priešininkas bei gundytojas Mara, skr. *Māra-*, kartais prilyginamas vėjui, kaip antai „Dhamapados" posmuose 7 ir 8: „Kas gyvas malonumais, nesuvaldo juslių, be saiko valgo, tingi ir nėra žvalus, tokį lengvai įveikia M a r a – kaip v i e s u l a s gležną medelį suniokoja. Kas gyvas ne tik malonumais, jusles savo tramdo, valgo saikingai, kas tvirto tikėjimo, kupinas ryžto, tokio neįveikia M a r a – kaip v ė t r a neįveikia kalnų uolos"[20].

---

kontekste: *Сидит Господь Бог со святыми за обеденным столом, а св. Николая нет. Наконец, является и он. „Почему ты опоздал к обеду", – спрашивает Господь. „Был я на морях, на п е р е в о з е – п е р е в е з семьсот душ", – отвечает Николай* „Sėdi Viešpats Dievas su šventaisiais už pietų stalo, o šv. Mikalojaus nėra. Pagaliau pasirodo ir jis. 'Kodėl pavėlavai pietų', – klausia Viešpats. 'Buvau jūrose, ant kelto (arba pervažo) – perkėliau (pervežiau) septynis šimtus sielų" [Левкиевская 173]. Arba: *Да тут ездит Михайло архангел царь, / П е р е в о з и т он д у ш и, души праведные, / Через огненную реку ко пресветлому раю* „Čia važinėja karalius arkangelas Mykolas, / Jis sielas perkelia, sielas dorąsias, / Per ugnies upę į šviesųjį rojų"; tuo tarpu *Души грешные, беззаконные, / Они вопят и кричат, / П е р е в о з у хотят* „Nusidėjusios, nedorosios sielos, / Jos staugia ir šaukia, / Kelto (arba perkėlimo, perkeliamos) nori" [Левкиевская 174]. Kelto bei keltininko „per mirusiųjų marias" ar „upę" mitinė simbolika gerai žinoma, tą patį veikmenį atlieka ir vėjas, pernešdamas vėlę nuo žemės į dausas – per „dangaus vandenis". Antai L. Nevskaja iš baltų ir slavų raudų, pateikusi eilę akivaizdžių pavyzdžių, daro išvadą, jog „šie tekstai priešpriešą 'viršus / apačia', 'vandens / oro kliūtis', lokalizuojant 'aną pasaulį', liudija esant ambivalentišką" [Невская 137]. Panašiai jau senovės Egipto „Piramidžių tekstuose", kur velionis per mirties vandenis plukdomas valtele, savo ruožtu sušunkama: „Pervežk jį, Totai, ant savo s p a r n o!" [Матье 48–49].

[19] Kiek plačiau žr. angliškame straipsnio variante: Vassilkov 488–492.

[20] Cituojama pagal šiuo metu dar tik rengiamą išleisti A. Beinoriaus lietuvišką vertimą iš originalo (pali) kalbos.

Atskirai verta trumpam sustoti ties J. Vasilkovo užsimintu indų epo „Ramajana“ padavimu apie vėjo dievą Vajų ir jo sūnų Hanumaną, kurį angliškame straipsnio variante autorius perpasakoja kiek išsamiau [žr. Vassilkov 489–490]. Mes gi remsimės H. P. Shastri'o angliškuoju „Ramajanos“ vertimu, kurio atitinkamą vietą (VII.35–36), dėl palyginimais bei pasikartojimais perkrautos kalbos, irgi tik perpasakosiu: Vėjo dievas Vajus su žmona Andžana susilaukė nuostabaus sūnaus. Kartą ji trumpam nuėjo į miško tankmę vaisių paskinti ir paliko savo alkaną sūnelį vieną. Tuo tarpu patekėjo saulė, ir tas, iš alkio nekantraudamas, palaikė ją vaisiumi ir metėsi prie jos. Hanumano, dar tik vaiko, šuolis apstulbino dievus: „Net patsai Vėjas nesugebėtų skristi taip greitai, kaip šitas Vėjo sūnus“. Tuo tarpu tėvas Vajus lydėjo savo sūnų ir, kad saulė nesusvilintų, gaubė jį savo vėsiu alsavimu. Taip, tėvo saugomas, Hanumanas prisiartino prie pat saulės. „Šis mažylis nežino, ką daro“, – pagalvojo Saulė ir nutarė nepraryti jo savo liepsnomis. Tuo tarpu Rahus, demonas, kuris periodiškai sukelia saulės bei mėnulio užtemimus, kaip tik šiandien ruošėsi Saulę pagrobti, tačiau netikėtai pamatęs Saulės ratuose vaiką, išsigandęs atšoko. Jis nuėjo pas Indrą ir pasiskundė: „O turtų valdove, kad patenkintum mano alkį, tu atidavei mano žinion saulę ir mėnulį. Kodėl gi dabar padovanojai juos kitam? Šiandien kaip tik užtemimo laikas, bet prisiartinęs radau kitą demoną saulę užvaldžius“. Tai išgirdęs, Indra didžiai nustebo ir nutarė pats pasižiūrėti, kas darosi. Tačiau alkanas bei nepatyręs Hanumanas ir artėjančio Indros dramblį iš tolo palaikė vaisiumi, todėl irgi puolė prie jo. Tada jau griausmavaldis Indra nejuokais įtūžo, paleido į Hanumaną savo galingąjį ginklą ir pamušė jį, o tasai nukrito ant kalno ir krisdamas dargi susilaužė žandikaulį. Išvydęs savo sūnų, gulintį žemai apačioje be gyvybės požymių, Vėjas didžiai užpyko ant Indros ir pasitraukė į olą, kartu pasiėmęs ir savo nutrenktą vaiką. Vėjui supykus ir pasitraukus iš pasaulio, visoms gyvoms būtybėms užėmė kvapą, jos liovėsi kvėpavusios ir krito negyvos it medžio stuobriai. Kartu žemėje liovėsi visos dievams skirtos šventos apeigos. Tada dievai, žmonės ir visos kitos gyvos būtybės suskubo pas Pradžapatį ir tarė: „Tu sutvėrei visas būtybes ir davei mums

Vėją už mūsų gyvybių viešpatį, kodėl tad jis, kuriam pavaldus visas gyvybės alsavimas, dabar mus apleido, užtraukdamas pragaištį?“ Pradžapatis atsakė jau pats pasiaiškinęs Vėjo pykčio priežastį: tatai Indra, pirmasis iš dievų, Rahaus sukurstytas, nutrenkė Vėjo sūnų, štai kodėl tas užpyko. „Kūnas be Vėjo – tarsi medžio stuobrys. Vėjas – tai pats gyvybinis kvėpavimas, pati laimė, pati Visata. Be vėjo pasauly nėra laimės. Pasaulis be vėjo – tai pasaulis be gyvybės. Visos būtybės, paliovusios kvėpuoti, tėra tarsi pliauskos. Todėl, norėdami išlikti gyvi, turime prašyti Vėją, kad sugrįžtų“. Tada visos būtybės, žmonės ir dievai su Pradžapačiu priešaky prisiartino prie olos, kurion su Indros nutrenktu sūnumi buvo pasitraukęs Vėjas. Išvydęs pasaulio Viešpatį, Vėjas su savo mirusiu sūnumi ant rankų puolė jam į kojas. Tuomet tasai, tarsi tik glamonėdamas, palietė ranka vaiką, ir šis prisikėlė iš mirusiųjų nelyginant palaistyta sėkla. Matydamas savo sūnų vėl gyvą ir sveiką, Vėjas vėl palankiai padvelkė, ir visos būtybės vėl ėmė kvėpuoti kaip anksčiau, o ežerai, paliovus pūsti lediniam vėjui, pražydo lotosais. Tuomet patsai Brahma, siekdamas Vajų visiškai nuraminti, liepė dievams apdovanoti jo sūnų, ir Indra pirmasis tarė: „Kadangi žaibas, ištrūkęs iš mano rankos, sutriuškino jam žandikaulį, tai nuo šiol šis vaikas bus vardu Hanumanas (pažodžiui ‘kuris su [pamuštu] žandikauliu’). Aš suteikiu jam nuostabią dovaną – nuo šiol jis bus nepažeidžiamas žaibo!“ Toliau dievai paeiliui apdovanoja Hanumaną savo dovanomis, iš kurių mus vėliau galės sudominti Varunos dovana, tarusio: „Mano vandenys niekuomet tenebus prieš jį“ [žr. Shastri 491–495]. Kita proga apie Hanumaną, kuris dargi gali keisti savo dydį, tapti milžinu ir vartyti kalnus, „Ramajanoje“ pasakojama: „Galingasis didvyris pasirengė kirsti vandenyną. Jis tvirtai suėmė kalną rankom ir kojom, tas iškart sudrebėjo, ir medžiai numetė žiedus. O Hanumanas kalną vis spaudė ir spaudė, kol iš kalno pradėjo trykšti vanduo tarsi iš prakaituojančio dramblio. [...] Sunkūs akmenys riedėjo žemyn, trupėjo uolos“ ir pan.; kiek vėliau, jau skrendant per jūrą, „jo šešėlis krito ant jūros, ir jis čiuožė oru lyg laivas. Milžiniškos bangos kilo jūroje, kur jis praskriejo, o jis tik lėkė, atstatęs joms plačią, kaip uola tvirtą savo krūtinę. Vėjas, sukeltas jo kvėpavimo ir

debesų, iki gelmių sujudino vandenis. Hanumanas tik veržės pirmyn, skirdamas aukštas bangas, sukeltas jo šėlsmo, tarsi žemę nuo dangaus skirtų. Atrodė, lyg jis rado meilės nuotykį su bangomis, didelėmis tarsi kalnai, tarsi Meru ar Mandara[21], o purslai, ištėkšti jo šėlsmo, aptraukė dangų tarsi rudens debesys" [Sen 310–311][22]. Be to, Hanumanas – ne vienintelis Vajaus sūnus (kaip matėme, dar būta demoniškojo Bhymos). Ir Hanumanu jis pramintas tik po susidūrimo su Indra, sudaužiusiu jam žandikaulį, o iki tol tad jis – tiesiog Vėjo sūnus ar Vėjo vaikas.

Vėjas ir jo sūnūs ar apskritai vaikai – šiaip jau mitologijoje gerai žinomas dalykas. Antai Šiaurės Amerikos algonkinų vakaris vėjas Medžikivisas laikomas tėvu, o kiti trys, rytą atnešantis rytys Babunas, tingus pietys Šavondazis ir laukinis, pašėlęs šiaurys Kabibonokas, – jo sūnumis [Тайлор 401]. „Odisėjoje" (X. 5–6) apie vėjų dievą Eolą, ar Ajolą, sakoma: „Dvylika sau užaugino vaikų tas Ajolas karalius, / Dukrų – šešias ir šešis vaikinus neregėto gražumo" [Homeras Od 173]. Rusų „Sakmėje apie Igorio pulką" sakoma: *Се вѣтри, Стрибожи внуци* „Šie vėjai, Stribogo vaikaičiai"[23], o tautosakoje žinoma ir Vėjo motina bei keturi jos sūnūs – vienoje mitologinėje sakmėje mužikas ieško miltus jam išvėčiusio vėjo, ir miške sutikta senė prisipažįsta: *я мать Ветрова, но у меня четыре сына: Ветр Восточный, Полуденный, Западный и Полуночный; так скажи, который развеял у тебя муку?* „aš esu Vėjo motina, bet [dar] turiu keturis sūnus: Rytinį Vėją, Pietinį, Vakarinį ir Šiaurinį; tai pasakyk, kuris tau išvėtė miltus?" [Афанасьев I 159]. Vėjo motės ir paties Vėjo sūnūs minimi latvių mitologinėse dainose, pavyzdžiui: *Vēja māte, Vēja māte, / Aiztais' savas nama durvis, / Lai nedzird sētiņāje / Tavus dēlus baramies* (LD 34052) „Vėjo mote, Vėjo mote, / Uždaryk savo namų duris, / Kad kieme nesigirdėtų / Tavo sūnų barantis". Šią dainą nurodęs P. Šmitas vis dėlto abejoja jos archajiškumu. „Tuo tarpu abe-

[21] Pasaulio kalnu Meru, arba Mandara, kai kuriuose indų kosmogonijos variantuose dievai tarsi menturiu plakė pirmykštį vandenyną. Vaizdinys turi ir seksualinių sąsajų (plg. atitinkamai lietuvių *piestas* ir *pisti*). Hanumano siautėjimas čia prilyginamas kosmogoniniams mastams.

[22] Apie Hanumaną trumpai dar žr. FW 479; Monier-Williams 1288; MHM II 577; plg. ME I 350.

[23] Cit. iš Топоров ПЯ: A-D 193; žr. MHM II 471.

jonių nėra dėl Vėjo sūnaus (LD 33983)“ [Šmitas 37]. Turint galvoje indų Vėjo sūnaus Hanumano ryšį su Saulės dievu, pastebėtina, jog latvių ir pats Vėjas, *Vējš* (LD 33798), ir būtent Vėjo sūnus, *Vēja dēls* (LD 33983), minimi tarp Saulės dukros jaunikių [Šmitas 29][24]. Betgi itin įdomu su indiškaisiais duomenimis palyginti lietuvių sakmę „Vėjas ir jo vaikai“, kurią cituodamas iškart išskirsiu atitinkamas vietas:

Seniai, labai seniai, kai Dievas sukūrė pasaulį, buvo keturi vėjai: Šiaurinis, Rytmetinis, Pietinis ir Vakarinis. Vienas buvo senas, o trys jauni. Senasis buvo tėvas, o jaunieji – jo vaikai. Kada pradėdavo pūsti visi keturi iš keturių pusių, tai didžiausius kalnus iš žemių sunešdavo – tokie jie buvo stiprūs. Bet juos Dievas nubaudė. Vieną sykį jis liepė jiems nueiti į mares ir iš ten išpūsti labai didelį akmenį. Tėvas sušaukė visus savo vaikus ir visi keturi nuėjo į mares. Akmuo buvo labai didelis. Sustojo visi keturi vėjai ir kad ims pūsti. Pūtė pūtė, o akmuo nei iš vietos nejuda. Mato, kad nieko nepadarys su savo burnomis. Tada tėvas sako vaikams: „Imkim su rankomis ir išnešime ant kranto“. Taip ir padarė: paėmė visi keturi su rankomis ir pakėlė aukštyn, bet negalėjo išbristi iš marių. Tąsyk tėvas sako: „Jūs palaikykit pakėlę, o aš papūsiu“. Visi trys vaikai ėmė laikyti, bet, kai tėvas paleido, akmuo krito ir užslėgė visus tris vaikus. Senis vėjas norėjo akmenį pakelti ir išlaisvinti vaikus, bet jau vienas negalėjo pakelti, nes akmuo buvo labai didelis ir sunkus. Supyko vėjas [tiksliau, suasmenintas *Vėjas*] *ir nuėjęs įsilindo į drevę. Ištisus metus nebuvo jokio vėjo; tai ir derliaus nebuvo. Po trejų metų Dievas siuntė visokius gyvulius ir paukščius, kad prašnekintų vėją, bet nieko nepadėjo – tyli jis sau, ir gana. Galop nuėjo prie drevės gaidys ir ėmė giedoti. Vėjas kentėjo, kentėjo, bet galiausiai sušuko: „Štiš, ko tu čia rėkauji man į ausį!“ Tąsyk Dievas pasakė vėjui: „Eik ir vėl pūsk, o tavo vaikai, artėjant pasaulio pabaigai, bus prikelti“. Tai išgirdęs, vėjas išlindo iš drevės ir vėl pradėjo pūsti* [SV 9–10][25].

Kaip matome, ši lietuvių sakmė – net su kai kuriomis smulkmenomis! – sutampa su indiškąja, tuo liudydama vaizdinius apie vėją

[24] Taip pat žr. Kursīte 337, kur cituojamos bei aptariamos nurodytos dainos.
[25] Variantą žr. Elisonas 7–8.

kaip „gyvybės viešpatį“, kuriam pasitraukus visa kas žūva, esant ne tik indoiranėniškus, bet apskritai indoeuropietiškus (jei išvis ne visuotinius). Juolab kad lietuvių kalboje *vėjas* iki šiol pavartojamas ir tiesiog reikšme ‘jėga, stiprybė, sveikata’, pvz.: *Galia būt mandrus, kol vėjo tura* (Endriejāvas, Klaipėdos r.); *Nebturiu aš vėjo dainiuoti* (Plāteliai, Plungės r.); *Prie vėjo buvo senelis* (Kriaūnos, Rokiškio r.) bei pan. [LKŽ XVIII 580]. Pasitraukus vėjui tad nebelieka ir jėgų, stiprybės, sveikatos, o kraštutiniu atveju – ištinka mirtis. Ir tai, matyt, yra universalija: antai senovės rusų pažiūras apie mirtį tyrinėjęs A. Sobolevas 1913 m. padarė išvadą, jog vėjas – tai pasaulio kvėpavimas, „kuriam liovusis, gamtoje viskas tarsi užmiega“ [Власова 80].

J. Puhvelas pažymi, jog „‘Ramajanos’ veikėjų paveikslai ir temos yra pakitę vediškųjų Indros mitų atkartojimai, todėl šio epo sąsajos su vedų, taip pat ir su indoiranėnų mitologija nekelia abejonių“ ir, negana to, „seniausieji indų epo šaltiniai siekia menkai težinomą priešistorinį indoeuropiečių lygmenį, kur jau IV tūkstantmetyje pr. Kr. būta siužetų, vėliau savarankiškai išlikusių skirtingose tradicijose“ [Puhvel 92, 89]. Viena iš tokių tradicijų kaip tik yra lietuviškoji. O kadangi vėjo dievybė yra itin archajiška, tai, T. Gamkrelidzės ir V. Ivanovo žodžiais, „sutinkantys tarpusavyje liudijimai apie mitologinius motyvus, susijusius su vėju įvairiose indoeuropiečių tradicijose, turi atspindėti seniausius bendraindoeuropietiškus mitologinius vaizdinius“ [Гамкрелидзе, Иванов 677]. Minėti lietuviškojo ir indiškojo tekstų sutapimai tad juoba nuteikia tolesniems palyginimams, kurių dar ne kartą griebsimės. „Tokio pobūdžio komparatyvistiniai tyrimai yra reikšmingi visų pirma tuo, kad platesnis aprėpiamas mitinių archaizmų arealas leidžia tiksliau kvalifikuoti jų amžių, prigimtį ir esmę“, – kaip kad kita proga yra pabrėžusi Nijolė Laurinkienė [Laurinkienė 66].

Savo ruožtu iranėnų Vajus, pasak žymaus iranisto R. C. Zaehnerio, „būdamas galia, valdančia oro dvelksmą, taip pat gali atimti žmogui kvėpavimą. Taip jis tampa mirties dievu“ [Zaehner 149]. Pasak kitos žymios iranistės M. Boyce, tai „pačios gyvybės alsavimas: gailestingas, kol ją palaiko, ir rūstus, kai ją atima“ [Бойс 25]. Kaip tik

tokia dvilype jo galia suteikti ir atimti gyvybę iš dalies remiasi ir išplėtotas mitinio „Avestos“ Vajaus dualizmas. Antai „Gatose“ („Jasna“ 53.6) Zarathuštros jis laikomas neigiamu, „blogu“ ir net nepripažįstamas dievu, o štai „Jaunesniojoje Avestoje“ („Jaštas“ 15) garbinamas kaip vienas iš pagrindinių dievų, kone aukščiausias dievas, kuriam meldžiasi net pats Ahura Mazda; nors ir čia Vajus, be kita ko, yra karo dievas, kuris ne tik lemia pergalę prieš blogį, bet ir neša mirtį; pagaliau Vajus tiesiog tapatinamas su oru, oro erdve tarp dangaus ir žemės, kurioje, kaip šen ir ten skrajojantis vėjas, jis yra tarpininkas tarp gėrio ir blogio, „vaikšto po abu pasaulius, vieną – sukurtąjį Gerosios Dvasios, ir kitą – sukurtąjį Piktosios Dvasios“; todėl „toje dangaus srityje, kuri priklauso Gerajai Dvasiai“, Vajus garbinamas, šlovinamas, jam, kaip „šviesiam ir didingam“ dievui, aukojamos aukos, o Piktajai Dvasiai priklausantis ar atstovaujantis Vajus – nutylimas, jo bijomasi ir vengiama minėti; taip iranėnų vėjo dievo Vajaus įvaizdis galiausiai tiesiog skyla į du: gerąjį sėkmės, pergalės dievą Vajų ir blogąjį, piktąjį Vajų, gretinamą ir netgi tapatinamą su mirties demonu Astovidatu, ar Astvihatu[26]. Prisiminkime, jog ir indų „Ramajanoje“, kai sugrįžęs Vėjas vėl palankiai padvelkė, „ežerai, paliovus pūsti lediniam vėjui, pražydo lotosais“. Taigi, gerajam gyvybės vėjui pasitraukus iš pasaulio, jo vietą čia buvo užėmęs „kitas“ – ledinis mirties vėjas.

Mitinio vėjo, ar vėjų, dualizmas šiaip jau gana paplitęs reiškinys. Pavyzdžiui, ir „slavams būdingas vėjų skirstymas į gerus (pvz., Pavolgio bei Pakaspijo *святой воздух* ‘palankus vėjas’) ir piktus, kurių ryškiausias įsikūnijimas yra viesulas“ [СД I 357]. Pasak J. Kursytės, ir latvių „Vėjo motės / Vėjo poveikis yra dviprasmiškas. Viena vertus, Vėjo motė yra gyvybinių jėgų stiprintoja bei daugintoja, kita vertus, veikia kaip žmogui ir gamtai kenkianti, mirtį nešanti stichija“ [Kursīte 337–338]. Itin išreikštas, kaip matysime, vėjo dualizmas ir lietuvių tradicijoje. Mums šiuo atveju aktualu, jog ir „vienoje osetinų pasakoje išvardijami tiek geri vėjo darbai (per sausrą atgena debesis, išvaiko juos per darganą, vėto grūdus, suka malūno sparnus), tiek

[26] Žr. Рак 146–147, 458–459; taip pat MHM I 209; Zaehner 148–150. Dar žr. Дюмезиль ОЭМ 151.

ir pikti (išdrabsto supjautą šieną, javus, išrauna medžius bei pan.)" [Абаев ИЭС 70]. Savo ruožtu, kaip V. Abajevo buvo užsiminta apie vajugus, „paprastai jie priešiški žmogui, bet pasitaigo ir 'gerų' vajugų" [ten pat 68].

Kaip tik toks dvilypis, dualistiškas iranėnų Vajus, arba atitinkamai du Vajai – gerasis ir blogasis, pasitinka mirusiojo vėlę jos pomirtinėje kelionėje. Štai kaip apie tai kalbama pehlevio iranėnų tekste „Proto dvasios sprendimai" (*Dādestān ī mēnōg ī xrad* I.73–74): „Tris dienas ir tris naktis vėlė tupi prie kūno galvos. O ketvirtai dienai auštant, lydima palaimintojo Srošo, gerojo Vėjo (*Vāy*), taip pat galingojo Vahramo ir kliudoma [mirties demono] Astvihato, piktojo Vėjo (*Vāy*), taip pat demonų Frėzišto bei Vizišto, dargi persekiojant piktam, nelabam užpuolikui su kruvina kuoka, [ji pasieks] šiurpą keliantį aukštą Čandvaro [kitaip – Činvat] tiltą, kurį prieina kiekvienas, ir teisuolis, ir nusidėjėlis". Toliau (I.74–107) teisuoliui „gerasis Vėjas", kuris, pasirodo, pučia iš rojaus, padeda pereiti tiltą ir patekti į šviesą, dangiškąją dievų buveinę, o nusidėjėlį pagriebia ir suriša demonas Vizarša ir, nepaisant gerojo vėjo pastangų, nusitempia nuo tilto žemyn į pragarą[27]. Iranėnų vėjas, kaip akivaizdžiai matyti, ir čia nedviprasmiškai susijęs su mirtimi.

Šiuo atveju vėlgi įmanomas ne mažiau įspūdingas palyginimas su atitinkamais lietuvių tautosakos duomenimis. Štai J. Basanavičiaus rinkinio „Iš gyvenimo vėlių bei velnių" sakmėje II.5, užrašytoje Ožkabaliuose 1872 m., sakoma:

Kaip Dievas išvarė pirmuosius žmones iš rojaus, prie jo vartų jis pastatęs du milžinu saugot, kad jie atgalios nesugrįžtų. Rojus, sako, gulįs rytų šalyje ant tokio aukšto kalno, terp tokių didelių upių. Yra tai puikiausias ir gražiausias daržas, kuriame auga medžiai visoki su stebuklingiausiais ir gardžiausiais vaisiais (aukso lapais, deimanto obuoliais ir t. t.); kur palociai žėri nog aukso, sidabro ir brangių akmenų; kur nėr nė šalčio, nė karščio ir amžina diena viešpatauja; aplinkui tą sodą viskas yra tamsume. Prie rojaus vartų stovi du milžinu: Auštra, kursai šviečia kelią einantiems į rojų, ir baisiausis didžgalvis,

[27] Žr. Eliade PZ 360–362; Элиаде СТНМ 351–353; ЗТ 84–86, 123; Рак 300. Čia pehlevio kalbos *Vāy* = avestos *Vayu-* [Абаев ИЭС 69].

storlūpis Vėjas, kurs vienu pūstelėjimu atgal nupučia tuos, kuriems nedaleista rojun patektie. Per tą upę yra toks plonas tiltelis kaip voratinklio siūlelis: dūšios gerųjų, teisingųjų žmonių lengvai pereina per tą tiltą, nelabųjų – Vėjas nuneša atgalios ing tyrus tamsybių laukus, kur knibžda baisiausi žvėrys, su daugybe galvų baisiausi žalčiai, gyvatės, arba vėl inmeta jais ing tą upę, kur verdanti smala teka [BV 115][28].

Šiaip jau „siauro tilto" į rojų ar pan. motyvas gerai žinomas visame pasaulyje[29]. Žino jį ir slavai, pavyzdžiui, rusai: *Огненная река отделяет мир живых от мира мертвых. Или, еще говорят, ад помещается в самой реке, и там грешники мучаются после смерти. Через огненную реку переброшена тоненькая жердочка, а то и вовсе натянут волосок. Перейти по ним на другой берег, где находится рай, могут только безгрешные души, грешники же обязательно срываются вниз* „Gyvųjų pasaulį nuo mirusiųjų pasaulio skiria ugnies upė. Arba, dar sako, pragaras esąs pačioje upėje, ir ten po mirties kankinasi nusidėjėliai. Per ugnies upę permesta plonytė kartelė ar tik plaukelis teištemptas. Į kitą krantą, kur yra rojus, jais pereiti gali tik skaisčios sielos, o nusidėjėliai neišvengiamai nukrenta žemyn" [Левкиевская 173]. Betgi šio motyvo panašumas, mažne tapatumas iranėnų ir lietuvių tradicijose yra ypatingas, apima net smulkmenas, į ką dėmesį jau yra atkreipęs G. Beresnevičius[30]. Išties, iranėnų vėjas mirusiojo vėlę nuo kūno nusiveda „ketvirtai dienai aušta nt" – lietuviuose ją rojun palydi Auštra; iranėnų „gerasis Vėjas" pučia iš rojaus – lietuvių irgi, nes rojus yra „rytų šalyje", kur aušta aušra, arba auštra, ir iš kur pučia

[28] Lietuvių tautosakoje išlikę įdomių šio motyvo variacijų, kartu liudijančiu jį ne tik buvus savą, bet ir giliai įsisąmonintą. 1938 m. Sabalunkų k., Salako valsčiuje, užrašyta tokia sakmė: žmogui vardu Gilioras vieną *naktį prisisapnavo, kad jį kažin kas vedė per siaurą lieptą, ir tas, kuris vedė, – pereina per lieptą, o Gilioras nepereina; ir kiek rozų vis mėgino eiti per tą lieptą, ir vis nepereina. Tada tas žmogus jam sako: „Tu sutvarkyk savo krūtinę, ba tavo krūtinė labai ne parėdke. Jei krūtinės nesutvarkysi, tai per šitą lieptą niekaip nepereisi, krisi šiton duobėn". Tada jis nubudęs* [Balys III 510: Nr. 813]. „Krūtinę" – suprask, širdį, sielą. Taigi čia liaudies tradicijoje dar atsispindi, matyt, senasis dvasinis mokymas, menantis atitinkamą dvasinę praktiką – taip sakant, „krūtinės sutvarkymą".

[29] Žr. Пропп 415–416; Тайлор 281, 283, 302–303; Элиаде Ш 194–195, 265, 291, 302 ir daug kur kitur.

[30] Beresnevičius D 141–142; Beresnevičius SFĮ 122.

aušros vėjas aũštrinis[31]; abiejose tradicijose kalbama apie siaurą pavojingą tiltą, per kurį tenka eiti vėlei; mums šiuo atveju svarbu, kad ir osetinų mirusiųjų pasaulyje minimas siauras „kaip ašmenys ten tiltas iš plauko“, ties kuriuo vienos vėlės nukreipiamos į „rojų“, kitos – į „pragarą“ [HO 263, 395, 396][32]; abiejose tradicijose nusidėjėlio vėlę grasina nupūsti į pragarmes baisus piktas Vėjas, vadinamas tuo pačiu indoeuropietišku vėją žyminčiu žodžiu; mūsų atveju juoba neišleistina iš akių tai, kad osetinų vajugas, kaip sakyta, saugo mirusiųjų pasaulio vartus („Mirusiųjų geležinius vartus tau vajugas atvers“, žr. aukščiau), o lietuvių Vėjas kaip tik stovi prie rojaus, į kurį mėgina patekti mirusiųjų „dūšios“, vartų (*Prie rojaus vartų stovi du milžinu: Auštra, kursai šviečia kelią einantiems į rojų, ir baisiausis didžgalvis, storlūpis Vėjas*). G. Beresnevičiaus nuomone [Beresnevičius D 138–139], atitikmenį lietuvių tradicijoje dargi turįs iranėnų demonas Vizaršas, ar Vizarešas – tai T. Narbuto, J. I. Kraszewskio minimas „plačiai žinomas“ slibinas Vyžūnas (*Wizunas*, *Wiżunas*), pakalnėje ryjantis nukritusių nusidėjėlių vėles[33]. Įdomu, jog S. Daukantas apie jį rašo:

[31] Pažymėtina, jog ir „Rigvedoje“ Vajaus prašoma „įžiebti aušrą“, antai I.134.3 į jį kreipiamasi: „Nušviesk abu pasaulius! Įžiebk aušras! Šlovei įžiebk aušras!“, kur ‘aušrą’ juoba žymi giminiškas lietuviškajam žodis *uṣas-* [Aufrecht I 123; Ригведа I–IV 170]. Iranėnų ir baltų „rojaus vėją“ savo ruožtu galima palyginti su slavų (rusų) *úрей* ‘stiprus vėjas’, kurį B. Uspenskis sieja būtent su slavišku rojaus pavadinimu *ирий*, *ирей*, *вырей*, *вырай* bei *рай* [žr. Успенский 60, 144–145].

[32] Plačiau apie osetinų „siaurą tiltą“ į mirusiųjų šalį ir jo sargą Aminoną, praleidžiantį tik teisiuosius, žr. Дюмезиль ОЭМ 77–78.

[33] Žr. LM I 79, 214; MHM I 235. B. Savukynas šį Vyžūną šiaip jau kildina iš Sakso Gramatiko paminėto plėšiko vardu *Wisinnus* (*Eximie opionis gladiator, nomine Wisinnus, apud Ruscian rupem, que Anafial dicitur, sede et mansione complexus, uicinas longinquasque prouincias omni iniure genere uexavit* „Nepaprastai pagarsėjęs kovikas, vardu *Wisinnus*, įsitaisęs būstą ir buveinę Rusijoje, palei uolą, kuri vadinasi *Anafial*, kankino artimas ir tolimas apylinkes visokiomis piktadarybėmis“); „taigi, – B. Savukyno žodžiais, – Narbutui uola *Anafial* virsta rojum *Anafielas*, o *gladiator Wisinnus* – slibinu *Wizunas*“ [Savukynas MKM 372]. Tuo tarpu V. Toporovas jį gretino su atitinkamais vietovardžiais: „Slibino vardas *Wizunas* galbūt ne atsitiktinai primena pavadinimus *Vyžuonà*, *Vyžuonẽlė*, *Vyžuonáitis*, *Výžupis*, *Vìžė*, *Výžbalė*“ ir t. t. [Toporov 63; originale žr. Топоров ГМ 32]. Šių vietovardžių lietuviškumu gi neabejojama, savo ruožtu vertas dėmesio jų etimologijos klausimas: pasak A. Vanago, „šių vietų vardų šaknies *vyž-* kilmė ne visai aiški. [...] Galbūt hidronimai su *vyž-* (ir *viž-*, kaip apofoninis šaknies *vyž-* variantas) galėjo turėti bendresnę vingiuotumo, išsišakojimo, išsisukiojimo ar pan. reikšmę, plg. liet. *výžti* ‘pinti (vyžas)’, nors ir *výžos*, ir *výžti* etimologija nėra aiški. Neišleistinas iš akių ir visiškai galimas ryšys su lat. *vīze* ‘plyšys, įtrūkimas žemėje nuo

„Pakalnėj to kalno gulėjęs baisus slykūnas, arba smakas, kurs nedorėlius ir piktadėjus ateinančius svaidęs šalin uodegos galu it v i e s u l a s rudens lapus“ [Daukantas 500], taigi lyg ir prilygina jį vėjui[34]. Daukantą patvirtina ir tautosaka, pavyzdžiui, viena iš J. Basanavičiaus „Lietuviškų pasakų II“ (XIV.5): *Toli pas plačią upę buvo didelė be dugno ola, toje oloje gyveno baisus smakas, kuris kartais išréplio-*

---

didelio speigo; vieta, kur nuo krintančio vandens atšokęs ledas', bet šio latvių kalbos žodžio kilmė taip pat nėra visai aiški“ [Vanagas 390–391]. Viena vertus, „vingiuotumas, išsisukiojimas“ būdingas ne tik upei, bet ir gyvatei, angiai, taigi ir slibinui (gal net „išsišakojimas“, jeigu tas daugiagalvis), antra vertus, Vyžūnas tyko nusidėjėlių vėlių pakalnėje po tiltu, taigi prarajoje, būtent „plyšyje, įtrūkime“ į pragarą (juoba iranėnų Vizaršas ar Vizarešas). Šiaip ar taip, šia šaknimi galima būtų paaiškinti ir slibino *Vyžūno* vardą. (Kartais vandenvardis liaudies tiesiog siejamas su *vyža*, pavyzdžiui, A. Kossarzewskio perpasakotame padavime: *...Jezioro Wiżonos, w parafii Wiżunskiej. Malcem będąc słyszałem o tem jezierze że dziewszęta szły do kościoła przez zamarale jezioro, jednej z nich obuwie nazwane wiżos opadły z nog, wołała na swe towarzyszki: palaukit wiża nulekie; dla tego zatonąła... ne wyszły, a od tego razu te jezioro nazwane Wiżonos* „...Ežeras Vyžuonos, Vyžuonų parapijoje. Mažas būdamas girdėjau apie tą ežerą, jog merginos ėję į bažnyčią per užšalusį ežerą, vienai iš jų nukritęs nuo kojų apavas, vadinamas vyžos, sušukusi savo draugėms: *palaukit, vyža nulėkė*; todėl paskendo... nebeišėjo, ir nuo to karto tas ežeras vadinamas Vyžuonos“ [Kossarzewski 140]; galima šia proga atkreipti dėmesį ir į gerai žinomą tautosakoje motyvą, kurį man priminus dėkoju Jonui Vaiškūnui, apie vyžas pinantį velnią, pavyzdžiui: *Eina vyrai pažiūrėti, kas ten šūkauja. Žiūri – krūmeliuose, ant nupjauto kelmo atsisėdęs, velniukas iš liepų karnų pina vyžas* [LauD 89] ir pan.) Ir atvirkščiai: kadangi minėtų vietovardžių etimologija vis dėlto lieka ne visai aiški, juos galima būtų aiškinti tiesiog slibino Vyžūno ar kito artimo jo mitinio giminaičio vardu, kaip kad tai 1950 m. darė tautosakos pateikėjas vyžuoniškis P. Kazlauskas: *Žaltys – vyžuoniškių dievas. Ir pavadino [Vyžuonas] nuo to dievaičio Vyžo, labai gerbiamo Vyžuonų apylinkėse. Apie Vyžuonas daug žalčių ir gyvačių. Buvo garbinamas žaltys. Gudrybės dievaičiu, gydytojų dievaičiu skaitė žaltį. Ten yra buvusi Perkūno šventykla, ir greta Perkūno garbino ir Vyžą. [...] Gink Dieve, negalima užmušti žalčio. Žaltys apsaugo javus nuo pelių, peles gaudo. Sakoma, gudrus kaip vižas* [PJB 217]. (Pelė šiaip jau yra būdingas vėlės mitinis įsikūnijimas, taigi kaip anapusiniame pasaulyje slibinas Vyžūnas gaudo nusidėjėlių vėles, taip šiame pasaulyje žaltys Vižas gaudo vagišes „nusidėjėles“ peles.) Pasak P. Dundulienės, „įdomi žalčio kulto liekana yra Vyžuonų (Utenos raj.) bažnyčios sienoje. Tai įmūryta akmeninė žalčio Vyžo galva. Seniau ji gulėjo ant Kartuvių kalno (2 km nuo Vyžuonų, prie kelio į Debeikius) ir buvo žmonių garbinta“ [Dundulienė ŽL 37]. Tradicija tad liudija vietovardį ne tik esant bendrašaknį su žalčio Vyžo vardu, o būtent iš jo kilusį. Iš tikrųjų T. Narbutas galėjo ne tiesiog perimti Sakso Gramatiko *Wisinnus*, bet suplakti jį su kokiu autentišku jam žinomu lietuvių mitiniu personažu. O štai G. Beresnevičius „Anafielui“ skirtame straipsnelyje „Mitologijos enciklopedijoje“ neatmeta netgi galimybės, jog pačiame Sakso Gramatiko *Wisinnus* atsispindi kaip tik baltiškasis Vyžūnas, o ne atvirkščiai [ME II 270]. Bet jo lyginimas su iranėnų Vizaršu ar Vizarešu, žinoma, vis tiek lieka labai keblus.

[34] Kiek nuosekliau išdėstytus indiškojo ir iranėniškojo siužetų palyginimus su atitinkamais lietuviškais žr. Razauskas 37–47.

damas rydavo žmones, ir pasakos herojui Jonui prisiartinus, *kaip tik smakas pajuto, kad gyvastis žmogiškas prisiartino netoli, baisiai suriko, pasijudino, kad net ola subraškėjo, su uodega mostelėjo, kad net šiaurinis v ė j a s pūstelėjo ir tas Joną kone parpūtė ant žemės* [BLP II 419, 420]. Aplinkybė *pas plačią upę* išties paremtų šio uodega vėją keliančio slibino tapatinimą su lietuvių bei iranėnų pabaisa Vėju, tykančiu vėlės ant tilto į rojų[35]. Mums gi svarbiausia čia yra pats abiejų tradicijų mitinio suasmeninto Vėjo dalyvavimas vaizdiniuose apie mirtį bei pomirtinį likimą.

Lietuvių mitinis Vėjas, visai kaip jo indoiranėniškieji giminaičiai, šiaip jau gali ir atimti, ir suteikti gyvybę vien savo pūstelėjimu, kaip antai pasakoje XI.5 iš J. Basanavičiaus „Lietuviškų pasakų I“: *Ale kaip p ū s t e r ė j o tas vėjas per savo didelę nosį – jis* [herojus] *išlėkė per abejas duris laukan, puolė ir – n e g y v a s! Ale tas vėjas sako viens sau: „Kad čion buvo atėjęs žmogus – kur jis dingo?“ Išeina laukan – žiūri, kad jau negyvas. Atsinešė į trobą. Jis ten jį ėmė supti, p ū s t y t i ir – a t g a i v i n o* [BLP I 284]. O štai liaudies dainoje, N. Vėliaus užrašytoje 1964 m. Ignalinos r. Ginučių kaime iš 1880 m. ten pat gimusio Kazio Rūko, jis jau būdingai neša tik mirtį (visos eilutės po 2k.):

Gali lauko / Auga ųžuolalis
Po tuo ųžuolaliu / Guli bernužėlis.
Kad papūstų / Iš marių vėjelis.
Maž sukrutint / Didį ųžuolėlį.
Ir papūtė / Iš marių v ė j e l i s.
Ir nulaužė / Ųžuola šakelį.
Ir u ž m u š ė / Jaunų bernužėlį.
LTR 3715 (12)[36]

[35] Šio įdėm archajiško vaizdinio įspūdingų atspindžių galima aptikti ir tarp gnostikų simbolių. Antai IV a. Epifanijus, savo „Panarione“ apžvelgdamas tuo metu paplitusias gnostines „erezijas“, vieną iš „paklydimų“ apie sielos pomirtinį likimą atpasakoja taip (26.10.7–9): „Šį pasaulį valdantis Archontas esąs slibino pavidalo. Jis ryjąs sielas, neįgijusias šio žinojimo. Savo uodega jis grąžinąs jas pasaulin, kad jos taptų nusviestos į kiaules bei kitus gyvūnus ir kad šios sielos turėtų iš naujo pakilti“ ir t. t. [Трофимова 94, žr. 91]. Tačiau pati vėjo gūsio sąsaja su uodegos mostelėjimu aptinkama ir visai kituose, nepriklausomuose kontekstuose, kaip antai rusų mįslėje: *Щука хвостом махнула, лес погнула* „Lydeka u o d e g a m o s t e l ė j o, mišką nulenkė“ (vėjas) [Загадки 24: Nr. 244].

[36] Dėkoju dr. Daivai Vaitkevičienei už suteiktą galimybę pasinaudoti Rankraštyno originalu.

Lietuvoje, pasak P. Dundulienės, „nemaža vaizdinių sukurta ir apie sudvasintą vėtrą. Jos pasirodymą žmonės siejo su nenatūralia žmogaus mirtimi, dažniausiai su pasikorimu arba sušalimu kelionėje. Kai kur, kilus vėtrai, sakydavo: 'Šiandien kas nors pasikorė'. Taip pat vėjas su pusnimis pakildavęs, kai kas nors žiemą mirtinai sušaldavo. Vasarą vėjas siautėdavo, kai kas paskęsdavo arba mirdavo staigia mirtimi. Vėtros pranešdavusios žmonėms besiartinantį didelį karą, kraujo praliejimą, pikto žmogaus arba raganos mirtį. Dažnai vėtros buvo siejamos su mirusiųjų vėlėmis. Tikėta, kad vėtra kylanti ir netinkamai palaidojus žmogų. Mitologinę vėtros transpoziciją, jos kauksmą žmonės aiškino vėlių vaitojimu, vaikų vėlių klyksmu ar verksmu, vėlių minios šauksmu ar pan. Mituose vėtros arba viesulo vaizdiniai dažnai painiojami su vėlių arba velnių vaizdiniais. Taigi tarpusavyje jie labai artimai susiję" [Dundulienė SL 126]. Pavyzdžiui: *Kai dideliam vėjuje kaukia patvoriai, dūšios verkia, kurios be laiko išėjo iš šio pasaulio*; *Jeigu vėjo daužomos langinės čypia, tai vėlės verkia* (Panevėžio apylinkės) [BPE 358, 359]. *Toks didelis vėjas – musėt kas pasikorė* (Ramygala); *Tas vaiduoklis pro mane vėjeliu praėjo (lyg vėjelis dvelktelėjo)* (Alytùs); *Praūžė, pradundėjo karo vėtra* (J. Baltušis); *Būvo toks vėtrelė, tai ir mirė ne savo smerčia* (Veliuonà, Jurbarko r.) [LKŽ XVIII 576, 578, XIX 9]. Arba štai 1945 m. Linkmenyse, Ignalinos r., užrašytoje sakmėje vienas žmogus užėjo naktį į kapines pasislėpti nuo lietaus: *Tik mato, kad vienas kapas kruta, ir išsikėlė iš kapo karstas. Iš karsto išlipo vyras ir s u v ė j u nežinia kur nulėkė* [LauD 186; SV 185]. J. Basanavičius, pristatydamas savo surinktą tautosaką, apie vėles sako, kad „ant jų kelio negal išsilaikyt nė trobos, kurias tarytum v ė j a s nuneša" [Basanavičius 287; BV 26]. Arba, pavyzdžiui („Iš gyvenimo vėlių ir velnių" XV.7), mirusieji, *kurie gyvi būdami gerai pasipažino, tankiai susirenka naktij drauge, ypač jei didi yr v ė t r a*; o viena moteris prisipažįsta (XVIII 16): *Vėlės mane a p p ū t ė, ir aš tuojaus ta liga susirgau* [BV 218, 228].

Juoba su mirtimi bei vėlėmis, kaip P. Dundulienės jau buvo užsiminta, būdingai siejamas *víesulas* 'stiprus sūkurinis vėjas', arba tiesiog vėjo sūkurys, pvz.: *O čia dar užgriuvo baisus pirmojo pasaulinio*

karo viesulas (iš raštų); *Anuomet jis ilsėjosi čia ir nežinojo, kad prieš kelerius metus šioje vietoje siautė mirties viesulas* (iš raštų) [LKŽ XIX 267] ir pan. Antai pasakoje „Auksinis, sidabrinis ir varinis žirgas" (Aarne's-Thompsono [toliau – AT] katalogo Nr. 530), 1947 m. užrašytoje Kuktiškėse, Utenos raj., mirdamas tėvas liepė sūnums tris naktis saugoti savo kapą, o broliai sumanė visus tris kartus pasiųsti kvailį jaunėlį: *Nuėjo kvailys ir atsigulė ant kapo. Staiga kilo didelis viesulas, išmetė iš kapo tėvo karstą*, ir velionis tėvas padovanojo sūnui žirgą; antrą kartą vėl būtent *kilęs viesulas išmetė karstą*; ir trečią kartą *vėl pakilo viesulas, vėl išmetė karstą* [LT III 370: Nr. 139]. Pasak N. Vėliaus, kai kuriose „sakmėse sakoma, kad vėjo sūkuryje velnias 'dūšią' [t.y. vėlę] neša į pragarą arba jas gaudo, išbėgusias iš pragaro" [Vėlius ChLMP 70, čia ir pirminių šaltinių nuorodos]. O štai Bernatonių k., Kauno r., 1970 m. užrašytoje sakmėje žmogus, eidamas per nekrikštų kapus ir vienos vėlės sustabdytas, paklausė, kas ji tokia esanti: *Mes čia taip gyvenam. Lakstom pavietrėm, tai sūkurį sukeliam, tai medžius su šaknimis išverčiam ar stogus nuplėšiam, – atsakė dvasia iš negerų kapų* [LauD 184; SV 184]. Nors *vėjas* ir *viesulas* – skirtingos kilmės žodžiai, be jų semantinio artumo, daugeliu atžvilgių – tapatumo, fonetinį suartėjimą dargi liudija pastarojo lytis *vėsulas*. Pasak K. Būgos, „*vėsulas* sako žemaičiai (Kvėdarna, Rietavas, Tryškiai) ir kai kurie augštaičiai (Joniškis). *Viesulą* padėjo perdirbti *vėsulu* būdvardis *vėsus* = lat. *vēss*, kuris yra vienos giminės su žodžiais *vėtra*, *vėjas*" [Būga II 34]. Pvz., G. Petkevičaitės-Bitės Ušnėnų kaime, Šiaulių paviete, užrašytoje tradicinėje mitologinėje sakmėje *nekrikštytos dūšės, nesulaukusios paklausimo, išeina į laukus, miškus, medžius girgždina arba vėsulais laksto. Pamačius vėsulą, reikia iš tolo jį krikštyti, lieti vandenį ir žegnoti. Vandens arti nedasiekiant, nors smiltimis berti ir žegnoti, tuomet dūšelė lekia jau į dangų* [RSPS 212: Nr. 120; plg. LKŽ XIX 267]. Arba štai 1884 m. Pašaltuonio k., netoli Raseinių, V. Bakučio užrašytoje sakmėje, tiesiog pavadintoje „Dūšia vėsule lekia, sukindama žemes", toji sutiktajam prisipažįsta: *Vieni pamatę sako teip, kad kipšas einąs žeme, žemę ir lapus maišo į padanges, kiti – vėsulas ir t. t. O tu mylestą atradai nuo Dievo tokią, kad aš tau galiu pasakyti*

ir su tavimi kalbėti, kad aš esmu dūšia vieno kunigaikščio [PSO 208: Nr. 62][37]. Ir t.t.

Ir latviuose *Uz elli dvēsele brauc viesuļa vējā, bet miesa paliek kā mirusi guļam* „Į pragarą siela keliauja vėjo sūkury, o kūnas lieka gulėti kaip negyvas"; *dvēsele ar vēju dodas prom* „siela nulekia šalin su vėju"; *Uz elli braucot dvēsele viesuļa veidā, bet miesa paliekot mājā guļot, kā mirusi. Velns tur dodot ēst it kā gaļu, maizi, bet viss tas esot vējš, un vējš esot visa viņa būtne* „Į pragarą siela keliauja viesulo pavidalu, o kūnas lieka namie gulėti kaip negyvas. Velnias ten duoda valgyti lyg ir mėsos, duonos, bet visa tai tėra vėjas, ir vėjas yra visa jo esybė" [Straubergs 539, 556]. Įdėm!

Taip pat *Viesulī skrienot tādi cilvēki, kas kaudamies galu dabūjuši, tā tiem jāskrien tik ilgi, kamēr pienāk īstais laiks mirt* „Viesule laksto tokie žmonės, kurie kaudamiesi galą gavo, tai jiems reikia tol lakstyti, kol ateina tikrasis laikas mirt" [LTT 53]. Žuvusių karių vėlės latvių dar siejamos su pūga, vėjo pustomu sniegu [cit. iš Kursīte 52]:

Sniegi sniga, putināja, *Balti jāja karavīri;* *Tie nebija karavīri,* *Tās bij puišu dvēselītes.* LTdz 22260	Sniegai snigo, pūgos pustė, Balti jojo kareivėliai; Tai nebuvo kareivėliai, Tai buvo bernelių sielos.

Panašiai tradiciniu rytų slavų požiūriu, mirusiojo vėlė (*душа*) įgauna vėjo pavidalą, antai „Baltarusijoje sakoma, vėjui stūgaujant kamine, jog į kaminą vėju įsiveržė mirusio giminaičio vėlė, prašydama atminų", o rusų „nekrikštyti mirę vaikai skraido aplink savo kapelius arba tiesiog lakioja po orą viesulo pavidalu" [Левкиевская 162, 257]. Pavyzdžiui, išvarytas numirėlis, įjunkęs lankytis į savo buvusius namus, *повернулся, вышел во двор, поднялся за ним вихрь, и больше он не возвращался* „apsisuko, išėjo į kiemą, paskui jį pasikėlė viesulas, ir daugiau jis nebegrįžo" [Левкиевская 231]. Taigi, „kai kamine užstaugia vėjas, tai numirėlis verkia; o viesulas, draskantis stogus, – tai mirusiųjų nepasitenkinimo išraiška. Pskoviečių nuomone, viesulas – tai ne sava mirtimi miręs numirėlis. Mirus pakaruoklei,

[37] Apie šią sakmę dar žr. Dundulienė SL 125. Apskritai apie lietuvių vėjo ryšį su vėlėmis trumpai žr. Ūsaitytė 112–113.

kaime pakyla viesulas ir 'viską atidaro'. Ji 'pralekia viesulu (*проносится вихрем*)' pro langus (Novgorodas)" ir pan. [Власова 89]. Dar Pskovo gubernijoje XIX a., pakilus pūgai (*хуга*), bobos sakydavo: *народылось в сели, або вмерло якесь непевне* „jau kas, tikriausiai, bus gimęs kaime arba numiręs" [Зеленин 47]. Tas pats visų slavų mastu. „K. Moszyńskio nuomone, ypač populiarūs slavų mitologijoje yra tikėjimai vėją esant mirusių žmonių vėlių buveinę ir pavidalą. 'Atsižvelgiant į lyginamosios etnologijos duomenis, – rašė jis, – negali būti nė mažiausios abejonės, kad stiprus vėjas, viesulas, staiga kilęs savižudžio ar burtininko mirties akimirką, kaip tik ir yra, liaudies požiūriu, ta pati dvasia-kvėpavimas, išskridęs iš žmogaus kūno'. Nuo to laiko, kai buvo suformuluotas šis teiginys, publikuota gausybė liudijimų iš įvairių slavų sričių, visiškai patvirtinusių lenkų etnografo pastabą. Pavyzdžiui, rytiniuose Serbijos bei Makedonijos rajonuose užrašyti įdomūs tikėjimai, pasakojantys apie savotišką dvasių (suprantamų kaip vėjas) 'sūkurį' gamtoje: 'Kur pereina visų mirusiųjų dvasios, ir galvijų, ir žvėrių, ir žmonių? Į orą, į vėją. Visa tai vėjas. Kitaip kur gi jos pasidėtų danguje? Visa tai dvasia, kvėpavimas, oras, vėjas... Įeina į žmogų ir išeina iš jo'", o štai „Šiaurės Bulgarijoje buvo tikima, kad viesulas kyla dėl to, kad mirusiojo vėlė pasiilgo savo giminių ir eina į kaimą jų aplankyti. Todėl pamatę viesulą bulgarai sakydavo: *умряломо иде* 'numirėlis eina'. Smolensko gub. vėjai vadinti *духами* 'dvasiomis'. Tačiau masiškiausi slavuose yra tikėjimai, jog vėjo, viesulo, dulkių sūkurio (*смерч*) pavidalu skrajoja 'ne sava' mirtimi mirusiųjų vėlės, nerandančios sau vietos aname pasaulyje, nes jų 'nepriima dangus'[38]. Laikyta, pavyzdžiui, kad viesulas kyla burtininko bei raganos mirties akimirką, viesulu virš kaimo praskrendanti savižudžio vėlė, su vėju po orą skrajoja nusidėjėlių bei negyvų gimusiųjų vėlės bei pan. Tarp įvairių liaudies frazeologijos, žyminčios viesulą, variantų žinomi ir tokie lenkiški posakiai kaip *ktoś się powiesił* 'kažkas pasikorė', *wisielec tańcuje* 'pakaruoklis šoka', *leci*

[38] Gal verta šiuo atžvilgiu atkreipti dėmesį į sąskambį tarp rusų žodžių *смерч* 'viesulas, viesulo sukeltas (dulkių, smėlio, vandens ir pan.) stulpas' ir *смерть* 'mirtis' (atitinkamai slavų **sъmъrčь* / **sъmьrčь* ir **sъmьrtь*), nors etimologiškai jie tiesiogiai ir nesiejami [žr. Черных II 179; Фасмер III 686].

dusza wisielca 'pakaruoklio vėlė skrieja' bei pan. Rytiniuose Lenkijos rajonuose daugiau nei pusė etnografų apklaustų informantų viesulo atsiradimą siejo su piktomis dvasiomis arba mirusiųjų vėlėmis, ypač pakaruoklių, skenduolių, netikėta mirtimi mirusiųjų, nusidėjėlių, nekrikštytų vaikų" [Виноградова МБФ 144–145]. Kaip autorė toliau užsimena, tam paskirti ištisi du straipsniai etnolingvistiniame žodyne „Slavų senienos", kuriame, savo ruožtu, „vėjo atsiradimo priežastys siejamos su visiems slavams bendrais vaizdiniais apie vėjyje esančias vėles bei demonus. Vėlė, dvasia (*душа*) įsivaizduojama kaip kvėpavimas, dvelksmas, tapatinama su oru, garais, vėju, viesulu (*вихрем*). Manyta, jog su vėju skrajoja didelių nusidėjėlių vėlės (Pakrokuvio lenkai); apie stiprų vėją sako, jog kažkas numirė nesava mirtimi (vakarų bei rytų slavai); vėjo kauksme girdimos pakaruoklio aimanos (lenkai, slovakai); manoma, kad vėsus vėjas pučia iš tos pusės, kur nuskendo žmogus (baltarusiai); stipri vėtra kyla tada, kai praliejamas nekalto žmogaus kraujas (makedoniečiai); jeigu vėjas pučia per Vėlines (*в День поминовения всех умерших*), tai reiškia, kad verkia vėlės (kašubai); vaikščiojančių numirėlių atėjimą ir išėjimą palydi vėjo gūsiai (Poltava). Juchnovo bei Gžatovo sentikių nuomone, vėjas – tai nusidėjėlių vėlės, kurioms Dievo skirta be atvangos lakioti virš žemės. Piktų žmonių vėlės sukelia uraganus, mažiau nusidėjusių – vėtrą, o lengvą, vėsų vėjelį – nelabai nusidėjusių bei gerų žmonių vėlės"; savo ruožtu „viesulo kilmė siejama su mirusiųjų vėlėmis, dažnai – mirusių neteisinga, nešvaria mirtimi, su nelaikiais. Viesulas – savižudybės padarinys (vakarų bei rytų slavai). Laikoma, kad viesulas lekia ton pusėn, kurion atsuktas pakaruoklio veidas (Karpatų ukrainai, Priekarpačio lenkai), veja jo vėlę (rusai, polesiečiai, lenkai, kašubai), nakvoja ant savižudžio kapo (polesiečiai). Viesulu namo parlekia mirusio giminaičio, vyro vėlė (rusai, bulgarai), sukasi prakeiktieji (rusai, ukrainai), negyvi gimę bei nekrikštyti mirę vaikai (rytų slavai, polabai, kašubai)"; taip pat „dažnai viesulas kyla mirus raganai arba burtininkui (rytų slavai, polabai). Pagal serbų ir bulgarų tikėjimus, viesulas – tai nužudytųjų vėlės"; savo ruožtu, bendru slavų požiūriu, „susidūrimo su viesulu pasekmės yra mirtis, sunkūs susirgimai bei susižalojimai" [СД I 358, 380].

Lyginant baltų vėjo sampratą su indoarijų, gal verta prisiminti ir „Rigvedos“ Marutus, ved. dgs. *marútaḥ*. Viena vertus, „indų tradicijoje jie laikomi vėjais, ir povedinėje literatūroje žodis paprasčiausiai žymi vėją“, kita vertus, ne vieno vakariečio vedologo jis „etimologiškai aiškinamas remiantis šaknimi *mar-* 'mirti', o patys Marutai laikomi mirusiųjų vėlėmis, kurios siaučia vėtroje“ [Keith 153], ypač žaibuojant ir griaudžiant. Taip kad „Marutų vėtros žygis verčia galvoti apie tokius kitur, būtent germanų pasaulyje, plačiai paplitusius vaizdinius kaip laukinė medžioklė bei vėlių kariauna, žygiuojanti vėtroje Vodano vedama“ [Oldenberg 115][39]. „Laukinės medžioklės“ ar „vė-

[39] V. Kočerginos „Sanskrito-rusų kalbų žodyne“ žodžio *marut-* pagrindinė reikšmė yra būtent 'vėjas' [Кочергина 498], tačiau dėl jo etimologijos nėra vieningai sutariama. Seras M. Monier-Williamsas pasisako už jo ryšį su vedų *márīci-* 'spindulys (mirgančios šviesoje dulkės)', gr. *marmaírō* 'blizgu, mirgu' [galiausiai tad su lietuvių *mirgėti*], nors priduria, jog Hanumano apibūdinimas *marut-suta-*, arba *marut-sūnu-*, žymi jį esant būtent 'vėjo sūnumi' [Monier-Williams 790]. J. Puhvelas siūlo Marutus palyginti su Mitanijos *Maryanni* 'jaunieji (kariai)' [Puhvel 47]. O M. Mayrhoferis linkęs manyti *marut-* apskritai esant neindoeuropietiškos – dravidų kilmės žodžiu [Mayrhofer II 589–591]. Plačiau įvairias nuomones aptaria ką tik cituotas A. B. Keithas [Keith 152–153]. Šiaip ar taip, mums jau pažįstamoje „Ramajanos“ ištraukoje būtent vėjo dievas Vajus pavadinamas Marutu, ir būtent tada, kai su griausmavaldžio Indros nutrenktu savo sūnumi pasitraukia į olą, taip sukeldamas visuotinę mirtį, o ir vėliau, kai tik prisimenama ši jo galia atimti gyvybę, t. y. numarinti [žr. Shastri 493–495]. Plg. šia proga ir minėtas mirties demono Maros (*Māra-*) sąsajas su vėju.

Juoba įdomus mums Vėjo sūnaus Hanumano pavadinimas „Maruto sūnumi“. Nes kaip ir Hanumanas, Marutai jau „Rigvedoje“ verčia kalnus ir rauna medžius, pavyzdžiui I.35.5: „Jie drebina kalnus. / Jie rauna medžius“; arba I.64.11: „Jie svaido kalnus, (juos) daužydami“; arba I.166.5: „Kai išvažiuodami griausmingai jie vertė kalnus grumėti / Ar didvyriškai drebino nugarą dangaus, / Kiekvienas miško medis bijo jūsų žygio“ [Ригведа I–IV 52, 82, 208] ir pan. Be to, Hanumanas kelia jūroje bangas: kaip prisimename, „milžiniškos bangos kilo jūroje, kur jis praskriejo“, o „Hanumanas tik veržės pirmyn, skirdamas aukštas bangas, sukeltas jo šėlsmo“. Savo ruožtu „Rigvedoje“ (I.168.2) Marutai yra „kaip tūkstančiai bangų vandenyse“ [Ригведа I–IV 211]. Labai įdomią Marutų vardo etimologiją šiuo atžvilgiu yra išsakęs V. Toporovas: žodį sudarančios dvi šaknys **mar-* ir **vat-* / **ut-*, iš kurių pirmoji žymi jūrą, marias, o antroji – būtent vėją, taigi *marut-* turėtų reikšti 'nuo marių pučiantis' ar tiesiog 'marių vėjas (vėtra)' (plg. šiuo atžvilgiu rusų iš „Sakmės apie Igorio pulką“: *Се вѣтри, Стрибожи внуци, вѣютъ съ моря стрѣлами* „Šie vėjai, Stribogo vaikaičiai, pučia nuo jūros strėlėmis“) [Топоров ПЯ: A-D 193; žr. MHM II 122; ME I 364]. Čia pat pažymima, jog kartais Marutai nesutaria ir net susiremia su griausmavaldžiu Indra; iš tikrųjų, antai „Rigvedoje“ (I.170.2) Marutai skundžiasi: „Kodėl gi tu, Indra, nori mus pražudyti? / Marutai – tavo broliai. / Elkis ju jais gražiuoju! / Neužmušk mūsų susidūrime!“ [Ригведа I–IV 213]. Be to, prieš tai paaiškinama ir šios nesantaikos priežastis – Marutai mėgino pagrobti saulę (I.169.2): „Marutų kariauna sukyla / Grumtynėms dėl aukščiausio grobio – užkariauti saulę“ [Ригведа I–IV 212]. Kaip prisimename, būtent tokia yra ir „Maruto sūnumi“ pavadinamo Hanumano

lių kariaunos“ vaizdiniai žinomi ne tik germanams, bet ir baltams. Pasak J. Basanavičiaus, „vėlės vaikščioja, lekioja ne tik atskyriumi, bet ir tuntais (pulkais), didės bei mažos drauge, turėdamos savo ypatingus takus ir kelius, ant kurių namams stovint, jos ir žmonėms pasirodo; ale jei kokia troba, mūras jų kelionėms užkenkia, tai juos tarytum vėtra naktimis sugriauja, stogą nuverčia. Nuo vėlių pulkais lėkimo atsirand ore ūžimas, o keliu joms ainant, rodos, koks tamsus aglynas atjuoduoja. [...] Ypačiai pastebėtina, jog jos, ir ant ano svieto būdamos, regis, senu tautos papročiu, mėgsta medžiotie: taip jos vakarais, kaip žeme giriose pėsčios, taip ir oru padangėse, ant žirgų jodydamos, laukinę varo medžioklę su žiburiais, šunimis, švilpaudamos, šaudydamos, juokdamosios“ ir t. t. [Basanavičius 288; BV 27]. Arba štai pasak Petro Dusburgiečio, „1329 Viešpaties metais, paskutinės sausio mėnesio dienos naktį prieš grabnyčias, vienas prūsas, ėjęs sargybą Girdavų pilyje, išgirdo griaudžiant ir išvydo žaibuojant, o paskui pamatė ore daugybę vyrų, švytuojančių iš makščių ištrauktais kalavijais“ [Dusburgietis 326]. Ir panašiai[40].

Vaizdinių apie vėjo, viesulo ryšį ar net tapatumą su mirusiųjų vėlėmis paplitimas toli gražu neapsiriboja baltais, slavais bei indoiranėnais ir apskritai indoeuropiečiais. Būtent Hade, mirusiųjų karalystėje,

---

nesantaikos su Indra priežastis. „Ramajanos“ Padavimo apie Hanumaną šaknys tad akivaizdžiai siekia „Rigvedą“, o tai daro juoba įtikinamesnę bendrą indoeuropietišką indų ir minėtos atitinkamos lietuvių sakmės kilmę.

Pagaliau verti dėmesio Marutų (arba jų tėvų – mitinių septynių išminčių) vardai: Vajuvega, Vajubala, Vajuga, Vajumandala, Vajudžvala, Vajuretas ir Vajučakra [MHM II 121; žr. ME I 364; Monier-Williams 942]. Pirma, tai visi jie, kaip matyti, pirmuoju dėmeniu turi vėjo pavadinimą *vāyu-*, taigi akivaizdžiai yra vėjai. Juoba kad Marutai „Rigvedoje“ apibūdinami ir kaip paties Vajaus sūnūs, antai I.134.4, kreipiantis į Vajų, sakoma: „Tu pagimdei Marutus (*ájanayo marútah*)“ [Aufrecht I 123; Ригведа I–IV 170]. Antra, ypatingai įdomus mūsų atveju yra *Vāyuga-*, kurį, kaip vyriškos giminės, reikėtų tarti Vájugas. Antrasis vardo dėmuo *-ga-*, reikia manyti, yra šaknies veiksmažodžio *gam-* ‘eiti’, junginiai su kuriuo sanskrite įprasti, pvz., *a-ga-* ‘nepaeinantis’, *agra-ga-* ‘vadas’ (< ‘pirmas, priekyje einantis’), *atyanta-ga-* ‘perdelyg greitai einantis’, *pra-ga-* ‘priešais einantis’, *tura-ga-* ‘sparčiai, smarkiai einantis (žirgas, mintis ir t. t.)’ [Monier-Williams 4, 6, 16, 341, 450, 655] bei pan. (Lietuvių kalboje, kai kurių kalbininkų nuomone, panašiai gali būti sudarytas žodis *žmo-gu-s*, pirminė reikšmė ‘žeme einantis’ [žr. Ambrazas 85:§128; Frenkelis 93, 123; Fraenkel 1318–1319].) *Vāyu-ga-* tad reiškia ‘(su) vėju, kaip vėjas einantis’ ir todėl darybos požiūriu, matyt, neturi nieko bendra su osetinų Vajugu. Ir vis dėlto sutapimas, turint galvoje semantines sąsajas, įtartinai įspūdingas.

[40] Plačiau šią temą gvildenti čia ne vieta, trumpą jos apžvalgą žr. Beresnevičius D 157–158.

gyvena senovės graikų smarkaus vėjo dievybės harpijos [AMŽ 130]. G. Beresnevičius atkreipia dėmesį į Amerikos indėnų tradicijas, kuriose žmogaus „siela siejama su kvėpavimu, nusakoma kaip ‘vėjo dvasia’ (mivokiai), ji tampa ‘vėjo sūkuriu’ (maidu)“ [Beresnevičius SFĮ 60]. Taip pat indėnų „mandanų hidatsų mituose bei folklore viesulas, kaip personažas, visuomet yra mirusiojo vėlė. Jie sako, kad maži viesulėliai kyla iš kapų ir kad tai palaidotųjų vėlės jų pavidalu išeina laukan. Gros Ventre indėnai irgi tiki, jog mirusiųjų vėlės išeina tokių sūkurėlių pavidalu; jie pažymi, kad viesulėliai kapinėse neretai matomi net tada, kai kitur nėra jokio vėjo“ [FW 1175]. O štai Indonezijos dajakų raudotoja, kurios užduotis – palydėti pas protėvius naują vėlę, tuo tikslu kreipiasi į „Vėjo dvasią“; tada ši „nusimeta savo žmogiškąjį pavidalą ir leidžiasi į pragarą kaip uraganas [t.y. smarkus viesulas]. Sukrėsti bei išgąsdinti mirusieji nerimauja ir klausinėja apie jos atvykimo tikslą. Toks ir toks pasimirė, atsako Vėjo dvasia ir skuba atvesti jo vėlę“ [Элиаде Ш 333]. Taigi vėjo, viesulo sąsaja su mirtimi bei mirusiųjų vėlėmis yra visuotinė ir, matyt, archetipinė, būdinga žmogaus mitiniam mąstymui iš prigimties.

Vėlės ryšį su vėju, ar tiesiog vėlės kaip vėjo sampratą savaip nušviečia ir vadinamoji „Tibeto mirusiųjų knyga“. Štai kas čia sakoma apie mirusiojo patyrimus: „Kadangi tavo menta atsiskyrus nuo kūno, tu negali niekur nutūpti ir prisiglausti, jautiesi piktas ir šaltas, o sąmonė, tapusi nepastovi kaip oras, dideliu greičiu blaškosi į šalis“ [TBD 76][41]. Būtent „kaip vėjas“. Tarp kitko, kaip tik tokios prigimties yra „karmos vėjo“ samprata: „O kilmingasai, pučiama neduodančio ramybės karmos vėjo, tavo menta, neturėdama į ką atsiremti, bejėgė joja vėjo žirgu tarsi plunksna, sūpuojama ir blaškoma į šalis. Tu mėginsi pasakyti raudotojams: ‘Aš čia, neraudokit!’, bet jie tavęs negirdės, ir tu pagalvosi: ‘Aš numiriau!’, ir pajusi didelį skausmą“; „O kilmingasai, tuomet didžiulis karmos viesulas,

[41] Šiuo atveju laikiausi angliškojo vertimo, iš tibetiečių kalbos atlikto su šios tradicijos atstovo Chögyamo Trungpos žinia. Nors neseniai pasirodė ir lietuviškas Algirdo Kugevičiaus tiesioginis vertimas iš tibetiečių kalbos, kuriame cituota ištrauka skamba taip: „... kadangi tavo sąmonė, atsiskyrusi nuo kūno, negali ten likti. Taigi kartais būni išsiblaškęs, susierzinęs, apimtas baimių, tavo protas blausiasi, mintys laksto“ [TMK 197].

keliantis siaubą, nepakeliamas, pašėlusiai sukdamasis, pagriebs tave iš nugaros" [TBD 74, 75][42] ir pan. Pasak žymaus tibetietiškojo budizmo atstovo Chögyamo Trungpos, apskritai „karma yra susijusi su vėjo pradu" [Trungpa 83]. Nes iš esmės ji yra psichinės, mentiškos prigimties. O kaip kad sakoma „Bhagavadgytoje" (VI.34), „menta (*manas-*) yra nepastovi, užsispyrusi, atkakli, veržli ir audringa; aš manau, ją sunku sutulėti, tarsi rankoje – skriejantį vėją (*vāyu-*)"[43]. Apskritai vėjiška psichikos, mentos, proto prigimtis nėra kažkas nauja ar netikėta – Vakaruose jai, pavyzdžiui, atstovauja Hermis, arba Merkurijus, kuris kaip tik yra vėlių vedlys. Lietuvoje vėjišką mentos prigimtį liudija, pavyzdžiui, veiksmažodis *svajóti* pagrindine reikšme 'kurti mintyse gražius, trokštamus dalykus, atsiduoti svajonėms' arba tiesiog 'galvoti, svarstyti', kuris tačiau kartu reiškia ir 'pūsti (apie vėją)', pvz.: *Štai debesys juosvi jau dangų aptraukė, ir vėjas pradėjo svajot* (iš laikraščio „Tėvynės sargas" 1899 m. Nr. 3); *Jūriniai vėjai, svajodamys po visas sritis, išblaško ūmus žemės* (S. Daukantas) [LKŽ XIV 270][44]. Vėlę šia prasme galima interpretuoti tiesiog kaip po

[42] A. Kugevičiaus vertime šiodvi ištraukos skamba taip: „Kilmingasis, tave, netekusį sąmonės 'atramos' (kūno), be paliovos blaško [karmos] vėjas. Jo 'kvėpavimo žirgo' esi lyg plunksnelė nešiojamas šen bei ten. Visiems verkiantiems šauki: 'Neverkite, aš čia!' – bet niekas negirdi, ir vėl tave persmelkia mintis 'aš miręs', kelianti didžiulę širdgėlą"; „Kilmingasis, tuo metu kyla baisus, nepakenčiamas viesulas, pučiantis tau į nugarą, stumiantis pirmyn" [TMK 196].

[43] Atsižvelgiant į originalą [BhG 1956 205–206], su išlygomis laikytasi esamo A. Bukonto vertimo [BhG 1999 203].

Kaip tik šiame kontekste, beje, galima suprasti „nirvanos" sąvokos kilmę, sanskrito *nirvāṇa-* pirmine reikšme 'užpūstas' ar 'liovęsis pūsti, ne(be)pučiantis', iš veiksmažodžio *nir-vāti* 'liaujasi pūtęs, ne(be)pučia' arba 'užpučia', tos pat šaknies *vā-* kaip daiktavardyje *vāyu-* 'vėjas' [Monier-Williams 557; žr. Mayrhofer III 190]. Kitaip sakant, „nirvaną" pasiekia tas, kuriam nebepučia, kurio sielos (o kalbant apie pomirtinę būseną – vėlės) nebeblaško „karmos vėjas". Žymus senovės indų gramatikas Pāṇinis (*Aṣṭādhyāyī* VIII.2.50) tiesiog apibrėžė: *nirvāṇo 'vāte* (t. y., atmetus sandhi, *nirvāṇas avāte*) „nirvana [– kai] nepučia vėjas", tiksliau, „nevėja" [žr. *B. Ch. Law.* Nirvāna. – The Cultural Heritage of India, vol. I: The Early Phases (Prehistoric, Vedic and Upanisadic, Jaina and Buddhist). Calcutta: The Ramakrishna Mission Institute of Culture, (1958,) 2001, p. 551].

[44] Įdomu, jog lietuvių veiksmažodis *svajóti* yra giminiškas su anglų *sway* 'supti(s), svyruoti, linguoti' [Būga I 317–318; Fraenkel 948; Pokorny 1041–1042], kurį Ch. Trungpa su F. Fremantle kaip tik pavartojo cituotose „Tibeto mirusiųjų knygos" angliškojo vertimo ištraukose (mano išversta „blaškyti į šalis"). Panašios būta ir lietuviškojo veiksmažodžio pirminės prasmės.

mirties nuo kūno atsiskyrusią individo sąmonę, blaškomą jo polinkių, troškimų ir baimių, t.y. jo „svajonių vėjo“.

Po visko, kas pasakyta, iš lietuviškos pusės belieka vėl prisiminti J. Basanavičių, kuris, apžvelgęs pagrindines tuomet iškeltas lietuvių žodžio *vėlė* etimologijas, prieina išvadą, jog „geriausią ir, kaip rodos, logiškai pritinkiausią etimologiją paduoda K. Būga, kurią čion iš jo laiško priduriame: *Vėlė* ‘dūšia, die Seele’. Tasai žodis kilęs yra iš kamieno **ve* [turėtų būti *vē*], turinčio reikšmę ‘pūsti, blasen’, iš kurio turime: *vė-jas*, *vė-tyti*, *vė-tra* ir t.t. ir + sufikso *-lė* (pav., *pirš-lė*, *zy-lė*, *sky-lė* etc.). Etimologiškoji *vėlės* reikšmė [yra] ‘pūtėja’, lygiai kaip ir graikų bei lotynų *ἄνεμοσ* – *animus*, *anima* ‘vėjas, dūšia’“ [Basanavičius 283–284; BV 23]. Tokią savo etimologiją pakartoja, tiesa, ne taip drąsiai bei atvirai, ir pats K. Būga: „Senų senobėje, reikia samprotauti, ir *vėlė̃* (: acc. sing. *vẽlę*) reiškė ‘anima, animus’ (= graikų *ἄνεμοσ* ‘vėjas’ [...])“, ir čia pat skliaustuose dar nurodo tą patį J. Basanavičiaus straipsnį [Būga I 105–106]. Pasak žymaus XX a. pradžios latvių mitologo bei kalbininko P. Šmito, ir „R. Meulenas lietuvių žodį *vėlė* veda iš indoeuropiečių veiksmažodžio šaknies *vē-* reikšme ‘pūsti (kaip vėjas)’, iš kurios kilo ir mūsų *vējš* ‘vėjas’“ [Šmitas 89–90]. Nors dabar kalbininkai paprastai mano kitaip (veda iš mirtį žyminčios šaknies ide. **u̯el-*)[45], ši etimologija, siejama visų pirma su K. Būgos vardu, iki šiol susilaukia dėmesio. Pavyzdžiui, neužmiršta jos paminėti tautosakos tyrinėtoja A. Seselskytė: „J. Basanavičius, minėdamas S. Daukanto, A. Becenbergerio [Bezzenberger], A. Veselovskio, K. Būgos pateiktas žodžio *velnias* etimologijas, logiškai patikimiausiu pripažįsta vieną iš ankstyviausių K. Būgos aiškinimą: jis žodį *vėlė* ‘dūšia, die Seele’ yra kildinęs iš kamieno *vė-*, turinčio reikšmę ‘pūsti’, ‘blasen’, iš kurio turime *vėjas*, *vėtyti*, *vėtra* ir t.t.“ [Seselskytė 94–95]. Kur kas atviriau tokią etimologiją palaiko religijotyrininkas bei mitologas G. Beresnevičius: „Lietuvių *vėlė*, atrodo, sietina su šaknimi *vė-* ‘pūsti’. Šią etimologiją pasiūlęs K. Būga buvo, kaip atrodo, teisus:

[45] Žr. Fraenkel 1248; Karulis II 506; Pokorny 1144 ir kt., nekalbant apie gausius V. Toporovo pasisakymus šiuo klausimu (žr. kad ir MHM I 228–229 bei kt.). Mums svarbu tik, jog niekas, nė pats Būga [Būga I 416, 516, II 78, III 803], neabejoja dėl *vėlės* ryšio su *velinu* ar *velniu*.

vėlėje, kaip ir kitų indoeuropiečių sielą nusakančiose sąvokose, vėją, orą, dvelksmą nusakančios šaknys labai dažnos“, ir tai pagal prasmę visiškai neprieštaraują priimtam *vėlės* ryšiui su mirtį žyminčia šaknimi **ṷel-*, nes, autoriaus žodžiais, „‘iškvėpti kvapą’ (dūšią, dvasią) apskritai tolygu ‘mirti’“ [Beresnevičius SFĮ 122–123]. Etnologė N. Marcinkevičienė, pateikusi šiuolaikinės tautosakos pavyzdžių, tokių, kad vėlės *mаž kur lakioja kap vėjas po žemį už pakūtų* (Bogailiškiai, Švenčionių r.), irgi sako, jog „šie pasakojimai ‘paremia’ K. Būgos teiginį, kad *vėlės* kamienas *vė-* susiję su žodžiais *vėjas*, *vėtyti*, *vėtra*. Taigi ne veltui manoma, kad vėlė – tai vėjo pustoma dvasia“ [Marcinkevičienė 21]. Prisimena tai ir etnosofai A. Patackas su A. Žarskumi: „K. Būgai *vėlė* susideda iš kamieno *vė* ir priesagos *lė* (plg. *zy-lė*, *pirš-lė*). Kamienas *vė* susiję su žodžiais *vėjas*, *vėtyti*, *vėtra*. Todėl vėlė – tai vėjo pustoma dvasia“ [Patackas, Žarskus 55]. Mes susilaikysime nuo kokios nors kategoriškos nuomonės etimologijos klausimu, pasitenkindami tuo, kad jau pats šio klausimo aktualumas liudija pakankamai gilius sąvokų „vėjas“ ir „vėlė“ ryšius lietuvių tradicijoje bei kalboje[46]. Juoba kad lietuvių tradicija šiuo atžvilgiu, kaip matėme, jokia išimtis.

Taigi dėl vėjo visuotinio ryšio su mirtimi bei mirusiųjų vėlėmis negali būti nė mažiausių abejonių.

2.2. Vėjas – velnias

Kad jau su vėju bei viesulu taip glaudžiai susijusios vėlės, tai visai nenuostabu, jog vėjas, viesulas yra, kaip jau ne kartą užsiminta, ir vėlių valdovo Velnio, ar paprasčiausiai velnio, vienas būdingiausių pavidalų. Pvz.: *Gi anys (velniai) gi kaip vėjas lekia* (iš pasakos) [LKŽ XVIII 577]. *Pamato velniai kryžių, tai kaip vėjai eina* (Kernavė, Širvintų r.) [LKPŽ 312]. Vienoje Ožkabaliuose 1905 m. užrašytoje sakmėje velnias buvo apnikęs žmogų, bet štai *gaidys kakariekū, tas velnias pametė tą žmogų, tik kailinius sudraskė. Pakilo*

[46] Plg. dar *dvėlẽ* ‘dvasia, vėlė’ šalia *dvelkti* ‘pamažu pūsti’ [LKŽ II 950, 951], šiaip jau manomą radusis iš žodžių *vėlė* ir *dvasia* kontaminacijos, t. y. susimaišymo [Fraenkel 114].

vėtra, išnešė langą ir išėjo padaukais [Balys III 466: Nr. 676]. Kitoje, 1960 m. Kėdainiuose užrašytoje sakmėje aitvarą laikęs *ūkininkas mirė baisiai sunkiai. Kai jau visai atsileido, kad pakilo vėtra, šakos linko. Tai jo sielą velniai nešė. Kaukė vėjas kokias tris dienas* [LauD 51]. Vėl kitoje, Gulbių k., Šilalės r., 1958 m. užrašytoje mitologinėje sakmėje pirmu asmeniu pasakojama: *Kai mano brolis pas Gerybą tarnavo, kartą buvo didelė vėtra. Išlaužė visus medžius, Kiūpelio naują trobą nuvertė. Antrą vakarą brolis vedė arklius į ganyklas. Ir sutikęs tokį ponaitį su skrybėle*. Paklaustas, kur eina, tasai prisipažinęs: *Einu į Požerės dvarą pas dėdę. Ai dabar jau einu geriau, o vakar kai ėjau, seniai bebuvau buvęs, tai takai užžėlę, medžiai užaugę, pastatai užstatyti. Kitur turėjau medį išrauti, kitur pastatą išgriauti, kol nuėjau*. Ir minėtas pasakotojo brolis *suprato tada, kad ten buvo velnias* [LauD 68; SV 127–128]. Įdėm lietuviškoje [žr. LT III 37–38; BLPĮ I 390] pasakoje „Apie Dailydę, Perkūną bei velnią" iš J. Basanavičiaus rinkinio „Lietuviškos pasakos įvairios I" šie trys veikėjai sutarė vienas kitą išgąsdinti: *Pirmąnakt išėja velnias baugyt. Apie vidurnaktį pasikėlė didelis v ė j a s*, tačiau dailidė neišsigando, *velnias jį išbaugyt negalėja, norint jis gana didelį bildėjimą ir v ė t r ą pakėle* [BLPĮ I 153: Nr. 34; LT III 608: Nr. 221], o štai kitoje, pavadintoje „Sūnus, pažadėtas velniui" (AT 401A+518), herojui teko iškentėti tris naktis: pirmąsyk *sulaukus vakaro, vienuoliktą valandą, ištiko baisus v i e s u l a s. Atlėkė didelis būrys velnių – trečia dalis peklos*, antrąsyk – dvigubai daugiau, o *atėjus trečiai nakčiai, ištiko vėl baisus v ė j a s, ir atlėkė visi velniai, kiek tik buvo pekloje* [LT III 251–252: Nr. 106; BLP II 143: Nr. III.31]. Agarinių k., Lazdijų r. 1961 m. užrašytoje sakmėje toks vienas į svečius įsiprašęs *ponėkas trenkė kumščiu į langą ir viesulu nurūko [...]. Tai ir buvo velnias* [LauD 70]. Kalvarijoje, Marijampolės r., 1933 m. užrašytoje sakmėje, merginai visas sienas, išskyrus vieną, apkaišius barkūnais ir taip atsikračius pas ją lankytis įjunkusio velnio, *labai didelis viesulas pasidarė, jis užstaugė ir su ta neapkaišyta siena išlėkė* [LauD 107]. Kunigiškių k., Širvintų r. 1969 m. užrašytoje sakmėje šykštus žmogus prieš mirdamas supylė visus savo pinigus į katilą ir ėmėsi užkeikti: *Velne, velne, imk pinigus ir su katilu!* Jo broliui išgirdus ir ištarus *Katilas velnio, pinigai mano!*, po kurio laiko *tiktai kažkas prilėkė*

kaip vėjas prie lango, pasisuko, pasisuko ir sako: „Pasiimk pinigus, mums katilo reikia!", tačiau tas išsigando, nepaklausė, todėl *tiktai kad pašvilpino vėjas, kad davė per langą, stiklai tik žžžiiiirrrr – pinigai ir nubyrėjo jam į kambarį. O katilą nusinešė* [LauD 127; SV 153–154]. J. Basanavičiaus tautosakos rinkinyje „Lietuviškos pasakos I" pasakojama (III.8): *Pernai (1870 m.), sako, buvus pas Nastaraitį Ožkabaliuose mergina, kurią vienąsyk viesula ką tik neįvertus į durpinyčią. Mergina ne po ilgam pradėjus kvailioti ir apie velniukus nuolatai pasakoti*; pasakos (III.39) herojus turėjo naktį praleisti koplyčioje, ir *kaip tik pritemė, su urmu pakilo viesula – ateina velnias pas jį* [BLP I 72, 124] ir t. t. Rinkinyje „Iš gyvenimo vėlių bei velnių" sakoma (XXIV.42): *Velns matėsi prigauts. Iš apmaudo ant dvaro jis tokį vėjo sūkurį prikėlęs, kad net medžiai bei trobos linko, ir tame sūkurij [...] į orą pasikėlęs*; XXV.81: *Velns pro vartus nuėjęs, į sūkurį pasikėlė ir teipo šalin nurūko*; XXV.156: *Vėjo sūkurys, kaip žinoma, daugiausiai pietų laike užkyla. Pasakojama, jog tame velns savo šeimynai pietus nešąs* [BV 372, 445, 469] ir pan. *Kad matai vėjo sūkurį, tai Belzibubas eina pietų* (Žygáičiai, Tauragės r.) [LKŽ XIV 130]; *Kai kilsta vėsulas, sako, vel[nia]s ant pietų bėga* (Skaudvìlė, Tauragės r.); *Užejo vėsulas – velnias veselę kela* (Dirvónėnai / Juozapavà, Šiaulių r.); *Vėsulas – velnias kazoką šoka* (Kuršėnai, Šiaulių r.) [LKŽ XVIII 982]. Jau minėtoje sakmėje V. Bakutis apie 1883 m. pasakoja: *Netoli Panemunės einant keliu gaidigystės laike, ištiko didelis vėsulas, kurį pas mus vadina žemės kuiliu, žemės ožiu, kipšu* [PSO 208: Nr. 62]. M. Slančiausko talkininko J. Lideikio užrašytoje sakmėje sakoma: *Velnys, išgirdęs šiteip, susiprato, kaip jį apgavo. Tik susisuko vėsuls, nuvartė nuo stalo uzbonus ir skleinyčias ir išdulkėjo pro langą* [ŠLSP 305: Nr. 151]. J. Šliūpo užrašytoje pasakoje, velniams nepavijus sprunkančio herojaus, jų karalius *Liucipierius, už durnumą velnius gerai pritalžęs, pats itna baisiausis vėsulas išlėkė gintis*; o B. Petkevičaitės-Bitės užrašytas tikėjimas tiesiog tvirtina, kad *vėsulas – tai pikta dvasia: verčia trobas, medžius ir žmones laužo* [RSPS 112, 216]. A. Juškos žodyne paminėtas posakis: *Agles treška kajp ejna kaukas, vesulas* [TAJŽ 197]. 1887 m. Vaškuose užrašytoje sakmėje velnią mušė Perkūnas, bet nepataikė, o *po to suūžė viesulas, ir velnias dingo* [Balys I 173]. 1926 m. užrašytoje sakmė-

je velniukas *pasivertė dulkių stulpu ir pasileido lakstyt keliais*; o kitoje, užrašytoje 1924 m., prie žaidžiančių vaikų pristojęs ponaitis pradingo taip: *pasikėlė viesulėlis ir nubėgo į minėtą balą. Tai ir supratę visi, jog ponaitis yra buvęs velniukas*; kitąsyk (užr. 1905 m.) velnias *pakilo viršum eglių su viesulu, taip dideliu, kad net viršūnės eglių linksta prie žemės* [Balys III 400, 461, 507: Nr. 468, 656, 805] ir pan. *Viena Daugėliškio parapijos Antakmenės kaimo boba vasarą ant kluonienos paklojo drobinį audeklą balti. Tik kad užėjo viesulas, susuko audeklą ir nunešė. Boba pamatė, kad nunešė audeklą, išbėgo oran, žegnoja viesulą ir rėkia: „Ai Dievuliau, velnias audeklą nunešė!" Viesulas suko apsuko audeklą, nešė apnešė, vėl atgalio atnešė ir bobą audeklan susuko*; *Jei staiga pakyla viesulas – velnias eina pietauti*; *Viesulas kai eina, tai sakydavo: velniukas* [SV 16]. 1959 m. užrašytoje sakmėje vaikas mato: miežių lauke kaimynui labai barusis su žmona ir staiga paliovus, *per miežius žmogaus žingsnio greitumu slenka sūkurys gal metro spinduliu, miežių varpas sukdamas, maišydamas; atrodo, kad jas išraus, išlaužys, nors aplink sūkurį nė viena varpa nesujuda. Taip ir nuslinko per miežių lauką*; grįžusiam namo vaikui motina paaiškina: *Tai velnias buvo prie jų pristojęs. O kai velnias nuo jų nuėjo, jie ir nustojo bartis* [LauD 99–100; SV 139–140]. Keletą pavyzdžių iš tautosakos rankraštyno pateikia D. Vaitkevičienė: *Viena moteriškė milžus karves. Kai ji pamilžo ir rengėsi eiti su pienu namo, tik sykiu, sako, pakilo viesulas, kad karvės prigulusios prie žemės ir baubusios. Nuėjus viesului, lyg, sako, užpakaly tik sužvangėjo, sužvangėjo ir vėl lyg nieko ir nebūta. Tuo laiku buvo vidurdienis, ir manoma, kad pragaro Lipicėrius su savo mašina važiavęs žeme ant pietų* (LTR 1744/74); *Vėsuls, kaip dvylikta dynos, kad užkilst, ir į tokį stulpą aukštą pakyln, ir nuein į dungų. Žmonis saka: velniuks lek į dungų* (LTR 3148/216); *Kai eina viesuls, tai sako, kad velnis pakaruoklio dūšią peklon neša* (LTR 1508/353) ir pan. [Vaitkevičienė 127, 128]. L. A. Jucevičius savo veikale *Litwa pod względem starożytnych zabytków, obyczajów i zwyczajów* (1846 m.) rašo: „Žemaičių ir kai kurių tikrosios Lietuvos dalių liaudis, kai pamato vėjo sūkurį, keliantį dulkes, tai žegnojasi, nes mano, kad ten piktoji dvasia pralekia. Dar mūsų paprastieji žmonės mano, kad vokiečių šalys viesulų pavidalu siunčia pas mus velnius apsižval-

gyti, ar geras javų derlius, kad paskui, kai žmonės suveš grūdus į Karaliaučių, Rygą ar Mintaują, galėtų nustatyti tinkamą kainą" [Jucevičius 542]. Sutikęs velnią senelis sukalba maldelę Marijai, padaro kryžiaus ženklą, *ir tik viesulas pakilęs nešdamas stulpą smėlio į debesis, ir velnio kaip nebūta* (užr. 1972 m.) [UKS 69: Nr. 138]. *Kap pamatai einantį viesulą, tai reikia per kailinių rankovę pažiūrėt, tai pamatysi velniuką karietaitėj važiuojant* (Seirìjai, Lazdijų r.) [LKŽ XIX 267] ir t. t. Taigi, N. Vėliaus žodžiais, „skrendantis velnias dažnai yra lyginamas, o kartais ir tapatinamas su *viesulu*, *vėtra*, *vėju*" [Vėlius ChLMP 69, kursyvas jo]. Toliau autorius pateikia dar bent du knygos puslapius tautosakos pavyzdžių, iš kurių, praleisdami nuorodas, pacituosime tik keletą: sakmėje, pavadintoje „Bando juokais pasikarti", išbaręs žmogų, kam negerai kariasi, velnias su viesulu dingsta; pataikius ripka į velnią, pasikelia *viesulėlis* ir nuskrenda į balą; *kaip viesulas* velnias dumia vienuoliui ieškoti žuvų, su *didžiausiu viesulu* grįžta, o apgautas, *ir vėl kaip viesulas nukūrė tenai, iš kur buvo atėjęs*; pasakoje „Mergaitė padeda jaunuoliui pabėgti" bėgantį jaunuolį su velnio dukterimi vejasi *viesulas*; pasakoje „Baimės ieškotojas" velnias atvažiuoja *su vėtra*, *su viesula*; pasakoje „Lino kančia" velnias nulekia *kaip viesulas*; ir pasakose apie kvailą velnią velniai laksto oru, laksto *su vėju*, *su viesulu*, *kaip viesulas*, *su vėtra* ir pan. [Vėlius ChLMP 69–70 ir toliau]. Be velnių, ir *raganos turėjo nelygią galią kenkti žmonėms: vienos galėjo užkerėti žmogų įduodant valgį arba gėrimą, antros gi užkerėdavo l e i s d a m o s v ė j ų* [BLP II 260: Nr. VII.1]. Pasak A. Afanasjevo, jau „kancleris Radvila, savo memuaruose aprašydamas baisią audrą, ištikusią 1643 metų gegužės 5, teigia, esą ją sukėlusios raganos – taip giliai į liaudies įsitikinimus įsismelkė senovės padavimai, kad net labiausiai išsilavinę XVII amžiaus žmonės nesiliovė jais tikėję" [Афанасьев III 223].

Ir tai, žinoma, vėlgi ne kokia lietuviška išimtis. Antai latviuose pasakojama, jog „velnias atkeliavo iš Švedijos į Dondangen (Cėsių aps.). Jį lydėjo jo tarnas Sūkurys ir skandino laivus" [Balys I 195]. Kaip jau buvo užsiminta, *vējš esot visa viņa būtne* „vėjas yra visa jo esybė" [Straubergs 556]. Pasak latvių tikėjimų, *Ar negaisu un vēju pa gaisu aiziet burvji* „Su audra ir vėju nueina oru burtininkai"; *arī velns*

nāk līdzīgi un var arī citus vējā prom raut „velnias irgi panašiai eina ir gali kitus vėjyje nusinešti“; *Viesulis esot velna zirgs. Kur viesulis skrien jeb griežas, tur droši vien pats velns esot tanī* „Viesulas – tai velnio arklys. Kur viesulas skrieja arba sukasi, ten jau tikrai pats velnias jame“ (tik prisiminkime vėją prilygintą žirgui lietuvių mįslėje ir „Tibeto mirusiųjų knygoje“, taip pat osetinų vajugą, ant žirgo lėkusį „greičiau už vėją“); arba *velns var ātri pa gaisu skriet, bieži viesuļa veidā vai viesulī* „velnias gali greitai skristi oru, dažnai viesulo pavidalu ar viesule“; arba *velns paliek par viesuli un aizskrej* „velnias pasivečia viesulu ir nuskrenda“; arba *viesulī skrien velns. Velns par viesuli šķaida būdiņai jumtu* „viesule skrenda velnias. Velnias viesulu nuplėšia trobai stogą“; taip pat *velns skrien kā vētra* „velnias skrenda kaip vėtra“; *velns aizskrien kā vējš* „velnias nuskrenda kaip vėjas“; ir *ragana nāk ar viesuli* „ragana (at)eina viesulu“; *Burvis ar viesuli grib celties no kapa ārā* „Burtininkas viesulu nori keltis iš kapo“ (plg. aukščiau numirėlių vėles); *burvja bērēs tāda vētra, krusa un lietus gāzes, ka vairums cilvēku atmukuši atpakaļ* „burtininko laidotuvėse [buvo] tokia vėtra, kruša ir liūtis, kad dauguma žmonių parbėgo atgal“; *Senie latvieši vēju turējuši par velnu* „Senovės latviai vėją laikė velniu“ ir t. t. [Straubergs 539–541]. Latvių sakmėse *Velns [...] sūtījis lielas lietusgāzes un milzīgus viesuļus* „Velnias [...] siųsdavo dideles liūtis ir milžiniškus viesulus“; *Velnam [...] gadījušies spārni, un viņš aizlidojies kā viesulis uz Zviedriju* „Velniui [...] atsirado sparnai, ir jis nuskrido kaip viesulas į Švediją“; *Velns tūlīt izskrējis pa durvīm laukā. Sacēlusies liela vētra, lūzuši koki, brīkšķējuši zari un ēkas, ka bail bijis klausīties* „Velnias kaip mat išlėkė pro duris laukan. Pakilo didelė vėtra, lūžo medžiai, braškėjo šakos ir trobos, kad baisu buvo klausytis“ [LTT 43, 77, 93–94]; *Vēl šobaltdien vecie ļaudis [...], viesulim skrienot pa lauku, teic, ka tas esot pats Nelabais* „Dar šiandien seni žmonės [...], viesului skriejant per lauką, sako, kad tai esąs pats Nelabasis“ [LTT 44; TPD 14: Nr. 18]; *Velns uz Dievu ļoti noskaities un apņēmies Dievu sabaidyt. Tādēl aizgājis projām un pēc brīža nācis ar traku vētru* „Velnias ant Dievo labai supyko ir apsiėmė Dievą išgąsdinti. Todėl nuėjo šalin ir netrukus parėjo su pasiutusia vėtra“ [LTT 106; TPD 45: Nr. 57] (plg. lietuvių pasakos velnią, panašiai gąsdinusį Per-

kūną su dailide); arba: *Velns iegājis mežā un pilnā kaklā sācis kliegt, skriet un zarus lauzt. Gan sapūtis vēju, gan locījis kokus, bet Dievs sēdējis mierīgi un kurinājis uguni* „Velnias nuėjo į mišką ir visa gerkle ėmė rėkti, lakstyti ir šakas laužyti. Ir vėją pūtė, ir medžius lanksė, bet Dievas sėdėjo sau ramiai ir kūreno ugnį" [LTT 380]; *Dārznieks saņem naudu, un velns aiziet kā vējš* „Sodininkas pasiėmė pinigus, o velnias nuėjo kaip vėjas" [TPD 86: Nr. 113]. Velnišką vėjo prigimtį mena ir toks jo santykis su Dievu: *Senos laikos Dievs valdījis par itin visu pasaulē: bijis visu kungs. Bet šī Dieva visvarenība nepatikusi Vējam* „Senais laikais Dievas valdęs visą pasaulį: buvęs visų ponas. Bet ši Dievo visagalybė nepatikusi Vėjui"; taip pat *Lielie viesuli, kas plēsdami, ēkas gāzdami skraida, ir ļauni cilvēki, burvji, raganas, kas vienīgi uz tam iziet, kā godīgam cilvēkam skādi darīt* „Dideli viesulai, kurie plėšdami, trobas versdami skraido, yra pikti žmonės, burtininkai, raganos, kurie vien tik tam išeina, kad doram žmogui žalos padarytų" [LTT 50, 52]. *Mājās, kur viesulis bieži skrien, ir iemetušies ļauni gari, vai kāds nomiris skauģis tās apmeklē* „Namuose, kur dažnai laksto viesulas, yra įsimetę piktos dvasios, arba koks pasimiręs pavyduolis juos lanko" [LTT IV 1984: Nr. 32897]. O latvių *jods* [juods] 'velnias', *jodi* [juodi] 'kare žuvusiųjų vėlės', S. Karaliūno nuomone, yra tiesiog etimologiškai susiję su latvių *judra* 'viesulas', *jaudra* 'audra' [Каралюнас 136][47]. Vienoje latvių dainoje (LD 34057) sakoma, kad *Vēja māte apēduse / Velna māti launagā* „Vėjo motė prarijo / Velnio motę vakarienei", todėl žemėje nebesą velnių [Kursīte 339] – suprask, visi pavirto būtent vėjais?

Panašiai rusų „liaudies tikėjimuose vėjas (ypač viesulas) neretai laikomas nelabuoju", arba „tikima, jog šitame viesule iš vietos į vietą persikelia nelabasis, todėl viesulo metu visi žegnojasi, o nelabąjį jame vadina 'berankiu seneliu' (*дедушка безрукой*)" ir pan. [ЭС 62]. L. Maikovas 1869 m. paliudijo, jog „paprasti žmonės Sibire mano, kad viesule lakioja piktoji dvasia (*нечистый дух*). Velnias, nedalia, piktoji jėga (*Дьявол, негодная, нечистая сила*)"; kitur, pavyzdžiui,

[47] Lietuvių kalbos atitikmuo visų pirma yra žodis *juodas*, K. Jauniaus, S. Karaliūno nuomone, susijęs su *judėti* [dar žr. Karulis I 357], tačiau latviškai 'juodas' yra *melns*, taigi latvių kalboje šios asociacijos nebėra, o į pirmą vietą iškyla būtent minėtoji.

tikėta, jog *Причина метели и вообще бушевания ветров – возня чертей* „Pūgos ir apskritai vėjų siautėjimo priežastis – kad velniai duodasi“ (Vologda); *вихрь есть не что иное, как игра беса* „Viesulas yra ne kas kita kaip velnio žaidimai“ (Kurskas); *в вихре вертится Дьявол* „viesule Velnias sukasi“ (Vologda); taip kad „kai kurie tyrinėtojai viesulą laiko pagrindine velnio apraiška“ [Власова 88]. Pavyzdžiui, E. Levkijevskajos žodžiais, „savižudžio sielos velniai atlekia audros ar viesulo pavidalu“, ir apskritai „vienas iš mėgiamiausių velnio įsikūnijimų – viesulas. Viesulų pavidalu velniai skraido, šoka, tuokiasi. Norint skriejančiame viesule pamatyti velnią, reikia pasilenkus pažiūrėti į jį pro tarpukojį, pro marškinių rankovę arba triskart nusispjauti ir ištarti: *Черт, черт, покажи хвост!* ‘Velnie, velnie, parodyk uodegą!’ Tada viesule galima įžiūrėti velnius su vištos kojomis“ [Левкиевская 217, 439]. Vienoje rusų sakmėje, girtuokliui iškasus katilą su jame uždarytais velniais, tie „viesulu“ (*вихрем*) šovė į orą [Толстой 27]. Polesėje iki šiol sakoma: *Ветер дуэ – нечиста сила летить* „Vėjas pučia – nelabasis lekia“; *Як ветер вихреватый, ветер шумит, кажут люди, то чорт летыть з рогами* „Kai vėjas sūkuriuotas, vėjas šniokščia, žmonės sako, tai velnias lekia su ragais“; *Чорт переробляеца у вихорь. Колись на лузи сэно грэбуть – вихорь разнэсэ – то чорт* „Velnias pasiverčia viesulu. Jei lauke šieną grėbiant viesulas išnešioja, tai velnias“; *Бура крутать вихор – кажуть – нэчиста сила* „Audra suka viesulą, sako, – nelabasis“; *Вихор – це чорт* „Viesulas – tai velnias“; *Вихар – чорт лэтить* „Viesulas – velnias lekia“ ir pan. [Валенцова 358, 359]. Savo ruožtu nelabajam „apsėdant arba pasitraukiant iš ligonio, neretai pučia vėjas, plg. *Черт ветром вышел из порченой* ‘Velnias kaip vėjas išėjo iš užkerėtosios’“ [Виноградова ДВЧ 137]. XIX a. ukrainų požiūriu, pasak M. Vasiljevo, būtent „piktoji dvasia, įsikūnijusi į numirėlį, gali pasireikšti kaip viesulas, uraganas“ [cit. iš Зеленин 61]. O štai Stavučanų kaimo Ukrainoje gyventojai Sekminėms gamino pelynų trauktinę, nes „ji sauganti žmogų nuo piktosios dvasios, kuri tomis dienomis kylančiuose sūkuriuose švenčianti vestuves; velnias, užlėkęs viesule ant žmogaus, neapsigynusio pelynu, galįs pagriebti jį ir nusinešti į orą“ [Зеленин 201]. Apskritai slavų

liaudies tradicijoje vėjas „personifikuojamas, arba jam priskiriami demoniškos būtybės bruožai“, be to, kaip jau sakyta, „slavams būdingas vėjų skirstymas į gerus (pvz., Pavolgio bei Pakaspijo *святой воздух* ‘palankus vėjas’) ir piktus, kurių ryškiausias įsikūnijimas yra viesulas“; „Velniui grojant gluosnio dūdele, švilpia vėjas (kašubai)“; „Vėjo atsiradimas siejamas su smako, raganos (lužicai), velnio (Polesė, lenkai, mozūrai) skrydžiu“; „Pietų slavų vėjo ir demonų, piktų dvasių pavadinimai dažnai sutampa, pvz.: *хáла* ‘vėtra su griausmu, kruša, perkūnija’“ ir pan.; „Ligų priežastis yra pikti vėjai, ypač viesulas, bei burtininkų pavėjui paleisti kerai“; „Vėjas nuneša netikėtai pasirodžiusį velnią, šėtoną (Polesė)“; savo ruožtu viesulas – tai „nelabas, žmonėms pavojingas vėjas, įvairių demonų veiklos padarinys bei įsikūnijimas“; „Didelė dalis viesulo pavadinimų – tai pastovios formulės, sudarytos iš redukuotų tikėjimų apie demonišką viesulo kilmę ir sutrauktos į vardą“; kai kuriuose tikėjimuose viesulas – „tai Satanailas, kuriam angelas nukirto sparną. Viesulas kyla gimus Antikristui (Ukraina). Rytų bei vakarų slavuose esama vaizdinių apie specialų personažą, pasireiškiantį viesulu: *вихорный* (Tulos rusai), *вихравый* (Smolensko rusai), *вихрик* (Vologdos rusai), *подвей* (baltarusiai), *wietrznica* (lenkai)“; „Viesule galima įžvelgti demoną jaunuolio pavidalu (Smolensko rusai), pilką katiną (lužicai), velnius bei raganas su vištos kojomis, neįžiūrimais veidais (ukrainai)“ bei pan.; „Kadangi viesulas tapatintas su velniu (*бес*), siaučiant viesului derėjo žegnotis bei melstis (rytų slavai)“ ir pan. [СД I 357–360, 379–381][48]. Čia galima paminėti ir tokią rusų viesulo personifikaciją kaip pasakų galiūnas *Ви́хорь-ви́хоревич*, pažodžiui Viesulas Viesulaitis, gyvenantis požeminėje „Viesulo šalyje“ ir grobiantis karalaites, pavyzdžiui: *В недрах земли или под землей находятся разные царства, которыми управляют – Вихорь, летучий Змей и Яга-Баба* „Žemės gelmėse, arba po žeme, esama visokių karalysčių, kurias valdo

[48] Plg. slavizmo *biesas* ‘velnias, kipšas’ tiesioginį fonetinį sugretinimą su žodžiu *viesulas* lietuvių mįslėje „rogės“: *Viesaitis biesaitis, užrietęs nosaitę, brunkšt beržynėlin* (Dūkštas, Ignalinos r.) [LKŽ XIX 265], jeigu *vies-aitį* laikysime menant *vies-ulą* (rogės lekiančios kaip viesulas). Šiaip ar taip, sakmėje, pavyzdžiui, arklys *pasivertė į biesą ir su viesulu nudundėjo į peklą* [Balys III 464: Nr. 669].

Viesulas, skraidantis Slibinas ir Baba Jaga“ [Власова 87, žr. 86–87; taip pat Даль I 209]. Pasak A. Afanasjevo, „Podolės apskrityje sodiečiai laiko nuodėme minėti žodį *ветер* ‘vėjas’, kuriuo ten vadinama piktoji dvasia, kaip kad ir žodis *дух* ‘dvasia’, būtent ‘vėjas’, ten tapo mitinės būtybės bei velnio sąvoka [...]. Rusų užkalbėjimuose sakomas užkeikimas *против черта страшного, вихоря буйного, лешего одноглазого, злого водяного, ведьмы киевской и змея летучего, огненного* ‘prieš velnią baisųjį, viesulą pašėlusį, miškinį vienaakį, piktąjį vandėnį, Kijevo raganą ir slibiną skraidantį, ugninį’“, ir apskritai „apie vėjo sūkurį mūsų [rusų] valstiečiai mano, jog tai sukasi Nelabasis, jog tai jo vestuvinis šokis su ragana. Čekai apie šį reiškinį sako: *báby čarujou*, t.y. raganos buria, kelia viesulą. Norėdama išgąsdinti keleivius, ragana neretai pasiverčia dulkių stulpu ir nenumaldomu greičiu lekia jiems priešais“ [Афанасьев I 168, III 222]. Pagaliau žinomas sorbų kilmės kalbininkas H. Schuster-Šewc’as mano, kad ir paties slavų velnio pavadinimo **čьrtъ* priminė reikšmė gali būti susijusi būtent su vėju. Jį cituoja A. Seselskytė: „Jeigu, aiškindami semantinę minimo žodžio reikšmę, nepaisysime aiškių antrinės reikšmės niuansų, kurie krikščionių tikėjimo yra priskiriami velniui, o tvirčiau remsimės pagonių mitologija, tada labai akivaizdžiai pamatysime, jog velnias sutampa su slavų vėjo dvasia, kuri, Moszińskio nuomone, apskritai priklauso vienoms pagrindinių slavų mitologijos demoniškų būtybių. Vėjas ir velnias čia dažnai suvokiama kaip ta pati būtybė“ [Seselskytė 95]. Beveik pažodžiui tą pačią citatą perpasakoja ir N. Vėlius [Vėlius ChLMP 71]. O štai U. Dukova atkreipia dėmesį į slavų **čьrtъ* paralelę su germanų **skrat-* ‘miškinis, velnias’, tarp pastarojo vedinių, be kita ko, nurodydama ir tokius vokiečių kalbos dialektizmus kaip *Schrat(t)*, *Schrat(t)el*, *Schrät(t)ele*, kartu ‘velnias’ bei ‘viesulas’, *Schradl* ‘viesulas, keliantis sausus lapus’ [Дукова 62].

Taigi neapsiriboja tokios pažiūros į vėją bei viesulą ir artimiausiais baltų kaimynais slavais. Iš germanų, pavyzdžiui, ir švedų „griaustinis persekioja trolius. Kai ima griausti, jie važiuoja namo vėjo sūkuriuose, kuriuos dažnai mes matome prieš audrą“ [Balys I 201]. (Su troliais, kaip pamenam, V. Abajevas tipologiškai tiesiog

gretino osetinų vajugus.) Pasak A. Afanasjevo, „naujųjų graikų *ánemos* – velnias“, o vokiečių nuomone, „burtininkas, kai tik jam prireikia persikelti į tolimą šalį, joja ant vėjo uodegos. Vėjas jį pakviečiąs: *setz dich auf meinen schwanz!* ‘sėskis ant mano uodegos!’“ [Афанасьев I 168, III 222]. O štai škotų raganos vėją keldavo talžydamos šlapiu skuduru per akmenį ir kalbėdamos:

I knok this rag upon this stane	Štai skuduru per akmenį plaku
To raise the wind in the divellis name,	Sau vėją keldama velnio vardu,
It sall not lye till I please againe	Jis nenurims, kol man bus malonu.
[Frazer 79]	

Taip pat verta atkreipti dėmesį į atitinkamus archajiškus šamanizmo tikėjimus, su kuriais vėlesnius vaizdinius apie vėją kaip nuo kūno atsiskyrusią vėlę, vėją kaip velnią, juoba burtininko ar raganos vėją būtų galima sieti net istoriškai. Pavyzdžiui, žodis *jäl* „nuo senovės tiurkų laikų iki pat šiandien, turint omeny tiurkakalbes Altajaus-Sajanų tautas, reiškia ‘vėjas’, ‘vėjelis’. Kaip ‘vėjas’ jis pažymėtas ir M. Kašgarskio [senovės tiurkų kalbų] žodyne, betgi ten nurodoma ir kita jo reikšmė – ‘piktoji dvasia’, ‘demoniška būtybė’. O viename dar senesniame uigurų rašytiniame šaltinyje žodis *jäl*, kartu su *tängri*, pavartotas tiesiog reikšme ‘dievas’, ‘vėjas’“. Šamano jėgos *„jälbi* pasirodymo mechanizmas aiškus ir paprastas. Dvasios pagalbininkės kamlavimo [šamano apeigų] pradžioje įsiskverbia į šamaną lengvo dvelksmo ar vėjelio pavidalu. Taip buvo jau žiloje senovėje, prisiminus, jog vienas iš tiurkų protėvių, pagimdytas vilkės, tapo šamanu būtent dvasios gūsio dėka. Altajaus-Sajanų kamai [šamanai], smūgiais į būgną sukviesdami savo dvasias, giliu atsidūsėjimu įkvėpdavo jas kartu su oru. Tokiu pat būdu dvasios patekdavo ir į jų protėvius šamanus, kurie po mirties pasilikdavo žemėje vėjelio pavidalu, kaip kad E. Taube’i pavyko išsiaiškinti pas mongolų Altajaus tuviečius. Tai liudija ir pats mirusio šamano vėlės pavadinimas *dzel salgyn*, kurį patvirtina teleutų *jäl салкын* ‘lengvas vėjelis’. Tačiau teleutai jį, pasak A. Anochino, reikšme ‘oro, oriška būtybė’ (pažodžiui – ‘lengvas vėjelis’) sieja tik su ‘dorų žmonių vėlėmis’“ [Потапов 79]. Apskritai šamaniškuose ritualuose „vėjo (*jäl*) iškvietimas vaidino žymų vaidmenį. Tikėjimas vėją esant savarankišką ‘nežmogišką būtybę’,

įasmenintą gamtos jėgą, atsispindėjo ištisoje aibėje vaizdinių. Pavyzdžiui, jeigu medžioklės metu vėjas sugriaudavo medžiotojų palapinę, jie mesdavo medžioklę ir nedelsdami eidavo namo, nes manė, kad sėkmės medžioklėje jau nebebus"; taip pat „dar tikėta tuo, jog kai kurios ligų dvasios apsireikšdavo vėjo pavidalu ir susargdindavo žmones" [Потапов 80]. Pagaliau „tarp altajiečių bei teleutų buvo paplitęs požiūris į viesulą kaip į piktą dvasią, jeigu jis sukasi prieš laikrodžio rodyklę. O jeigu viesulas sukasi priešinga kryptimi, jį laikė lekiančiu kamluojančiu šamanu, tiksliau – jo *јула* [atsiskyrusia nuo kūno dvasia, ar vėle], kadangi pats šamanas tuo metu buvo ten, kur kamlavo. Kačinai bei sagajai viesulą laikė pikta dvasia, nusinešančia pagrobtą žmogaus 'sielą' (*кут*), t. y. kokio nors tikro žmogaus antrininku, patekusiu piktos dvasios nelaisvėn. Šamano ritualinis ryšys tiek su vėjo sūkuriu, tiek su lengvu vėjeliu yra esminis Altajaus šamanizmo bruožas, iškylantis ne tik vienokiuose ar kitokiuose vaizdiniuose, bet ir ritualinėje veikloje. Kaip žinoma, vienas iš pagrindinių su būgnu kamluojančio šamano judesių buvo greitas sukimasis aplink savo ašį, stovint ant kojų. Šis judesys simboliškai vaizdavo viesulą. Šamanas sukosi pagal laikrodžio rodyklę. Būta netgi posakio: *Кам куйбур-jam* 'šamanas sūkuriuoja, ar viesuluoja'. Tapsmo periodu, kai šamaną 'spaudė' dvasios, versdamos jį tapti šamanu, šis *паскын кам*, pažodžiui 'spaudžiamasis šamanas', dažnai pasitraukdavo į taigą, į kalnus ir ten lakstydavo bei sukdavosi kaip viesulas (*куйбурган*)" [Потапов 81] ir pan. Įsidėmėtina, jog daug šamanizmo bruožų M. Eliade randa būtent senovės skitų bei jų įpėdinių osetinų tradicijoje [žr. Элиаде Ш 364, 366, 390–391] ir netgi pažymi, jog visi jie „kartu nepaprastai primena Altajaus šamanizmą" [Элиаде Ш 364]. Jo nuomone, netgi „vėlių vedlio funkcija, kurią atlieka [iranėnų] Vajus, galimas daiktas, atspindi 'šamanišką' ideologiją" [Элиаде Ш 365][49].

[49] Plg. šiuo atžvilgiu jau „Rigvedą" (X.136.2–3, 5): „Raganiai (*múnaya-*), vėtra (*vāta-*) apsijuosę, / Dėvintys rudai, nešvariai, / Jie vėtros gūsiu joja (*yānti*), / Kai dievai (į juos) įeina. // 'Pašėlę nuo įkvėpimo / Mes vėtras pasikinkėm; / Tik kūnus mūsų jūs, / Mirtingieji, tematote'. [...] Vėtros (*Vāta-*) žirgas, Vėjo (*Vāyu-*) draugas – / Štai kas raganius (*múni-*), dievų įkvėptasis" [Aufrecht II 435; plg. Ригведа IX–X 292]. Sen. indų *múni-* versti 'raganius', žinoma, yra labai sąlygiška, bet ir ne pernelyg toli nuo tiesos. Paprastai šis žodis aiškinamas žymint oficialiam žynių istitutui nepriklausantį 'įkvėptąjį ekstatiką', vėlesniu laikotarpiu – 'asketą',

Šiaip ar taip, panašūs su vėju susiję tikėjimai aptinkami ir Šiaurės Amerikos žemyne: „Džikarilai (*Jicarilla*), apačiai bei kitos pietvakarių indėnų grupės viesulą suasmenino; viesulas (taip pat vadinamas paprasčiausiai Vėju), kaip haktsinų (*Hactcin*), t.y. antgamtinių jėgų, pasiuntinys ar šnipas, – nuolatinis džikarilų folkloro faktas. Daugelio Kalifornijos bei kitų vakarų indėnų viesulas arba dulkių stulpas siejamas su piktomis jėgomis; sakoma, kad jis susidaro iš mirusio šamano dulkių arba kad jame slypi nuodai, šamano 'skausmas' (toks maginis terminas) ar tiesiog pikta dvasia. Jis gali apduoti žmogų blogais sapnais, pagrobti jo dvasią, ar šešėlį, arba sukelti mirtiną nelaimingą atsitikimą. Apsisaugoma nuo viesulo pasislepiant arba išsisukant nuo jo, arba sviedžiant į jį purvo ar šliūkštelint vandens, arba draugiškai šnekinant ir kartu rūkant, taip pat plojant rankomis bei trypiant kojomis. Viesulo aukos, siekiant jas išvalyti nuo pikto užkrato, irgi aprūkomos. Ypač blogai manoma esant sapnuoti viesulą gedintiesiems; kiekvienas toks, kad nesusirgtų, turi būti gydomas. Tarp pueblų viesulas laikomas dvasia; o Džemeze tikima, kad viesulas sukelia persileidimą"; pagaliau „vienoje Lagunos sakmėje pasakojama, kaip 'Viesulo žmogus' nusineša merginą, o zuniai tiki viesule keliaujant raganas" [FW 1175]. Šiapus Atlanto vėlgi, pavyzdžiui, „musulmonai įsivaizduoja, kad smėlio sūkurių stulpus dykumoje sukelia skrisdamas piktasis džinas, o Rytų Afrikos gyventojai juos tiesiog vadina demonais" [Тайлор 134]. Jau senovės Egipto XXII a. pr. m. e. sarkofagų tekste apie ano pasaulio dievą bei mirusiųjų

---

bet apie „Rigvedos" laikus A. B. Keithas sako: „Šiaip ar taip, būtų absurdiška abejoti ir tuo, kad čia turime asmenį, siekiantį religinės egzaltacijos, ir tuo, kad savo elgesiu jis primena žemesnės civilizacijos pakopos žiniuonį (*medicine man*)" [Keith 301, žr. 402; Mayrhofer II 654–655; Monier-Williams 823; Oldenberg 221]. Pasak Eliade's, „šiuo atveju mes turime 'transą', kurį galima palyginti su Sibiro šamanų 'didžiuoju seansu'" [Элиаде III 373, žr. 371]. Įsidėmėtinas čia ir vėjo prilyginimas žirgui, žinomas daugeliui tradicijų, tarp jų ir latvių bei lietuvių, apie kurį jau kalbėta 1-me sk. Dabar galima nebent pridurti, kad „vėjo žirgas" neretai yra susijęs būtent su demoniškomis, velniškomis būtybėmis: kaip kad pastebėjo N. Vėlius, kai sakmėje „Sugautas velnias" žmogus nuo arklio nuėmė rožančių, *iš arklio pasidarė viesulas ir nušvilpė*; pasakoje „Mergaitė padeda jaunuoliui pabėgti" (AT 313, 313B, 313C) „senis velnias pasiverčia arkliu, kuris lengvai pakyla į orą, skrenda aukščiau debesų", o kitame variante „bėgantį jaunuolį su velnio dukterimi vejasi viesulas" [Vėlius ChLMP 69, 70] ir pan.

viešpatį Osirį sakoma: „Sušvilpia viesulas. Baidos dievai. / Nubunda Isidė, nėščia brolio Osirio sėkla“ [Матье 247, žr. 301]. Taigi Osiris, apvaisindamas Isidę, pasireiškia būtent viesulu.

Dėl visuotinio vėjo ryšio su mirtimi, mirusiųjų vėlėmis, mirusiųjų pasaulio valdovu, mirties demonais bei tiesiog demoniškomis būtybėmis negali tad būti jokių abejonių.

Kartu prisiminkime, jog ir osetinų „kai kuriose vienodo siužeto pasakose, kur veikia piktos būtybės, viename variante jos vadinamos *wæjyg*, kitame – *xæjræg* ‘velnias’. Kai kuriose pasakose ‘velnias’ ir ‘vajugas’ veikia kaip identiškos arba giminingos būtybės“ [Абаев ИЭС 68][50]. Taigi osetinų vajugas ir jų „velnias“, nors dažnai tapatinami, vis dėlto yra savarankiškos, skirtingais vardais vadinamos mitinės būtybės, visai kaip lietuvių viesulas ir velnias. Taip pat čia tiks pridurti, jog bendros „vėjiškos“ kilmės su osetinų *wæjug* / *wæjyg*, pasak V. Abajevo, yra armėnų kalbos iranizmas *vahuk’* reikšme ‘burtininkas, raganius’ [ten pat 69].

2.3. Peiliu persmeigtas vėjas

„Lietuvių kalbos žodyne“ *víesula* apibrėžiamas tiesiog kaip ‘tokia mitologinė būtybė’, pvz.: *Viesula beveik visada žmogaus lenkiasi: ypač jei pamatęs persižegnosi* (iš buv. Lietuvių mokslo draugijos archyvo rankraščių) [LKŽ XIX 266]. Nors neretai tokio mitinio viesulo peržegnoti neužtenka, bet reikia kryžium susmeigti du peiliu. Plg. vienos jau minėtos J. Basanavičiaus rinkinio „Iš gyvenimo vėlių bei velnių“ sakmės (XXV.156) tesinį: *Čon jį atlaikyt ir matyt norint, reik, sūkurui atūžant, kuo greičiausia pryšakij jo tako du peiliu kryžiais į žemę įsmeigt: per tuos velns negalįs važuot, ir sūkurys nutyksta, o velns žmogaus pavidale atėjęs klausa peilių įsmeigtojį, ką jis už jo paleidimą norįs. O tai žmogus gal prašyt, ką jis nor, – velns su viskuo pakajingas, idant jis tik praleidžams būtų*; arba štai (XXV.158) vienas žmogus, laukuose mėšlus kratydamas, *pamatė vėjo sūkurį atūžiant.*

[50] Dar požemiuose gyvena ir tuo lietuvių velnius iš dalies atitinka osetinų dalimonai [žr. НО 7, 57, 62, 63, 396].

Apie tai daug girdėjęs, jis, tuoj du peiliu pagriebęs, ant sūkuro tako juodu kryžiais susmeigė, tai sūkurys, ik čon atūžęs, visai nutyko. Tai nekursai senuks jam pasirodė, klausdams, kodėl jis jį atlaikė ir ką norįs už praleidimą. Darbininks atsakė: „Iškratyk tuos mėšlus ant šo lauko, tai aš tave praleisu“. Ant to jiemdviem sutarus, ūmai didis sūkurys užkilo, į kurį tas velniūkštis senuko pavidale prapuolė, mėšlus lyg pelus ik padangių lakindams, gražiai iškratė. Besidžiaugdams darbininks ištraukė tuodu peiliu, ir tuomžyg sūkurys per tą daiktą tolyn nuūžė [BV 469, 470; žr. SV 17]. Ir latvių manymu, *Viesuli var noturēt, ja ar nazi trīs reiz zemē krustainisku pārvelk un to nazi uzduŗ krusta vidū* „Viesulą galima sulaikyti peiliu triskart žemėje kryžium perbraukus ir tą peilį į kryžiaus vidurį įsmeigus“ [Straubergs 540].

Kartais sunku suprasti, ar peilis įsmeigiamas tik žemėn, ar juo prismeigiamas pats viesulas: *Kai viesulas sukasi ant kelio, reikia turėti medžiakotį peilį ir įsmeigti jį ten, kur viesulas sukasi. Tuomet jis pavirs žmogumi ir prašys, kad peilį ištrauktai iš žemės. Tuomet galima iš jo išsiderėti, ką nori* [BP 497]. O daugeliu atvejų sužeidžiamas įdėm pats viesulas ar vėjas (siužetas AT 3903, pagal J. Balio išplėstą klasifikaciją [Balys III 221–222]): sakmėje iš J. Basanavičiaus „Lietuviškų pasakų I“ (XI.1) *vienas žmogus vėtė rugius kluone. Kaip tik mes su šiūpėle – vis pavėjui. Užeina nuo durių – per duris vėjas pučia ir pelus ant rugių neša, užeis nuo peludės – iš už peludės vėjas pučia. Vėtė vėtė dar valandėlę, ale teip jau ant vėjo įširdo vyras, jog, išsiėmęs lenktinį peilį, kaip paleis jį per duris! Vėją tarytum kas ranka atėmė! Gražiai dabar sau rugius išsivėtęs, išeina žmogus ne už ilgo iš kluono peilio ieškotų. Peilio nėr, tik aplašinta krauju žemė. Jis dar tolyn sekąs pagal lašus kraujo ir ateinąs į girią. Stovi čion dailus butēlis. Įeinąs jis į vidų, žiūrįs – senas senis gulįs, sergąs. „Ar neradai tu mano peilio?“ – paklausęs žmogus. „Radau, – atsakęs senis. – Bet žiūrėk, ką tu man padarei!“ Su šiais žodžiais senis parodęs savo veidą, didiai peiliu pervertą. „Aš tą peilį atiduosu, tik tu pūsterk sykį į šitą dūdelę“. Ir padavęs žmogui į rankas dūdutę. Šis pūsterėjęs sykį, atsiėmęs savo peilį ir namon išdrožęs. Pareinąs namon – o čion nė vienos trobos, tik akmens iš po pamatų likę ant vietos! Teip pats nupūtė savo namus* [BLP I 276; žr. LauD 284; SV 15]. Taigi vėjas čia ne tik suasmenintas, bet ir įkūnytas tikrąja

šio žodžio prasme: jį galima sužeisti peiliu kaip žmogų, jis kraujuoja ir t.t. Taip pat ir vėjo sūkurys, viesulas: Tiltagliuose ties Ukmerge užrašytoje sakmėje iš „Lietuviškų pasakų II" (XII.1) *Vieną kartą žmogus šieną pjovįs. Atneši pusryčių. atsisėdįs valgyt, ir valgant kad užėjįs vėsulas tiesiog ant jo. Jis sugrėbįs tom tarpu peilį, keip turėjįs rankoj, užkeikįs ir metįs į to sūkurį. Paskui perstojįs vėsulas. Jis pradėjįs jėškoti peilio – nėkur naradęs ir parejįs namo vakari*, o po metų svetur atpažino savo peilį ir gavo barti: *„Tai tu, kanalija, mana pona šoną perdūrei! Jis atsineši jį šoni namon ir turėjo sirgti…"* [BLP II 379]. Ricielių k., Liškiavos valsčiuje užrašyta sakmė pasakoja, kaip *Kartą žmogus vežė šieną. Šoko Vėjas ir ėmė šieną nešioti. Žmogus užpykęs sviedė peiliu ir perdūrė Vėjui šoną. Visiems išdžiūvo javai, o jam ir nepučia Vėjas, ir nieko nedžiovina. Jam nurodė trobukę, kur Vėjas gyvena, ir jis nuėjo į jį, ir tarė: „Kodėl visiems pūti, o man ne?" Vėjas parodė šoną ir tarė: „Kaip aš tau pūsiu, kad pradūrei man šoną". Žmogus ėmė atsiprašinėti Vėjo…* [Balys IV 201: Nr. 217]. Gervelių k., Ignalinos r., 1949 m. užrašytoje sakmėje *Išėjo vyras art. Kai susisuko viesulas – ir jau į jį. Jis kai duos peiliu – pragaišo peilis. Ieškojo ieškojo ir nesurado. Po kiek laiko atėjo ruduo, važiuos jis Rygon, sėmenis vež. Nuvažiuoja tenai pas pirklį, padavė jau jam valgyt nemokamai. Šitas tik kapt peilį ir varto. Šeimininkas sako: „Kam tu vartai, gal čia tavo peilis?" „Teisybė, mano!" „Besarmačiai, – sako, – aš paleidžiu tarnus pažiūrėt, ar vasarojus užaugo, o jūs peiliais badot. Atėjo su kruvinu šonu – peilis įsmigęs. Va, ir peilis tas pats". Ten buvo aitvaras!* [LauD 285][51]. Kitoje

[51] Aitvaras vėju reiškiasi ir kitoje sakmėje, kurioje *suūžė vėjas, ir pasikorė kokia barzda ties aruodu. […] Paskui tik vėl suūžė vėjas, ir toji barzda prapuolė. […] O kai tas gaspadorius numirė, tai po namus vis kažin kas beldės: tol, kol tas aitvaras rado sau kitą gaspadorių* [Balys IV 155: Nr. 70; LauD 42]. Plg. dar: *…Kartą jos kaimynė paklausė: „Ką kūmytė padarai, kad tamstos tiek daug grietinės esti?" – „Et, kūmyte, menki niekai: tik puodynes ištrink viesulo susuktomis smiltelėmis, grietinės bus kaip mauro". Jos kaimynė taip ir padarė – teisybė, grietinės buvo labai daug. Tiktai į kelintą dieną, jai griebiant grietinę, iš kertės storu balsu sušuko: „Ar patiko?" Žmona suprato, kad tai jos klausia aičvaras…* [Balys IV 152: Nr. 61]. O vėl kitoje sakmėje aitvaras, kaip ir vėjas ar viesulas, pagaunamas peiliu: *Kartą išjojom nakties. Ogi matom – atdriūksi aitvaras, kaip pagaikštis, visas juodas, tik pakraščiai blizga. Tuoj nušokom nuo arklių ir nutarėm aitvarą pagauti. Vienas iš mūsų per kojos iššlyžį [tarpupirštį] į žemę įbedė peilį. Aitvaras ir nusileido alksnių viršūnėn, net alksniai susiūbavo* [LauD 35]. Skyrelin „Apie aitvarą", savo užrašytą tautosaką skelbdamas, kalbamo tipo sakmę apie personifikuotą Viesulą dėjo ir V. Krėvė-Mickevičius [Tauta ir

sakmėje *Bernas arė lauką ir atsisėdo pavalgyti pietų. Bevalgydamas pamatė, kad per lauką slenka toks žemės sūkurys. Jis galvoja: „Kad neužeit ant manęs – apneš žemėm". Kaip tik tiesiai ant jo! Įpykęs jis paėmė peilį ir metė į tą sūkurį. Kai nuėjo sūkurys, eina ieškot – nebėr peilio. Žiemą nuvažiavo į Rygą su kūliais. Pardavė kūlius, jau ruošiasi eiti apsipirkti, prieina toks ponaitis vokietukas, išima peilį ir sako: „Ar tavo tas peilis?" Sako: „Mano". „Na tai, – sako, – žinai ką: daugiau taip nesimėtyk, kai aš važiuosiu! Va matai, peilis tavo, o jis man tiesiai palei ausį įsmigo"* [SV 15]. M. Slančiausko užrašytoje sakmėje *Jau vėsuls tai nėra dors daikts, jis yra ar šis, ar tas. Kodėl? Kad, sako, viens žmogus, vėsului sukantys, pro šalį eidams, metęs su peiliu į tą vėsulą – tas jo peilis ir nebenukritęs žemėn. Bet tas žmogus, kai nuvažiavęs į Mintaują rudenyj su javais, pas vieną kupčių pardavęs, grūdus išpylęs, įeinąs į vidų – tuoj jam vokietys išnešęs tą jo peilį ir padėjęs ant stalo ir sakąs: „Ja, bajore, žiūrėk, kad daugiaus teip nebedarytum. Aš išleidžiau savo gizelį pasižiūrėt, ar geri javai pas jums auga, – tu jam meti su peiliu. Tu, bajore, galėjai man gizelį nudurt..."* [ŠLSA 194: Nr. 329]. A. Janulaičio smulkiosios tautosakos rinkinyje tarp tikėjimų patalpintas toks: *Bevalant rugius ir vasarojų per laukus eina viesulo pavidale pirklių „gaspadorius", purto gubas*

žodis, t. III. Kaunas, 1925, p. 338]. Pasak P. Dundulienės, „viesulo pavidalu pasirodo ir aitvarai. Antai piemenukui, viesulo išgąsdintam, iškrito iš rankų peilis. Po daugelio metų, ilgai tarnavęs kariuomenėje, grįžta jis namo, paklysta girioje ir patenka į aitvaro būstą. Ten pamato savo iš rankų iškritusį peiliuką, pagal vieną legendą aitvaro kojoje, pagal kitą – pas aitvarą ant stalo. Mat piemenukas savo peiliu, mestu į viesulą, buvo sužeidęs aitvarą. Kai aitvaras nori pasirodyti žmogui, kyla viesulas, kuris žaibo greitumu pranyksta. Bet aitvaras – tai ne viesulas. Apie tai sako patarlės: *Nulėkė, kaip aitvaras, viesulą pasižabojęs*; *Su aitvaru nesusidėsi: jis keturiais vėjais joja*; *Nujojo, kaip aitvaras viesulu*. Tai rodo, kad viesulas esantis aitvaro valdžioje" [Dundulienė SL 125]. Įsidėmėtinas šiuo atžvilgiu aitvaro pavadinimas ar atmaina *pusčius*, akivaizdžiai susijęs su *pustyti*, *pūsti*, taigi būtent su vėju: *Būdavę kitąsyk pusčiai. Tie išpustydavę grūdus kluojimuose: kaip kada vėtydami tik vienus pelus terasdavę* [BLP I 260: Nr. VIII.15; plg. LauD 52; SV 109]. Šiaip ar taip, su viesulu yra susijęs ir latvių aitvaras *pūķis*, pavyzdžiui, *pūķis laižas viesulī pār laukiem* „viesule pūkis laksto laukais"; *pavasarī, sējamā laikā, viesuli niekas cits nav, kā burvju gari jeb pūķi un raganas* „pavasarį, sėjos laiku, viesulai yra ne kas kita kaip burtininkų dvasios arba pūkiai bei raganos" [Straubergs 540, 541]. Būdingais aitvaro bruožais neretai pasižymi rusų tautosakos velnias (*чёрт*), irgi pasireiškiantis vėju bei viesulu [žr. Левкиевская 441–444]. Dr. Lina Būgienė atkreipė mano dėmesį ir į daugiau sutampančių aitvaro ir mitinio vėjo požymių (kaip antai pavagiami pinigai ar grūdai, gaidžio, skraidančios gyvatės ar slibino pavidalas bei kt., dėl kurių ryšio su vėju žr. toliau), bet čia šio klausimo išsamiau panagrinėti, matyt, neteks.

ir žiūri, ar gerai javai užderėjo. Jis eina į Liepoją ir pasako pirkliams. Jeigu į viesulą paleistum su peiliu, tai peilis nukris sukruvintas, o išnašoje pridurta, jog *kartais viesulas pagauna ir peilį, jeigu kur yra pas gubą padėtas, ir nusineša į Liepoją. Vienam žmogui taip buvo pražuvęs peilis. Po kiek laiko jis nuvežė javus į Liepoją parduoti. Gi žiūr, pas tą pirklį, kuriam pardavė, jo peilis. „Kam, sako, mano peilį paėmei?" Pirklys nusigando. „Kam tu, sako, mano gaspadoriui ranką perkirtai? Aš tau būčiau kažin kiek užmokėjęs. O dabar nesiseks man"* [Janulaitis 343: Nr. 204]. Įdomų pavyzdį iš Vilniaus krašto tautosakos pateikia J. Balys: *Labai seniai buva atsitikimas. Da žmanių buva mažai, žmanes važiodava tali pievasan. Vienam šienapjūti susdare rietinie i nuvažia', nušienava, išdžiavena, sugrebe, sudare i pradieja pietuit. Užeja vidras su viesulu i pradieja raust šienų viršun. Žmagus duonų raikie, peiliu sviedie tan vidran, i peilis prapuola – ieškaja i nerada niekur. Viską padare i atvažia nama. Kiek čiesa praleidus susdare rietinie, – važia' Rygan nuspirkt ka reikie, ba tadu nebuva mašinų. E šitas žmagus, kuris peiliu sviedie viesulan, važiava paskuitiniu. I jam važiajunt vis įra: tai tas, tai tas nutrūks. I anas atlika nuo sava rietinies, i ažblūdieja, i blūdiedamas rada pirkelį. Ažejįs paklaus kelia. Ažejįs rada – diedas kailiniukus blagus taisa, lapa. Žmagus priejįs dabaja – un stala guli peilis, lik būtų kaip ja. Diedukas klausia: „Ka dabaji, gal peilį pripažįsti?" Žmagus saka: „Būtų mana". Diedukas klausia: „E kur tu jį išgaišenai?" Žmagus jam pasakie, kad pievase šienų grebiunt vidras užeja, i anas sviedįs peiliu. Diedukas jam: „Tai tu šitie nedaryk daugiau. Tu sviedei peiliu, e ty mūs buva veselia. I tu sviedei, pakliudei svatui šanan, e kad [būtų] pakliuvįs jaunikiui, tau būtų sumiltinį sinkiau miltų. Daugiau nedaryk, peilį imies i pavysi savo rietinį". Žmagus peilį pajeme, atsisėda i pasvija savuosius. Nuvažia, nuspirka ka reikia, i daugiau un viesulas nesdivačyja* [VKLT 301–302:Nr. 645]. Įdomiausias čia yra „dieduko" prisipažinimas viesulą buvus „veselia", iš ko galima spręsti, jog tai būta velnio, velnių – apie viesulą kaip „velnių veselią" žr. toliau. Kaip matėme, panašiai šį motyvą interpretavo ir A. L. Jucevičius (žr. p. 53–54)[52].

[52] Su šiuo motyvu, matyt, galima sieti ir lietuviškos pasakos „Vėtros sūnus" (AT 301B+302+303) pradžią: *Gyveno vienas karalius su savo moterimi, ir jiems užgimė sūnus, katrą praminė vardu V ė t r o s s ū n u s.* Paaugęs, kartą pasiųstas parnešti malkų *Vėtros sūnus, nuėjęs į mišką,*

Atitinkamai latvių tikėjimu, *Mazie viesulīši, kas visvairāk sējamā laikā pa laukiem apkārt skraida, ir Rīgas tirgotāji. Viņi, par vēju pārvērtušies, braukā neredzami apkārt un sver, cik smaga labība tai gadā būs* „Maži viesulėliai, kurie dažniausiai sėjos laiku po laukus aplink skraido, yra Rygos pirkliai. Jie, vėju pasivertę, laksto nematomi aplink ir sveria, kaip sunkūs javai tais metais bus"; *Ejot uz lopu kaušanu, kāds saimnieks ieraudzīja savas mājas pagalmā lielu Viesuli, kas grieza sev līds uz riņķi gaisā smiltis un visu, ko vien varēja dabūt, – kas tam bij' ceļā un pa spēkam. Saimnieks ļoti pukojās par Viesuļa neratnību, un, tā kā tam pašreiz nebij nekā cita rokā kā cūku kaujamais dūcis, tad tas svieda ar to pašu Viesuļam sānos, lai tas nedejo tik nerātni* „Eidamas skersti gyvulių vienas šeimininkas pamatė savo kieme didelį Viesulą, kuris suko ratu ore smėlį ir viską, ką tik galėjo pagriebti, – kas tik jam buvo ant kelio ir pagal jėgas. Šeimininkas labai supyko ant šėlstančio Viesulo ir, kadangi rankoje kaip tik turėjo peilį kiaulei skersti, tai ir sviedė jį Viesului į šoną, kad tas nešoktų kaip pašėlęs", viesulas pradingo, *tak kādu gadu vēlāk saimnieks, aizbraucis uz Rīgu un iegājis kādā bodē iepirkties, ieraudzīja savu dūci bodnieka priekšā uz galda, ka aiz brīnumiem skaļi izsaucās: «Hē! Tas jau ir mans dūcis?» Un, dūci cieši apskatījis, saimnieks prasīja bodniekam: «Kur tad tu ņēmi manu dūci?» Uz to bodnieks atbildēja: «Tu jau pats to pērno gad', man viesuļdejā griežoties, iesviedi zābaku stilbā»* „tačiau po kelerių metų šeimininkas, atvažiavęs į Rygą ir įėjęs į kažkokią krautuvę apsipirkti, pamatė savo peilį priešais krautuvininką ant stalo ir iš nuostabos garsiai sušuko: 'Ei, čia gi mano peilis!' Ir, peilį atidžiai apžiūrėjęs, paklausė krautuvininko: 'Kur tu paėmei mano peilį?' Į tai krautuvininkas atsakė: 'Tu gi pats jį pernai metais, man viesulo šoky sukantis,

---

prirovė ąžuolų su visom šaknim, taigi pasielgė kaip tikras Viesulas. Po kurio laiko karalius padovanojo jam peiliuką. Kartą Vėtros sūnus, *išeidamas iš namų, įkišo peiliuką į sieną ir užkabino ant jo rankšluostį, o motinai savo pasakė: „Kai tik pamatysi, kad iš peiliuko pradės bėgt kraujas, tai žinok, kad aš nebegyvas"* [LT III 230: Nr. 101]. Esama ir visai keistų vėjo ryšio su peiliu pavyzdžių, kaip antai A. Kossarzewskio pateikiamas: *Benedykt...Szylański opowiadał że w Łuknickiej parafii, kiedy widzą w czasie pogody kurzącą się od mgły Szatryę powiadają „Biesaj pejlus yr widelczius gałąd, bus niepagada (enf. Gaweanas pejli gałąd, wieja ein isz panagiun)*, ir čia pat priduriama įprasta istorija apie į viesulą mestą peilį [Kossarzewski 145–146].

įsmeigei į bato aulą'"; *Kāds saimnieks sukājis pie linu zārda linus. Piepieši liels Viesulis sacēlies un griezies trakodams ap liniem. Saimnieks nēsājis vienmier sev klāt lielu, asu dunci, kura spalā viņa vārda pirmie burti bijuši iegriezti. Šo nu viņš izvilcis un sviedis visā spēkā Viesulī. Viesulis norimies, bet līdz ar Viesuli arī viņa duncis nozudis. Ziemu saimnieks aizvedis linus Rīgā un pārdevis kādam tirgonim, kura roka likusies smagi ievainota: bijusi vārīgi apsieta* „Vienas šeimininkas šukavo prie linų žardo linus. Ūmai pasikėlė didelis Viesulas ir ėmė suktis kaip patrakęs apie linus. Šeimininkas su savimi visuomet nešiojosi didelį aštrų peilį, kurio kriaunoje buvo išraižytos jo vardo pirmosios raidės. Jis išsitraukė jį ir iš visų jėgų sviedė į Viesulą. Viesulas nurimo, bet kartu su Viesulu pradingo ir jo peilis. Žiemą šeimininkas nuvežė linus Rygon ir pardavė vienam pirkliui, kurio ranka atrodė sunkiai sužeista: buvo stipriai aprišta", o pas tą pirklį namie pamatęs savo peilį, sušuko: *«E, kungs, kur tad jūs iemantojāt manu dunci?» «Ak, tad jūs bijāt tas sviedējs? Jums gan nevajadzēja tik straujam būt, man jau nebija nekādu ļaunu nolūku, gribēju tikai pārliecināties par šā gada linu ražu». Dažos novados vēl pat tagad pastāv (viesuli ieraugot) izteiciens: «Rīgas kungi nāk, grib laukus apskatīt»* „'Ei, pone, iš kur gi jūs gavote mano peilį?' 'Ak, tai jūs man sviedėte? Nebuvo jokio reikalo taip smarkauti, aš neturėjau jokių piktų ketinimų, norėjau tik įsitikinti šių metų linų derliumi'. Kai kuriuose kraštuose dar ir dabar (pamačius viesulą) sakoma: 'Rygos ponai ateina, nori laukus apžiūrėti'"; *Reiz zemnieki tikko bijuši sienu sagrābuši kaudzēs, kad Viesulis nācis un sācis ārdīt. Te viens puisis mudīgi nazi ciet un iegrūdis Viesuļam taisni vidū. Tas arī tūlīt apstājies vandīt sienu un aizgājis šņakdams un krākdms. Pēc kādiem gadiem tie paši zemnieki braukuši uz Rīgu un iegājuši kādā krogā zirgus paēdināt un paši paēst. Pie liela galda ēduši vēl citi braucēji. Te puisis ieraudzījis savo nazi un teicis: «Vadzi, draugs, tas ir mans naz's». Te līdzi ēdājs atbildējis: «Domā, ka man viegli gāja toreiz, kad tu man viņu iegrūdi ribās? Man toreiz bij divdesmit pieci gubas siena mugurā. Es nazi tikko ar lielām mokām dabūju ārā. Man viss siens bij jānomet zemē»* „Kartą valstiečiai tik ką šieną buvo sugrėbę į kauges, kai atėjo Viesulas ir pradėjo ardyti. Čia vienas vaikinas vikriai ėmė ir įgrūdo peilį tiesiai į Viesulo vidurį. Tas

kaip mat ir apstojo šieną vartęs ir nuėjo šniokšdamas bei kriokdamas. Po keleto metų tie patys valstiečiai nuvažiavo į Rygą ir užėjo į kažkokią smuklę žirgų pašerti ir patys pavalgyti. Prie didelio stalo valgė ir kiti atvykėliai. Čia vaikinas pamatė savo peilį ir tarė: 'Klausyk, drauguži, tai mano peilis'. O valgytojas atsakė: 'Manai, man lengva buvo tąsyk, kai tu man jį įgrūdai tarp šonkaulių? Aš tąsyk turėjau dvidešimt penkias gubas šieno ant nugaros, ir peilį tik per dideles kančias ištraukiau, teko visą šieną numesti žemėn'" [LTT 52, 53–54]. Jau 1777 m. A. W. Hupelis apie latvius rašė, kad „viesulus, kurie jiems dažnai didžiai nusiaubia šieną, laukus bei stogus, jie laiko piktosios dvasios darbu. Kai tik jie pamato dulkių sūkurį, iškart meta akmenį ar peilį ir rėkdami ilgokai viesulą vaikosi" [LTT IV 1983: Nr. 32886]. 1832 m. Tirzoje užrašyta: *Ar stipru viesuli mājas un lauku svētība aizejot; kuŗu cilvēku aizņemot, tas paliekot slims; tur esot velns un raganas klāt, kas aiznesot svētību projām un nozogot naudu un labību. Kad taisni tai vietā, kur viesulis visstiprāki grižas, iecērt ar cirvi vai nazi, tad ragana to rīku gan saķeŗot, ar ko cirtienu dabūjusi, bet pēc tak dabūšot zināt, kas viņa bijusi, jo pie rokas jeb kājas varešot cirtienu pazīt* „Su stipriu viesulu iš namų bei laukų išeina palaima; iš kurio žmogaus ją atima, tas suserga; ten yra velnias ir raganos, kurie nusineša palaimą ir pavagia pinigus bei grūdus. Jeigu tiesiai į tą vietą, kur viesulas smarkiausiai sukasi, kirsi kirviu ar peiliu, tai ragana jį gali pagriebti, ką nors kirčiui atstačiusi, bet paskui sužinosi, kas ji tokia buvusi, nes ant rankos arba kojos galėsi kirtį atpažinti"; 1881 m.: *Viesulis ir ļauns gars, kas griežas apkārt par vēju. Ja ņem tērauda nazi un sviež viesuļa virpuļa vidū, tad to garu var piedurt pie zemes. Viesulis gan tūliņ apstāsies, bet naža sviedējam vairs nebūs miera. Viesulis vienādi lūgs to sapņos, lai laiž vaļā. Bet ja viesulis tiks palaists, tad viņš griezīsies vēl ātrāki kā agrāk un tā būs sviedēja laime, ja tas netiks aiznests projām. Arī nazi sviežot var notikt nelaime, jo viesulis var sviest nazi atpakaļ un nodurt sviedēju* „Viesulas yra pikta dvasia, kuri sukasi aplink kaip vėjas. Paėmus plieno peilį ir sviedus į viesulo sūkurio vidurį, tą dvasią galima prismeigti prie žemės. Viesulas netrukus liausis, bet peilį sviedusiajam ramybės nebebus. Viesulas be paliovos per sapnus prašysis paleidžiamas, bet jei bus paleistas, tai suksis dar

greičiau nei anksčiau, ir sviedusiajam pasiseks, jeigu jo nenuneš šalin. Nelaimė gali nutikti ir peilį sviedžiant, nes viesulas gali sviesti peilį atgal ir nudurti sviedusįjį"; *Viesulis esot dzīvs un viņam vidū sirds ar asinīm. Kad ar pātariem nevarot viesuli padzīt, tad uz to jāmetot kāda asa lieta, vislabāki cirvis. Ja ar to cirvi trāpot viesulim vidū, tad tas uzreiz izgaistot, un cirvis nokrītot asinains zemē* „Viesulas yra gyvas ir viduryje turi širdį su krauju. Jeigu poteriais viesulo nuginti neišeina, tai reikia į jį mesti kokį aštrų daiktą, geriausia kirvį. Tuo kirviu pataikius į viesulo vidurį, tas iškart pradingsta, o kirvis kruvinas nukrenta žemėn"; *Ja kādā vietā viesulis griežas, tad tur velns braucot, tādēļ jāiemet virpuļa vidū nazis, tad velns tiekot nokauts un tai vietā sarkans vien paliekot* „Jei kur sukasi viesulas, tai ten velnias eina, todėl reikia į sūkurio vidurį mesti peilį, tada velnias bus užmuštas, o toje vietoje paliks raudona"; *Lai novērstu viesuli, tad tam pašā vidū vajaga iesviest nazi, kas to piestiprina pie zemes* „Norint sustabdyti viesulą, reikia jam į patį vidurį sviesti peilį ir taip jį prismeigti prie žemės"; *Viesulī jāsviež nazis, lai nodurtu raganu, kas viesulī atrodas* „Į viesulą reikia sviesti peilį, kad nudurtumei raganą, kuri yra viesule" [LTT IV 1983: Nr. 32887–32892; Straubergs 539–540] ir pan.

Panašiai slavai tikėjo, jog norint nuginti šalin viesulą, reikia į jį mesti peilį, nors kita vertus, kartais į viesulą mesti peilį buvo kaip tik draudžiama [СД I 381]. M. Zabylinas apie tokius rusų tikėjimus 1880 m. pasakoja štai kaip: *Случается иногда, что на улице поднимается вихрь и кружит пыль столбом винтообразно, более и более поднимаясь к верху. В этом вихре все попавшееся: бумага, трава, виясь, поднимаются к верху; по народному поверью, это пляска чертей с ведьмами, и для того, чтобы прекратить это, нужно, будто бы, в этот столб вьющейся пыли бросить нож с молитвою. Если брошенный нож попадет в центр, средину, и воткнется в землю, то он будет окровавлен, что служит знаком того, что ведьма или колдун ранены* „Kartais nutinka, kad gatvėje pakyla viesulas ir suka dulkių stulpą sraigtu, keldamas vis aukštyn ir aukštyn. Visa, kas į šį viesulą patenka, popiergaliai, žolė, – vejasi aukštyn. Pagal liaudies tikėjimą, tai velnių šokis su raganomis,

ir norint jį nutraukti, esą reikia į šitą dulkių sūkurio stulpą meldžiantis sviesti peilį. Jei sviestas peilis pataikys į patį centrą, vidurį ir įsmigs žemėn, tai jis bus kruvinas, o tai reiškia, kad ragana ar burtininkas sužeisti“ [Забылин 401–102; ЭС 62]. N. Ivanickis 1890 m. tokius liaudies tikėjimus perpasakoja taip: *Столб пыли, вихрь, поднимающийся по дороге, производится дьяволом. Он начинает вертеться и тем поднимает пыль. Если в такой столб бегущий мимо бросит нож, то он окажется в крови. Но этот опыт очень опасен: раненый черт может жестоко отомстить. Если наклониться и взглянуть между ног на такой столб, можно увидеть дьявола* „Dulkių stulpą, viesulą, einantį keliu, sukelia velnias. Jis ima suktis ir taip pakelia dulkes. Jei į tokį stulpą bėgant prošal mesti peilį, tai šis taps kruvinas. Tačiau tokie bandymai labai pavojingi: sužeistas velnias gali žiauriai atkeršyti. Pasilenkus ir pažvelgus tarp kojų į tokį stulpą, galima pamatyti velnią“ [Власова 88; ЭС 62; plg. Зеленин 61]. O štai I. Sacharovas 1885 m. rašo, kad jeigu rugpjūčio 16-ą, šv. Antano dieną, „vėjas pučia iš pietų, ir kyla viesulai, tai žiemą laukiama daug sniego. Nevilties apimti žmonės eina į kryžkeles ‘kvosti viesulo apie žiemą’ (*допрашивать вихрь о зиме*). Tam jie iš anksto pasirūpina peiliu ir gaidžiu. Tada, išėję į kryžkelę, laukia viesulo. Vos tik tas pasirodo, drąsiausias smeigia į patį viesulą peiliu, tuo pat metu už galvos laikydamas gaidį. Po to viesulas kvočiamas. Iš tikrųjų tai išbandę žmonės teigia, kad viesulas jiems pasakydavęs visą tiesą“ [ЭС 61]. Pasak A. Afanasjevo perpasakotos sakmės, „kartą valstietis, išvydęs lekiant viesulą, sviedė į jį peilį, ir tučtuojau dulkių stulpo vietoje prieš jį pasirodė velnias peiliu primeigta koja ir nuolankiai ėmė prašyti dovanoti jam laisvę. Už išlaisvinimą jis dosniai apdovanojo valstietį auksu ir visokiomis gėrybėmis“ [Афанасьев I 167]. Panašiai baltarusių „sakmėse į viesulo, vėjo stulpą mestas peilis tampa kruvinas, arba netgi ateina velnias su kojon įsmigusiu peiliu ir žada tarnauti iki mirties, kad tik kas tą peilį ištrauktų“ [БМ 80]. Polesėje, kaip jau iš dalies minėta, iki šiol sakoma: *Як ветер вихреватый, ветер шумит, кажут люди, то чорт летыть з рогами. Коли нуыж туды кинуть, нуыж у крави будэ* „Kai vėjas sūkuriuotas, vėjas šniokščia, žmonės sako, tai vel-

nias su ragais. Peilį ten metus, peilis bus kruvinas“; *Вихор – це чорт. Калúсь кинул дядька сакиру чистаю, у кравu сакира [стала]* „Viesulas – tai velnias. Kartą dėdulė metė švarų kirvį – kirvis kruvinas [tapo]“; *Вихар – чорт лэтить. Калúс кúдали нож, будэ кроў на ножы* „Viesulas – velnias lekia. Peilį metus, ant peilio bus kraujo“; *Кажуть, черт лэтить, альбо вихар вúэтреник. Брасали нажа, ў крави нюэж* „Sakydavo, velnias lekia arba viesulas vėjinis. Mesdavo peilį, peilis kruvinas“ ir t.t. [Валенцова 359, 360]. Iš mažarusių, t.y. ukrainų, pasak A. Afanasjevo, „galima išgirsti tokį padavimą: dirbo mužikas lauke, tik žiū – tiesiai į jį lekia viesulas. Mužikas išsitraukė iš už diržo kirvį ir metė į patį dulkių sūkurio vidurį. Viesulas nulėkė tolyn ir nusinešė kartu kirvį, įsmigusį į jį kaip į medį. Neilgai trukus tam mužikui atsitiko viename kaimelyje apsistoti nakvynės. Buvo jau vėlus metas, kai jis įėjo į trobą, kurioje dar švietė ugnis. Troboje gulėjo ligonis, o į atvykėlio klausimą namiškiai atsakė: ‘Tai mūsų tėtušis susižeidė kirviu’. Jau guldamasis miegoti mužikas netyčia žvilgtelėjo po suolu ir pamatė ten savo kirvį. Iškart suprato jis, kad sužeidė burtininką, ir, bijodamas papulti jam į akis, spruko iš trobos lauk. [...] Pagal liaudies tikėjimą, į viesulo sukeltą dulkių stulpą sviedus aštrų peilį, galima sužeisti velnią arba raganą, o peilis nukris žemėn visas kruvinas“ [Афанасьев III 222]. Vietoj peilio ar kirvio į vėją ar viesulą gali būti sviedžiamos šakės: antai pietų slavų „Fruška Gora apylinkėse (Vakarų Vojevodina), pakilus stipriam vėjui ar viesului, ton pusėn, iš kur jis pučia, meta šakes arba peilį, taip vėją ‘sustabdydami’“ [СД I 371] ir pan.[53]

Pagaliau neapsiriboja tokie tikėjimai ir slavais. Pasak A. Afanasjevo, „panašių tikėjimų turi ir vokiečiai, kurie mano, kad viesule sėdi burtininkas arba ragana; sviedus į jį peilį, skrybėlę ar batą, viesulą galima sustabdyti“ [Афанасьев I 167]. Panašiai elgiamasi visame pasaulyje. Vieno ritualo, skirto „vėjo dvasiai“ išvaryti, metu Aliaskos eskimų „moterys varė dvasią iš savo namų mojuodamos vėzdais ir peiliais, o vyrai, susibūrę apie ugnį, šaudė į ją iš savo

[53] Su šakėmis, šiaip ar taip, yra susijęs ir ukrainų Vijus bei atitinkami mitiniai personažai kai kuriose kitose tradicijose: šiuo atveju šakėmis paremiami jo mirtinų akių vokai [žr. Иванов, Топоров ИОС 128–129].

šautuvų“, savo ruožtu „Gran Čako indėnai lengua vėjo sūkurį laiko keliaujančia dvasia ir, norėdami įbauginti, svaido į jį lazdomis. Pietų Amerikos indėnai pajagua, vėjui išvarčius jų trobeles, čiumpa degančius nuodėgulius ir, jais grasindami, puola prieš vėją, tuo tarpu kiti, gąsdindami audrą, muša vėją kumščiais. Kai guajakurams gresia smarki audra, vyrai išeina laukan ginkluoti, o moterys su vaikais klykia nesavais balsais, šitaip siekdami nubaidyti demoną. Vieno batakų kaimo Sumatroje gyvenojus per audrą matė išbėgus iš savo trobelių apsiginklavusius kardais ir ietimis. Į priekį iš jų išsiveržė radža, ir rėkdami bei klykdami jie puolė nematomą priešą. Ypač arši buvo viena pagyvenusi moteris, kuri, gindama savo namus, ilgu kardu čaižė orą į kairę ir dešinę. Perkūnijos metu, griaustiniui dundant visai čia pat, Borneo [salos] kajanai buvo pastebėti gąsdinę audros demonus grėsmingai traukdami iš makštų kardus. Australijos aborigenai milžiniškus smėlio stulpus, greitai judančius per dykumą, laikė keliaujančiomis dvasiomis. Kartą jaunas atletiškas juodaodis pasileido paskui vieną iš tokių stulpų, norėdamas užmušti jį bumerangu. Po trijų keturių valandų jis sugrįžo labai nuvargęs ir pasakė užmušęs Kūčį (demoną), bet Kūčis apgriaudęs jį, todėl jis mirsiąs. Apie Rytų Afrikos beduinus pasakojama, kad kiekvieną viesulą, kuris tik kerta jiems kelią, būrys vyrų puola persekioti su durklais rankose ir, badydami jais dulkių stulpą į patį vidurį, stengiasi išvaryti piktąją dvasią, jų manymu, jojančią viesulu“ [Frazer 81][54]. Panašiai „besidarbuojantis laukuose britas, pamatęs vėjo pakeltą šieną, sviedžia į jį peilį arba šakes, gindamasis nuo velnio. Škotų aukštaičiai dulkių sūkurį ramią dieną manė nešant

[54] Turint galvoje vėjo, ar viesulo, kaip vėlių, piktų dvasių ar paties velnio apraišką, su tokiu elgesiu galima būtų susieti ir ne vieno šaltinio paliudytą baltų (ir lietuvių) laidotuvių paprotį mojuoti aplink velionį kardais, taip vaikant šalin piktąsias dvasias. Pavyzdžiui, pasak „Sūduvių knygelės“, vežant mirusįjį į kapines, „draugai lydi raiti iškeltais kardais, čaižo jais orą (*in die lufft*) ir skardžiu balsu šaukia: *Begeyte, Begeyte, Pecolle* – ‘bėkit, bėkit, jūs velniai’“ [BRMŠ II 138, 152–153]. Plg. J. Lasickį: „Kai numirėlis vežamas į kapines, daugelis laidotuvių eiseną lydi raiti. Jie joja šalia vežėčių, kuriomis vežamas mirusysis. [Palydovai], išsitraukę kardus, kapoja orą (*auras*) šaukdami: *Geigeite begaite, pekelle!* – ‘Na, bėkite, dvasios, į pragarą!’“ [BRMŠ II 589; 602; Lasickis 32–33, 50]. Juoba kad Lasickio pavartotas lotynų (nom. sg.) *aura* visų pirma reiškia būtent ‘dvelkimas, dvelksmas, v ė j e l i s’ [žr. LoLKŽ 100]. Taigi galėtume tarti, jog kardais čia kapojama ne šiaip oras, o būtent (dgs.) „vėjeliai“ – „vėjukai“.

savyje žmogų; škotas mesdavo į sūkurį peilį arba grumstų iš kurmiarausio, kad tas paleistų savo auką. Šiaurės Europoje į dulkių sūkurį mestas peilis sužeisdavo jame slypinčią dvasią: ant peilio likdavo kraujo dėmių" ir pan. [FW 585]. Turint galvoje vėjo ar viesulo pomėgį ardyti sukrautą šieną – tiek Britanijoje, tiek, kaip aukščiau matėme, ir Lietuvoje, Latvijoje bei Rusijoje – reikia prisiminti, jog ir vienoje osetinų pasakoje tarp išvardintų vėjo piktadaryščių visų pirma yra ta, kad jis „išdrabsto supjautą šieną, javus, išrauna medžius bei pan." [Абаев ИЭС 70].

Galimybė įkūnytą viesulą įveikti peiliu, kardu, kokiu kitu ginklu ar tiesiog lazda, grumstu savaime verčia vėl prisiminti osetinų demonus, milžinus vajugus. Visų pirma prisiminkime padavimą apie minėtą Karajevą, kuris „statyboms tašė akmenį, o skeveldra pataikė į vajugo sūnų ir jį sužeidė" [Абаев ИЭС 68]. Prisiminkime ir A. W. Hupelio pastabą apie latvius, jog „kai tik jie pamato dulkių sūkurį, iškart meta akmenį ar peilį ir rėkdami ilgokai viesulą vaikosi" [LTT IV 1983: Nr. 32886; Straubergs 539]. Lietuviai irgi kartais sviesdavo grumstą: *Kada lėkdavo tas verpetas, dulkes, tai sakydavo, kad velnias ant pietų lekia. O jeigu nori, kad tas velnias sustotų pusiaukelėje, nepribėgęs tikslo, tai tada reik leist su grumstu į patį vidurį. Jei pataikysi į vidurį, tada velnias sustos* (LTR 4545/32) [cit. iš Vaitkevičienė 127]. Kita vertus, viename osetinų epo fragmente didvyris Cvicas, prieš puolant milžinų pilį, savo bendražygiams sako: „Kils audra. Užgriaus perkūnas. Sublyksės žaibai. Tačiau tenesuvirpa jūsų širdys! Teaplenkia jus baimė, tiek didelė, tiek ir maža, nes atsivers vartai, ir turėsite kirsti milžinus [t. y. vajugus], bet ne kuo kitu, o kardais. Tik kardais!" [Дюмезиль СН 37]. Be to, 'kardą' ir 'peilį' osetinų kalboje žymi vienas ir tas pats žodis *kard*[55]. Kardas apskritai yra ne kas kita kaip „didelis peilis" ir juoba abiem savo pagrindiniais požymiais – kaip aštrus ir kaip padarytas iš geležies (plieno) – priklauso tam pačiam simbolių ratui [žr. FW 584]. Įsidėmėtinas šiuo atžvilgiu

[55] Iš sen. iranėnų *karta*, plg. persų *kārd* 'peilis'; senas skolinys, pavyzdžiui, yra vengrų *kard* 'kardas' [Абаев ОЯФ 34, 53, 171]. Lietuvių *kárdas*, kaip manoma, irgi yra per slavus atėjęs (plg. lenkų *kord*, baltarusių *корд*, sen. rusų *кордъ*) skolinys iš iranėnų [Sabaliauskas 246; žr. Fraenkel 221; Фасмер II 324]. Nors atsižvelgiant į senus tiesioginius baltų kontaktus su skitais (apie juos dar bus kalbama pabaigoje), žodis galėjo būti perimtas ir be tarpininkų.

ir didžiausio vajugų priešo – didvyrio Batrazo gimimas. O gimė jis iš voties ant tėvo nugaros, tarp menčių, kai ši atsivėrė, smeigus plieno peiliu. Ir pats Batrazo kūnas – iš užgrūdinto plieno. Kitaip sakant, jis pats tarsi yra vajugus žudantis „peilis". G. Dumézilio žodžiais, „tuo pat metu jis – ir didvyris, ir ginklas" (kaip kad jo pirmtako – skitų karo dievo stabas buvo tiesiog kalavijas). Pasak vieno iš epo variantų, jau vos gimęs, „kūdikis – didvyris plieno kūnu – tarsi ugninis viesulas neria žemyn" ir įsminga iki kelių į žemę. Tai, pasak G. Dumézilio, primena Kaukaze paplitusį tikėjimą, jog perkūnijos metu su žaibu iš dangaus krenta plienas ir sminga giliai į žemę. Taigi, jo žodžiais, „epe Batrazo ryšys su žaibu ryškus nuo pat jo gimimo" ir „pasikartoja per visą jo gyvenimą". Žaibą osetinai tiesiog sieja su Batrazo kardu, kuriuo tasai triuškina velnius ir piktąsias jėgas, arba su pačiu Batrazu, smingančiu iš dangaus jiems į pagalbą. Batrazas – tai tiesiog „regimas žaibo pavidalas", kurio balsas, be to, yra griaustinis. Tiek savo tiesioginėmis perkūniškomis ypatybėmis, tiek ir nepaprastu gimimu Batrazas labai primena senovės indų Indrą[56]. B. Kalojevas irgi pastebi, jog Batrazas pasižymi „visais perkūnijos dievo bruožais", ir taip pat lygina jį su vedų Indra[57]. Tačiau, kaip ką tik matėme, Batrazas nėrė žemyn „tarsi ugninis v i e s u l a s (rus. *смерч*)". Ir mūšyje su vajugu Mukara perkaitęs, Batrazas, „tarsi įkaitusi anglis, v i e s u l u (rus. *вихрем*) nėrė į putojančias bangas" atsivėsinti [HO 173]. Taigi „Batrazas – ne tik griaustinis ir žaibas, bet dar ir viesulas, didvyrio kvėpavimas pavojingas ne mažiau už jo kalaviją. Kai kartą tyčiodamasis iš nartų jis nusičiaudi į juos, pakyla toks uraganas, kad ištaško nelaiminguosius po visas pasaulio šalis, vienus užmušdamas, kitus sužalodamas", o kitą kartą jis „liepė nartams sudeginti visus

[56] Žr. Дюмезиль ОЭМ 17, 58–60, 62–63, 65, 134–135, 253–255; Дюмезиль СН 15–17.

[57] МНМ II 265, 266; plg. ME II 332. Pačiame epe žr. padavimą „Kaip gimė Batrazas" [HO 146–150]; vos gimusį jį dievų pasiuntinys, griaudėdamas savo dangiškomis akėčiomis, nugabena pas „debesų valdovą" [HO 155]; nartams į pagalbą Batrazas iš dangaus „nėrė pro debesis. Ir lėkia žemėn, kibirkštis svaidydamas" [HO 170]; jo būdingas epitetas yra „plieninis Batrazas" [HO 173]; papildomai užgrūdina jį dangiškasis kalvis Kurdalagonas, kurio kūjo smūgiai žemėje aidėjo „kaip griausmas" [HO 180] bei pan. Ir tai ne vienintelio Batrazo ypatybė – antai kitas osetinų „Nartų" epo didvyris Soslanas gimė iš uolos, kuri „skilo tarsi griausmas", iš jos „ugnis pakilo aukščiau debesų", ir tada „Soslanas kaip žaibas iš uolos įsčių krito žemėn, pavirtęs liepsna" [HO 160].

savo šilkus ir pripilti pelenų pilnus jo tėvo batus. Bet vos tik jie surinko pelenus, Batrazas pasivertė viesulu ir išblaškė viso darbo vaisius" [Дюмезиль ОЭМ 60–61]. „Netgi po mirties, kai Dievo įsakymu Batrazo priešai – Vacilata ir Vastyrdžyta, t. y. 'šventieji elijai' ir 'šventieji jurgiai', prisiartina palaidoti jo kūno, iš didvyrio burnos išsiveržia toks viesulas, kad šešiasdešimt iš jų žūsta" [Дюмезиль СН 17][58]. Šiaip ar taip, Batrazas „Nartų" epe reiškiasi ne tik kaip tipiškas griaustinio dievo herojinis įsikūnijimas, triuškinantis savo priešininkus, bet kartu ir kaip pats griaustinio dievo priešininkas, kovojantis su kitais jo mitiniais įsikūnijimais – krikščioniškaisiais „šventuoju Eliju" ir „šventuoju Jurgiu". Ir palikęs žmonių pasaulį jis persikelia gyventi arba į dangų, arba po vandeniu, pas savo motinos giminaičius [Дюмезиль СН 17], tuo vėlgi atskleisdamas savo dvilypę prigimtį. Nepamirškime, jog ir Batrazo priešas vajugas Tyhyfyrtas Mukara pagrobtas nartų mergeles slėpė būtent povandeniniame bokšte. Didvyris tad aiškiai pasižymi ir griaustinio dievo, ir jo (bei savo) priešų – milžinų bruožais, ir būtent ypatybe sukelti galingą viesulą, vėją[59]. Kita vertus, ir patys vajugai osetinų tautosakoje susiję su žaibais ar net jiems prilyginami, pavyzdžiui: „(Plykstelėjo žaibas) tarsi pasakų vajugas

[58] Batrazas šiaip jau kariauja ne tik su šventaisiais Vacila (Eliju) bei Vastyrdži (Jurgiu) (apie juodu plačiau žr. Дюмезиль ОЭМ 12–13б 59б 142–144), bet ir su Oinami (Jonu), ir su angelais zedais, kas, B. Kalojevo nuomone, „atspindi pagoniškų kultų kovą su krikščionybe tuo metu, kai alanai priėmė krikščionybę. Batrazo žūtis kovoje su dangaus dievybėmis [...] reiškia krikščionybės pergalę prieš pagonybę" [ME II 332; MHM II 265]. Antai čečėnų-ingušų tradicijoje Batrazo atitikmuo Patarazas tiesiog atstovauja demonams [Дюмезиль ОЭМ 23]. Pagoniškų dievų virtimas demonais, priėmus krikščionybę, – žinomas reiškinys. Tačiau nepamirškime, jog demonais išlieka, kaip buvę, ir pagoniškųjų dangaus dievų priešininkai, kaip antai Perkūno priešininkas velnias lietuvių tradicijoje. Todėl sinchroniška Batrazo dviprasmybė „Nartų" epe visai nebūtinai veda prie išvadų apie jo diachronišką degradaciją – jis gali būti ir tiesiog dvilypės prigimties.

Įdomu, jog kartą lėkdamas padange jis užmušė ne tik šešetą „šventųjų Elijų", bet ir „duonos dvasios tėvą", dėl ko už bausmę septynerius metus nartų žemėse neišdygo joks javas [Дюмезиль ОЭМ 61]. Šis motyvas šiaip jau truputėlį primena mitą apie žuvusį Vėjo sūnų, atsispindintį indų „Ramajanos" fragmente apie Hanumaną ir minėtoje atitinkamoje lietuvių sakmėje, kurioje ši nelaimė kaip tik pasireiškia nederliumi. „Duonos dvasios tėvas" vietoj Vėjo sūnaus čia galėjo atsirasti ir todėl, kad pats Batrazas suėmė savyje tiek griausmo, tiek vėjo, viesulo požymius.

[59] Nė nekalbant apie tokius nuolatinius palyginimus, kaip kad Batrazo žirgo, kuris „nulėkė keliu kaip vėjas" [HO 278] ir pan.

būtų švystelėjęs savo ugniniu rimbu" [Абаев ИЭС 69]. Nepamirškime, jog ir abchazų daugiagalvio vienaakio milžino Adau pasirodymą visuomet palydi kartu viesulas ir griausmas su žaibais [MHM I 44][60]. Vienoje latvių liaudies dainoje (LTdz 10505) paskui Perkūną lekia Vėjo motė: *Pērkons brauca pa jūriņu / Ar sidraba ratiņiem; / Vēja māte pakaļ skrēja, / Zeltu meta jūriņā* „Perkūnas važiavo pajūriu / Sidabriniais ratais; / Vėjo motė iš paskos lėkė, / Auksą mėtė jūron"; sidabriniai ratai čia primeną žaibą, o kas tas Vėjo motės mėtomas auksas, neaišku [Kursīte 337], bet jį galima palyginti kaip tik su vajugo „ugniniu rimbu". Lietuvių pasakoje „Podukra ir velnias pirtyje", A. Seselskytės žodžiais, „velnio pasirodymą pas podukrą, taip pat jo staigų išnykimą [su] gaidgyste neretai palydi gamtos stichijos reiškiniai: perkūnija, vėjas, ūžesys" [Seselskytė 94], kur irgi nebe visai aišku, ar čia Perkūnas persekioja vėjo pavidalo priešininką, ar abiejų šaltinis yra vienas ir tas pats. Kartais į perkūną panašius garsus skleidžia būtent pats viesulas, kaip antai A. Kossarzewskio-Kašarauskio (1821–1882) pasakojime: *Benedykt Szylański powiadał że wicher idący przez lasy, gdy trafi na miejsce nie zarosłe drzewami (proguma) wydaje piorunowy huk i stuk, jakby kamieniami biło w wielkie kubły* „Benediktas Šilanskis pasakojo, kad v i e s u l a s, eidamas per mišką, kai užtaiko į vietą, neužaugusią medžiais (*progumą*), sukelia p e r k ū n i š k ą trenksmą ir bildesį, tarsi akmenimis daužytų per didžiulius kubilus" [Kossarzewski 146]. Nors apskritai Lietuvoje „seniausiuose pasakojimuose viesulas laikytas požemio dvasia, kuri dažniausiai pasirodanti prieš audrą. Kaip ir kitas dvasias, ją mušdavęs Perkūnas" [Dundulienė SL 125]. Šiaip ar taip, gamtoje perkūnija išties paprastai užeina kartu su audra, vėtra, viesulu.

Tarp kitko, panašiai mitologiškai dviprasmiškas Lietuvoje yra būtent peilis: pradžioje jis priklausė Perkūnui, bet tapo pavogtas velnio (indoeuropiečių mitologijoje gerai žinomo motyvo apie griaustinio

[60] Čia galima būtų prisiminti, jog pasak Lukiano, skitai prisiekdavę vėju ir kalaviju [žr. Абаев ИЭС 70], o apskritai „indoiranėnų tradicijoje mitologinė pora, sudaryta iš Vėjo dievo ir Griaustinio dievo (dviskaitoje – sen. indų *Indra-Vāyū-* 'Indra ir Vėjas', *Vātāparjanyā* 'Vėtra ir Perkūnija'), statoma pačiame panteono priešaky ir laikoma ištisos dievų bei mitinių herojų kartos protėviais" [Гамкрелидзе, Иванов 677]. Juoba kad kalaviją skitų priesaikose galima sieti su Perkūnijos dievu (žr. toliau). Taigi pagrindo kalbamai dviprasmybei esama pačiuose archajiškiausiuose (indo)iranėnų tradicijos kloduose.

dievo ginklą, pavogtą jo priešininko, atmaina). J. Balio rinkinyje „Perkūnas lietuvių liaudies tikėjimuose“ randame tokį užrašymą: *Vaikus gąsdina, sakydami, kad jie neitų prie langų, nes, kai Perkūnas pamato mažą, tai jis, pro debesis gerai neprimatydamas, mano, kad velniukas, kuris p a v o g ė p e i l i u k ą, ir jis meta savo kirvį* (Kybartai) [Balys I 66: Nr. 683]. Ar tik nepavogė tas velniukas Perkūno peiliuko taip pat, kaip sužeistas vėjas ar viesulas, paspruk꣫s kartu su įsmigusiu į jį peiliu? Juoba kad šiaip jau velnias peilio privengia: *Jei bijai, kad velnias iš kišenės pinigų neišvestų, laikyk kišenėje peilį* [BPE 341] ir pan. Štai A. Afanasjevas į viesulą sviedžiamą peilį rusų tautosakoje prilygina būtent žaibui: į viesulo sukeltą dulkių stulpą „sviedus pašventintą peilį (= žaibo simbolį), velnią galima prismeigti prie žemės“ [Афанасьев I 167][61].

Šiaip ar taip, jeigu osetinų dviprasmiškąjį plieninį Batrazą laikysime tiesiog personifikuotu griaustinio dievo ginklu – peiliu, ar kardu, tai jo kovos su vajugais iš esmės prilygs peilio svaidymui į viesulus, o patys vajugai, vadinasi, tiesiog prilygs įkūnytiems viesulams.

2.4. Vėjo šokiai

Aptarti panašumai darosi juoba įtikimesni šalia kitų. Vienas iš jų – šokiai. L. A. Jucevičius rašo, kad „žiemos meto viesulą, nešiojantį sniegus ir keliantį pūgą bei pustymus, mūsų liaudis vadina velnių vestuvėmis“ [Jucevičius 542]. *Viesule, sako, velniukai vestuves kelia* [Janulaitis 343: Nr. 206]. *Vėjo sūkurys reiškia velnio veseliją* (LTR 1155/10); *Sūkurys vėjo – sako, velnias marčią veža* bei pan. [cit. iš Vaitkevičienė 128]. Vienoje 1927 m. Daugėliškyje užrašytoje sakmėje velniai vaikinui sako: *Mes už trijų dienų važiuosime v e s e l i o n*, o

[61] Kad apskritai peilis ar durklas, kartu su kardu, kalaviju, ietimi ir pan., mitologiškai yra būdingas griaustinio dievo ginklas, neabejojama, žr., pavyzdžiui: *Вяч. Вс. Иванов, В. Н. Топоров.* Структурнр-типологический подход к семантичсской интерпрнтации произведений изобразительного искусства в диахроничсском аспекте. – Труды по знаковым системам, т. VIII. Тарту, 1977, с. 114–115. Lietuvoje dar plg.: *Žmonės sako, kad Perkūnas esąs kunigaikštis su ugniniu k a l a v i j u, ir kai su tuo kalaviju pašvytuojąs, tada žaibuoja*; *Žmonės įsivaizduoja Perkūną vyrą su apsiaustu, kurio rankose yra ugninis k a l a v i j a s – kai juo sušvytruoja, tada žaibuoja* [Balys I 50: Nr. 360, 361].

paskui, *kaip sulaukė trijų dienų, kaip išsikėlė viesulas, tai medžius palaužė, stogus nunešė* [Balys III 435–436: Nr. 575]. Pasak P. Dundulienės, apskritai „Lietuvoje plačiai buvo paplitęs tikėjimas, kad, siaučiant viesului, vykstančios velnio vestuvės. Velnias šokinėdamas vežasi nuotaką, lydimą savo giminaičių. Įdomu ir tai, kad viesulo velniai tapatinami su požemyje gyvenančių mirusių nevedusių jaunuolių vėlėmis, kurie esą privalantys susituokti pomirtiniame gyvenime“ [Dundulienė SL 125]. Štai „sakmėje 'Muzikantas pasikorėlės vestuvėse' velnias su pasikorusia mergina kelia vestuves. Tikima, kad vėjo sūkurys yra velnio vestuvės su pasikorusia moterim“ [Vėlius ChLMP 194]. Kartais jis, kaip matėme, vadinamas „velnio veselija“ ar stačiai „veselia“, o 1910 m. tautosakos rinkimo programoje slavizmas *veselija* mėgintas netgi tiesiog lyginti su lietuviškuoju *viesula* [žr. Vėlius ChLMP 19], plg. juolab aukščiau minėtą lytį *vesulas*: *Agles treška kajp ejna kaukas, vesulas* [TAJŽ 197]. Arba tokį irgi jau minėtą liaudies posakį kaip: *Užejo vėsulas – velnias veselę kela*.

Tuo tarpu „veselėje“ paprastai šokama, plg.: *Veselę pradės tėvai, i šokius tus šoks* (Žarėnai, Telšių r.) [LKŽ XV 220]. Čia, regis, ypač tiks prisiminti ir tokį jau minėtą posakį: *Vėsulas – velnias kazoką šoka* [LKŽ XVIII 982]. Viesulo, velnių vestuvių ir šokių vidinis ryšys tiesiogiai paliudytas J. Basanavičiaus „Lietuviškose pasakose I“ (III.4): *Viesulai sukantės, velniukai svodbą kelia. Juos tąsyk galima per išverstą rankovę pamatyti. Viens žmogus, sako, pažiūrėjęs teipo, mato – velniukai susiėmę šoka* [BLP I 70–71].

Be to, šokis, šokėjai savaime neretai palyginami su vėju, pvz: *Su didžiuomsiu... Petru šoki kai vėjas (lengvai, smarkiai)* (Liñkmenys, Ignalinos r.) [LKŽ XVIII 577]. O ypač plg. tokį paplitusį junginį kaip *šokio sūkurys*, pvz.: *Margas sūkurys – šokėjų ratas – įtraukė jį į save kaip verdenė* (J. Avyžius); *O mergaitė kaip lengvas vėjelis skraidė šokio linksmam sūkury* (E. Mieželaitis) ir pan. [LKŽ XIV 130]. Pastarasis pavyzdys kartu dar paryškina šokio sūkurio, kuris yra „linksmas“, sąsają būtent su *vesele* – iš lenkų *wesele* ar baltarusių *вяселле* 'vestuvės' bei tiesiog 'linksmybė', plg. *wesoły* 'linksmas' ir t.t.[62]

[62] Šokio sūkurio palyginimas su vėjo sūkuriu yra, regis, ne tik archajiškas, bet ir ritualinės kilmės. Prisiminkime, jog „vienas iš pagrindinių su būgnu kamluojančio šamano judesių

Kita vertus, būdingi šokėjai tautosakoje ir šiaip yra velniai. Pavyzdžiui, pasakose: *Nulėkė karaliaus duktė į tokį dvarą pas velnius. Velniai ją labai dailiai šokdino*; arba štai kitoje, jau cituotoje, pirmą naktį *sulaukus vakaro, vienuoliktą valandą, ištiko baisus v i e s u l a s. Atlėkė didelis būrys velnių – trečia dalis peklos – su dūdom, su kapelijom. Ėmė groti ir šokti*, o trečią naktį, *kada prisiartino vienuolikta valanda, pribuvo daugybė velnių, ėmė linksmintis ir panas šokinti* [LT III 222: Nr. 98, 251–253: Nr. 106; BLP II 143, 144: Nr. III.31]. Juoba sakmėse. Bajorų k., Molėtų r., 1928 m. užrašytoje sakmėje muzikantas per skylę kapuose pateko į pragarą, o ten *velniai paprašė jį pagriežti. Muzikantas patogiai atsisėdo ir pradėjo griežti, o velniai šokti. Jam ir pirštai įsopo begriežiant, o velniai vis šoka ir šoka*[63]. Populiaraus siužeto sakmėje „Muzikantas velnių puotoje“ (AT 3276, apie ją kita dingstimi dar bus kalbama toliau) naktį pasiklydusį muzikantą toks „ponas“ pasikviečia į dvarą pagroti: *Kai atvažiavo, dar jokių svečių nebuvo, bet bematant privažiavo daugybė karietų su visokiais ponais, poniom ir ponaitėm. Ir tuoj prasidėjo šokiai*, bet muzikantas stebuklingu tepalu pasitepė vieną akį, o *kai tik pasitepė, tuoj ta akimi pamatė, kad ne*

---

buvo greitas s u k i m a s i s aplink savo ašį, stovint ant kojų. Šis judesys simboliškai vaizdavo v i e s u l ą. Šamanas sukosi pagal laikrodžio rodyklę. Būta netgi posakio: *Кам куjбур-jам* ‘šamanas sūkuriuoja, ar viesuluoja’. Tapsmo periodu, kai šamaną ‘spaudė’ dvasios, versdamos jį tapti šamanu, šis *паскын кам*, pažodžiui ‘spaudžiamas šamanas’, dažnai pasitraukdavo į taigą, į kalnus ir ten lakstydavo bei sukdavosi kaip viesulas (*куjбурган*)“ [Потапов 80]. Tas pats pasakytina apie vengrų šamaną *táltos*. „Tikėjimuose apie *táltos* vėjo sūkurys laikomas esąs sukeltas piktų *táltos*’ų bei jų žemesniųjų antrininkų (t. y. *garabonciás*, kurie joja ant viesulo kaip savo arklio, slibino). ‘Viesulą’ žymi žodis *forgószél*, kuris apibūdina apskritai ‘sukimąsi’ bei ‘sūkurį’ – taigi ir šokį [...]. Šis ypatingas sukimosi judesys kartu atskleidžia bei patvirtina kai kurių ypatingų judesių ryšį su šamanizmu. Vėjo sūkurys Vengrijoje dar vadinamas *szépasszony szele* ‘gražuolės, arba laumės vėjas’ arba *tátosszél* ‘šamano vėjas’. Apie priepuolio ištiktą žmogų sakoma, kad jis tapo pagautas (tiksliau ‘trenktas’) ‘laumės vėjo’, kuris taip pat dar vadinamas ‘laumių šokiu’“ [Kürti 100]. Panašiai bulgarų humoristinėje dainoje „Damianas šokį veda“, pasižyminčioje ryškiais šamanistiniais bruožais, „Damianas kaime yra šokių vedlys ir taip šoka (*свива и върти танеца* ‘veja ir suka šokį’), kad jo naginės nuskrenda į dangų, o kojos įsirausia į žemę, be to, jis švilpia, ir ‘balsas jo dausose girdis’. Čia parodomas ekstatiškas, ne-normalus šokis – vidury kaimo, tarp Dangaus ir Žemės (pats dainuojantis sušunka: *Море, дръж ме, земьо* ‘Ei, laikyk mane, žeme!’)“ [Kalojanovas 61].

[63] LauD 95–96; SV 137–138. Siužetas „Muzikantas įkrenta pragaran“ (AT 3279), daugiau jo pavyzdžių žr. Balys III 182, 398–402: Nr. 467–472; žodžiai *o velniai vis šoka ir šoka* čia virtę jau mažne formule.

dvare groja, o baloj, velnių gūžynėj, kurie ten *šoko iki gaidžių, paskui visi prapuolė*[64]. „Žodžiu, – J. Balio apibendrinimu, – velniai labai mėgsta muziką ir šokius" [RV 281]. Vienoje Klaipėdos krašte užrašytoje žinomoje pasakoje pupos stiebu užlipęs į dangų būras, paskui kunigo paklaustas, ką ten matė, atsako: *Jergau, kan aš nematiau! Matiau er velnių, er angelų: angela gedoj, velne šokinėj* [KLT 115: Nr. 211].

Šoka velniai ir Latvijoje: *Kādā lauku krogu bija apmetušies uz dzīvi velni. Pie viniem ciemā gājušas arī meitas, un tā visi dzīvojuši, spēlējuši un dancojuši* „Vienoje laukų smuklėje buvo apsigyvenę velniai. Pas juos į svečius ateidavo ir mergų, ir taip visi gyveno, grojo ir šoko" [TPD 89: Nr. 117]. Kaip matėme vienoje jau cituotoje latvių sakmėje, šoka ir būtent Viesulas: šiam įsišėlus kieme, šeimininkui su peiliu rankoje einant gyvulių skersti, *tas svieda ar to pašu Viesuļam sānos, lai tas nedejo tik nerātni* „tas sviedė jį Viesului į šoną, kad tas nešoktų kaip pašėlęs", o paskui vienas Rygos krautuvininkas, paklaustas iš kur gavo tą peilį, atsakė: *Tu jau pats to pērno gad', man viesuļdejā griežoties, iesviedi zābaku stilbā* „Tu gi pats jį pernai metais, man viesulo šoky sukantis, įsmeigei į bato aulą" [LTT 53]; arba *Kad vējš dzen smiltis virpulī, tad tur dejo raganas* „Kai vėjas neša smėlį verpetu, tai ten raganos šoka" [LTT IV 1984: Nr. 32898]; *Velni jem raganas par sievām* „Velniai ima raganas į žmonas", ir *kad viņi precējas, tad ir slikts laiks: gāžas lietus, griežas viesulis, putina sniegu u. t. t.* „kai jie vedasi, būna blogas oras: žliaugia lietus, sukasi viesulas, pusto sniegą ir t.t." [LTT IV 1944: Nr. 32416]. Tokios tatai „velnių vestuvės".

Rusų velniai irgi yra mėgėjai pašokti, muzikantą verčia jiems groti, lankosi merginų pasilinksminimuose ir t.t. [Левкиевская 446]. Savo ruožtu „velnių šokiu su raganomis", kaip jau matėme, rusai laikė viesulą (*вихрь*): „Pagal liaudies tikėjimą, tai velnių šokis su raganomis (*пляска чертей с ведьмами*)" [ЭС 62]. Serbų įsivaizdavimu, vėjo sūkurį, viesulą sukelia oro slibinų šokis [Гура 292]. Pagaliau šokantis viesulas Paupukivisas – žinomas Amerikos indėnų tautosakos

[64] LauD 60–61; SV 125–126; daugiau žr. Balys III 182, 376–386: Nr. 425–442.

personažas [Тайлор 401]. Plačiau šį reiškinį yra apžvelgęs A. Afanasjevas: „Senovės žmogaus fantazija, suartinusi staugiančią vėtrą bei švilpiančius vėjus su dainavimu bei muzika, greitai bei vingriai skriejančius debesis ir besisukančius viesulus savo ruožtu prilygino pasiutusiam šokiui", o „pagal kitą poetinį įvaizdį, debesų bei viesulų šokyje ir vėtrų dainose teko vaidmuo ir velniui kartu su nimfomis bei raganomis. Susirinkę ant plikojo kalno (= dangaus), raganos, burtininkai ir velniai atsiduoda nepadoriems šokiams bei dainoms. Mintis apie santuokinę jungtį, į kurią audros metu sueina žaibų dvasios su debesų nuotakomis, vertė šiuose sambūriuose įžvelgti vestuvių puotą, nešvankius žaidimus bei raganų paleistuvavimą su velniais. Graikų padavimuose Apolonas bei Hermis meilės ekstazėje persekioja medžioklėje sprunkančias nimfas; tą patį daro gašlūnai satyrai; [šiaurės vėjas] Borėjas pagrobia už nuotaką Oreitiją. Germanų laukinis medžiotojas (= Odinas), ūžiant audrai, kaip meilužę vaikosi pilnakrūtę marių (lietaus) deivę. Vėjo sūkurį (*wirbelwind*), paprastai pasirodantį prieš smarkią audrą, IX a. senovės vokiečių poetai vadino *Windisprūt* = 'Windsbraut, venti conjux [vėjo nuotaka]', taigi įžvelgė jame sprunkančią nuotaką nimfą, kurią vejasi audrōs ir vėtros dievas. [...] Mazovijoje vėjo sūkuryje atpažįstamas velnio šokis; švęsdama raganos ir velnio vestuves, piktoji dvasia sukasi pasiutusiame šokyje, kojomis sukeldama dulkių sulpą" [Афанасьев I 164, 167]. Todėl ir „Ukrainoje viesulas vadinamas *чортово висилле* 'velnio,-ų vestuvės', o rusų kaimuose manoma, jog tuo metu *черт с ведьмою венчается* 'velnias su ragana tuokiasi'. Serbai turi priežodį *бура гони, враг се жени* 'vėtra lekia – velnias vedasi'" [Афанасьев I 221]. Slavuose, kaip jau sakyta, „didelė dalis viesulo pavadinimų – tai pastovios formulės, sudarytos iš redukuotų tikėjimų apie demonišką viesulo kilmę", o „pagal liaudies tikėjimus, viesule sukasi, š o k a, pešasi, švenčia v e s t u v e s velniai, raganos, kerėtojos" [СД I 379] ir kt. Todėl viesulas apibūdinamas: *то чортик на весилле йде* „tai velniūkštis į vestuves ('veselę') eina"; *чортово вэсилле* „velnio vestuvės ('veselė')" (ukrainai, Bresto baltarusiai); *відьма замуж іде* „ragana išteka" (Kijevo ukrainai); *ведьзмина вяселле* „raganos vestuvės ('veselė')" (baltarusiai); *дидьки весилля грают* „vėlės ('diedai')

vestuves šoka“ (Priekarpatės ukrainai); *дидчине весилле* „vėlių (‘diedų’) vestuvės (‘veselė’)“ (Lvovo ukrainai) ir pan. [СД I 379–380]. XIX a. Stavučanų kaimo gyventojų požiūriu, kaip jau sakyta, piktoji dvasia per Sekmines „kylančiuose sūkuriuose švenčianti vestuves“ [Зеленин 201]. Antai ir Pelesoje dar XX a. pabaigoje užrašyta, jog *víx'er – čartá vaséįl'a* ‘viesulas – velnio „veseilė“’ [Судник 231]. Rusų „liaudyje įprastas yra tikėjimas, kad viesulas – tai velnių vestuvių palyda (*свадебный поезд чертей*)“ [Зеленин 250], o įprastas viesulo pavadinimas – *чортова свадьба* ‘velnio,-ų vestuvės’ [Даль I 209]. Panašiai „miškiniai (*лешие*) vasarą švenčia vestuves, kurių metu miške kyla baisi audra, išvartanti su šaknimis medžius ir išsvaidanti riedulius. Todėl ant miško keliuko buvo draudžiama gulėti, kad miškinio vestuvės nepritrėkštų“ [Левкиевская 339]. Pagaliau tarp įvairių liaudies frazeologizmų, žyminčių viesulą, jau buvo minėti lenkų *ktoś się powiesił* ‘kažkas pasikorė’, *leci dusza wisielca* ‘pakaruoklio vėlė skrieja’ ir *wisielec tańcuje* ‘pakaruoklis š o k a’ [Виноградова МБФ 145]. Plg. čia tiesioginį sąskambį tarp *wesele* ‘vestuvės’ ir *wisielec* ‘pakaruoklis’ lenkų bei atitinkamai kitose slavų kalbose.

Dabar verta vėl sugrįžti į Lietuvą ir atskirai aptarti tuos atvejus, kai velnias pašokti apsilanko pas žmones ir šokdina žmonių merginas (dažniausiai siužetas AT 3251 [žr. Balys III 179]). Pavyzdžiui, „Lietuviškose pasakose II“ (III.1) teigiama, jog *Velniai mėgdavo etiti į gužynes: nusileidus saulei, atjodavo gražūs ponaičiai ant širmų arklių ir šokdavo iki dvyliktai valandai* [BLP II 110]. Arba: *Kitąkart senovėje, būdavo, velniai aidavę in visokius susirinkimus (gužynes ir t. l) ir su mergomis šokdavę ir visokius žaidimus podraug su jaunaisiais varydavę* [BV 380: Nr. XXV.7]. Kaip kad 1920 m. užrašyta ties Panevėžiu, apskritai *seniau velniai vaikščiojo žemėje: ateidavo į vakaruškas, šokdavo su merginomis*, taip pat *kitąsyk į vestuves velniai ateidavo* (Gelgaudiškyje) arba patys jas čia keldavo, pavyzdžiui: *Netoli jų namų buvo jauja. Į tą jaują kasnakt ateidavo velniai veselės kelti* (Stonių k., Kaltinėnų valsčiuje)[65]. O štai Šilalėje J. Balio užrašytas pasakojimas: *Velniai įsimetė į klebono jaują. Jie ten susirinkę kėlė triukšmą, darė*

[65] Citavimo eile Balys III 460, 343, 353: Nr. 654, 350, 373; daugiau apie velnių lankymąsi šokiuose ir dažnai „padūkusį“ merginų šokdinimą žr. Balys III 342–343: Nr. 347–352.

vakarėlį (= šoko? – J. B.*). Niekas negalėjo jų iš ten išvaryti. Kartą šovė Perkūnas, velniai išsiskirstė po visą Lietuvą ir dabar visur rengia vakarėlius. Į visas gegužines ateina velnių* [Balys I 191]. Seirijuose, Lazdijų r., 1948 m. užrašytoje sakmėje *vieną kartą atėjo į gegužinę trys velniai. Jie buvo pasivertę žmonėmis. Pašoko kiek su mergom, gerai visus pavaišino* [LauD 74]. Ryliškiuose, Alytaus r., 1961 m. užrašytoje sakmėje vienas bernas, *kai vakarą jaunimas šoko, atėjo prie raktų skylutės ir viena akim pažiūrės. Ogi žiūri – kaip šoka, tai kuo smarkiau patrepsės, tai velnias botagu vis per kojas, per kojas!* [LauD 105]. Ir Serapiniškės k., Ignalinos r., 1941 m. užrašytoje sakmėje į jaują *naktį velniai ateina, su dūdom groja ir šoka* [LauD 122]. Plačiai žinomas siužetas apie pirtyje pristojusį ir šokti merginą verčiantį bei pagrobti grasinantį velnią (AT 3252), pavyzdžiui: *Merga, merga, einam šokti*, nepaliaudamas kartoja velnias, o mergina vis prašo velnio atnešti po vieną kokią apdaro dalį, kol pragysta gaidys[66]; taip pat jau minėtas siužetas apie „pasikorėlės vestuves“ (AT 3277), kuriame velniai šokdina pasikorėlės vėlę, o patys šie šokiai suprantami kaip velnių vestuvės, ar „veselė“, „veselija“, su pasikorusia moterim: *O ta kaimynė, šokusi vestuvėse, kaip tik tą vakarą pasikorus ir šoko su velniais*; *Ten buvo velnio su ta boba pasikorėle veselijos*; *Jis sako, kad matęs ją jaujoje veseliojant su velniais. Žmonės pasakė, kad čia yra šeimininkė, kuri šią naktį pasikorusi*; *Ten buvo velnių veselija*[67] – kas jau tiesiog sutampa su viesulo apibrėžimu (žr. aukščiau N. Vėliaus apibendrinimą). Šiaip ar taip, merginai „šokti su velniu“ ar juoba „ištekėti už velnio“ (= būti „velnio vesta“) iš esmės reiškia patekti į jo rankas, tapti jo pagrobta (= „nu-vesta“).

Kartais velnio vietą užima numirėlis, kaip kad vienoje iš dalies jau minėtoje sakmėje: *Gyveno senas kavalierius. Jis labai mėgo šokius. Vienam kaime buvo vestuvės. Sulaukęs vakaro, tas kavalierius išėjo vestuvėsna. Vos tik išėjus, pradėjo lyti. Lyja ir lyja, jau jį visą perlijo. Jis*

[66] LauD 118–120; SV 148–149; ŠLP 107–109: Nr. 72; VKLT 280–281: Nr. 595–596; daugiau žr. Balys III 179, 343–347: Nr. 353–361 ir toliau.

[67] Balys III 392, 394, 395: Nr. 453, 455, 456, 458; daugiau žr. apskritai Balys III 182, 386–396: Nr. 443–463 ir dar, pavyzdžiui, LauD 59, 61–62, o atitinkamas rusų sakmes – Левкиевская 447.

ėjo pro kapines. Užėjo ant kapinių nuo lietaus. Tik mato, kad vienas kapas kruta, ir išsikėlė iš kapo karstas. Iš karsto išlipo vyras ir su vėju nežinia kur nulėkė. Kavalierius pasiėmė karsto pusę ir užsistatė nuo lietaus. Jau nustojo lyti, kai atšvilpė tas pats vyras. Jis prašo kavalierių karsto, bet šis neduoda, sakydamas: „Kol nepasakysi, kur buvai ir ką ten veikei, tol neduosiu". Numirėlis nenorom pasisakė, kad buvo vestuvėse ir numarino jaunuosius (toliau žmogus išgavo iš numirėlio paslaptį, kaip juos atgaivinti, ir galų gale nuėjęs į vestuves, taip ir padarė) [LauD 186–187; SV 185].

Laikas pasakyti, jog osetinų epe velniai („kadzi") irgi lankosi pas nartus ir šokdina bei grobia mergeles, nepaisant to, jog tam čia priešinasi epinis didvyris Soslanas [žr. HO 271–274, 397][68]. Tačiau itin tai būdinga kaip tik vajugams – tik prisiminkime pradžioje jau minėtą vajugą Alafą, įjunkusį lankytis pas nartus šokiuose ir jaunimui laužyti kojas (žr. 1-ą d.; plg. aukščiau botagu šokantiems per kojas čaižantį lietuvių velnią). O štai sakmėje „Batrazas ir Mukára, Taro sūnus" vajugas Mukara įsiveržia pas šokančius nartus ir, juos įveikęs, pareikalauja duoklės po merginą iš kiekvieno kiemo. Galiausiai tarp nartų ir vajugų įsiliepsnoja karas, kurį laimi įsikišęs didvyris Batrazas [žr. HO 167–176]. Bet ypač iškalbinga šiuo atžvilgiu sakmė „Kreivojo vajugo sūnus": Kartą stepėje, gaivinamoje vėjo, nartų jaunimas surengė šokius. Tai pamatė Kreivojo vajugo sūnus ir labai panūdo kartu pašokti. Neištvėręs jis nusileido pas šokančiuosius, griebė už parankės nartų gražuolę ir ėmė suktis su ja, stumdydamas aplinkinius ir kaišiodamas jiems kojas. Tada Batrazas pasiūlo visiems šokti ratu, o pats griebia vajugą, išsiveda jį į vidurį ir nušokdina taip, kad tas leisgyvis vos besugrįžta pas savo tėvą [HO 285–287]. Sakmės pradžioje paminėtas vėjas leistų įtarti, ar tik ne to paties vėjo neigiama personifikacija čia ir yra į šokių sūkurį grubiai įsisukęs vajugas. Kai kurias papildomas vaizdinio detales atskleidžia kabardinų variantas, pavadintas „Kaip Batarazas privertė vienaakį milžiną šokti": Kalnuose gyveno vienaakis milžinas, dažnai nusileisdavęs ir pagrobdavęs tai vieną, tai kitą nartų gražuolę, ir turėjo panašaus būdo sūnų. „Kartas nuo

[68] Tai visai dera su aukščiau minėta „perkūniška" Soslano prigimtimi.

karto jis nusileisdavo iš kalnų, ateidavo į nartų pasilinksminimus, įsimaišydavo į nartų jaunimo būrį ir šokdavo su nartų gražuolėmis. O paskui jam patikusią merginą pagrobdavo". Kartą „nartų gyvenvietėje buvo iškeltos turtingos v e s t u v ė s. Staiga šokančiųjų rate [t.y. sūkuryje] pasirodė vienaakio sūnus, griebė vieną merginą, pašoko su ja ir nusinešė į kalnus". Jos ieškoti leidosi didvyris Batrazas, čia vadinamas Batarazu. Netrukus jis pavijo vienaakį milžiną ir pasiūlė jam varžybas: kuris kurį apšoks. Jie taip įsišoko, kad sukosi ir trypė iš kaimo į kaimą, kol galiausiai milžinas pavargo, o Batarazas dar tik įsišėlo. „Taip Batarazas privertė jaunąjį milžiną šokti septynias dienas ir septynias naktis. O paskui pačiupo jį, išsekusį, ant rankų, nunešė į kalnus, į senojo Vienaakio buveinę, apvertė triskart ore, o tas ir dvasią išleido. 'Senasis Vienaaki, – tarė Batarazas, – tavo sūnus užsisuko mirtinai, o man dar noris pašokti. Nagi eiva p a s i s u k t i šokyje [t.y. šokio sūkuryje]!' Tasai taip išsigando, kad spruko nuo Batarazo ir visiems laikams paliko savo kalnų buveinę" [HK 317–319].

Čia mitinis didvyris Batarazas, apie kurio dviprasmišką ar dvigubą prigimtį neseniai kalbėjome, įveikia vienaakį milžiną jo paties galia – sūkuriu, epiškai perteikiamu kaip šokio sūkurys. Atsižvelgiant į kitas sutampančias aplinkybes – būtent vestuves, „veselę", kur kaip tik šokio sūkuryje milžinas pagrobia merginą, šiame padavime dar tebėra galima įžiūrėti pirminę vienaakio prigimtį: tai buvęs vėjo sūkurys, viesulas, kuriam, kaip aukščiau sakyta, visame pasaulyje nuo seno būdinga pagrobti ir nusinešti merginą, apskritai žmogų arba žmogaus antrininką – jo „šešėlį", t.y. vėlę (žr. 2.2 skirsnio galą). Vienaakio vajugo sūnų savo ruožtu plg. su demoniškų bruožų turinčiais Vajaus sūnumis senovės indų tradicijoje, taip pat su Vėjo sūnumi bei sūnumis latvių ir lietuvių tautosakoje.

2.5. Vėjo akis

Ir tuo sutapimai toli gražu nesibaigia. Mat viesulišką, vėjišką vajugo prigimtį iš dalies patvirtina ir tai, kad jis vienaakis. Visų pirma čia reikia prisiminti jau minėtus osetinų vajugo atitikmenis abchazų ir adygų „Nartų" epuose, būtent v i e n a a k į milžiną Adau, kurio

pasirodymą visuomet palydi viesulas ir griausmas su žaibais, ir slibiną Bliago, kuriam iš akių pučia visa šluojanti pūga [MHM I 44, 176]. Ngadų gentis Indonezijoje tiki vėją turint akis ir ausis; juoba „akylas" yra indoiranėnų vėjas: antai „Rigvedoje" (I.23.3) Vajus kartu su Indra pavadinami net „tūkstantakiais" [Gonda 81–82][69]. Pabrėždamas būtent iranėniškas sąsajas, J. Vasilkovas cituoja pehlevio iranėnų „Didijį Bundahišną" (186.12), kuriame kalbama apie „Vajaus akį": mirties demonas „Astovidatas – tai Piktasis Vajus, nusinešantis dvasią [‘kvėpavimo sielą’]. Kaip kad pasakyta: ‘Kai jis paliečia žmogų ranka – tai miegas; kai ant žmogaus krenta jo šešėlis – tai karštinė; o kai jis pažiūri į jį savo a k i m i, tai atima jam dvasią’". Toliau autorius iranėnų Vajų šiuo atžvilgiu lygina su komių folkloro „mirtinu šiaurės vėju" Voipeliu, kuris tyrinėtojų yra laikomas to paties iranėnų Vajaus skoliniu ir, be kita ko, turi „v i e n a a k ę tarnaitę" [Vassilkov 493; Васильков 62–63]. Prisiminkime minėtą rusų užkeikimą *против черта страшного, вихоря буйного, лешего одноглазого* (ir t.t.) „prieš velnią baisųjį, viesulą pašėlusį, miškinį vienaakį" [Афанасьев I 168], kur visos trys išvardintos mitinės būtybės iš esmės gali reikštis viena kitos pavidalu. Apskritai slavų tikėjimu, vėjas gyvena prarajose, duobėse, urvuose, olose (kaip „žemės alsavimas") arba, kita vertus, danguje, kurį žmonės netyčia „pradūrė". „Urvus, pro kuriuos iš žemės išeinąs vėjas, žmonės mėgindavo užkimšti, tikėdamiesi, jog taip vėjas liausis (pietų slavai); plg. bulgarų: ‘Kad žinočiau, kur jo skylė, tai eičiau ir užkimščiau’. Vėjo prarajas bei urvus saugo chalos (*халы*), v i e n a a k ė ragana (*вештица*), pirštu užkemšanti skylę, arba a k l a s senis, mėginantis skylę, iš kurios išeina vėjas, uždengti kepure" [СД I 357–358]. Ukrainų *ветряник*, t.y. „vėjinykas", vedžioja po dangų a k l ą sparnuotą slibiną „šarkaną", sukeliantį audras ir krušas, kurio pavadinimas *шаркан* kai kuriose tarmėse tiesiog reiškia vėtrą, audrą [Гура 291–292, 293]. Panašiai lietuvių sakmė, pavadinta „Vėjas statinėje", pasakoja: *Vėjas yra įkištas statinėje, o ši vole užkišta. Šitą statinę saugo a k l a s senis. Kai jis grabaliodamas atkiša volę, vėjas ištrūksta ir tada pučia kaip pasiutęs. Kiekvieną kartą tol pučia, kol aklas*

[69] Žr. Ригведа I–IV 26; Aufrecht I 14–15 (dviskaita *indravāyū... sahasrākṣā*).

senis ieško volės. Kai suranda volę, užkiša statinę – ir vėjas prapuola [SV 8]. Tiesą sakant, statinės angą, užkišamą vole, kaip tik ir galima pavadinti jos „akimi“, nes *akis* lietuvių kalboje, šiaip ar taip, reiškia ne tik regėjimo organą, bet ir būtent angą, skylę, kaip antai raiste, nėrinyje, koryje, viršutiniame girnų akmenyje, jaujos krosnies kaktoje dūmams išeiti (pvz., *Dūmai eit pro akį kakto[je]*) ar kt. [žr. LKŽ I 64–65]. Plg. vienos šaknies rusų *око* 'akis' ir *окно* 'langas', taip pat anglų *window*, sen. islandų *vind-auga* 'langas', pažodžiui – būtent 'vėjo akis' [Фасмер III 128] ir pan. Tokiu atveju visai suprantama, jog užkišus vienintelę „Vėjo akį“ statinėje vole, jis „apanka“. Ar tad šis aklas su vėju susijęs personažas nėra tiesioginė vėjo „akies“ – angos, skylės, pro kurią jis ką tik pūtė, – mitinė personifikacija? Kaip matėme, adygų mergeles grobiančiam slibinui Bliago būtent iš akių pučia visa šluojanti pūga. Čia, žinoma, reikia prisiminti ir Gogolio iš ukrainų tautosakos paimtą mirties demoną, pabaisą Vijų, savo žvilgsniu atimantį gyvybę, t.y. nusinešantį sielą[70], kurio vardas dėsningai išvedamas iš indoeuropiečių vėjo pavadinimo (ukr. *Вій* < sen. slavų **Вѣи̌ь*, praslavų **Vějь* < ide. **u̯ēi̯u-*).

Savo ruožtu, turint galvoje viesulo tapatinimą su velniu, nereikia pamiršti kartais aklo ir juoba neretai vienaakio lietuvių velnio[71]. Tautosakoje, pasak N. Vėliaus, „pabrėžiamas tos vienintelės akies didumas, centrinė vieta veide: ji įstatyta kaktoje, kaktos vidury, yra didelė, kaip stiklinės dugnas, kaip lėkštė“; taip kad galiausiai apskritai „vienaakė mitinė būtybė kai kuriais savo bruožais gali būti gretinama su tradiciniu folkloro velniu“ [Vėlius ChLMP 175, 176; čia dar šaltinių nuorodos]. „Velnias savo ruožtu išduria žmogui akį, su kuria jis mato velnius (žr. sakmes 'Muzikantas velnių puotoj / vestuvėse', 'Muzikantas pasikorėlės vestuvėse')“ [Vėlius ChLMP 61]. Vėliaus nurodytose sakmėse pasakojama, kaip žmogus (muzikantas), eidamas kokiu reikalu į gretimą kaimą, staiga miške išgirsta klegesį, pamato šviesų nutviekstą dvarą ir susivokia atsidūręs nepažįstamoj vietoj. Iš dvaro ateina ponaitis ir pakviečia jį už gerą užmokestį pagroti.

[70] Apie Vijų šiuo atžvilgiu (nekalbant apie jo ryšį su vėju) bei kai kurias paraleles kitose tradicijose žr. Иванов, Топоров ИОС 128–129.

[71] Žr. Vėlius ChLMP 42, 46, 261, taip pat Gimbutienė 169.

Ir tuoj prasidėjo šokiai. Už kiekvieną šokį vis jam gerai mokėjo sidabriniais rubliais. Tik jis patėmijo, kaip šokantieji šokdami iš tokio bliūdelio patepa sau akis. Jis galvoja: kam ir kuo jie ten tepa akis? Jis prisiteikęs ir pasitepė sau v i e n ą a k į. Kai tik patepė, tuoj ta akimi pamatė, kad jis ne dvare grojo, o baloj, velnių gužynėj, – sėdi ant kupsto vietoj krėslo. Taip jį apėmė baimė, kad jis negalėjo su tąja akimi žiūrėt [LT IV 496: Nr. 463]. Kitu atžvilgiu jau aptartoje sakmėje „Pasikorėlės vestuvės" muzikantas pamato velnių šokdinamą tame ar kitame kaime neseniai pasikorusią moterį[72]. Po kurio laiko velnias supranta esąs muzikanto matomas. *Kada toliau atėjo tas velnias pas muzikantą ir klausia jo: „Katrąja tu akimi matai mane?" Sako: „Šitai, dešine". Kai tik taip ištarė, velnias, jam išdūręs tą akį, pats prapuolė* [LT IV 497: Nr. 463]. Taigi „velnių veselėje" (!) grojęs muzikantas lieka vienaakis. Neretai sakmėse tai tiesiog brėžte pabrėžiama: *Dartės žinai, iš kur vienaakiai*; *Dažnai ir dabar muzikantai viena akim žabali*; *Nuo to sykio lig pat amžiaus galo Alendrikas buvo vienakys* ir pan.[73] Bet iš esmės „vienaakis" jis jau tapo pasitepęs vieną akį „velnių tepalu", kurio dėka, galima numanyti, įgavo galią regėti pasaulį „mirties žvilgsniu" (gyvųjų ir mirusiųjų tarpusavio aklumas mitologijoje gerai žinomas). Kaip tik todėl vienaakis ir pats velnias: jis yra ano pasaulio būtybė, dėl to net ir apsilankydamas šiame, lieka jam „pusiau aklas" – kaip kad ir vienaakis osetinų vajugas, mirties vartininkas, apsilankydamas nartų gyvenvietėje iškeltose vestuvėse pašokti. Žmogus apanka ir kitomis aplinkybėmis išvydęs ano pasaulio būtybes, pavyzdžiui, „iškasęs ne jam skirtus užkeiktus pinigus, kuriuos paprastai sergsti velnias arba numirėliai", arba, kas mums šiuo atveju svarbiausia, „pro atbulas akėčias pažiūrėjęs į vėjo sūkurį [= velnių veselę] ir jame pamatęs velnią" [Vėlius ChLMP 61].

Vienaakis kartais ir latvių velnias, pvz.: *Velns... esot ar kumpu muguru, gariem ragiem, līku degunu un vienu aci pierē kā bundulu* „Velnias... esąs kuprotas, ilgais ragais, kreiva nosimi ir viena akim

[72] Žr. Balys III 387–395: Nr. 443–459 ir toliau. Taip pat žr. LauD 60–61; ŠLSP 36–38; UKS 61: Nr. 124 ir kt.

[73] Balys III 377, 383, 384: Nr. 425, 438, 439; daugiau žr. apskritai Balys III 376–387: Nr. 425–444.

kaktoje kaip skučiula"[74] [LTT IV 1944: Nr. 32409]; *Reiz klaušu laikos viens vīrs ļoti vēlu, tā ap pusnakti, nācis no muižas uz mājām. Bijis ļoti tumšs, ka vai acis dūris laukā. Kā šis tiekot uz krasta augstāk, redz: liela lāde un uz lādes vecs, sirms Velns ar vienu aci sēžot virsū* „Kartą baudžiavos laikais vienas vyras labai vėlai, maždaug apie pusiaunaktį, ėjo [palei upę] iš dvaro namo. Buvo labai tamsu, nors į akį durk. Kai tik jis palypėjo aukščiau ant kranto, žiūri: skrynia, o ant skrynios viršaus sėdi senas žilas Velnias su viena akim" [LTT 310]. O kaip mes jau žinome, latvių požiūriu, *vējš esot visa viņa būtne* „vėjas yra visa jo esybė" [Straubergs 556].

Įsidėmėtinas šiuo atžvilgiu yra lietuvių sakmės apie peiliu sužeistą Viesulą variantas, kuriame būtent pats Viesulas kaip tik dėl to tampa vienaakis: *Vasaros laike piemenukas ganė galvijus, peiliuku drožinėja, švilpauja. Tik staiga atūžia, atšniokščia v ė j o v e r p e t a s, sukdamasis, nešdamas dulkių debesį pro pat piemenuko šalį. Piemenukas, kaip ir žaisdamas, nieko kito neturėdamas rankose, metė tuo peiliuku į tą verpetą. Bet paskui piemenukas labai nustebo, kad nerado savo peiliuko toje vietoje, kur metė, tik terado kraujo mažą klanelį. Po keletos metų piemenukas kiek paūgterėjo ir kokiu tai reikalu nuvažiavo į didesnį miestą, įėjo į vieną restoraną, žiūri – restorano šeimininkas v i e n a a k i m i. Paskui žiūri, ant bufeto jo peiliukas, kur metė į verpetą ir neberado. Arčiau priėjęs žiūri į ta peiliuką, norėdamas geriau įsitikinti, ar tas, ar ne. Šeimininkas tai pastebėjo ir jo užklausė: „Ar ką nors prisipažįsti, kad taip žiūri?" Piemenukas nuraudęs sako: „Peiliukas yra mano". Tad šeimininkas jam ir sako: „Matai, ką man padarei – a k į i š d ū r e i. Na, bet pagaliau už tai aš tau dovanoju. Peiliuką gali atsiimti, bet žiūrėk, kitą sykį taip nebedaryk", – įgrasino piemenuką. Piemenukas, pasigrobęs savo peiliuką, spruko pro duris, manydamas: „Nesi gudrus žmogus, kad gali pasidaryti nematomu, bet esi velnio apsėstas"* [Balys IV 201–202: Nr. 218]. Nors pastarajame piemenuko sprendime justi krikščionybės įtaka, betgi archajiška viesulo ir velnio tapatybė ir čia išlieka akivaizdi.

[74] Lat. *bundulis*, liet. *skučiulà* (kitaip dar *ābrinas*, *abrìnė*, *vagõnas*, *vagõnė*, *vogõnas*, *vogõnė*, tik visi žodžiai skliaustuose – skoliniai) – tai toks 'stačio medžio išskobtas apvalus indelis su antvožu sviestui, varškei, grietinei ar taukams įsidėti' [žr. LKŽ I 12, XVII 826, XIX 887–888]. Apie jį dar bus kalbama netrukus.

Daliniu regėjimu, arba daliniu aklumu, mitinis tautosakos vėjas ar viesulas pasižymi ir kai kuriais kitais atvejais. Pavyzdžiui, *vištalakis* lietuvių kalboje yra tas, 'kas neprimato sutemus, vištakis', antai *Vištalakiu pas mus vadina tuos, kurie po saulės nusileidimo nieko nemato* (Alantà, Molėtų r.); plg. dar: *Barbelė buvo vištakė, trumpo matymo* (Endriejāvas, Klaipėdos r.); *Vištakis, tik po nosia temato* (Upýna, Šilalės r.) bei pan. [LKŽ XIX 788, 789]. Tuo tarpu sakmėje *Vištalakiu yra vadinamas v i e s u l i u k a s, kuris stulpu ant kelio smėlį susuka* [SV 18]. Taigi viesulas yra vištalakis, kitaip sakant, arba apskritai neprimato, arba nemato nusileidus saulei, naktį, būtent „velnių laiku".

Mitiniam „vienaakio viesulo" (o iš dalies ir vienaakio velnio) įvaizdžiui pagrindą galima rasti ir gamtoje – tam atkreipsime dėmesį į lietuvišką sudurtinį žodį *velniavėjis* reikšme 'uraganas' [žr. Vėlius ChLMP 33], t. y. „velnio vėjas". Dalykas tas, kad uragano viduryje susidarantis visiškos ramybės taškas vadinamas kaip tik „uragano akimi" [DS 155].

Tarp kitko, indėnų majų genties kiče (*quiché*) dievybė Hurakanas (sukūrusi gyvybę, žmogų, vadinama „dangaus širdimi"), iš kurios vardo galiausiai ir kilo šiuolaikinis tarptautinis žodis *uraganas*, jų kalba pažodžiui reiškė 'vienakojis'[75]. Nes tai, kas būnant uragano viduje yra jo ramybės „akis", žiūrint iš šalies ir iš toli atrodo kaip milžiniška uragano „koja". Apskritai, pasak E. B. Tyloro, „poezija mus taip suartino su senąja įdvasinančia gamtos filosofija, kad mes be ypatingų pastangų galime viesulo sukeltą vandens stulpą palaikyti didžiuliu milžinu", kaip kad ir daro daugelis su šiuo reiškiniu susiduriančių tautų [Тайлор 134].

2.6. Vėjas – milžinas

Gretinant osetinų milžiną vajugą su lietuvių vėju ar viesulu, negalima apeiti paties milžino klausimo. Juoba kad jau 1970 m. B. Kerbelytė, nagrinėdama gerai žinomus lietuvių padavimus apie milžinus, kurie dalijasi (didžiausiais atstumais vienas kitam svaido) kirvį[76], ir pažymėjusi, jog „kūriniai apie kirvio dalijimąsi žinomi ne vien

[75] Žr. Eliade PZ 92–94; Элиаде СТНМ 94–96.

[76] AT 3711, žr. Balys III 217–218, daugiau tautosakos šaltinių žr. Kerbelytė LLPK 9–10.

lietuvių tautosakoje“, randa jiems atitikmenį ir būtent „Nartų“ epe, kuriame šitaip paaiškinamas kūjo atsiradimas. Autorė mano, jog „ši ‘Nartų’ epo paralelė leidžia spėti, kad ir lietuvių padavimai apie kirvio mėtymą senovėje vaizdavo ne vien milžinų jėgą ir didumą, bet kartu pasakojo ir apie jų ‘kultūros’ žygį – kirvio pagaminimą“ [Kerbelytė LLP 55–56]. Be to, lietuvių milžinai mėto ne tik kirvį, bet svaidosi ir grumstais bei akmenimis [žr. Kerbelytė LLPK 8–9]. Čia prisiminkime pasakojimą būtent apie „apie du vajugus, kurie per Tereko upę svaidė vienas kitam akmens luitus. Ant tų luitų esą iki šiol matyti jų pirštų atspaudai“ [Абаев ИЭС 68].

Tokiu palyginimu betgi lietuvių milžinų ir osetinų vajugų panašumai toli gražu nesibaigia, mat lietuvių milžinai kartais yra įdėm vienaakiai, pavyzdžiui, Valančiūnų k., Leipalingio vls., 1937 m. užrašytame padavime: *O, milžinai tai dideli buvo! Kad paima išsirauna didžiausią pušį ir nešas!* [Kaip viesulas!] *Ir jie turėjo kaktoj tik vieną akį, bet toj akis tai didelė tokia kaip lėkštė* [EMD 39: Nr. 20]. O tai savo ruožtu įgalina kur kas konkretesniems palyginimams. Aptardamas tarptautinės pasakos „Apakintas milžinas (Polifemas)“ (AT 1137) lietuviškaus variantus [žr. Balys III 115], N. Vėlius rašo: „Pasaka yra žinoma visoje Europoje, Mažojoje ir Vidurinėje Azijoje; Lietuvoje jos užfiksuota apie 60 variantų. Pasaka populiari ir Latvijoje (užfiksuota 42 variantai); žinoma taip pat Rusijoje, Baltarusijoje, Ukrainoje, Lenkijoje ir kitose šalyse. Vienaakės mitinės būtybės žinomos ne tik Eurazijos pasakose, bet ir Šiaurės Kaukazo bei Vidurinės Azijos tautų epuose. Vienaakiai milžinai ‘Nartų’ epe laikomi seniausiais žemės gyventojais, su kuriais didvyriai nartai visą laiką kovoja“ [Vėlius ChLMP 174]. Štai vieno tokio osetinų padavimo iš „Nartų“ epo, pavadinto „Uryzmagas ir kreivasis milžinas“, turinys: Kartą nartų jaunuoliai susiginčijo, kuris iš jų narsiausias, ir kartu su Uryzmagu išsirengė žygin į kalnus išmėginti jėgų. Kalnuose juos užklupo sniegas, jie pasislėpė oloje ir savaitę negalėjo nė nosies iškišti. Bet pagaliau snigti liovėsi, suspindo saulė, ir išbadėję vyrai pamatė ant nutirpusių šlaitų milžino išgintas ganytis riebias avis. Buvo nuspręsta pavogti vieną avį ir ja numalšinti badą, bet visi buvo taip išsekę, kad net negalėjo nusigauti iki bandos. Tada, rodydamas ištvermės

pavyzdį, atsistojo Uryzmagas ir, visas suledėjęs nuo šalčio, nakties tamsoje prisėlino prie bandos. Jis čiupo vieną avį, bet ranka iškart prišalo prie vilnos, ir jis nebegalėjo jos atplėšti. Tuo tarpu išgąsdinta avis pasileido namo į olą, kur ramiai sau miegojo vienaakis milžinas. Milžinas pagavo Uryzmagą ir, pamovęs ant iešmo (kuris laimingai pralindo tarp kūno ir drabužių), liepė iešmui jį iki vakarienės iškepti, o pats vėl atsigulė nusnausti. Uryzmagas kardu perrėžė savo drabužius ir taip išsilaisvino, tada griebė tą patį iešmą, įkaitino jį iki raudonumo ir bedė miegančiam milžinui į vienintelę akį. Milžinas užriaumojo iš skausmo ir, keikdamas savo priešą, ėmėsi jį gaudyti. Jis atsistojo olos angoje, išsižergė ir pradėjo leisti tarp kojų po vieną avį, ją apčiupinėdamas. Tačiau Uryzmagas prisiglaudė bandos vadeivos ožio papilvėje, prasmuko milžino nepastebėtas ir dargi nusivedė kartu visą jo bandą [HO 302–307]. Reikia pabrėžti, jog 'milžinas' osetinų kalboje čia visur žymimas būtent žodžiu *wæjyg* [Абаев ОЭ 39–44], nors osetinų tradicijoje būta ir kitų milžinų – „gumirų" [žr. HO 7, 396][77]. Pradžioje, pristatydami vajugą, jau citavome V. Abajevo žodžius, kad „osetinų epo pasakojimas apie 'Nartą Uryzmagą ir kreivąjį vajugą' ne tik siužetu, bet ir detalėmis sutampa su epizodu apie Odisėją ir kiklopą Polifemą" [Абаев ИЭС 69]. Komentuodamas šį padavimą jis pasisako apie tai dar aiškiau ir griežčiau: „Gana palyginti osetinų legendą su Homero pasakojimu apie Odisėjo ir jo bendrakeleivių nuotykius kiklopo Polifemo oloje, kad įsitikintum, jog čia turime reikalą su vienu iš klajojančių siužetų. 'Polifemo' motyvas, be osetinų, dar paliudytas kabardinų, čečėnų, megrelų folklore. Už Kaukazo paralelių žr. Afanasjevo '[Rusų] liaudies pasakose'" [Абаев ОЭ 86][78]. Pasak N. Vėliaus, ir lietuvių „pasaka 'Apakintas

[77] Kad „Nartų" epo rusiškojo vertimo „milžinai" yra būtent vajugai, ne kartą atvirai pabrėžiama ir rusiškajame tekste [žr. HO 7, 30, 45 ir kt.]. Ne kartą jie yra būtent vienaakiai [žr. HO 47, 49 ir kt.]. Todėl nenuostabu, kad V. Abajevo su kolegomis parengtuose paaiškinimuose vajugas tiesiog apibrėžiamas kaip „milžinas, k i k l o p a s" [HO 398]. Žr. toliau.

[78] Kai kuriuose osetinų epo variantuose vienaakį milžiną nugali ne pats Uryzmagas, bet kitas herojus, kuris tik papasakoja Uryzmagui savo nuotykį. Tokiu atveju ir užmezgamas siužetas kiek kitaip: tasai herojus su savo sūnumis kalnuose patenka milžino nelaisvėn, milžinas jam matant nužudo ir suvalgo visus jo sūnus, ir tik jam vienam galiausiai pavyksta minėtu būdu pasprukti [žr. Абаев ОЭ 86]. Panašus ir kabardinų „Nartų" epo padavimas, pavadintas „Kaip Badynoko nugalėjo vienaakį milžiną": didvyris Badynoko, svečiuodamasis

milžinas' primena Homero poemoje pavaizduotą graikų karžygių susitikimą su milžinu Polifemu, tačiau kai kuriais bruožais skiriasi. Pavyzdžiui, daugelyje lietuviškų pasakos variantų mitinė būtybė gyvena miške, o žmogus pas ją pakliūva atsitiktinai, bemalkaudamas, grįždamas iš kariuomenės, paklydęs arba specialiai jos ieško, norėdamas pamatyti 'bėdą'. Mitinė būtybė apakinama ne mieganti, o 'gydant' jos vienintelę akį" [Vėlius ChLMP 174]. Tačiau esama ir kai kurių ypatingų panašumų. Pavyzdžiui, „Odisėjos" Polifemas buvo kiklopas (Od. I.70–71, IX.105–542), o graikų kalbos *κύκλωψ,-ωπος*, kaip sudurtinis žodis iš *κύκλος* 'ratas, apskritimas' ir *ὤψ* 'žvilgsnis, (dgs.) akys'[79], pažodžiui reiškia maždaug „apskritakis". Antai Hesiodo „Teogonijoje" (144–145) sakoma: „Ir Kiklopų pravardę gavo todėl jie, kad buvo / Jų akis apskrita (*κυκλοτερὴς ὀφθαλμὸς*), vidury kaktos įsodinta" [Hesiodas 16, 17]. Šiuo atžvilgiu plg. minėtą lietuvių milžino akies apibūdinimą „kaip lėkštė". Taip pat, kaip matėme kiek anksčiau, apibūdinama ir vienaakio velnio akis[80].

Be to, lietuvių milžinas ir šiaip labai primena velnią. N. Vėliaus žodžiais, „padavimuose vaizduojamo velnio artimumas milžinui padeda geriau suprasti velnio vaizdinio kilmę bei amžių. Lietuvių liau-

---

pas vienarankį nartą Hagurą, sužino jo istoriją apie tai, kaip tas su būriu draugų pateko vienaakio milžino nelaisvėn; milžinas uždarė juos oloje kartu su savo avimis; visus Haguro draugus, bandant pasprukti, milžinas nužudė, o jis pats naktį prisėlino prie miegančio milžino ir išdūrė jam vienintelę akį; apakintas milžinas, norėdamas pagauti oloje Hagurą, apčiupinėdamas leido laukan po vieną avį, tačiau tas palindo po ožio pilvu ir taip liko neužčiuoptas; supratęs esąs apgautas, milžinas klastingai padovanoja Hagurui savo milžinišką žiedą, kuris, kaip apyrankė užsimautas ant rankos, pradeda nepaliaudamas skambėti; milžinas vejasi Hagurą pagal žiedo skambesį, o tas, negalėdamas jo nusimauti, nusikerta ranką. Išklausęs tokį Haguro pasakojimą, Badynoko nutaria pribaigti apakintą milžiną, susiranda jį kalnuose, atlieka visas jo užduotis, galiausiai įmuša milžiną iki kaklo žemėn ir nukerta galvą [HK 191–197]. Adygų „Nartų" epe esama panašaus padavimo apie vienaakį milžiną Inyžą [MHM I 547].

[79] GLKŽ 164, 291; ДГРС 994, 995, 1811.

[80] Galima dar paminėti to paties tipo pasaką iš M. Slančiausko rinkinio, pavadintą „Abrinakiai" [ŠLSA 78–79: Nr. 131], prieš kurią rankraštyje būta paaiškinimo: *Abrinakiai asą tokie žmonys ant marių, ant salių. Jiems asą tiktai po vieną akį kaktoj. Ta akis asanti tokia didela, kai abrinė – vagonė – skučiula. Jie žmonis ėda* [ŠLSA 329]. Žodis *skučiula*, turbūt vienintelis savas, neskolintas iš turimų šio ryko pavadinimų (juos žr. p. 91), į LKŽ, deja, nepateko, betgi iš šio apibrėžimo kaip tik galima spręsti apie jo reikšmę. Lėkštė liaudies buityje yra palyginti naujas daiktas, o ši „abrinė", ar „vagonė", skučiula, regis, – pakankamai archajiškas apskritas indas, kurį sakmėse lėkštė ir bus pakeitusi. Kaip matėme, latvių velnio viena akis kaktoje irgi palyginama su skučiula, lat. *bundulis*.

dies padavimuose milžinai kartais įsivaizduojami kaip dabartinių žmonių pirmtakai, lyg protėviai (*Milžinai – žmonių protėviai*), gyvenę 'senovėje' – priešistoriniais mitiniais laikais" [Vėlius ChLMP 124]. Panašiai mano ir B. Kerbelytė [žr. Kerbelytė LLP 53, 66]. „Tikriausiai panašios prigimties bei senumo ir šiuose kūriniuose sukurtas velnio paveikslas" [Vėlius ChLMP 125]. Kaip ką tik N. Vėliaus sakyta, ir „Nartų" epe vienaakiai milžinai laikomi seniausiais žemės gyventojais. Apskritai lietuvių „velnio paveikslas padavimuose labai artimas milžino paveikslui. Velnią su milžinu pirmiausia suartina didumas ir jėga", tačiau „velnią su milžinu suartina ne tik jo didumas, jėga, bet ir atliekamų veiksmų pobūdis (milžinas iškrato klumpes, velnias – maišą; milžinas neša smėlį, norėdamas padaryti tiltą per marias, velnias – akmenis, norėdamas padaryti tiltą per Nemuną), nenumatytas tų veiksmų rezultatas (milžinui iškračius klumpes, pasidaro kalnas, velniui iškračius maišą, pasidaro akmenynė; pratrūkus milžino prijuostei, mariose atsiranda kalnas, pratrūkus velnio maišui, Nemune atsiranda akmenys) ir kiti požymiai. Apie padavimų velnio ir milžino paveikslų panašumą jau yra rašiusi ir B. Kerbelytė" [Vėlius ChLMP 122–123; žr. Kerbelytė LLP 49–50, 69–70]. „Velnio panašumas su milžinais leidžia manyti, kad lietuvių folkloro velnias yra perėmęs kai kuriuos milžinų bruožus. Su milžinais neretai yra siejamos ir panašios kitų tautų mitinės būtybės, pavyzdžiui, vokiečių *Teufel*. Todėl dėsninga, kad vienuose tos pačios pasakos variantuose veikia milžinas, o kituose – velnias. Tas pats dėsningumas pastebimas ir kitų tautų folklore. O tarptautiniame A. Aarne's, S. Thompsono pasakų tipų kataloge pasakos apie kvailą velnią yra vadinamos pasakomis apie kvailą milžiną" [Vėlius ChLMP 229–230]. J. Balio nuomone, apskritai „milžinas yra daug senesnis už velnią", ir kartais „turime pagrindo velnią laikyti vėlesniu įsibrovėliu milžino vieton" [Balys I 119]. Tuo tarpu tautosakoje yra žinių apie velnių ir milžinų giminystę, kuri suprantama atvirkščiai. Antai J. Basanavičiaus rinkinyje „Iš gyvenimo vėlių bei velnių" (XXV.7) sakoma: *Velniai ir mergas apvaisindavę, kurios, nog jų apvaisintos, kūdikius pagimdydavusios. Toki kūdikiai būdavę labai drūti vyrai, ir jie ant pilvo turėdavę lankus: iš jų dideli galinčiai (milžinai) pasilikdavę* [BV 380; plg. BLP II 110: Nr. III.1]. Taigi milžinai čia suprantami kaip

velnių ir žmonių moterų palikuonys. Šiaip ar taip, jų tarpusavio ryšys neabejotinas. Kitąsyk ta pati būtybė net ir pavadinama iškart abiem vardais: *Atėjo velnias milžinas...* [BLP II 397: Nr. XIII.10].

Todėl visiškai suprantama, jog, be kitų bendrų su velniu bruožų, milžinas galėjo įkūnyti ir vėją, viesulą. Juoba kad N. Vėliaus minėtas smėlį nešantis milžinas, ypač norintis taip „padaryti tiltą per marias“, savaime labai primena suasmenintą, mitologizuotą vėją (ar vėjo sūkurį, uraganą), iki šiol tebekeliantį Kuršių Nerijai nuolatinį pavojų. Šiaip ar taip, T. Narbutas savo sakmėje apie tvaną labai panašiame geofiziniame kontekste vėją pavadina būtent milžinu: pasipiktinęs žmonių nedorybėmis, dievas Pramžimas žemėn „pasiuntė dvi didžiausias, piktas ir tarp savęs nesutariančias galybes – Vandenį (*Wandę*) ir Vėją (*Weją*). Šie milžinai didžia jėga puolė vargšę žemę“ ir t. t. [Narbutas 89–90][81]. Vienoje lietuvių sakmėje tarsi tapatinami velnias, milžinas ir viesulas: kartą žmonėms *reikėjo eiti per pievą, ant kurios buvo sausledis, kuris einant dideliu balsu traškėjo lūždamas. Staiga visi pamatė, kad pirma jų per pievą eina didelis vyras, su skrybėle ant galvos. Visi pradėjo stebėtis, kad po jo kojomis sausledis visai netratėjo. Vienas vyriškis ir sako kitiems tyliai: „Tai turbūt velnias eina“. Kai tik tą pasakė, vyras pavirto į dideliausią milžiną, kuris greit pakilo aukštyn, sukeldamas tokį viesulą, kad visiems net kepures nuo galvų nunešiojo. Visi baisiausiai persigando* [Balys III 516: Nr. 839]. Gal prisimintina šiuo atžvilgiu ir aukščiau cituota latvių sakmė, kurioje *Velns [...] sūtījis lielas lietusgāzes un milzīgus viesuļus* „Velnias [...] siųsdavo dideles liūtis ir milžiniškus viesulus“ [LTT 43]. Beje, ir slavų personifikuotas mitologinis „vėjas apibūdinamas kaip milžiniškas, stiprus žmogus“ [СД I 359]. Pasak A. Afanasjevo, „serbų *див* – milžinas, gigantas; bulgarų mįslėje šis žodis žymi audringą viesulą“

[81] T. Narbutą čia rėmusis kažkokiais autentiškais šaltiniais gal liudytų iš dalies jau cituotas liaudyje (bent iš trijų pateikėjų) užrašytas pasakojimas: *Lietuviai, nors gyveno senuose laikuose stabmeldystėj, bet tvaną minėjo savo pasakose, ir terp mūs senųjų dar yra likęs atskambys ir iki šiai dienai, ką galim patėmyt, jog turėjo būti dievaitis, kuris valdė viršūnes medžių, orą ir kitus aukštus patėmijimus, o jį paprastai vadydavo Vėjas. Dievaitis Vėjas turėjo keturis sūnus, kurie tėvo paliepimo klausydavo ir katrą į katrą pusę pasiųsdavo pūsti orą, tokiu vardu vadydavo: Rytys, Pietys, Vakaris ir Šiaurys. Kartą tie sūnūs norėjo matyti marių dugną ir kas ant jo yra ir susitarė pūsti iš visų pusių ir įškelti vandenį aukštyn. I teip padarė,* taigi galiausiai *užlieta žemė jautė didį tvaną, ir viską vanduo sunaikino* [BLPĮ III 77: Nr. 24].

[Афанасьев II 312]. Įsidėmėtina šiuo atžvilgiu germanų mitologija: čia milžinai „sakomi kilę iš pirmykščio Fornjotno, kurį kai kas tapatina su Imiru. Sulig šia mito versija, Fornjotnas turėjęs tris sūnus: Hlerą – jūrą, Karį – orą ir Lokį – ugnį. Šios trys dievybės, pirmieji dievai, sudarė seniausią trejybę, o jų palikuonys atitinkamai buvo jūros milžinai Mimiras, Giumiras bei Grendelis, audros milžinai Thiasis, Thrymas bei Belis ir ugnies bei mirties milžinai, kaip antai vilkas Fenris bei Helė" [Guerber 232]. Taigi germanų oro, arba vėjo, dievas ir pats yra milžino sūnus, ir jo vaikai audros viesulai yra milžinai. Kaip jau sakyta, ir skandinavų troliai, V. Abajevo tipologiškai gretinti su osetinų vajugais, „važiuoja namo vėjo sūkuriuose" [Balys I 201].

Lietuvių milžinas, kaip jau buvo pastebėta, vėją ar viesulą primena ir tuo, kad *paima išsirauna didžiausią pušį ir nešas!* [EMD 39: Nr. 20]. Arba štai kitoje sakmėje: *Senovėje ant žemės gyveno milžinai: dideli vyrai ir tokios pat moterys. Kada ėjo per girias, medžiai po anų kojomis lūžo ir linko kaip po mūsų kojomis smilgos* [Balys IV 198: Nr. 207]. Kita vertus, milžiną labai primena ir Vėjas su savo sūnumis, rankomis kilnojusiais akmenis ir dėl to jau lygintais su indų Vajaus sūnumi milžinu Hanumanu. O viename šios lietuvių sakmės variante Vėjas, kreipdamasis į savo sūnus, visiškai atvirai prisipažįsta: *Jus visus pagimdžiau aš su savo žmona, kuri buvo taip pat milžinė* [Elisonas 7]. Tačiau ryškiausią ir mums reikšmingiausią vėjo kaip milžino apibūdinimą matėme vienoje irgi jau cituotoje lietuvių sakmėje iš J. Basanavičiaus rinkinio: *Kaip Dievas išvarė pirmuosius žmones iš rojaus, prie jo vartų jis pastatęs du milžinu saugot, kad jie atgalios nesugrįžtų*, taigi *prie rojaus vartų stovi du milžinu: Auštra, kursai šviečia kelią einantiems į rojų, ir baisiausis didžgalvis*[82], *storlūpis Vėjas, kurs vienu pūstelėjimu atgal nupučia tuos, kuriems nedaleista rojun patektie* [BV 115]. Ši sakmė ypač reikšminga lyginant lietuvių vėją su osetinų vajugu, nes ir tas, kaip matėme, saugojo „mirusiųjų vartus".

[82] Didelė galva, atskirai imant, – irgi gali būti milžino požymis. O suasmenintas mitinis vėjas lietuvių tautosakoje – būdingai didžgalvis. Be daugelio minėtų sakmių, dar plg vieną pasaką, kurioje herojus *rado tokį žmogų su didele galva skrandą lopant*, ir galiausiai, žinoma, paaiškėjo, jog tas *didžgalvis – tai buvo vėjas* [BLP I 283: Nr. XI.5].

Kaip indoiranėnų vėjo dievybė osetinų tautosakoje dėsningai virto milžinu vajugu, iš dalies jau buvo atsklesta G. Dumézilio. Prisiminkime, jog S. Wikanderis, remdamasis „Mahabharatos“ mitologija, „parodė, kad išties svarbus dievas Vajus, kurio reikšmė ankstesniais laikais, prieš pasirodant pirmiesiems paminklams, buvo dar didesnė, užėmė griežtai apibrėžtą vietą sudėtingoje teologinėje sistemoje, kurioje ne mažiau apibrėžtas vietas turėjo ir kitos ‘aukščiausios dievybės’. Būtent: priešvediniais laikais jis viešpatavo antrajai funkcijai, fizinės jėgos, paprastai karingos, funkcijai dviem atžvilgiais – visuomeniniu ir kosminiu. Ir čia Vajus, kaip atsvara Indrai, įkūnija kaip tik tą jėgos atmainą, kuri daro jį itin artimą, iš prigimties artimą pasakų milžinui, iki kurio jį ir nužemino osetinų tautosaka“ [Дюмезиль ОЭМ 150]. Toliau G. Dumézilis dar pažymi, kad ir indų epinis Vėjo sūnus „Bhyma – tai kolosas, kurio jėgos ir sugebėjimas slypi visų pirma raumeningose rankose, prailgintose kuoka. Jis nelabai protingas, ūmus ir pasirengęs visokiam smurtui, linkęs klajoti ir savo žygdarbius atlieka vienas“, savo ruožtu atitinkamame „skandinavų siužete Bhymos tipas pasiekė kraštutinę išraišką Starkado asmeny. Šis grubus peštukas gimė kaip daugiarankis milžinas pabaisa, ir tik chirurgiškai įsikišus galingajam Torui, pasak Sakso Gramatiko, įgijo žmogišką pavidalą, tapo tiesiog milžinišku žmogumi. Stebint Bhymą ‘Mahabharatoje’, aiškiai matyti, kaip lengvai Vajaus tipo dvilypė prigimtis gali palinkti į neigiamą pusę. Jo fizinė jėga bei ūgis beribiai. Kai keturi jo broliai su motina, paspruke iš pasalos dervos name, bėga nepakankamai greitai, jis pasisodina motiną sau ant pečių, dvynius prisiriša po vieną prie kiekvieno klubo, Judhišthirą bei Ardžuną paima ant rankų ir lekia vėjo greičiu; jam į krutinę [atsitrenkę] lūžta medžiai, o nuo žingsnių svorio smenga žemė. Jo numylėtinis sūnus prie šio tipo prideda išsigimėliškumą: jis, kaip ir skandinavų Toro sūnus Magnis, yra gimęs iš didvyrio sąjungos su milžine. Kupinas piktų ketinimų, neatsargus, ūmus ir kerštingas Bhyma dvasiškai yra priešingas visiems savo broliams“ [Дюмезиль ОЭМ 150–151]. Pagaliau būtent iranėnų vėjo vardo šaknį savy slepiantis, V. Abajevo spėjimu, tadžikų *voyt* reiškia ir ‘iš sūkurio, viesulo gimstanti antgamtinė būtybė’, ir būtent ‘milžinas’ [Абаев ИЭС 69].

Tarp kitko, kabardinų „Nartų“ epo padavime, didvyriui Badynoko atėjus pribaigti apakinto, tačiau tebesiautėjančio buvusio vienaakio milžino, tas liepia jam pagauti vakarienei tris riebiausias avis iš jo bandos. Ir čia sakoma, jog „aklojo milžino avys buvo greitos kaip viesulas, tačiau Badynoko žirgas lėkė kaip žaibas“ [HK 195]. Milžino avis „viesulus“ persekiojantis Badynoko žirgas „žaibas“ išreiškia jų pačių tarpusavio santykį, kuris savo ruožtu atspindi Pagrindinį mitą, kaip ir kitos herojų kovos su (chtoniškomis) pabaisomis. Be to, avys indoeuropiečių (ir ne tik jų) tradicijose neretai simbolizuoja vėles, ganomas vėlių valdovo [žr. Vėlius ChLMP 87–88, 163 ir toliau]. Todėl, N. Vėliaus žodžiais, „kad ir pasakos 'Apakintas milžinas' avis galima susieti su mirusiais žmonėmis, rodo pati pasakos medžiaga. Kai kuriuose lietuviškuose variantuose tiesiog sakoma, kad velnio avys – tai tie patys nužudyti žmonės“ [Vėlius ChLMP 178]. Šiaip ar taip, ir Lietuvoje „nuolatos avys minimos populiarioje pasakoje 'Apakintas milžinas (Polyphemas)' (AT 1137), o šioje pasakoje vaizduojama mitinė būtybė irgi kartais tiesiog yra vadinama *velniu*“ [Vėlius ChLMP 88, kursyvas jo]. Kadangi šiame „Nartų“ pasakos variante avys dargi yra „kaip viesulas“, tai ir jų valdovo milžino mitiniame personaže, galima manyti, slypi buvęs jų valdovas „Viesulas“.

Įsidėmėtina šiuo atžvilgiu ir viena artima lietuvių pasaka iš J. Basanavičiaus „Lietuviškų pasakų I“ (XII.6): herojus, prieš tai iš senelio Dievo gavęs stebuklingą dūdelę, pas karalių parsisamdo už piemenį. *Ant rytojaus išginė kaiminę galvijų, gano pagiryje. Ale ten po kalnu stovi didelis akmuo. Iš po to akmens išlindo vienakis milžinas, paėmė kelis galvijus – nusivarė į urvą po akmeniu.* Herojus pasekė vienakį milžiną urvu ir rado jį ten „didelėse pievose“ ganant daugybę galvijų. *Tas ėmė dūduot ant tos dūdutės, o tas milžinas – šokt! Bešokdamas pailso, parpuolė, o tas piemuo prisitaikęs išdūrė jam su kuolu akį, užmušė ir išsivarė didelę daugybę galvijų.* Paskui, *ant rytojaus žiūri, iš kur vėjas. Jis pavėjui į laukus išginė, gano. Ale vėl iš po akmens pakalnėje išlindo dar didesnis milžinas.* Toliau viskas taip pat, kaip ir pirmąjį kartą. Ir vėjas čia – anaiptol ne atsitiktinumas, nes *trečią dieną vėl žiūri, iš kur vėjas. Pavėjui išginė į laukus, gano sau. Ogi išlenda iš po akmens dar didesnis milžinas su viena akia kaktoj, kita –*

pakaušij. Herojus vėl *ėmė dūduot, o tas milžinas – šokt! Šoko šoko, pailso, kad nė kojų, nė rankų negali pakelti. Parpuolė ant žemės, o šits priėjęs vėl išdūrė akis, o užmušęs ir tą milžiną, išsivarė visus galvijus iš ten* [BLP I 289–291]. Čia randame kartu ne vieną aukščiau aptartą motyvą: ir vienaakį milžiną, kuris kaip (neretai būtent vienaakis) Velnias požeminėse ganyklose gano savo prisigrobtus galvijus (= mirusiųjų vėles); ir „velnio šokį", kuriame herojus priveikia jį, kaip kad šokyje vienaakį milžiną priveikė Batarazas; ir milžinui išduriamą akį, visai kaip kiklopui Polifemui bei jo atitikmenims, irgi laikiusiems urve savo bandas; ir galiausiai nedviprasmišką milžino, o kartu papildomai ir visų suminėtų motyvų, sąsają su vėju, kas mums šiuo atveju ir yra svarbiausia.

Pagaliau reikia atkreipti dėmesį ir į pačių antikinių kiklopų ryšį su vėjais bei vėjų dievu Eolu. Antai „Eneida" (VIII.416–430) apie kiklopų Jupiteriui kalamus žaibus pasakoja štai kaip: „Prie sikanų krantų ir Liparo, mielo E o l u i, / Kyšo sala su uolom, vis leidžiančiom debesis dūmų. / Ten k i k l o p ų žaizdrai išdegino urvą po žemėm, / Dunda kaip Etnoj jame, ir kūjo smūgiai galingi / Tranko tvirtą priekalą, chalibų rūda ištirpdyta / Čirkši baltom kibirkštim, karščiu jų krosnys kvėpuoja. / Ten Vulkano namai, jo vardu ta žemė vadinas. / Jon Ugnies valdovas dabar iš dangaus nusileido. / Geležį kalė k i k l o p a i, ertmingoj uoloj užsidarę, / Brontis, Steropas ir visas nuogas tarp jų Pirakmonas. / Rankose laikė jie žaibą, kurį visagalis į žemę / Mėto dažnai iš aukšto dangaus; nugludintas galas / Skaisčiai blizgėjo, o antras vos tepradėtas dar buvo. / Spindulius tris įdėjo krušos, tris lietaus vandeningo, / tris su liepsnų kamuoliais ir tris su v ė j a i s sparnuotais" [Vergilijus 193–194][83].

[83] Osetinų „Nartų" epo panašumai su graikų mitologija pastebeti seniai ir visų pirma, žinoma, aiškinti pastarosios naudai [žr. Дюмезиль ОЭМ 23–24]. Ne mažiau įdomus šiuo atžvilgiu yra Prometėjo mitą atitinkantis kabardinų „Nartų" epo padavimas apie pagrobtą ugnį, tik čia ją pagrobia ne vienas iš dievų, kad padovanotų žmonėms, bet visų pirma „dievams lygus" milžinas Pako – iš žmonių, kad jiems atkeršytų už per menkas aukas. Senolis „tamada" Nasrenas eina ugnies atimti ir sugrąžinti žmonėms, bet Pako pagauna jį ir geležine grandine prikausto prie viršukalnės Ošhomaho, kur jam krūtinę kapoja ir kepenis lesa Pako pasiųstas erelis. Tačiau galiausiai Batarazas pašauna erelį, išlaisvina Nasreną ir, išvijęs iš šalies Pako, sugrąžina žmonėms ugnį [žr. HK 297–304]. Panašiai adygų „Nartų" epe ugnį iš žmonių pagrobia milžinas Inyžas, o sugrąžina, jį įveikęs, didvyris Sosruko

Užsiminus apie senovės graikus, apskritai, kartu su J-P. Vernant'u, „verta paminėti vieną pasakojimą, pasak kurio, žemėje ir jūroje šėlstantis vėjas ir jo gūsiai – tai siautėjantis Tifonas“, taigi pabaisa milžinas, demonas. „Notas, Borėjas ir Zefyras – tai pastovūs vėjai, susiję su ryto bei vakaro žvaigždėmis. Šiuo atžvilgiu jie – dievų vaikai. Šie vėjai rodo jūroje plaukiojimo kryptis jūrininkams, o žemėje žymi begalinius oro kelius. Vandens paviršiuje, neaprėpiamoje skystoje Chaoso erdvėje, pastovūs vėjai brėžia kelius, kuriais plaukiotojai randa išsigelbėjimą. Šie vėjai sezoniniai. Borėjas pučia vienu, o Zefyras kitu metų laiku, todėl, ruošdamiesi kelionei, jūrininkai žino, kada kokią kryptį rinktis. Visiškai kitokie yra vėjo gūsiai, arba vėjo šuorai, su apsunkusiais nuo rūko debesimis. Jiems užgriuvus, jūroje neįmanoma ką nors įžiūrėti. Naktis užklumpa staiga. Jokios krypties, jokio patikimo orientyro. Vėjai sukasi verpetais ir viską drumsčia. Nei rytų, nei vakarų, nei viršaus, nei apačios nelieka. Pakliuvę į tokį chaotišką sūkurį, jūroje laivai pasiklysta ir skęsta. Tokius vėjus sukelia Tifonas, – tai ženklas, kurį Tifonas siunčia pasauliui ne tik vandenyje, bet ir žemėje. Iš tiesų šie nepaaiškinami ir netikėti gūsiai pučia ne tik jūroje. Kartais jie suniokoja visą derlių, išvarto medžius, sunaikina žmonių darbą. Kantriai ruoštos kultūros ir derlius paverčiami nieku: Tifonas – neišvengiamas blogis“ [Vernant 44–45]. Antai Hesiodas „Teogonijoje“ (869–880) pasakoja: „Iš

[MHM I 547]. „Kabardinų mokslinio tyrimo instituto“ vardu pasirašytoje epo įžangoje sakoma: „Skaitytojas nesunkiai aptiks šios sakmės panašumą į graikų padavimą apie prikaustytą Prometėją. Pakeliui pažymėsime, jog atitinkamą sakmę turi kone visos Kaukazo ir Užkaukazės tautos. Gruzinai ir osetinai prikaustytąjį senolį vadina Amiranu, armėnai – Šidaru, kabardinai, adygai bei čerkesai – Nasrenu. Atsižvelgiant į tai, kad graikai ilgą laiką Kaukazą buvo kolonizavę, kad adygai bei kitos Kaukazo tautos senovės graikų bei romėnų rašytojams buvo žinomos gerokai prieš mūsų laiko skaičiavimo pradžią, pagaliau paklausius pačių graikų autorių, kurie Kaukazą įvardijo kaip didvyrio Prometėjo įkalinimo vietą, darosi gana įtikėtina prielaida, jog legenda apie prikaustytą prie uolos dievagrumį pirmiausia užgimė tarp Kaukazo genčių bei tautelių“ [HK 11].

Mūsų dėmesį šiuo atveju galėtų patraukti tai, kad, kabardinų epo žodžiais, milžinas „Pako siunčia į jų [nartų] šalį audrą, / Lanksto ąžuolus tarsi vijoklius, griauna jų namus, / Jūroj pakelia bangas aukščiau už dangų“ [HK 297], t. y. elgiasi būtent kaip „blogasis“ vėjas, vėtra. Be to, „jis užpūtė visur gyvybės ugnį“ [HK 298] – ir būtent taip ją pagrobė iš žmonių. Jam ruošiantis kovai su nartais ir Batarazu, „viesulai užstaugė slėniuos ir tarpekly, / Akmenis ir žolę užpūtė pūga“ [HK 300] ir pan.

Tifoėjo [t.y. Tifono] to kilo drėgmę atvarantys vėjai (ἀνέμων), / Bet ne Notas, Borėjas ar sklaidantis rūką Zefyras. / Šie dievų giminės, nauda mirtingiems didžiulė. / Vėjai (αὖραι) kiti į jūrą pučia veltui, be tikslo. / Ir vieni jų užgriūva ūkais apsitraukusią jūrą, / Viesulu (ἀέλλῃ) siaučia smarkiu. Jie žmonėms – didžiulė nelaimė. / Šen bei ten pūsdami (ἄεισι), laivus viesulai tie išblaško / Ir jūreivius pražudo. Nuo negandos šios apsiginti / Žmonės negali, jei juos tos vėtros jūroj užklumpa. / Vėjai kiti, skrisdami per žemyną, beribį, gėlėtą, / Darbus sugriauna gražius žmonių, gyvenančių žemėj, / Užneša dulkėmis juos ir sukelia sumaištį baisią" [Hesiodas 68, 69][84]. Puikiausias antikinis vėjo milžino, demono, suasmeninto „blogojo" vėjo pavyzdys, pasižymintis, be to, lietuvių vėjo demonui ir osetinų vajugui būdingais bruožais.

2.7. Vėjas su geležiniu lanku

Kaip pradžoje jau buvo užsiminta, V. Ivanovas, aptardamas N. Gogolio aprašyto ukrainų Vijaus ir osetinų vajugo galimas sąsajas, dar pabrėžė pastarojo ryšį su geležimi: „Vajugas susijęs tuo pat metu ir su mirtimi, ir su geležimi: *Mærdty fsæn dwærttæ dyn iw wæjyg bakændzæn* 'Mirusiųjų geležinius vartus tau vajugas atvers'" [Иванов ОП 134]. Įdomu, jog Rusijoje, pasak A. Afanasjevo, tikėta, „kad žiemos pūgos lapkričio mėnesį atskrenda nuo geležinių kalnų" [Афанасьев II 183]. Lietuvoje A. Kossarzewskio yra paminėtas toks *Gielżinuks we wsi Skroble Retow. paraf. u Szauksztelów jest jakieś straszydło od dawna do dziś dnia. Naktimis bałdos, pûgas wert, tartumis kad sugraus troba. Negiwa wajki rada ape 1855 m. jaujo nu tos bajdikles nuźudita. Dwileka minieju po prisztike sugule, o wins dydisis wajks pecziu priwejzieja (kurste) yr prikiba wokitūks yr pradieje ji smaugti...* [Kossarzewski 136]. Taigi su geležimi gali būti susijęs ir vėjas, būtent „blogasis", velniškasis vėjas. Kita vertus, žinomas

[84] Taigi *Tifonas* – tai tikras *taifūnas*, nors ši aliteracija, regis, tėra atsitiktinė.
Galbūt verta pastebėti, jog Hesiodo čia pavartoti žodžiai ἀέλλη 'viesulas, (stiprus) vėjo sūkurys' bei tos pat šaknies ἄεισ 'pūsdamas' (veiksmažodžio ἄημι 'pučiu') priklauso tam pačiam ide. lizdui kaip lietuvių *vėjas*, sen. indų *vāyu-* bei kt. [Frisk I 24, 26].

įvaizdis yra geležiniai „mirusiųjų“ arba pragaro vartai. Antai „Iliadoje“ (VIII.13–14) Dzeusas, grasindamas nubausti dievus, sako: „Arba nutrenksiu į Tartaro armenis, prarają juodą, / Kur po žeme yr giliausiai; jos vartai tenai geležiniai“ ir t.t. [Homeras II 153]. Juolab reikia atkreipti dėmesį į latvių velnią, turint galvoje, kaip ne kartą jau sakyta, kad *vējš esot visa viņa būtne* „vėjas yra visa jo esybė“. Mat jis, pasak tikėjimų, ežero ar jūros dugne turi didelę pilį (pragarą, mirusiųjų buveinę?) *ar lieliem dzelzs vārtiem* „su dideliais geležiniais vartais“ [Straubergs 637]; arba velniai *vadā pa biezumiem, pa čīkstiem, pa purviem, pa muklājiem, kamēr beidzot noved skaistā pilī* „vedžioja po tankumynus, po šabakštynus, po pelkes, po raistus, kol galiausiai nuveda į gražią pilį“, o *ap pili parasti augsta sēta ar dzelzs vārtiem* „aplink pilį paprastai aukšta tvora su geležiniais vartais“ [Straubergs 558] ir pan. Toliau reikia paminėti ir lietuvių vėlių valdovo velnio glaudų ryšį su geležimi. Vienoje sakmėje „teigiama, kad seniau kalviais buvę tik velniai ir tik jie vieni mokėję suvirinti geležį. Sakmė etiologinio pobūdžio: joje sakoma kad kalviauti žmonės išmokę iš velnių. Iš velnio žmogus išmoksta suvirinti geležį ir kitoje sakmėje“ [Vėlius ChLMP 205, žr. 64]. Pavyzdžiui, 1937 m. Veiviržėnuose užrašytame pirmosios sakmės variante taip ir sakoma: *Seniau ant žemės kalviais tebuvo tik pragaro kipšai. Žmonės galėjo vartoti kūjį ir reples, galėjo šį tą padaryti, bet suvirinti geležį tesugebėjo tik velniai* [LT IV 427: Nr. 339][85]. Bent penkis užrašymus apie geležies bei plieno ryšį su velniu pateikia J. Balys savo rinkinyje „Perkūnas lietuvių liaudies tikėjimuose“ (Nr. 633, 645, 667, 670, 671), iš kurių pacituosime tik du paskutinius: *Jei griaudžia – negalima prie savęs laikyti geležį, nes velnias glaudžias* (Liškiava); *Griaudžiant pakavoja peilius ir kitus gelažgalius, išbruka kates, kad nepritrauktų griausmo* (Dusetos) [Balys I 64, 66]. Nors kitąsyk kaip tik geležimi ar plienu, peiliais nuo piktų dvasių apsiginama: pavyzdžiui, „piktos dvasios negali peržengti per geležį, todėl šveduose ant durų kabinamos avikirpės žirklės“, be to, „kad piktos dvasios bijo geležies, tiki ir Sibiro, ir Indonezijos primityvių tautų šamanai“ [Balys I 180]; o štai estai,

[85] Antrąją N. Vėliaus minėtą sakmę žr., pavyzdžiui, LauD 117.

„kai griaudžia, iškiša per langą du peiliu ir tuo būdu tikisi apsisaugoti nuo griausmo trenkimo: taip norima nubaidyti griausmo persekiojamas ir trobose pasislėpti norinčias piktas dvasias“ [Balys I 175], ir „toks griežtas prasmės pakitėjimas, – J. Balio žodžiais, – liaudies tradicijose nėra retas reiškinys“ [Balys I 180]. Juoba kad peilio dviprasmybei galima rasti paaiškinimą ir pačioje tautosakoje: peilis, kaip matėme, iš pradžių priklausė Perkūnui, bet paskui jį pavogė velnias. Čia kartu, žinoma, vėl ateina galvon ir peiliu sužeidžiamas viesulas, ir tik plieno kardais įveikiami osetinų vajugai, taip pat dviprasmiškasis jų priešas – viesulu skraidantis plieninis Batrazas ir kt.

Toliau V. Ivanovas išplečia jo pastebėtą vajugo ryšį su geležimi, atkreipdamas dėmesį į kai kurias to paties N. Gogolio minimas ukrainų dainas: „Taip pat verta pažymėti, jog pašaipi karnavalinė daina apie tai, kaip vienaakei galvai esą reikia galvą sutvirtinti, sukalti plieno lankais (*набить стальными обручами* [kaip statinę]), primena [...] padavimus (būdingus ir visam Kaukazui) apie mitinį kalvį, pavyzdžiui, apie dievišką kalvį Ainaržiją iš abchazų ‘Nartų’ epo, kuris meistriškai apkaustė mūšyje suskaldytą kiaušą ‘uždėdamas geležinį lanką ir varinius lopus’“ [Иванов ОП 142]. Mums šiuo atveju aktualesnis būtent osetinų „Nartų“ epo padavimas apie herojaus Sozyrko priešą Čelahsartagą. Nei vajugu, nei juolab vėju jis atvirai nepavadinamas, tačiau įveikia jį Sozyrko būtent šokio varžybose ir paskui jo pilin įsiveržia būtent „kaip šėlstantis vėjas“ [НО 251]. Tada Sozyrko jam kardu nukerta pusę galvos, o tas kreipiasi į dangiškąjį kalvį Kurdalagoną prašydamas, kad šis jam „sutaisytų galvą“. Kurdalagonas sutinka ir apkausto jo galvą variu. Čelahsartagas vėl stoja į mūšį su Sozyrko, bet nuo saulės jam perkaista galva, ir jis miršta [žr. НО 255–257][86]. Čia savo ruožtu prisimintinas lietuvių

[86] Apie šokio varžybų tradicinį skitišką kontekstą žr. Дюмезиль СН 177. Apie osetinų dangiškąjį, bet kartu ir mirusiųjų pasaulio kalvį *Kurdalægon* ir jo kuo glaudžiausias sąsajas su kitų indoeuropiečių tautų mitiniais kalviais žr. Абаев ОЯФ 71, 157; Абаев СЕИ 23, 28–29, 92–97; Гамкрелидзе, Иванов 715; Дюмезиль ОЭМ 173, СН 112; Иванов, Топоров ИОС 160; Кноблох 136–137; МНМ II 29. N. Vėlius jį, kartu su kitais indoeuropiečių dievais kalviais, palygina ir su lietuvių Televeliu iš „Ipatijaus metraščio“, ir tiesiog su Velniu kaip mitiniu kalvystės amato pradininku [BRMŠ I 258]. Visiškai tad įmanoma, kad būtent šis bus apkaustęs galvą ir lietuvių mitiniam Vėjui – žr. toliau.

mitologinės sakmės iš J. Basanavičiaus „Lietuviškų pasakų I“ (XI.3), pavadintos „Broliai vėjai“ (AT 3902, pagal J. Balio išplėstą klasifikaciją [Balys III 221]), fragmentas: *Senovėje buvę du broliu vėju. Iki šiai dienai jiedu dar gyvi, bet tik vienas jau pučia. Kad pučia iš rytų, tai nepučia iš vakarų arba iš kitos pusės. [...] Kaip primena senukai, antrasis vėjų brolis jau seniai sergąs galvos skaudėjimu. Jam sukalę galvą geležiniais lankais, ir jis dabar jau nepučia. Jeigu tik pūstertų, tai tuojaus lankai truktų, ir jis numirtų*[87]. Taigi čia galva geležiniais lankais sukalta būtent vėjui. Šiuo atžvilgiu tikrai galime sutikti su A. Afanasjevu, jog „itin įdomi yra ukrainų sakmė, teigianti seną Vėją sėdint su užkaustyta burna“: *що тепер Витри je – то молодь шастаеццяя; старий же тильки иноди в щилинки помих губив дмуха – и отто бури бувають. Як би ёму губи роскувать и вин дмухонув на ввесь рот – все б поздував на свити, горы з долинами поривняв, кинець свитови був би... Одже колись таки ёму роскуюцця губи!* „dabar vėjai – tai tik jaunimas šėlioja, o senasis vos retkarčiais pro lūpų tarpelį tepūsteli, ir dėl to kyla audros. Jeigu jam lūpas kas iškaustytų ir jis papūstų visa burna, tai viską pasaulyje nupūstų, kalnus su slėniais sulygintų, pasaulio pabaiga būtų... Vieną kartą tai jam išsilaisvins [pažodžiui – išsikaustys] lūpos!“ [Афанасьев I 158]. Galima manyti, jog ir burna Vėjui užkaustoma, ir galva apkaustoma kaip tik dėl tos pačios priežasties – kad jis liautųsi pūtęs. Šiaip jau pikto vėjo burna mėginta užkimšti ir paprasčiau, kaip antai A. Kossarzewskio pasakojimu Lietuvoje: *Sziauris wejas, kad jam kas par zubus ne musztu (ira toks kurs musz) yr ne pariszkaditu pûsti, wys ką iszłaužitu, ne twertu ni žole ni medis* [Kossarzewski 145].

Kad Vėjo apkaustyta galva įvaizdis lietuvių tautosakoje – ne atsitiktinumas, liudija kita sakmė, irgi iš J. Basanavičiaus „Lietuviškų pasakų I“ (XI.4), pavadinta „Į teismą paduotas vėjas“ (AT 3901, pagal J. Balio išplėstą klasifikaciją [Balys III 221]): *Vieną žmogų, grįžtantį iš darbo namo per tiltą, nustūmė vėjas ir labai sumušė. Jis verkdamas išlipo iš upės, parėjęs namo, papasakojo pačiai, kad jį vėjas numetęs nuo tilto, o už tai eisiąs skųstis*. Žmogus kreipiasi į teismo

[87] BLP I 277; žr. LauD 285; LT IV 586: Nr. 612; SV 7.

raštininką, nusiperka iš jo „laiškelį", užkabina jį ant kryžiaus ir taip paduoda vėją į paties Dievo teismą. *Tą pačią valandą, kurią laiške buvo rašyta stoti vėjui į teismą, pakilo baisus viesulas, ir tuo sykiu žmonės pamatė, kaip pratėgiui atvažiavo ketvertu arklių baisus ponas su didele galva tarsi puodu, apkalstytu geležiniais lankais*. Negana to, šis prisipažįsta: *Nuo tilto ne aš tave numečiau, bet mano brolis, kursai šiandien nuvažiavo svetimon šalin į pokylį. Kai jo nėra namie, aš į jo vietą atvykstu, ir jis man liepė nesibylinėti, bet susitaikinti. Už tai te tau pinigų maišą*. Tada pavydus teisėjas, *atėjęs pas vėją, tarė: „Kam tu kvailiui davei tiek daug pinigų? Kad tu man būtum pusę davęs, būčiau aš tavo pusėn bylą išsprendęs". O vėjas, matydamas, jog čia ne pagal teisybę bylinėjamasi, brakšt teisėjui galvą nusuko ir pametęs nuėjo po dvarą pasivaikštinėti* [BLP I 278–279; cit. pg. LauD 283–284; SV 13–14]. Kaip nesunku matyti, vėjas čia pasirodo ne tik kad „geležiniais lankais apkalstyta" galva, bet ir ta jo galva – „didelė", t.y. milžiniška, kaip milžino, ir apibūdinamas jis kaip „baisus ponas" (nepamirštinas čia ir kitos ne kartą minėtos sakmės milžinas, *baisiausis didžgalvis, storlūpis Vėjas, kurs vienu pūstelėjimu atgal nupučia tuos, kuriems nedaleista rojun patektie*), t.y. kaip velnias, ir atvyksta jis kaip „viesulas", ir dargi nedoram teisėjui „nusuka galvą", t.y. užmuša jį, tuo pareikšdamas savo teisę atimti gyvybę, taigi savo ryšį su mirtimi, apie kurį kaip tik kalbėta skyriuje 2.1[88]. O ir tasai „pokylis", į kurį svetimon šalin nuvažiavo jo brolis, – ar tik ne ta pati „velnių veselė", vėjų „šokiai"? Nepamirškime ir minėtos lietuvių sakmės apie milžinų kilmę: *Velniai ir mergas apvaisindavę, kurios, nog jų apvaisintos, kūdikius pagimdydavusios. Toki kūdikiai būdavę labai drūti vyrai, ir jie ant pilvo turėdavę* l a n k u s*: iš jų dideli galinčiai (milžinai) pasilikdavę* [BV 380]. Tai, kad „lankus ant pilvo" čia turi būtent milžinai, kurie patys yra velnių vaikai, tik darsyk paliudija didelį mitinio vėjo panašumą tiek su velniu, tiek ir su milžinu. Pagaliau nepamirškime ir kitos jau minėtos ne mažiau iškalbingos lietuvių sakmės apie tai, jog *vėjas*

[88] Plg. dar pasaką XII.2 iš J. Basanavičiaus „Lietuviškų pasakų II": karieta *sustojo ties durimi – žiūri, kad išlipa toki keturi jenarolai, – o tai buvo vėjai*, ir netrukus vienas iš vėjų nubaudžia piktadarį: *Vienas iš jenarolų, pajėmįs už krūtų, jį į sieną stukterė – tik šlapia pasidarė, ir prapuolė* [BLP II 381].

yra įkištas statinėje, o ši vole užkišta. Šitą statinę saugo aklas senis. Kai jis grabaliodamas atkiša volę, vėjas ištrūksta ir tada pučia kaip pasiutęs. Kiekvieną kartą tol pučia, kol aklas senis ieško volės. Kai suranda volę, užkiša statinę – ir vėjas prapuola [SV 8][89]. Vėjas čia yra „įkištas" statinėje, o juk būtent statinės paprastai apkalamos geležiniais lankais![90] Šiaip ar taip, vėjas su statine siejamas ir rusų: vienoje A. Afanasjevo minimoje mitologinėje sakmėje Vėjas padovanoja mužikui statinę, iš kurios paliepus iššoka penki galiūnai ir sumuša visus priešus; Vėjo statinę autorius prilygina debesiui, o iššokančius iš jos stipruolius – žaibams [Афанасьев I 159–160, žr. 141]. Jo žodžiais, „debesys, nešantys savyje lietų, krušą bei sniegą, senosiose poetiškose sakmėse įsivaizduoti kaip indai – katilai bei statinės [...]. Šiomis seniai pamirštomis metaforomis remiasi daugelis liaudies tikėjimų. Antai apie raganas pasakojama, jog panardindamos puodą į vandenį bei jį suplakdamos jos pagadinančios orus; tuo pačiu tikslu jos prieš saulėleidį kratančios katilą bei keliančios dulkes; be to, savo katiluose bei puoduose jos gaminančios (verdančios) darganas, liūtis bei krušas; dar pasakojama, jog raganos [...] ridenančios statines, kurioms trūkus, kyla vėtros bei audros" [Афанасьев III 220]. Šiaip ar taip, vėjo bei audrų dievo Bagbos, garbinamo ant Agu kalno Toge, Vakarų Afrikoje, žynys, kaip tikima, irgi „laiko vėjus uždarytus didelėse puodynėse" [Frazer 80].

Belieka padaryti prielaidą, jog vienas iš lietuvių dviejų vėjų brolių (kaip kad pradžioje minėti iranėnų *Vata-* bei *Vayu-*) yra tiesiog vėjas kaip reiškinys (kaip tik tas, kuris ankstesnėje sakmėje nupūtė žmogų nuo tilto), o antras – būtent suasmenintas, įkūnytas Vėjas (tas, kurį tik ir galima sužeisti peiliu ar paduoti į teismą), ir vėl išeis, jog šis aklas senis, statinėje saugantis vėją, pats yra būtent tasai suasmenintas

[89] Tarp kitko, su statinėmis „Rigvedoje" susiję ir Marutai (pavyzdžiui, I.87.2 jų statinės varva medumi), apie kurių vėjiškus bruožus kalbėta aukščiau.

[90] Kartais statinėje gali tūnoti ir velnias: Sykį vyrai pamatė statinę, kuri ėmė ristis pakalnėn. *Vyrai pradėjo ją vytis. Statinė kad ritasi, tai ritasi nuo kalno, o jie ją vejasi. Ji besirisdama nusirito į didelę pievą, kurioje buvo daug kupstų. Bet ta statinė ritasi vis tiek ir gana. Besivydami per tuos kupstus, ne vienas kelis kartus persivertė. Toji statinė nusirito į krūmus, tik nusikvatojo ir nulėkė. Tuomet jie suprato, kad ten velnias buvo* [Balys III 507: Nr. 802].

mitinis Vėjas, kuriam pavaldus statinėje užkištas vėjas kaip reiškinys (kaip kad vėjo dievo Bagbos vėjai puodynėse) ir kuris, abu įvaizdžius apjungus į vieną, galų gale iškyla tikrai kaip koks velniškos prigimties aklas (apakintas) ar vienaakis milžinas geležiniais lankais apkaustyta galva, mėgstantis pašokti „veselėse“ ir tuo jau visiškai artimas osetinų „Nartų“ epo milžinams vajugams.

2.8. Vėjas – daugiagalvis slibinas

Pasak P. Dundulienės, lietuvių „slibinai ar gyvatės buvo laikomi audringų debesų, krušų, didelių vėtrų sukėlėjais“ [Dundulienė ŽL 82]. Iš tikrųjų „lietuvių tautosakoje, – pažymi N. Vėlius, – su viesulu, vėtra skraido ne tik velnias, bet ir slibinas (smakas), kuris irgi kartais tarsi yra tapatinamas su viesulu. Pavyzdžiui, pasakoje ‘Trijų pradingusių karalaičių ieškojimas’ (AT 301A, 301B) kartais sakoma, kad karalaitę ar karalienę nuneša *viesulas*, *vėtra*, o ji surandama slibino nelaisvėje“ [Vėlius ChLMP 71]. Antai M. Slančiausko bendražygio P. Narvydo užrašytoje pasakoje „Trys galinčiai“ slibino pagrobta ir įkalinta karalaitė sako: *Jau ne po ilgai mano smakas parlėks. Jis yra Vėjas. Kažin kaip nuveiksi jį – gal abu žūsme* arba: *Jau tuoj parbėgs mano smakas – jis yra Vėsulas* [ŠLSP 87, 88], kuris taigi grobia mergeles kaip ir „Nartų“ Vajugas. Nepamirškime ir slibino Vyžūno, „kurs nedorėlius ir piktadėjus ateinančius, – pasak Daukanto, – svaidęs šalin uodegos galu it viesulas rudens lapus“. Ir „smako“ iš J. Basanavičiaus surinktų pasakų, kuris taip *su uodega mostelėjo, kad net šiaurinis vėjas pūstelėjo ir tas Joną kone parpūtė ant žemės* [BLP II 420: Nr. XIV.5]. Arba štai kitoje pasakoje *Po valandėlei ištiko baisus vėjas, net medžiai linktie pradėjo! Kada Jonelis pamatė smaką ateinantį su dvylika galvų...* [BLP II 447: Nr. XIV.11]. Kitąsyk slibino vaidmenį atlieka žaltys: *Ant rytojaus iškilo vėtra, atlėkė žaltys...* [BLP I 308: Nr. XIII.4] bei pan.

N. Vėliaus žodžius apie lietuvių tautosaką primena V. Propo žodžiai apie rusų: „Itin dažnai oru skraidantis pagrobėjas pasirodo kaip vėjas ar viesulas. Tačiau palyginus panašius atvejus pasirodo, kad už viesulo paprastai slypi arba slibinas, arba Koščėjus, arba paukštis.

Viesulą galima laikyti pagrobėju, praradusiu gyvūno, slibino ar kitą pavidalą. Pagrobia viesulas, o herojui karalaitę suradus, pasirodo, kad ji slibino valdžioje. 'Juk tai ne viesulas, o nuožmus slibinas', sakoma pasakoje" [Пропп 301]. „Rusų pasakų bei sakmių liudijimu, ugninis slibinas baisiausiai švilpė ir šniokštė, jo balsas priminė viesulų kauksmą" [Афанасьев II 267]. Su skrendančiu „smaku" (*смок*) vėją sieja ir kiti slavai [СД I 358], antai bulgarai manė, jog skraidantis slibinas tiesiog atsiranda iš viesulo įsukto žalčio [СД II 330]. Serbų įsivaizdavimu, kaip jau buvo užsiminta, vėjo sūkurį, viesulą sukelia oro slibinų šokis; bulgarų tikėjimuose viesulas kyla pasirodant slibinui; kai kuriose Vakarų Ukrainos srityse vėjas įsivaizduojamas kaip gyvatukas, kuris po septynerių metų virsta milžiniška angimi, o dar po septynerių – sparnuota pabaisa, slibinu; panašiai Užkarpatėje viesulą sukelia velnias, pirmus septynis metus buvęs paprasta gyvate, o paskui virtęs sparnuotu slibinu „šarkanu" (šiuo žodžiu kai kuriose tarmėse, kaip jau buvo sakyta, tiesiog vadinama vėtra, audra); Vakarų Beskiduose lenkai tiki, jog vėtras ir viesulus sukelia kalnų tarpeklyje tūnantis septyngalvis slibinas; Naujojo Sončo apylinkėse audros metu stūgaujant vėjui sako: „Slibiną neša. Jam šalta, tai jis ir staugia"; Moravijos valachai siaučiant viesului sako, jog tatai burtininkas juodaknygininkas iš kažkur paleido slibiną ir pan. [Гура 292–293, dar žr. 38, 86, 100].

Vienoje Sibiro ketų pasakoje mitinis „V i e s u l o b r o l i s į žemę trenkėsi, sparnais trenkė į žemę, kaip paukštis tapo. Pro dūmų angą išlėkė, aukštyn už debesų nuskriejo. Ten, kur jis sėdėjo, atsirado g y v a t ė s oda" [МПСК 229: Nr. 127]. Pasak E. B. Tyloro, virš jūros „viesulo pakelti vandens stulpai, taip dažnai pasirodantys prie Japonijos krantų, vietos gyventojų laikomi ilgauodegiais drakonais", lietuviškai – slibinais, o „kinai mano, kad vandens stulpą sukelia drakonas, pakildamas ir nusileisdamas virš vandens" [Тайлор 134]. Ir t.t.

Savo ruožtu osetinų vajugai, kaip jau buvo užsiminta pradžioje, gali būti „septyngalviai arba net šimtagalviai" [Абаев ИЭС 68] nelyginant slibinai. Osetinų pasakoje, pavyzdžiui, staiga „septynios galvos užauga vajugui"; arba štai kitoje „pirmasis vajugas buvo devyngalvis, antrasis – septyngalvis, o trečiasis – trigalvis"; esama ir pasakos,

tiesiog pavadintos „Pasaka apie septyngalvį baltą vajugą ir slibiną“ [Абаев ИЭС 69]. Septyngalviai vajugai ne kartą minimi ir V. Abajevo su kolegomis parengtame rusiškajame „Nartų“ epo vertime [žr. НО 27, 47], kuriame vienas padavimas tiesiog pavadintas neverčiant – „Audsaronas“, pažodžiui „Septyngalvis“ [žr. НО 49, 395]. Panašiai osetinų vajugą atitinkantys [dėl to žr. МНМ II 200; МЕ II 75] abchazų „Nartų“ epo A d a u ir A g u l š a p a s – vienas yra jau minėtas tri-, septyn-, devyngalvis (ir t. t.) milžinas, visuomet palydimas viesulo [МНМ I 44], o kitas – tiesiog slibinas, užtvenkiantis vandenis ir grobiantis mergeles [МНМ I 36], kaip ir minėti vajugo atitikmenys adygų epe: vienas – daugiagalvis milžinas Inyžas, o kitas – tiesiog slibinas B l i a g o [МНМ I 176].

Prisiminus, jog senovės graikų „žemėje ir jūroje šėlstantis vėjas ir jo gūsiai – tai siautėjantis Tifonas“, čia galima pridurti, jog Tifonas „turi šimtą gyvatės galvų su iš burnos kyšančiais liežuviais“ [Vernant 34]. Tiksliau, tai „chtoninis miksantropiškas padaras su šimtu gyvačių galvų, žmogaus liemeniu, o vietoj kojų turintis žiedais susirangiusias gyvates“ [AMŽ 279]. Pasak Hesiodo („Teogonija“ 823–826): „Buvo stiprios jo rankos, tinkamos darbui sunkiausiam, / Bei nepailstančios kojos šio dievo galingo. Išaugę / Jam iš pečių net šimtas galvų siaubingo drakono / Laižės liežuviais tamsiais“ [Hesiodas 65]. Žodžiu, toks pusiau slibinas, pusiau daugiagalvis milžinas – kaip vajugas. Jau senovės Egipte „vakaris vėjas *Huzayui* turėjo gyvatės galvą ant sparnuoto žmogaus kūno“ [Spence 180]. Kai kuriuose rusų tikėjimuose jų aitvaro atitikmuo (*летящий змей*) turi žmogaus kūną, tačiau su keletu galvų [Левкиевская 443]. Panašiai vienoje lenkų pasakoje Viesulas „turėjo milžino kūną su slibino galva, jodinėjo savo ugniniu sparnuotu žirgu ir savo audringu kvėpavimu drebino net savo paties rūmus“ [Афанасьев II 170]. A. Afanasjevas pateikia ir daugiau viesulo–slibino–milžino tapatybės ar maišymo slavuose pavyzdžių [žr. Афанасьев II 312, 313, 329], kurių vardinti čia nėra reikalo. O štai latvių neretai devyngalvis yra velnias [Straubergs 507], kurio, kaip nesyk jau sakyta, „visa esybė yra vėjas“.

Pagaliau ir lietuvių tautosakoje vėjas įsivaizduojamas ne tik kaip paprasčiausias slibinas, bet ir kaip daugiagalvis „žmogus“. Antai

pasakoje iš S. Daukanto rinkinių, pavadintoje „Karalius turėjęs tris dukteris", sakoma: *Kitą kartą karalius turėjęs tris dukteris, kurias apskaitęs rašte, jog tuose ir tuose metuose bus anos pagautos nuo vėjo.* Tėvas paslepia savo dukteris „sklepe", bet paskui vis dėlto išleidžia pasivaikščioti į sodą: *Lig anos išėjo į sodną, tujaus vėjas pagavo.* Pasakos herojus, vardu Žirnis, išeina jų ieškoti ir atranda visas tris požemio karalystėje: *Reikia aniems leistis į tą skylę. Šiuodu* [Žirnio pagalbininkai] *nė katras neatsivožija. Reikia Žirniui leistis. Virvėmis įsileidęs, atradęs stancijas* [užvažiuojamuosius namus]. *Įėjęs į vieną, atradęs – viena pana, mažoji, galvas tris turinčiam žmogui beutinėjanti, o tas nejunta nieko. Liepęs šiai atsitraukti, o potam su savo lazda rėžęs į tas galvas – už vieno karto visas nukirtęs.* Antrąją herojus atrado utinėjančią šešiagalvį, o trečiąją – devyngalvį, kuriuos abu irgi užmušė ir taip galiausiai visas tris karaliaus dukteris išvadavo [DŽT II 24–28: Nr. 476]. Rinkinio rengėjų pažymima, kad šios pasakos, priklausančios AT 301B tipui, „siužetas populiarus lietuvių ir daugelio tautų pasakojamojoje tautosakoje" ir „kad seniausia versija – graikų I a. pr. m. e. autoriaus Konano pasakojimas apie bendrakeleivių paliktą piemenį: jis atsiduria požemio karalystėje ir iš ten išlekia ant paukščio" [ten pat 377][91]. Nesiimsime spręsti apie pačių antropomorfiškų ar, tiksliau, miksantropiškų daugiagalvių vėjų vaizdinio kilmę, tik akivaizdu, kad jie ir šiuo atžvilgiu visai niekuo nesiskiria nuo osetinų „Nartų" epo daugiagalvių (skyrium – būtent trigalvio, septyngalvio ir devyngalvio) vajugų.

2.9. Išvados

Aptiktas sąsajas tarp osetinų vajugo ir lietuvių „blogojo" vėjo dabar galima sutraukti:

1) osetinų vajugas saugo mirusiųjų pasaulio vartus; – lietuvių „blogasis" Vėjas stovi prie rojaus vartų ir nupučia nusidėjėlių „dūšias", apskritai yra itin glaudžiai susijęs su mirtimi bei vėlėmis;

[91] Kitąsyk iš šio pasaulio karaliaus dukteris pagrobęs *viesulas (vėjas)* požemiuose prilygsta *ponui su dviem galvom – o tai buvo smakas* [BLP II 440, 442: Nr. XIV.10]. Apie šio tipo pasakas dar žr. paaiškinimą BLP[I 412: Nr. 134.

2) vajugas veikia kaip suasmenintas demonas, osetinų „velnias“, akivaizdžiai nebeatskleidžiantis savo vėjiškos prigimties; – lietuvių „blogasis“ vėjas, vėjo sūkurys, viesulas tautosakoje įkūnijamas, o neretai tiesiog tapatinamas su velniu ir esmiškai telaikomas velnio, šito lietuviškojo demono *par excellence*, būdinga apraiška;

3) „Nartų“ epo milžinus vajugus galima įveikti tik (plieno) kardu, ir pagrindinis jų priešas, didvyris Batrazas, gimęs iš peiliu prapjautos voties, pats yra plieninis personifikuotas žaibas, tarsi „perkūno peilis“, juoba tiesiogiai susijęs su viesulu; – lietuvių (ir ne tik jų) „blogąjį“ vėją, vėjo sūkurį ar viesulą irgi galima sužeisti (visų pirma) peiliu, o peilis bei kardas savo ruožtu yra Perkūno ginklas;

4) vienas iš mėgiamiausių vajugų užsiėmimų yra lankytis nartų jaunimo šokiuose, kartais vestuvėse, ir grobti mergeles, be to, įveikti vajugą galima, pavyzdžiui, jį patį mirtinai nušokdinant; – lietuvių (ir ne tik jų) viesulas tiesiog yra „velnių veselė“, kurioje tie kartais šokdina pasikorusias merginas (taigi šitaip „velnių pagrobtas“ iš gyvųjų pasaulio – archajiškų šamaniškų sąsajų turintis vaizdinys); vėjas, kaip ir velnias, yra nedviprasmiškai susijęs su šokiais; o vėjo sūkurį mažne tiesiog atstoja šokio sūkurys (vėlgi „šamaniškas“ vaizdinys);

5) osetinų milžinai vajugai neretai yra vienaakiai; – vienaakiai yra lietuvių velnias, milžinas, tiesiog Viesulas, vėją saugo statinėje, užkišęs vole jos vienintelę „akį“, aklas senis, o visiškai rami vieta uragano (t.y. ypač smarkaus viesulo) vidury vadinama jo „akimi“;

6) vajugas yra milžinas; – lietuvių vėjas, viesulas irgi;

7) vajugas yra susijęs su geležimi, ir V. Ivanovas šiuo atžvilgiu lygina jį su slavų karnavalinėse dainose minima geležiniais lankais apkaustyta vienaake galva, kuri savo ruožtu primena „Nartų“ epo motyvą apie kalvį Kurdalagoną, geležiniais lankais apkausčiusį suknežintą kiaušą; – Lietuvoje geležiniais lankais apkaustyta galva atvirai vaizduojamas būtent suasmenintas Vėjas, vienas iš dviejų vėjų brolių („baisus ponas“, turintis galią atimti gyvybę);

8) vajugas, kaip daugiagalvis demonas, turi aiškių slibino požymių; – lietuvių, kaip ir kai kurių kitų tautų, tautosakos vėjas ar viesulas irgi neretai yra sukeliamas slibino, o kartais slibinas tiesiog

įkūnija patį viesulą; pagaliau pasitaiko Lietuvoje ir daugiagalvių antropomorfiškų vėjo demonų, tuo visiškai sutampančių su osetinų vajugais.

Žinoma, vėjas, vėjo sūkurys ar viesulas ir, antra vertus, vėlės, velnias, milžinas, slibinas – tai savarankiškos mitinės būtybės. Vis dėlto jų požymiai akivaizdžiai sudaro gerokai susikertančias aibes, taip sakant, ir toje sankirtoje iš pirminio iranėnų „blogojo“ vėjo ar vėjo demono laisvai galėjo išsirutulioti osetinų mirusiųjų pasaulio vartininko, pikto milžino vajugo paveikslas. Todėl, bent jau sprendžiant iš pasitelktos medžiagos, jo palyginimas su lietuvių vėjo demonu, ar „bloguoju“ vėju, išties neatrodo be pagrindo.

3. „Vėjo vėliava“: Vėjopatis ir jo sąsajos su tautosaka bei lietuviškais vėjarodžiais

3.1. Vėjopatis

Vėjopatį yra paminėjęs 1631 ar 1635 m. Klaipėdoje gimęs (mirė 1704 ar 1707 m. Pamarėje, vad. Pomeranijoje) vokiečių kilmės, bet ir lietuviškai kalbėjęs pastorius istorikas Matas Pretorijus (lotyniškai *Matthaeus Praetorius*, vokiškai *Matthäus Prätorius*). Štai ką jis šiuo klausimu rašo:

Mir fält ein, was ich einsmahls bey einem Fischer in dem Dorf Karkel gesehen. Derselbe hat anstatt der Fahnen auf dem Mast seines Bootes eine statuam beim Ruder aufgerichtet. Er hatte nemblich von Borken gemacht ein Bild eines Menschen, daß am Kopf zween Gesichter, eins vornen, eins hinten waren, an beyden aber war das Maul aufgesperret; an den Schulter waren zween ziemlich große Flügel, daneben er seine Hände ausgestrecket, die rechte auswärts, die linke erdwärts; in der linken hielt er einen Fisch, in der rechten ein Fässchen. Auf dem Haupt war ein Hahn gemacht. Das Bild nente er Wejopattis (Herr des Windes). Ich muthmaße, dass vordem die alten Preussen dem Perdoytus eine solche statuam mögen gesetzet haben. Denselben Fischer hielt der weiland Pfarrer daselbst N. Isingius vor einen recht alten Preussischen Heyden, und den er nicht vermögen könte, dass er zur Kirchen ginge. Wenn dieser Fischer den Wejopatys ansahe, hub er seine beyde Hände auf, insonderheit wenn es ungestüm Wetter war. Denselben soll er auch Wejpons, auch öfters Wejdiews (Windgott) genennet haben. Sonsten wurde der Kerl damahlen vor den reichsten Fischer gehalten... (Unbei eine Federzeichnung dieses Bild darstellend) [Prätorius 27–28].

Vertimas: „Man ateina į galvą, ką sykį mačiau pas vieną žveją Karklės kaime. Tasai irkluodamas ant savo laivo stiebo vietoj vėliavos iškeldavo *statuam* [lot. ‘statulą’]. Būtent, jis turėjo iš žievės padarytą atvaizdą žmogaus, kurio galvoje buvo du veidai, vienas priekyje, kitas užpakaly, abu plačiai prasižioję; ant pečių buvo du geroko didumo sparnai, o rankos buvo ištiestos, dešinė į šalį, kairė žemyn;

kairėje jis laikė žuvį, dešinėje statinaitę. Ant galvos buvo pritaisytas gaidys. Šį atvaizdą jis vadino *Wejopattis* (vėjo viešpatis). Spėju, kad senieji prūsai tokią pačią *statuam* galėjo statyti *Perdoytui*. Pastorius *N. Isingius* tąjį žveją čia pat andai buvo sulaikęs pas tikrą seną prūsišką alką ir niekaip negalėjo jo paveikti, kad eitų į bažnyčią. Į šitą *Wejopatys* pažvelgęs, ypač smarkiái vėtrai esant, tasai žvejas iškeldavo abi rankas. Dar jį *Wejpons*, taip pat neretai *Wejdiews* (vėjo dievas) esą vadindavęs. Be to, tasai vaikinas tuomet buvo laikomas turtingiausiu žveju... (Čia tas atvaizdas plunksna ir nupieštas)" (pav. 1)[92].

3.1.1. Gaidys

Kai ką šįsyk paliksime visai nuošaly (pavyzdžiui, *Perdoytą*), bet į kai ką čia būtinai reikia atkreipti dėmesį. Vienas iš tokių įsidėmėtinų dalykų yra gaidys, pritaisytas ant Vėjopačio „statulos" galvos. Nepamirškime mitologinės sakmės „Vėjas ir jo vaikai", kurioje, gedėdamas savo žuvusių sūnų, *supyko vėjas ir nuėjęs įsilindo į drevę. Ištisus metus nebuvo jokio vėjo; tai ir derliaus nebuvo. Po trijų metų dievas siuntė visokius gyvulius ir paukščius, kad prašnekintų vėją, bet nieko nepadėjo – tyli jis sau, ir gana. Galop nuėjo prie drevės gaidys ir ėmė giedoti. Vėjas kentėjo, kentėjo, bet galiausiai sušuko: „Štiš, ko tu čia rėkauji man į ausį!" Tąsyk Dievas pasakė vėjui: „Eik ir vėl pūsk, o tavo vaikai, artėjant pasaulio pabaigai, bus prikelti". Tai išgirdęs, vėjas išlindo iš drevės ir vėl pradėjo pūsti* [SV 9–10]. Taigi būtent gaidys, siųstas paties Dievo, iš gedulo prikelia sūnus praradusį Vėją tėvą. Šia prasme gaidys yra savotiškas „vėjo prisikėlimo" pranašas bei žymi lemiamą dingstį jam vėl pūsti ir taip palaikyti pasaulyje gyvybę. Be to, gaidys skelbia rytą, aušrą, nušvitimą (apie tai netrukus dar bus kalbama), taigi gali būti siejamas su kitos minėtos lietuvių sakmės geruoju vėju Auštra, t. y. auštriniu, rytų vėju, vedančiu mirusiųjų „dūšias" į rojų. Abiem atvejais

[92] Cituojamo šaltinio tekstas atspausdintas gotiškais rašmenimis, o vertime kursyvu išskirti žodžiai – paprastais lotyniškais. W. Mannhardto baltų mitologijos šaltinių rinkinyje šis M. Pretorijaus tekstas keletu smulkmenų skiriasi, kurios betgi apie Vėjopatį nesuteikia jokios papildomos informacijos, užtat nebeturi nuorodos į piešinį [Mannhardt 542].

Duomenų apie Matą Pretorijų žr. BRMŠ III 100–106; Lebedys 513; Lukšaitė 9–83; Mannhardt 514–524. Dėl vietovardžio *Karkel* tapatinimo su *Karkle*, rusų pavadinta *Мысовка*, žr. [Balsys ML 166]. P. Dundulienė kaimą vadina *Karkeliais* [Dundulienė SL 130].

gaidys yra nedviprasmiškai g e r a s ženklas, tad, reikia manyti, būtent „gerojo“ vėjo požymis.

Čia galima prisiminti ir minėtą rusų paprotį „kvosti viesulą“ apie ateinančią žiemą. Kaip matėme, „tam jie iš anksto pasirūpina peiliu ir gaidžiu. Tada, išėję į kryžkelę, laukia viesulo. Vos tik tas pasirodo, drąsiausias smeigia į patį viesulą peiliu, tuo pat metu už galvos laikydamas g a i d į. Po to viesulas kvočiamas“ [ЭС 61]. Viena vertus, gaidys čia irgi aiškiai susijęs su vėju; kita vertus, jo dalyvavimas kvočiant viesulą, „blogąjį“ vėją, gali reikšti gaidį irgi esant visų vėjų valdovo, „gerojo“ vėjo ženklu.

Kalbant apie gaidžio ryšį su viesulu, gal prisimintinas ir lietuviškas viesulo pavadinimas *vištalakis* (žr. aukščiau), nors jį, kaip matėme, galima aiškinti ir kitaip, būtent kaip aklumo požymį.

3.1.2. Du veidai

Toliau iškart ateina eilė aptarti ir du Vėjopačio veidus. Ne vienoje sakmėje jau matėme, kad vėjų lietuvių tradicijoje būta dviejų: *Senovėje buvę du broliu vėju. Iki šiai dienai jiedu dar gyvi, bet tik vienas jau pučia. Kad pučia iš rytų, tai nepučia iš vakarų arba iš kitos pusės* [BLP I 277: Nr. XI.3; žr. aukščiau]. Kitoje sakmėje, kaip matėme, vienas vėjas žmogų nupūtė nuo tilto, o kitas, pirmojo brolis, atvyko už jį bylinėtis į teismą. Pagaliau sakmėje apie vėjus prie rojaus vartų visiškai atvirai vienas yra gerasis Auštra, o kitas – *baisiausis didžgalvis, storlūpis Vėjas, kurs vienu pūstelėjimu atgal nupučia tuos, kuriems nedaleista rojun patektie*“[93]. Regis, jog du Vėjopačio veidai kaip tik

[93] Dėl būdingai „storlūpio“ Vėjo vaizdinio lietuvių tradicijoje plg. būdvardį *vėtralūpis* ‘kas s t o r o m i s lūpomis’ [LKŽ XIX 10]. Čia storos lūpos eina būdingu personifikuotos Vėtros, irgi „blogojo Vėjo“, požymiu. Kita vertus, „storlūpiu“ vadinamas ir apskritai Vėjas, kaip antai pradžioje jau minėtoje sakmėje „Saulė, Vėjas ir Žiema“, kur jis pasirodo kaip „geras“ – apsaugo žmogų ir nuo karčio, ir nuo šalčio [žr. Balys IV 201: Nr. 215; BLP II 384: Nr. XII.5; LauD 280–281; LT IV 582: Nr. 606; SV 18]. Lietuvių Vėjo storas lūpas tebeliudija ir baltarusių tradicija, kurioje „pats ryškiausias, netgi išskirtinis mitinio vėjo požymis – jo didelės lūpos (*вусны*), iš to atsirado net atskiras demonimas – *лупаты* ‘lūpotas(is)’: *А сёння лупаты дзьме ды дзьме; у ветры лупы, як каўбасы тоўстыя* ‘Šiandien lūpotasis pučia ir pučia; vėjo lūpos storos kaip dešros’“ [БМ 80]. Blr. *лупаты* – tai, žinoma, lietuvių *lūpótas* ‘su storomis lūpomis’ [LKŽ VII 701], kaip kad *лупы* – *lūpos*, nes slavai tokio žodžio lūpoms pavadinti neturi (pacituotame sakinyje apskritai kas antras žodis – lituanizmas, taip *дзьме* = *dumia*

žymi du priešingos krypties bei priešingos reikšmės vėjus, vieną gerąjį, kitą blogąjį (iš kurių *tik vienas jau pučia*, taip galbūt siekiant numalšinti „blogąjį“). Dviveidžio Vėjopačio ir dviejų brolių vėjų santykis atitinka, pavyzdžiui, dievo hermafrodito ir dievų dvynių glaudų santykį kuo įvairiausiose pasaulio religijose. Geruoju, savo ruožtu, matyt, reikia laikyti tą Vėjopačio veidą, kuris žiūri viena kryptimi su gaidžiu, pritaisytu jam ant galvos.

3.1.3. Statinaitė

Trečias dalykas, į kurį būtinai reikia atkreipti dėmesį, yra statinaitė, Vėjopačio laikoma dešinėje ištiestoje, ar iškeltoje, rankoje. Viena vertus, čia vėl ateina galvon jau nesyk minėta trumputė sakmė, pavadinta „Vėjas statinėje“: *Vėjas yra įkištas statinėje, o ši vole užkišta. Šitą statinę saugo aklas senis. Kai jis grabaliodamas atkiša volę, vėjas ištrūksta ir tada pučia kaip pasiutęs. Kiekvieną kartą tol pučia,*

‘pučia’, o gen. sg. *ветры*, galimas daiktas, = *vėtros*). Taigi turime pagrindo rekonstruoti Vėjo epitetą *lūpotas* ‘storlūpis’ ar net, kaip baltarusių, atskirą teonimą (demonimą) **Lūpotas(is)*.

Taip pat plg. „plačiai prasižiojusius“ abu Vėjopačio veidus, originale *an beyden aber war das Maul aufgesperret*, kur *Maul* pažodžiui reiškia ‘burna, žiotys, nasrai’, tuo tarpu ‘burna, žiotys, nasrai’ ir ‘lūpos’ savaime yra gana artimos sąvokos, plg. jų kodavimą vienu ir tuo pačiu žodžiu ide. **əustā*, atsispindinčiu tokiuose kaip prūsų (acc.sg.) *āustin*, vokiečių verstame būtent ‘Maul’, *austo* ‘Mund’, rusų *устá*, baltarusių *вýсны*, lenkų *usta* ‘lūpos, burna’, sen. indų *óṣṭhas-* ‘lūpa’ (dviskaitoje *óṣṭhau* ‘lūpos’), Avestos iranėnų *aošta-* ‘lūpa’, taip pat (kito balsių kaitos laipsnio) sen. indų (N. sg.) *ās* ‘burna’, lotynų *ōs* ‘burna, žiotys’ bei kt. [Mažiulis I 124–125; Pokorny 784–785; taip pat žr. Mayrhofer I 84, 133; Фасмер IV 172; Черных II 293 ir kt.].

Įdomus šiuo atžvilgiu yra nelabai aiškios kilmės [žr. Fraenkel 1107] lietuvių (žemaičių) žodis *uõstai* ‘ūsai’. Jeigu jį vis dėlto pavyktų susieti su aukščiau minėtaisiais (reikšmės atžvilgiu plg. posakius *per uostus pūsti* ‘miegoti’, kai pučiama, šiaip ar taip, per burną, pro lūpas; *pienai nenudžiūvo nuo uostų* [LKŽ XVII 496] šalia plačiau žinomo *pienas ant lūpų nenudžiūvo* [LKŽ VII 696] ir pan.), tai šiame kontekste verta būtų atsižvelgti ir į pabrėžiamus sakmėse Vėjo ūsus. Pavyzdžiui: *Eina kur tai žmogelis savais reikalais. Beeidamas pamatė po krūmu dideliais ūsais gulintį žmogų ir tarė jam: „Ko taip raivais? Mesk tinginį ir kelkis! Matai, kad laikas brangus“. – „Aš esu Vėjas, duok man ramybę ir eik tolyn nuo čia“. Kai žmogus nesiliovė žadinęs, tada tas Vėjas, pakėlęs ranka vieną ūsą, papūtė truputį per lūpas ir, vėl ramiai atsiguldamas, rūsčiai pridūrė: „Eik tik tolyn, išnyk iš mano akių!“ Žmogelis, daugiau nieko nebesakęs, nuėjo toliau.* [Balys IV 201: Nr. 216; LauD 282–283; SV 11]. O štai kitoje sakmėje randame tokį tiesų apibūdinimą: *Vėjas pats nedidelis, bet labai dideli ilgi, žili ūsai. Nes vėjas pučia per ūsus* [LauD 281; SV 10]. Šiaip ar taip, ūsai, arba uostai, vyrams auga ant lūpos ir, jeigu nepakerpami, užželia visą burną, taip kad pūsti tikrai tenka pro juos.

kol aklas senis ieško volės. Kai suranda volę, užkiša statinę – ir vėjas prapuola. Taigi vėjas pučia iš statinės, ir, kaip jau buvo pažymėta, statinė čia yra tiesiog vėjo šaltinis. Kita vertus, statinei iš esmės prilyginamas ir suasmenintas vėjas, kurio galva sukalta geležiniais lankais. Sakmėje „Broliai vėjai", kaip matėme, *antrasis vėjų brolis jau seniai sergąs galvos skaudėjimu. Jam sukalę galvą geležiniais lankais, ir dabar jis jau nepučia.* O sakmėje „Į teismą paduotas vėjas", kaip irgi jau matėme, *tą pačią valandą, kurią laiške buvo rašyta stoti vėjui į teismą, pakilo baisus viesulas, ir tuo sykiu žmonės pamatė, kaip pratėgiui atvažiavo ketvertu arklių baisus ponas su didele galva tarsi puodu, apkalstytu geležiniais lankais.* Statinė tad išties yra vienas iš būdingų vėjo požymių ar net simbolių, todėl visiškai suprantama, kad ji atsidūrė ir „vėjo viešpaties", „vėjo dievo" Vėjopačio rankoje. Ši ir kitos minėtos M. Pretorijaus aprašyto atvaizdo sąsajos su tautosaka kartu yra rimtas jo autentiškumo patvirtinimas.

Tai, kad statinė pavaizduota iškeltoje dešinėje Vėjopačio rankoje, leidžia spėti, jog šiuo atveju ji žymi „gerojo" vėjo šaltinį. Kadangi iškelta ir nuleista rankos, nori nenori, išreiškia binarinę opoziciją „aukštai : žemai" = „dangus : žemė" = „šviesa : tamsa" ir t. t., tai iškeltoji ranka, galima tarti, žymi dangišką, „šviesos" vėją (auštrinį, Auštrą?). Savo ruožtu gerai yra žinoma kuo įvairiausiose pasaulio tradicijose dešinės ir kairės vertybinė priešprieša [žr. kad ir MHM II 43–44]: čia užteks paminėti tokius žodžius kaip lietuvių *tiesà* ir, kita vertus, *tiesē̃* 'dešinioji ranka' ar 'dešinioji pusė', *tiesióji* 'dešinioji pusė, dešinysis šonas', *tiesỹs* 'dešinėje pusėje esantis, dešinys' [LKŽ XVI 188, 195, 196]; latvių *labs* 'geras', bet ir 'dešinys' [Frenkelis 98]; rusų *прáвый* 'dešinys' bei 'teisus, teisingas', anglų *right* 'teisus, teisingas' bei 'dešinys', vokiečių *recht* 'dešinys' bei 'tinkamas, teisingas, tikras' ir pan. Įdomu, jog lietuvių žodis *dešinỹs*, pagal priimtą pasaulio šalių išdėstymą (šiaurė – viršuje, arba priekyje), apibrėžiamas kaip 'priklausantis tai pusei, kuri yra į rytus, esant atsisukus į šiaurę' [LKŽ II 439]. Šiaip ar taip, dešinė Vėjopačio ranka sutampa su ta kryptimi, kuria žiūri ant galvos pritaisytas „aušros pranašas" gaidys ir, reikia manyti, „gerasis" veidas.

3.1.4. Žuvis (marių vėjas Bangpūtys)

Nuleistoje kairėje rankoje Vėjopatis, kaip sakyta, laiko žuvį. Su vandeniu bei jo gyventojomis žuvimis vėjo ryšys irgi pakankamai glaudus. Pirmiausia, tai M. Pretorijus savo aprašytą vėjo dievo atvaizdą matė būtent ant žvejo laivo stiebo, o žvejyba nuo vėjo priklauso tiesiogiai ir griežtai. *Žvejys tura gerai žinoti visus vėjus* (Klaipėda), nes ir *Žiuvė vėjo klauso kaip arklys votego* ar tiesiog *Žuvis vėjo klauso* (Príekulė, Klaipėdos r.) [LKŽ XVIII 574, 575, XX 1011][94]. Plg. dargi tokius (Belone rūšies) žuvų pavadinimus kaip *vėjo žuvis*, *vė́jažuvė*, *vė́jažuvis*, *vė̃žuvis*, lat. *vējzivs*, *vējzive*, vok. *Windfisch* ir pan. [LKŽ XVIII 587, 588, XIX 70; Urbutis, 146]. Vienoje (jau minėtoje) rusų mįslėje vėjas tiesiog užmenamas per žuvį – lydeką: *Щука хвостом махнула, лес погнула* „Lydeka uodega mostelėjo, mišką nulenkė" [Загадки 24: Nr. 244]. Nepaprastai įdomu, jog „lenkų Pamary virš Kalėdų eglutės prie lubų kabina 'jūros g a i d į'. Žvejų teigimu, ši ž u v i s rodo v ė j o kryptį netgi pakabinta ne atvirame ore, o namuose" [Гура 757]. Juoba kad tai kitados prūsų gyventos žemės. Šiaip ar taip, ir latviuose kartais *viesulis ķircina zvejniekus* „viesulas kirkina žvejus" [Straubergs 540] arba žada gausų laimikį, plg. latvių žvejų dainą (LTdz 13105): *Jūrinieki priecājās, / Šorīt pūta labs vējiņš; / Nu varēsi jūrā braukt, / Zives krauti kaudzītē* „Jūrininkai džiaugėsi, / Šįryt pūtė geras vėjas; / Tai galėsi[m] jūron plaukt, / Žuvį kraut į krūvą" [cit. iš Balsys ML 173]. O Rusijoje „Archangelsko gub. moterys vakare išeidavo pajūrin melsti vėjo, kad tas padėtų jūron išplaukusiems artimiesiems" [СД I 358]. Žūklė iš laivo, juoba jūroje, yra, ko gero, labiausiai nuo vėjo priklausomas verslas, nepalyginamai labiau už tūlo malūnininko (kuriam duoną šiaip jau irgi mala vėjas, tačiau bent jau tiesiogiai negrasina mirtimi), todėl visiškai suprantama ir pati Vėjopačio paliudijimo vieta. Prisiminkime ir T. Narbutą, kurio minėtoje sakmėje apie tvaną dievas Pramžimas

[94] Rusijoje jūreiviai tikėjo, jog „kaukiant vėjui, tatai kaukia ir verkia skenduolių vėlės, ramiu oru tūnančios jūros dugne" [Потебня 386]. Kadangi žuvys, bent jau lietuvių tautosakoje (apie tai laukia atskira kalba), irgi kaukia ir paprastai yra prilyginamos mirusiųjų (skenduolių) vėlėms, tai tarp žuvų ir vėjo galima įžvelgti ne tik fizinį, išorinį, buitinį, bet ir glaudų simbolinį, mitinį ryšį.

žemėn „pasiuntė dvi didžiausias, piktas ir tarp savęs nesutariančias galybes – Vandenį (*Wandę*) ir Vėją (*Wejq*)“ [Narbutas 89–90]. Glaudų vėjo ryšį su vandeniu liudija ir minėta indų Varunos dovana Vajaus sūnui Hanumanui, tarusio: „Mano vandenys niekuomet tenebus prieš jį“ (žr. sk. 2.1). Čia galima prisiminti ir antikinį vėjų dievą Eolą, į kurį Junona „Eneidoje“ (I.65–66) kreipiasi štai kaip: „Mielas Eolai! Dievų ir žmonių visų tėvas tau leido / Tildyti marių bangas, ir padedant vėjams, jas kelti“ [Vergilijus 7]. Toliau (I.133–139) betgi Eolo valdžią marių bangoms ginčija Neptūnas: „Suįžūlėjot visai! Be mano leidimo jau, vėjai, / Drįstate dangų maišyt su žeme ir pragarą kelti! / Aš jus, palaukit!.. Tik reikia bangas pirmiau nuraminti. / Kitkart ne tokia bausme atpirksite savo kaltybę. / Bėkit abu greičiau, pasakykit savo karaliui [Eolui]: / Man, o ne jam vandenų viešpatiją ir tridantį šitą / Davė likimas“ [Vergilijus 9]. Čia bangas jūroje keliantys vėjai, be to, yra atvirai neigiami, „blogi“[95]. Nepamirškime ir jūroje šėlstančio, siautėjančio bei laivus skandinančio pabaisos Tifono (žr. aukščiau). Nepamirškime ir vediškųjų Marutų, kurie „Rigvedoje“ (I.168.2) yra „kaip tūkstančiai bangų vandenyse“ [Ригведа I–IV 211], juoba jų vardą suprantant kaip „nuo marių pučiantys“ ar tiesiog „marių vėjai (vėtros)“ (**mar-* & **vat-/*ut-*), taip pat rusų „Sakmės apie Igorio pulką“, kur sakoma: *Се вѣтри, Стрибожи внуци, вѣютъ съ моря стрѣлами* „Šie vėjai, Stribogo vaikaičiai, pučia nuo jūros strėlėmis“ [Топоров ПЯ: A-D 193]. Su bangomis vėjas, vos paminėtas, susiejamas senovės islandų vadinamojoje „Vyresniojoje Edoje“ ir, be to, kosmogoniniame (etiologiniame) kontekste, Odinui klausinėjant „išminčių Vafdrudnirą“ apie pasaulio ir įvairių jo dalių kilmę (*Vafðrúðnismál* 36): *Hvaðan vindr um kømr, svá at ferr vág yfir* „Iš kur gi vėjas atlekia ant bangų“ [cit. iš Топоров СНАТ 13, 15]. Kartu su

[95] R. Graveso įsitikinimu, „vėjai, kurių viešpats buvo Eolas, – tai mirusiųjų dvasios“ [*Р. Грейвс.* Мифы Древней Греции. Москва: Прогресс-Традиция, 1999, t. II, p. 388]. Jo nuomone, apskritai „vėjai pradžioj priklausė Herai, o dievai vyrai valdžios jiems neturėjo. Taip Diodoro Eolas tik pamoko saliečius, kaip naudotis burėmis, ir pagal ugnies ženklus pranašauja, kokie pūs vėjai. Vėjų, laikytų mirusiųjų sielomis, valdymas buvo mirties deivės privilegija, kurios jos atstovai kuo mažiausiai norėjo atsisakyti. Anglijos, Škotijos ir Bretanės burtininkės net XVI ir XVII a. teigė galinčios valdyti vėjus ir parduoti juos jūreiviams“ [ten pat, t. I, p. 188].

jūros bangomis minima ir latvių *Vēja māte*, Vėjo motė: *Gulbi, gulbi, glabā bērnus, / Dižūdeņa plūdi nāk: / Jūŗa nāca bangodama, / Vēja māte svilpodama!* (52121) „Gulbe, gulbe, saugok vaikus, / Didis potvynis ateina: / Jūra eina banguodama, / Vėjo motė švilpaudama“ [TDK 54] (ypač turint galvoje sk. 2.1 aptartą tikėtiną jos variantą **Vēja pati* ar **Vējš pats*, taigi „Vėjopatis“).

Lietuvoje gi bangas pučia su Vėjopačiu neretai tapatinamas (žr. toliau), to paties M. Pretorijaus pirmąsyk paminėtas audros dievas Bangputis, ar Bangputys: *Bangputtys ist ein Gott des Sturms* [BRMŠ III 148 (261); Mannhardt 545; Prätorius 32]. Nors štai tolėliau to paties Pretorijaus sakoma, jog „Bangpučio vardu“ (*unter dem Nahmen Bangputtis*) garbinamas vanduo [BRMŠ III 149 (262); Mannhardt 546; Prätorius 33][96]. XVIII a. Bangputį paminėjo ir Neptūnui prilygino Jokūbas Brodovskis (*Neptunus Bangputtis Gott des Meeres*) ir Pilypas Ruigys (*Bang-puttys der Seegott Neptunus*) [Mannhardt 612][97]. Dar galima pridurti dainą „Du žveju“ iš L. Rėzos „Lietuvių liaudies dainų“ rinkinio (Nr. 32), kurios penktas–septintas posmai byloja:

O ir supyko
Bangû Diewatis –
Pakilo šiaurys *Wėjatis*.

Ai drauge, drauge,
Tavorščiau mano,
Mesk aukso inkarėlį!

Tegul terita
Bangputtys valtį
Ant aukso inkarėlio!
[Rėza 112, 113].

[96] Darsyk Pretorijaus paminėtą *Bangputtis* žr. atitinkamai BRMŠ III 142 (bei 256); Prätorius 26; Mannhardt 541.

[97] Bangpūčio paminėjimus šaltiniuose pateikia V. Toporovas (ir Bangpūtį, beje, tapatina su Perkūnu) [Топоров ПЯ:A-D 192]. Žr. [Būgienė 21; LKŽ I 646]. Pastaruoju metu Bangpūtį yra apžvelgęs R. Balsys 2003 m. išleistoje savo mokslinėje monografijoje „Mažosios Lietuvos žvejų dainos“ [Balsys ML 165–169]. Kadangi šis mano darbas, paėmus į rankas R. Balsio knygą, iš esmės irgi jau buvo baigtas, tai belieka pasidžiaugti tokiu sutapimu, taip pat galimybe nepriklausomai pasitikrinti ir atsižvelgti į kai kurias autoriaus šiuo klausimu išsakytas mintis, kurios toliau bus pažymėtos atskiromis nuorodomis.

Ta pati daina be pavadinimo pateko ir tarp V. Kalvaičio „Prūsijos lietuvių dainų“ (Nr. 78), tik čia rašoma atitinkamai *Bangų Dievaitis*, *šiaurvėjaitis* ir *Bangputys* [Kalvaitis 37]. Tą pačią dainą dar, pavyzdžiui, apie 1914 metus Klaipėdos krašte užrašė ūkininkas tautosakos rinkėjas Jurgis Gožė, tik čia, šalia *Bangų dievaičio* ir *šiaurės vėjo*, pavartota lytis *Bangpūtis* [KLT 15: Nr. 1]. L. Rėza manė, jog *Bangputys* esąs „Bangų putotojas“, o jo vardas susijęs ne tiesiog su veiksmažodiu *pūsti*, bet „sudarytas iš *banga* ir *puta*“ [Rėza 321–322]. Panašiai manė G. Ostermeyeris: „*Bangputtys*, vėjų dievas, antikos Eolas, iš *Banga* ir *Putta*, o ši iš *pūsti*“ [Ostermejeris 54] (kaip matome, Bangputys čia tiesiog tapatinamas su graikų Eolu). Sekdamas Rėza bei tą pačią dainą pavyzdžiu imdamas T. Narbutas irgi rašė: „Pajūrio gyventojai šį dievaitį dar vadino Bangpučiu (*Bangputis*), mat manė, kad jis, iš lėto sūpuodamas jūros vandenis, krante suplakdavęs putą“ [Narbutas 177]. Kaip matyti, Bangputis čia jau nė nebe audros dievas, o vos vėjelis, kuris tik „iš lėto sūpuoja jūros vandenis“. Jono Balvočiaus-Geručio (1842–1945) raštuose vartotas ir bendrinis daiktavardis *bangpūtỹs* tiesiog reikšme ‘jūros vėjas’, pvz.: *Kad vilnys šėlsta, tai ne aš, tai bangpūtys kaltas* [LKŽ I 646], kur šis vėlgi vis dėlto primena veikiau vėtrą, audros vėją, nuo kurio „vilnys šėlsta“, o ne „iš lėto sūpuoja“. Ir J. Balio nuomone „tas Bangpūtys greičiausiai bus banguojančios, audringos jūros dievaitis“ [Balys II 15]. Vokiškai parašytame straipsnyje J. Balys Bangpūtį tiesiog išverčia *Wellenblaser* [Balys II 269]. Ir V. Toporovas nedvejoja, kad pirmasis vardo dėmuo yra vienos šaknies su *bangà*, o antrasis – su *pū́sti*, „vadinasi, *Bangputtis* reiškia ‘bangas pučiantis’, ‘bangas vėju (pūtimu) genantis’ ir t. t.“ [Топоров ПЯ:A-D 193]; kitur V. Toporovas kartu su V. Ivanovu apibūdina jį kaip „į bangas pučiantį“ [МНМ I 162] ir savo ruožtu rusiškai išverčia *Волнодув* [Иванов, Топоров РМЖ 182][98]. Nedvejoja dėl to ir V. Mažiulis, kurio aiškinimu, prūsų *Bangputtis* yra sudarytas iš šaknų **bang-* ir **put-* ‘pūsti’ ir prilygsta lietuvių žodžiui *bangpūtỹs* [Mažiulis I 133].

Kaip sakyta, Bangpūtį pirmasis paminėjo M. Pretorijus. Nors štai jau šimtu metų anksčiau J. Lasickis savo knygelėje „Apie žemaičių, kitų sarmatų bei netikrų krikščionių dievus“ sako, jog tam tikras

[98] Beje, vėlgi tapatindami jį su Perkūnu.

Audros deo, maris caeterarumque aquarum cura incumbit „Audros dievas rūpinasi jūra ir kitais vandenimis“ [BRMŠ II 581, 593; Lasickis 19, 40], o atskirą lietuvišką knygelės leidimą parengęs J. Jurginis savo komentaruose priduria: „Ta pati dievybė vadinama *Vėjopatis*, *Vėjapatis*. Vėjopatis, arba Bangpūtis, minimas Pretorijaus“ [Lasickis 71]. Taigi J. Lasickio Audros dievas ir M. Pretorijaus audros dievas Bangpūtys bei vėjo dievas Vėjopatis čia laikomi viena ir ta pačia dievybe. Pastaruosius du tapatina ir V. Ivanovas su V. Toporovu Bangpūčiui ir Vėjopačiui skirtuose savo straipsniuose „Pasaulio tautų mituose“: Bangpūtys esąs „galimas dalykas, tapatus Vėjopačiui“, o „Vėjopatis, matyt, identiškas Bangpūčiui“ [MHM I 162, 227]. Taip pat G. Beresnevičius lietuvių religijai ir mitologijai skirtame „Mitologijos enciklopedijos“ skyriuje bei savo „Trumpame lietuvių ir prūsų religijos žodyne“: apie Bangpūtį čia sakoma, kad „galimas dalykas, kitas jo vardas yra Vėjopatis“, o apie Vėjopatį, kad jis esąs „giminingas ar tapatus Bangpūčiui“ [ME II 274, 299; Beresnevičius TLP 66, 190]. Tapatino juodu ir P. Dundulienė, kurios nuomone, „žvejai ypač bijodavo vėjo dievo Bangpūčio, arba Vėjopačio“, nes esą „Vėjopatis buvo laikomas piktu dievu, niekad nepakeičiančiu savo blogo nusistatymo prieš žvejus. Geri žvejų ir to dievo santykiai neįmanomi“, todėl „jei kildavo vėjas, sakydavo, kad Vėjopatis, arba Bangpūtys, pasiuto“ [Dundulienė LE 86]. Vėliau autorė jau nebėra taip vienašališkai neigiamai nusistačiusi Vėjopačio ir Bangpūčio atžvilgiu, nors juos tebelaiko vienu dievu: „Lietuviams žinomas jūros bei marių vėjo dievas, vadinamas Bangpūčiu, arba Vėjadieviu, rašytiniuose šaltiniuose vaizduojamas didžiuliu angelu su sparnais“; ir toliau dar: „Vėjopatis, arba Bangpūtys, M. Strijkovskio [Stryjkowski], greičiausiai, tapatinamas su laivų dievu Gardaičiu, kurį ypač garbino kuršių, sembų ir kitų regionų jūrininkai bei žvejai. Jie tikėjo, kad Gardaitis yra didžiulis angelas – žvejų dievas, stovintis viduryje jūros arba ežero. Vėjus jis nutildo, o supykęs vienu papūtimu apverčia laivus arba paskandina. Gardaičiui skirtoje šventėje valgydavo žuvį, duoną ir kitus patiekalus“ ir t.t. [Dundulienė SL 130].

Gardaičio, Bardaičio, ar Perdoito, kaip žadėjome, išvis nenagrinėsime, nors P. Dundulienės perpasakoti (ir kiek supainioti) jo

paminėjimai šaltiniuose pakankamai iškalbingi, kad į juos mums rūpimais klausimais atsižveltume. Antai „Sūduvių knygelėje" (apie 1520–1530 m.) rašoma: *Dieser gott wirdt geehret alleine von denen, die da schiffen Im Mehre oder Sehe. Sie glauben, ein grosser Engel stehe auf dem Mehr. Wo der sich hinkeret, da blest er die Schiffe vmb, das sie mit seinem zorn vntergehen* [kitame rankraščio nuoraše: *da blesset er den Wind hin, wenn er zornig wird vnd bleset die Fische weg*]. *Den heissen sie den Gott Bardoayts gemeiniglich die rechten Preussen vnd Sudawen vnd alle die mit Inen fischen göten vnd heiligen diesen Gott. Item sie kochen fisch vnd in der scheunen thuen sie die auff einen reinen schaub oder Strew, fressen vnd sauffen aus Schalen oder kleinen tieffen schusselin. Da stehet Ir Segnote oder Wourschkaite vnd teilet die winde vnd saget, wo sie sollen fischen vnd auff welchen tag.* Vertimas (V. Balaišio ir S. Plaušinaičio): „Šis dievas garbinamas vien tik tų, kurie plaukioja [laivais] mariose arba jūroje. Jie tiki, kad didelis angelas stovįs jūroje. Į kurią pusę jis pasisukęs, ten pūsdamas apverčiąs laivus, kurie dėl jo pykčio paskęstą [variantas: ten jis, kai supyksta, pučia vėjus, ir išvaiko žuvis]. Ir tikrieji prūsai, ir sūduviai, ir tie, kurie eina su jais žvejoti, visi jį vadina dievu Bardaičiu, dievina ir jam aukoja. Taigi jie verda žuvį ir padeda ją kluonuose ant švaraus pėdo arba šiaudų, valgo ir geria iš kaušelių arba iš mažų gilių dubenėlių. Čia stovi jų zegnotas, arba Viršaitis, ir praneša apie vėjus ir sako, kur jie turį žvejoti ir kokią dieną" [BRMŠ II 134–135, 149]. Lukas Davidas 1575–1583 m. parašytoje „Prūsijos kronikoje" perpasakoja „Sūduvių knygelę", šį tą patikslindamas ir nuo savęs pridėdamas, N. Vėliaus žodžiais, kai kurias „žinias, surinktas iš ano meto gyvenimo" [BRMŠ II 238], *wie die Sehefahrer vnd so an den Staden oder Strande der großen Sehe, das sunst das Meher wirdt genandt, auch die so an den beiden Haben gewonet, den Sehe Gott Gardoaits geehret, vnd was sie Jme zu Jhren oder in Jren Nothen geopfert haben. Dann sie haben gleubtt, daß dieser Gott sei ein grosser Engell, stehe auf dem Mehre, wohin er sich wendet, da blase er mit seinem Winde das Wasser, schiffe vnd anders von sich. Wann er zornig werde, sturtze er die schiffe mit seinem starcken Odem, das sie musten vorgehen, oder dringe vnd bringe die in vngelegene orthe,*

das sie alda mussen schaden leiden oder gantz vorterben. Auch h a b e e r G e w a l t v b e r d i e F i s c h e des Mehres vnd was sunsten in Wassern ist. Derwegen haben Jn geehret die zur Sehe oder vber Mehr Jr gewerbe vnd handlung treiben, desgleichen die Fischer, so den Börnstein, Stoer, Pomochelen vnd ander Fisch in der Sehe fahen vnd was solches Volckes mehr gewesen. Das O p f e r aber, damit er von Jnen insgemein wirdt geehret, geschicht folgender Gestalt. Sie kochen F i s c h e in Gurben oder Scheunen, thun die auf ein rein Scheibe oder Strohe, trincken vnd essen aus Schalen, oder sunsten aus kleinen tieffen Schüsseln. Da stehet Jr Waidelotte oder Wurskaito, theilet die W i n d e, saget Jnen wo sie sollen vnd welchen Tagk etc. T.y. (sulig D.Urbo vertimu), „kaip jūrininkai ir didelės jūros bei abejų marių pakrančių gyventojai garbindavo jūrų dievą Gardaitį ir ką jam aukodavo ištikus nelaimei. Jie įsivaizduodavo, kad šis dievas tarsi didelis a n g e l a s stovi virš jūros, ir į kur jis pasisuka, ten ir pučia s a v o v ė j u vandenis, laivus ir visa kita. Kai jis s u p y k s t a, tai savo stipriu alsavimu apverčia laivus, kad jie nuskęstų, arba nuvaro juos į tokias nepatogias vietas, kad jiems ten tenka patirti nelaimę arba jie visiškai sugenda. Taip pat jis v a l d o ž u v i s jūroje ir viską, kas gyvena vandenyje. Todėl jį garbina gyvenantys prie jūros ar tie, kurie manosi iš jūros, tokie kaip gintaro rinkėjai, eršketų, menkių ar kitų žuvų žvejai ir kiti į juos panašūs. A u k o j i m a s, jų atliekamas bendrai, vyksta taip. Jie jaujose arba daržinėse išverda ž u v i s, išdėlioja jas ant švarios neužtiestos medžio lentos arba šiaudų, valgo ir geria iš lėkštelių ar šiaip iš mažų gilių dubenėlių. Ten būna ir jų vaidilutis arba Viršaitis, kuris skirsto v ė j u s, sako jiems, kur ir kokią dieną jie turi žvejoti ir t. t." [BRMŠ II 255, 287]. M. Stryjkowskis, sekdamas cituotais šaltiniais, rašo: *Gardoajtis, bóg o k r ę t ó w. Tego tylko żeglarze i rybołowowie chwalili, zwłaszcza Kurlandowie, Sambitowie i Philandowie niktórzy morzu przylegli, bo wierzą iż ten Gardoajtis jest a n i o ł wielki w pojsrzód morza i jezior stojący, b ó g w i a t r ó w, takiego też być Grekowie Aeolum wierzyli, ten wiatry uśmierza, a kiedy się r o z g n i e w a, tedy jednym chuchnieniem okręty przewraca i topi. Na święto jego tylko ryby krom chleba i inszych potraw jedli a polewkę pili z głębokich k temu przyprawionych misek, iż ten bóg głębokimi wodami włada* „Gardaitis, laivų dievas. Jį garbino tik jūreiviai

ir žvejai, ypač kuršiai, sembai ir suomiai, kurie gyvena prie jūros, nes tikėjo, kad tas Gardaitis yra didis angelas, stovintis jūroje ir ežeruose, – vėjų dievas. Ir graikai tikėjo, kad yra toks Eolas, tas, kur vėjus malšina, o kai supyksta, tai vienu pūstelėjimu laivus apverčia ir skandina. Per jo šventę valgydavo tik žuvį be duonos ir kitų patiekalų, o sriubą gėrė iš gilių, tam tyčia padarytų dubenų, užtat kad tas dievas gilius vandenis valdo" [BRMŠ II 512, 545]. Vertas dėmesio ir palyginimas su Eolu, kuris, kaip matėme, buvo susijęs su vienaakiais milžinais kiklopais, graikų mitologijoje atstojančiais osetinų vajugus.

Išties vargu ar galima išvengti šito Gardaičio, ar Bardaičio, sąsajos su Vėjopačiu (tik prisiminkime paties Pretorijaus spėjimą, jog „senieji prūsai tokią pačią *statuam* galėjo statyti *Perdoytui*"): pirmąjį garbina žvejai, laivais plaukiojantys į marias bei jūrą, – antrojo „stabą" M. Pretorijus matė ant žvejo laivo stiebo; pirmasis apibūdinamas kaip (didis) angelas virš jūros ar marių – antrasis vaizduojamas su „geroko didumo sparnais"; pirmasis pučia vėjus (= yra vėjų šaltinis) – antrasis būtent Vėjo-patis, vėjų viešpatis, vaizduojamas su dviem į priešingas (į visas?) puses pasuktais prasižiojusiais (= pučiančiais) veidais; pirmasis „valdo žuvis", ir būtent žuvis jam aukojama – antrasis nuleistoje kairėje rankoje laiko žuvį. Trikdyti galėtų nebent tai, kad Lukas Davidas jį pavadina „jūrų dievu", nors turint galvoje aptartą vėjo aktualumą būtent jūroje ir pajūry (tik prisiminkime Lasickį, pasak kurio „Audros dievas rūpinasi jūra ir kitais vandenimis"), tai nėra didelė kliūtis jųdviejų tapatybei, juoba kad pasakyta jį pučiant „savo vėją", o Stryjkowskio jis pavadinamas būtent „vėjų dievu". Į ką papildomai čia reikia atkreipti dėmesį, tai nesyk minimas jo pyktis bei visa naikinantis siautėjimas supykus, aiškiai pabrėžiantis neigiamą, „blogąją" šio dievo pusę ir labai primenantis audros dievo Bangpūčio apraiškas.

Todėl būtent Bangpūčio tapatinimas su Vėjopačiu neatrodo pakankamai pagrįstas ir juoba savaime suprantamas, bent jau pats M. Pretorijus to anaiptol nedaro [žr. Balsys ML 166]. Kur kas patikimiau būtų ne tapatinti Bangpūtį su Vėjopačiu, bet laikyti jį vienos iš Vėjopačio, kaip visų vėjų viešpačio, apraiškos ar funkcijos personifikacija, taip pripažįstant dalinę, arba sąlygišką, tapatybę. (Panašiai audra

bei viesulu pasireiškia biblinio Viešpaties pyktis Jer 23.19: „Atūžia Viešpaties audra! Jo įniršis prasiveržia baisiu viesulo siautuliu, kad išsilietų ant nedorėlių galvų"). Kaip trumpai drūtai pastebėjo H. Useneris, apskritai „vėją – Vėjopatis, audrą – Bangpūtys ir Bangų dievaitis" sukelia [LM I 426]. Juoba kad Bangpūtys pačiu savo vardu mena būtent vandenų, marių, jūros vėją, o kadangi Vėjopačio ryšį su vandenimis (be to, kad jis matytas ant žvejo valties stiebo, ir nekalbant apie jo sąsajas su Bardaičiu / Gardaičiu) pabrėžia tik vienoje – nuleistoje kairėje rankoje laikoma žuvis, tai ir Bangpūtys, galima spėti, yra būtent „žemutinis", t.y. chtoniškasis, ir kartu „kairysis", t.y. blogasis vėjas. Apie dešinę pusę, kaip „gerąją, tikrąją, teisingąją", jau kalbėjome, tuo tarpu kairės ir dešinės opoziciją baltų tradicijoje aiškiai liudija šaltiniai: antai Simono Grunau žodžiais *Item und im ein or klinget, ist is dos rechte, er spricht, man gedenckt mein zum besten, ist is das lincke, man spricht, man belige in addir man wil im bose* „Ir dar, jei kam spengia ausyje, tai jei dešinėje, sako, kad tą žmogų kas gerai mini, o jei kairėje, – tai jį apkalba arba jam nori blogo"; *Item wo einer zum irsten in ein stadt, dorff abir haus gehet, tritt er mit dem lincken fusse ein, so helt er dis davor, und is do wirt ubel gehen, wo aber mit dem rechten, es ist mit im alles glucke* „Ir dar, jei kas eidamas į miestą, kaimą ar į namus pirma žengia kaire koja, tai jie mano, kad jam blogai seksis, o jei dešine, – tai viskas eis laimingai" [BRMŠ II 72, 109] ir pan.[99] Taip pat tautosaka: antai Latvijoje „keleivis 'su Laime' eis dešine kelio puse, o 'su Nelaime' – kaire. Todėl šlapintis keliaujant reikią tik kairiojoje pusėje, ant Nelaimės, o ne dešiniojoje, kuria lydi Laimė, tada kelionė bus laiminga" [Šmitas 48]. Panašiai Lietuvoje: *Kai pirmą sykį pamatai jauną mėnulį iš dešinės, laimė visą mėnesį, jei iš kairės – priešingai*; *Iš kairės rankos pripilta stiklinė vandens nereikia gerti – labai nesveika*; *Jei dešinės kojos apyvaros atsileidžia, giria kas nors, jei kairės – peikia* [BPE 354, 357, 363] ir t.t.[100] Savo

[99] Plg. atititinkamai Luką Davidą [BRMŠ II 271, 273, 299, 301].

[100] Tokius iš pažiūros priešingus pavyzdžius kaip *Jei dešinę akį niežti – verkti reiks, jei kairę – juoktis* ar *Jei dešinę ranką niežti, tai reikės kitam pinigų duoti, jei kairę – pats gausi* [BPE 354], matyt, galima paaiškinti tuo, kad „verkti" ir „duoti" čia yra būtent gėris, o „juoktis" ir pačiam „gauti" – blogis.

ruožtu patys žodžiai lietuvių *kairỹs*, latvių *kreiss* 'kairys', pasak E. Fraenkelio, „yra tos pačios šaknies, kaip slavų *krivъ*, liet. *kreĩvas*, lat. *krails*, ir pirminė jų reikšmė, matyt, buvo 'tai, kas kreiva, išlenkta', plg. liet. *kréisa*, *kréiva* 'trūkumas, yda', *kréisingas*, *kréivingas* 'kuris turi ydą'" [Frenkelis 98], dar plg. rusų *лéвый* 'kairys', bet ir 'pašalinis, neteisėtas', anglų *left-handed* 'kaire ranka padarytas', bet ir 'negrabus, nevikrus, nenuoširdus', lotynų *sinister* 'kairys', bet ir 'nevykęs, netikras, neteisingas, iškreiptas, sugadintas, bloga lemiantis, nelaimingas, nesėkmingas, kenksmingas, žalingas, nepalankus' [LoLKŽ 797] bei pan. Literatūros šiuo klausimu apstu. Paminėsime tik vieną V. Ivanovo straipsnį, kuriame, aptardamas kairės–dešinės ir, konkrečiau, būtent kairės–dešinės rankų simbolinį santykį archajinėse kultūrose [Иванов ОТ 113–119], jis, pavyzdžiui, sako: „Panašu, jog tokiose opozicijų sistemose konkreti priešprieša tarp kairės ir dešinės rankų (ar kitų atitinkamų) įvaizdžių galėjo būti senesnė nei jos pagrindu išsirutuliojusi universali priešprieša tarp sąvokų kairė–dešinė, žinoma labai daugelyje mitinių sistemų. Itin archajiškiems mitiniams įvaizdžiams tad priklauso tokie kaip Ratea viename iš Polineziečių mito variantų, pasak kurio, jo kairioji akis buvo žuvies, o kairiąją ranką atstojo pelekas, tuo tarpu dešinioji akis bei ranka buvo žmogaus"; paminėtina taip pat „eskimų mėnulio dvasios simbolika šamano kaukės kairėje ir dešinėje pusėse, kurios kairėje vaizduojamos žuvys – žemutinio pasaulio simbolis, o dešinėje elniai – vidurinio pasaulio simbolis" [Иванов ОТ 114, 123]. Todėl, regis, visai teisus yra menotyrininkas A. Kynas, teigdamas, jog „ant Vėjopačio galvos tupintis gaidys ir rankoje laikoma žuvis pabrėžia jo būsenos (gėris–blogis) dvilypumą, portreto dviveidystę" [Kynas VV 10]. Bangpūčio sąsają su „kairiąja" Vėjopačio puse paremtų ir jo kaip audros vėjo, skandinančio laivus, vadinasi, nešančio mirtį, samprata. Prisiminkime, jog lietuvių dainoje jis „supyko", kitaip skant, yra „piktas", o ir „Eneidos" vėjai, keliantys jūroje bangas, buvo „blogi".

R. Balsys, tiesa, Bangpūtį laiko paprasčiausiai šiaurės vėju. Apie aukščiau cituotą Rėzos ir Kalvaičio pateiktą dainą jis sako: „Net ir neaptariant visų vėlesnių skirtingose vietose ir skirtingu laiku

užrašytų tiriamos dainos variantų bei versijų, galima teigti, jog lygiagrečiai gyvavo du šios dainos variantai: vienas iš jų su *Bangpūčiu* (*Bangų dievaičiu*) ir *šiauriu vėjeliu*, kitas tik su *šiauriu vėjeliu*. Peršasi mintis, kad *Bangpūtys* (*Bangų dievaitis*) galėjo būti sudievinta būtent *šiaurės vėjo*, *šiaurvėjačio*, *šiaurio* galia“ [Balsys ML 169]. Taigi „tiek lietuvių, tiek ir latvių žvejų dainose dažniausiai minimas, apdainuojamas [yra] *šiaurės vėjas*, *šiaurys*, kuris lietuviškoje tradicijoje išaugo iki atskiros dievybės – *Bangų dievaičio*, *Bangpūčio*, o latvių žvejų dainose liko labiau mitine-poetine figūra“ [Balsys ML 177–178]. Bangpūčio sąsaja su šiauriu – pačiu at-šiauriausiu, pikčiausiu vėju nestebina, tačiau redukuoti mitinę būtybę į vieną iš jos gamtinių apraiškų vargu ar teisinga netgi metodologiškai. M. Eliade's žodžiais, „mitas jokiu būdu negali būti laikomas tik gamtiško, ‘natūralaus’ įvykio fantastine projekcija. Maginės-religinės patirties plotmėje, kaip jau esu pabrėžęs, gamta, ‘natūra’ niekuomet nėra ‘natūrali’. Kas empiriškam bei racionaliam protui atrodo kaip gamtos aplinkybės ar reiškinys, maginiam-religiniam patyrimui yra kratofanija arba hierofanija“, nes „mitas yra autonomiškas minties kūrybos aktas: kaip tik per šį kūrybos aktą gaunamas apreiškimas – ne per daiktus ar įvykius, kuriais jis pasinaudoja“ [Eliade PCR 425, 426]. Juoba kad pačios pasaulio šalys bei joms atstovaujantys „keturi vėjai“ mena gerai žinomą mitinį pasaulio modelį, kuriame šiaurė užima atitinkamą vietą. Šiuo atveju nebent galima pridurti, jog „senovės indų ‘rytų’ ir ‘vakarų’ pavadinimai, – J. Puhvelo žodžiais, – taip pat reiškia ‘priešais’ ir ‘užpakalyje’. Kad toks orientavimasis į rytus, nustatant pagrindines pasaulio šalis, galėjo būti bendras visiems indoeuropiečiams, rodo ir germaniškas š i a u r ė s pavadinimas [vok. *Nord*, angl. *north* bei kt.], giminingas senovės ital[ik]ų (umbrų) *nertru* ‘k a i r ė (ranka)’ ir graikų *nérteros* ‘p o ž e m i n i s’ (germanų m i r u s i ų j ų šalis [senovės skandinavų *Hel*] buvo š i a u r ė j e; Odisėjas irgi turėjo plaukti į pačią Okeano šiaurę, kad patektų į Hadą)“ [Puhvel 41]. Panašiai prūsų žynys Iekutonis, M. Pretorijaus duomenimis, ruošdamasis apeigoms, „padarė taip: ankstų rytą apsirengė baltais ir švariais [drabužiais], paėmė į rankas šventąją krivulę, t.y. kreivą lazdą, nuėjo ant piliakalnio, t.y. supiltos kalvos, atsigręžė į rytus,

dešiniuoju [šonu] į pietus, kairiuoju – į šiaurę, o nugara – į vakarus ir gerą valandėlę meldėsi“ [BRMŠ III (172), 280; Mannhardt 557]. Apžvelgusi tokios orientacijos (būtent!) atbalsius lietuvių tradicijoje D. Vaitkevičienė tad daro išvadą, jog ir mūsų „šiaurę, geografinę pietų opoziciją, galima sieti su pragaru“ [Vaitkevičienė (138–)140]. Taigi ir Bangpūtys, būtent kaip piktas, „blogasis“, „žemutinis“, „kairysis“ ir t. t. vėjas, suprantama, yra „šiaurys“ (plg. auštrinį, Auštrą, dvelkusį iš rojaus rytų šalyje).

Reikšmingas šiuo atžvilgiu atrodo A. Kossarzewskio perpasakotas padavimas apie vieno žmogaus, gyvenusio ties didžausios Lietuvos upės žiotimis, jaunėlį sūnų, kurį nepaprastai žavėję vandenys, jų gelmės, atspindžiai paviršiuje. *Razu jednego dla przypatrzenia się pięknościom przyrodzenia i czysciutkiej jak kryształ wodzie przeprawił się na żuławkę w samem ujściu ogromnej rzeki będącą i tam przypatrując się w zwierciadle obłokom i sklepieniom drugiego nieba myślał sobie: czy rzeczywiście exystuje tam pod wodą, pod ziemią drugi piękniejszy świat (ąntras swietas) jak to starzy tysiące o nim dziwow naprawili! Gdy tak duma, aż v tym nagle bałwany z morza i z rzeki wznoszą się, otaczają jego, jakby górą najstraszniejszą pokrywają biedaka, otwiera się pod nim bezdenna przepaść, i on leci na dól po przestrzeniach państwa wodnego, nietykany od wody, jakby w bani powietrza do oddychania wolnego, przeraźliwie krzycąc jednak i wołając ratunku, bo sądził że już ziemia go połknie i żywego zagrzebie w przepaściach. Na wrzask jego w tym poloce zatrzymał jakiś bożek (bangputiy, bangu diewajtis) czy dozórca morza i pocieszyl go powiadając, że nie zginie, że upadnie bez uszkodzenia na drugi podziemny świat...* „Kartą jis išplaukęs pasigrožėti gamta ir skaidriu kaip krištolas vandeniu link vienos sąnašos pačiose didžiosios upės žiotyse ir ten, [vandens paviršiaus] veidrodyje stebėdamas debesis kito dangaus skliaute, mąstė sau: ar tikrai yra ten, po vandeniu, po žeme kitas nuostabus pasaulis (*antras svietas*), kaip kad senoliai apie jį tūkstančius stebuklų priporinę! Jam taip begalvojant, staiga sukilo iš jūros ir upės bangos, apsupo jį, tarsi baisiausias kalnas užvirto vargšą, atsivėrė po juo bedugnė praraja, ir nugarmėjo jis žemyn vandenų karalystės erdvėmis, vandens nepaliestas, tarsi kokiame oro inde laisvai kvėpuodamas, bet baisiai rėkdamas ir šaukdamasis pagalbos, nes pamanė, kad

jau žemė jį ryja ir gyvą laidoja pragarmėse. Jam taip krentant ir rėkiant, suturėjo jį kažkoks dievaitis (*bangputys, bangų dievaitis*), jūros prižiūrėtojas, ir paguodė pasakęs, kad nepražus, kad nukris nesusižeidęs į kitą, požeminį pasaulį..." [Kossarzewski 131]. Čia Bangpūtys akivaizdžiai susiejamas būtent su požemiu, tiksliau – su „povandenine erdve" pakeliui į požeminį pasaulį, su jos oru (*powietrze* – tos pat šaknies *wietrzyk* 'vėjelis, vėjukas', *wiatr* 'vėjas'), iš kur, galime spėti, ir kyla jūroje „chtoniškasis vėjas", viesulai, audros (prisiminkime tikėjimus sausumoje jį kylant iš urvų, olų žemėje).

Reikia, kalbant apie Bangpūtį, atkreipti dėmesį ir į pirmykštį reikšmės skirtumą tarp žodžių *vilnis* ir *banga*. Pirmasis yra senas indoeuropietiškas 'bangos' pavadinimas ir, kartu su slavų **vьlna*, vokiečių *Welle*, sanskrito *ūrmí-* bei kt., remiasi šaknimi ide. **u̯el-* reikšme 'sukti, volioti, risti'[101] (reikšmės motyvacija tebėra akivaizdi posakyje „ritasi bangos" ir pan.). Tuo tarpu lietuvių žodis *bangà*, kaip ir jo atitikmuo sanskrito kalboje *bhaṅgá-* 'banga', tačiau pirmine reikšme – 'lūžis', veiksmažodžio šaknies *bhañj-* 'lauž(y)ti, griauti, daužyti' (*bhanákti* 'jis laužo, griauna, daužo'), remiasi šaknimi ide. **bhe(n)g-* 'sudaužyti, sulaužyti', kuriai taip pat priklauso lietuvių *beñgti* 'baigti'[102]. Baltų prokalbėje **bangā-* arba **banga-* savo ruožtu visų pirma reiškė 'mušantis, daužantis' arba 'mušimas, daužymas'; plg. *mūša* 'bangų mušimas', reikšme kaip tik sutampantį su latvių dial. *bañga* [Mažiulis III 301]. Taigi vilnys tik sukasi, ritasi, o bangos – lūžta, dūžta ir muša ir, vadinasi, yra būdingas vėtros, audros požymis, kuriai kaip tik atstovauja Bangpūtys. Latvių šiuo atžvilgiu gal paminėtina tokia „Bangų motė", *Bangu māte* (LD 30865), P. Šmito žodžiais, „primenanti lietuvių Bangpūtį" [Šmitas 40]. Įsidėmėtinas šiuo atžvilgiu ir liet. *bañgas* 'smarkus lietus, audra' [LKŽ II 644–645], semantiškai kaip tik susiejantis vandenį ir vėją. Pavyzdžiui, V. Krėvės užrašytame padavime: *...pakilo tokia audra, tokis b a n g a s, perkūnas taip ėmė trankyti, jog ir manyti negalima buvo iš kiemo*

[101] Žr. Pokorny 1140–1143; taip pat Sabaliauskas 53 ir daug kur kitur.

[102] Žr. Fraenkel 34; Karulis I 107; Mayrhofer II 460–461, 469; Mažiulis I 133, III 300–301; Pokorny 114–115; Sabaliauskas 181, 203; Urbutis 100–104; Monier-Williams 683; Кочергина 474; Топоров ПЯ: A-D 192–193.

išvažiuoti [KŽP 446][103]. Šiaip ar taip – nieko bendra su jūra, o būtent su atmosferos reiškiniais, tiesiogiai menančiais vėją. Plg. dargi veiksmažodį *bangótis* 'pustyti'; prieveiksmį *bañgotie* (= *áudrotie*) 'audros metu'; daiktavardį *bañgtas* 'audra, v ė t r a', pvz.: *Bangtù lyna* (Batakiaĩ, Tauragės r.); *Ir kėlės didis b a n g t a s m a r i o s a* (Clavis Germanico-Lithuana, XVII a. pabaiga); taip pat būdvardžio *bangúotas* reikšme 'su pasmarkėjimais' vartojimo pavyzdį iš Šātės, Skuodo r.: *B a n g u o t s v ė [j a] s y smarkus, su antpuolimais*; to paties būdvardžio reikšmę 'audringas' bei vartojimo pavyzdį iš ten pat: *B a n g u o t a diena, ka v ė [j a] s smiltis neš* [LKŽ II 645–646, žr. 460] ir pan. Taigi sprendžiant iš vardo, Bangpūtys gali būti tiesiog audringo vėjo, audros dievas ir visai nebūtinai netgi turi sietis su jūra ar vandenimis. Prisiminkime įžvalgią Usenerio pastabą Bangpūtį sukeliant būtent audras; jo palyginimą su Lasickio paminėtu *Audros deo* ir pan. Panašią išvadą buvo padaręs ir A. J. Greimas: „Norint geriau išsiaiškinti šio dievo semantizmą, reikia į jį žiūrėti visų pirma kaip į B a n g ų dievaitį. O *bangas* sm. plačiai paliudytas visoje Dzūkijoje, iki Trakų ir Liškiavos, arba *banga* sf., Prūsų Lietuvos ir Žemaitijos variantas, reiškia nebūtinai 'vandens bangas', o 'smarkų lietų, audrą', net nebūtinai surištą su lietumi, nes *bangoti* reiškia 'banguoti', bet ir 'pustyti' (*sniegas bangojas, suvaro vėputinius*, Gargždai, LKŽ). Užtat ir Bangputys nėra, kaip tai mano Balys, tik pajūrio dievas, žinomas Lietuvos vakaruose, o gaivališka dievybė, lengvai supykinama, *bangiai* (t.y. 'smarkiai, stipriai, baisiai') pasireiškianti audromis ir vėtromis, ant vandens ir ant žemės, lietumi ir sniegu"[104]. Pagaliau ir V. Mažiulis prūsų *Bangputtis* pirmąjį dėmenį **bang-* sieja ne tiesiog su lietuvių *banga*, o pirmiausia su prūsų žodžiu *pobanginnons* 'pajudinęs, paskatinęs' < pr. **bangītvei* 'judinti, skatinti, akstinti' < *'baksnoti, mušinėti' < baltų **beng-* / *bing-* 'mušti, daužti' [Mažiulis I 133, III

[103] Prisiminkime V. Ivanovą su V. Toporovu Bangpūtį tapatinus su Perkūnu!

[104] Cituojama iš B. Savukyno straipsnio apie A. J. Greimo nebaigtą, iš esmės vos pradėtą kapitalinio lietuvių mitologijos žodyno „projektą" [Savukynas KTI 82]. Dar kartą ačiū Broniui Savukynui už nurodytą man šią publikaciją. Kadangi knygą aš jau buvau baigęs, o kartu ir skyrių apie Bangpūtį, tai belieka pasidžiaugti sutapimu, patvirtinančiu minties kryptį. Beje, ir iš aukščiau cituoto A. Kossarzewskio pasakojimo Greimas daro išvadą, kad „šis pasakojimas, kaip matome, neleidžia Bangpučio laikyti 'vandens dievu' (LKŽ), nes jis, atvirkščiai, pristatomas kaip kovojąs prieš Vandenį ir jo traukimą" [ten pat].

300–301]. Dėl kalbamos šaknies žodžių platesnės destruktyvios, „blogos“ semantikos dar plg. lietuvių *iš-beñgti* 'išvarginti', *nu-beñgti* 'nubaigti', 'užmušti', *pri-beñgti* 'pribaigti', *su-beñgti* 'sumušti', taip pat *biñgti* 'mušti, šerti, galą daryti', *nu-biñgti* 'numušti, nugalėti', 'užmušti, nudėti' bei kt., o, pavyzdžiui, su priešdėliu *pra-*, ir *pra-beñgti* 'baigti daryti ką iki galo', *pra-biñgti* 'pradėti dūkti, šėlti', pvz., *Ir audra teip prabingo*; *Vanduo prabingo* (iš senų Biblijos vertimų), taip pat 'viršyti saiką, būti per dideliam' [LKŽ I 753–754, 832–833]. Tos pat kilmės ir *prabangà* pirmine reikšme 'perviršis' [žr. Sabaliauskas 217], plg. vyr. g. *prābangas* reikšmę 'išdykavimas, išdaiga' [LKŽ X 484], t.y. tam tikra nebūtina, nereikalinga kenkėjiška veikla. Šiuo atžvilgiu vertas palyginimo sanskrito būdvardis *prabhaṅgín-* 'laužantis, triuškinantis' [Monier-Williams 683; Кочергина 433]. O čia jau laikas prisiminti J. Vasilkovo minėtą indų vėją „Vajų epiniu vardu *Prabhañjana* 'Visa laužantis' ir Vajaus sūnaus, jo žemiškojo antrininko Bhymos charakteristikas: šėlas, siautėjimas, mažne demonizmas“ (žr. sk. 2.1, taip pat [Monier-Williams 683, 758])[105]. Prisiminkime Vėjo „prisipažinimą“ rusų mįslėje: *Все ломаю, все срываю, ничему пощады нет* „Viską laužau, viską plėšau, niekam nėra pasigailėjimo“; plg. kitą: *...деревья ломает, к земле траву преклоняет* „...medžius laužo, žolę prie žemės lenkia“ [Загадки 24: Nr. 241 ir 23: Nr. 216]. Dėl atitinkamos destruktyvios, visai nebūtinai su jūra ar vandenimis susijusios vėjo raiškos Lietuvoje visų pirma prisiminkime jau cituotą B. Petkevičaitės-Bitės užrašytą tikėjimą, kad *vėsulas – tai pikta dvasia: verčia trobas, medžius ir žmones laužo* [RSPS 216], t.y. „bengia“; taip pat plg. žodį *padáuža* 'kas daužosi, trankosi' (t.y. kas daro visokius *prābangus*), pvz., S. Nėries *Viesulai padaužos jau sparnus pakėlę*; taip pat posakį *padaužom nueiti* reikšme 'vėjais, niekais virsti'; tiesiog *vėjų padauža* apie nerimtą žmogų; *Plikas laukas buvo baisiai, vėjas daužydavo* (Grìškabūdis, Šakių r.); *Vėjas daužos iš visų šonų,*

[105] Lietuvių Bangpūtį V. Toporovas šiaip jau gretina ir su kai kuriais šios šaknies vietovardžiais, ir ne tik baltiškais (kaip antai prūsų *Bangityen*, latvių *Bangas*, *Bangas-sala*, lietuvių ežerai *Bingis*, *Bingutė* ir kt.), bet ir trakišku kalno pavadinimu *Πάγγαιον ὄρος*, *Πᾶγγαῖον ὄρος*, *Pangaeus mons*, *Pangaea* [Топоров ФБ 77; žr. Vanagas 65], kas mena atitinkamą jų visų archajiškumą, siekiantį gal net indoeuropiečių laikus. Tai irgi šiokia tokia prielaida Bangpūtį gretinti dar plačiau – šiuo atveju, su indiškaisiais atitinkamos šaknies vėjo dievybės vardais.

galgi ir sudaris lietaus (Sālakas, Zarasų r.); plg. latvių žvejų dainos (LTdz 13017/4) ištrauką: *Nu es iešu jūriņā / Ar ziemeli dauzīties* [cit. iš Balsys ML 172] „Na, aš eisiu į jūružę / Su žiemiu daužytis"; taip pat *Jau vėjas nemuša (nepučia)* (Jurbarkas); *Griaunamas (žmogų pargriaunantis) vėjas* (Tirkšliaĩ, Mažeikių r.), *vėjo duoti* 'barti, bausti, mušti' [LKŽ IX 39–40; XVIII 573, 583, 585] bei pan.[106] Apie visa tai jau buvome užsiminę. Dabar gi belieka išsakyti įtarimą, kad senovės indų „visa laužančio" vėjo vardas *Pra-bhañja-na-* ir lietuvių audros vėjo vardas *Bang-pūtys* gali būti susiję neatsitiktinai, juoba kad pastarojo pirmasis dėmuo galėjo tebeturėti būtent pirmykštę platesnę 'laužymo, daužymo, mušimo', o ne vien '(lūžtančios) bangos', reikšmę. Kita vertus, indų *Prabhañjana-* gali būti susijęs ir su lūžtančiomis bangomis: tik prisiminkime kitą vėjo Vajaus sūnų, be ką tik minėto Bhymos, – Hanumaną, kuriam skrendant per jūrą, kaip matėme, „milžiniškos bangos kilo jūroje, kur jis praskriejo, o jis tik lėkė, atstatęs joms plačią, kaip uola tvirtą savo krūtinę. Vėjas, sukeltas jo kvėpavimo ir debesų, iki gelmių sujudino vandenis. Hanumanas tik veržės pirmyn, skirdamas aukštas bangas, sukeltas jo šėlsmo, tarsi žemę nuo dangaus skirtų. Atrodė, lyg jis rado meilės nuotykį su bangomis, didelėmis tarsi kalnai, tarsi Meru ar Mandara, o purslai, ištėkšti jo šėlsmo, aptraukė dangų tarsi rudens debesys" [Sen 310–311].

[106] Taip pat plg. *dū̃kauti* reikšme 'dūkti, siausti', pvz.: *Klaikiai dūkauja potvynių vilnys* (iš Antano Vireliūno raštų); *padū̃kimas*, pvz.: *Kai jam užeina padūkimas, jis viską daužo* (Skìrsnemunė, Jurbarko r.); *Visą padūkimą [velnias] ant jūsų išlies* (iš Jurgio Pabrėžos raštų); juoba *dū̃kti* reikšme 'siausti, siautėti', pvz.: *Dūksta viesula* (Daukšiaĩ, Mariampolės r.); *Pūga vis labiau siuto, vėjas dūko* (Jonas Biliūnas); *Šlama girios, dūksta vėjas svetimam kraštely* (iš tarpukario raštų); taip pat plg. *dū̃kas* 'dūkimas, šėlimas, kvailiojimas' arba tiesiog 'kas dūksta, šėlsta, išdūkėlis', *į dūkùs išeiti* 'į niekus pavirsti' [LKŽ II 802–804, 813]. Pastarasis posakis reiškia tą patį, ką *vėjais nueiti, virsti* ar pan. Dalykas tas, kad formaliai visiškai tikslus sanskrito atitikmuo *dhū́ka-* reiškia tiesiog 'vėjas' [Monier-Williams 517; žr. Karulis I 237; Mayrhofer II 107]. Pastarasis autorius, tiesa, abejoja, ar priesaga *-ka-* sanskrito žodyje iš tikrųjų siekia indoeuropiečių prokalbės laikus. Šitas abejones netiesiogiai pamėginsime prasklaidyti kiek vėliau, kalbėdami apie iranėnų (skitų) **Vayuka-*.

Tarp kitko, atsižvelgiant į ką tik paminėtą pavyzdį *Visą padūkimą [velnias] ant jūsų išlies* ir juolab apskritai į aptartą piktojo vėjo, viesulo ir velnio mitinę tapatybę, galima būtų suabejoti, ar lietuvių daiktavardis *dū̃kas* reikšme 'nelabasis, velnias' (būtent *negeras, nečystas dūkas*) tikrai yra slavizmas [LKŽ II 803] (plg. rusų *дух* 'dvasia', *нечистый дух* 'pikta dvasia, nelabasis'). Nors sąsajos su slavais akivaizdžios, vis dėlto jos gali tebūti antrinės ir vėlyvos.

Pagaliau vertas dėmesio čia ir S. Daukanto kaip vienas iš dievų, arba, tiksliau, kaip viena iš Dievo apraiškų, minimas Bangiotojas – irgi siejamas anaiptol ne tik su jūros bangomis. Panašiu būdu jau suminėjęs kone visus iš šaltinių žinomus lietuvių dievų vardus, kai kuriuos šiek tiek savaip pataisydamas, S. Daukantas priduria: „Vadino jį dar debesų Bangiotoju nuo žodžių debesis ir bangioti arba jaugti, nesgi vėjai, lytūs, darganos kilo per jo galybę“ [Daukantas 491]. Ir po keleto puslapių dar: „Vadino jį Smerčiu, arba Giltine, Pikuliu, arba Piktuliu, Drebkuliu, Dargūnu, Galūnu, Pragartu, Jodu, Bubiu, Ragočiu, Kipšu, Kelmu, Juodžiu, Galgiu, Viliūnu, Velniu, Bildžiuku, Pikčiu, Tratintoju nuo žodžių pykti, drebėti, dergti, galuoti, pragaras, juodas, galas, vilti, bildėti, tratinti, buginti, bangioti, jog keldino jūrose audras, nuo kurių voliojami vandenys putojo, ir taip toliau, kuriais vardais šiandien lietuviai, kalnėnai ir žemaičiai, piktą dvasią minavoja“ [Daukantas 503–504]. Taigi Bangiotojas S. Daukanto visiškai aiškiai tapatinamas su Velniu ir laikomas „pikta dvasia“, būtent „bloguoju“ vėju. Juoba kad labai panašu, jog šis S. Daukanto Bangiotojas (kadangi *bang*iojo taip, kad jūros vandenys *put*ojo) yra tas pats Bang-putys.

Šiaip ar taip, esama rimto pagrindo manyti, kad Bangpūtys atstovauja būtent neigiamam, „blogajam“ Vėjopačio veidui ir šia prasme iš dalies tikrai „sutampa“ su juo, bet tik iš dalies, tik iš blogosios dalies, taip sakant. Tai destruktyvus audros vėjas, sukeliantis jūroje milžiniškas bangas, skandinantis laivus ir nešantis mirtį. Kad mirtį neša kaip tik jūros, marių vėjas[107], teigia ir jau minėta lietuvių daina:

[107] Čia savo ruožtu reikia turėti galvoje bendraindoeuropietišką mitopoetinę sąsają tarp žodžių, priklausančių šaknims **mer-* 'mirti, mirtis' ir **mer-* 'juodõs, niūriõs spalvõs' / **mor-* / **mōr-* 'marios, stovintis vanduo' [žr. Pokorny 734–735 ir 748], kurioms lietuvių kalboje atstovauja būtent *mirti*, *maras* ir atitinkamai *marios* bei kt. Neretai būtent per marias keliaujama į aną pasaulį, kaip kad lietuvių pasakoje: *Nieko nereikalauju, kad tik perneštum mane per šitas marias į aną svietą* [RSPS 47: Nr. 16]. Tas pat ir Babilono Gilgamešui keliaujant pas Utnapištį (X lentelė): „Sunki toji perkėla, neįmanomas kelias, / Mirties vandenys gilūs, tą kelią užtvėrę“ [SRP 150]. Semantinė mirties ir marių sąsaja apskritai yra visuotinė, tiesiog archetipinė, todėl nenuostabu, kad būta mėginimų minėtas ide. šaknis sieti netgi genetiškai [žr. Казанскене 43–45]. Literatūros šiuo klausimu apstu, bet mūsų tema verčia jį atidėti kitam kartui, pasitenkinant atitinkama „marių vėjo“ kaip „mirties vėjo“ motyvacija.

Gali lauko / Auga ųžuolalis
Po tuo ųžuolaliu / Guli bernužėlis.
Kad papūstų / Iš m a r i ų vėjelis.
Maž sukrutint / Didį ųžuołėlį.
Ir papūtė / Iš m a r i ų vėjelis.
Ir n u l a u ž ė / Ųžuola šakelį.
Ir u ž m u š ė / Jaunų bernužėlį.
LTR 3715(12)

Pacitavęs posmą A. Kynas priduria: „Šį fragmentą apmąsčius, pastebimas žemyno žmogaus požiūris į m a r i ų vėją, neabejotinai p i k t ą ir negailestingą, nes paprašytas švelniai pažadinti bernelį, jis, nulaužęs ąžuolo šaką, bernelį užmuša“ [Kynas VP_1 21]. Latvių dainose ant vandens (tik nepatikslinta, ar marių) bangų, keliamų vėjo, supasi vėlės [cit. iš Kursīte 339]:

Ai, lielā Vēja māte,	Ai, didžioji Vėjo mote,
Met jel mieru vakarā,	Nusiramink vakare,
Daža laba dvēselīte	Gal kokia siela
Uz ūdens līgojās.	Ant vandens sūpuojas.
LD 30693	

Kaip jau buvo sakyta, pasak vieno latvių tikėjimo, „velnias atkeliavo iš Švedijos į Dondangen (Cēsis aps.). Jį lydėjo jo tarnas Sūkurys ir skandino laivus“ [Balys I 195], kitaip sakant, į Latviją pateko iš jūros. Vienoje jau minėtoje latvių sakmėje, kurią dabar šiek tiek pratęsime, sakoma, jog būtent *Velns* [...] *sūtījis lielas lietusgāzes un milzīgus viesuļus, tā ka vienā labā reizē virs zemes izcēlušies milzīgi ūdens plūdi, un ar lielu auku Velns nopostījis visu dzīvu radību* „Velnias [...] siūsdavo dideles liūtis ir milžiniškus viesulus, taip kad vieną kartą virš žemės pasikėlė milžiniškas tvanas, ir su didele audra [arba vėlgi – viesulu] Velnias nuniokojo visa, kas gyva“ [LTT 43]. Taigi Velnias čia veikia kaip ir „marių vėjas“ – kartu su vandenimis. Plg. nekartą minėtą T. Narbuto žinią apie du piktus milžinus, Vandę ir Vėją, bei pan. Galimas daiktas, jog marių vėjo sąsajos su mirtimi bei mirusiųjų pasaulio valdovu Velniu yra kur kas platesnės bei gilesnės: antai ir Altajaus šamano kelyje pas mirusiųjų pasaulio valdovą Erlik Chaną, kuriame jis turi įveikti septynias „kliūtis“, penktąją kliūtį sudaro būtent „šniokščiančios b a n g o s ir staugiantis v ė j a s“ [Элиаде III 193].

Šiaip jau „blogojo“ vėjo keliamos bangos, tikrovėje savaime suprantamas dalykas, ko gero, yra mitinė universalija, o kartu ir gerai žinomas psichologinis įvaizdis, plg. „Iliadą“ (IX.5–8): „P i k t a s [šiaurys!] Borėjas ir tvirtas Zefyras iš Trakijos pusės / Ima d a u ž y t i s ir p ū t a u t i vienas prieš kitą, o b a n g o s / Tamsios pakyla ir kerpių daugybę pridrabsto pakrantėm, – / Taip ir achajų krūtinėse š i r d y s iš n e r i m o b l a š k ė s“ [Homeras Il 173]; plg. ir rusų *волноваться* ‘jaudintis, nerimauti, nerimti’, pirmine reikšme ‘banguoti, vilnyti’, bei kt. Beje, Bangpūtį vėlgi menantis ryšys tarp *pūtauti* ir *bangos* ką tik cituotoje „Iliados“ ištraukoje, žinoma, atsiranda jau tik lietuviškame vertime, tačiau tai savaime iškalbinga, nes būtent apie lietuviškąją tradiciją, nejučia prasismelkiančią net į vertimus, čia juk ir kalbame.

Kadangi apie lietuvių „blogąjį“ vėją kalbame, šiaip ar taip, atsižvelgdami į osetinų tradiciją, tai šiuo atžvilgiu plg. tokį jų „Nartų“ epo sakinį: „Ir v ė j a s pašėlęs su kiekviena b a n g a į nuožmias grumtynes puolė“ [HO 10]. Nors tai ir nenuostabu, nes, pasak epo, nartai gyveno netoli jūros ir nuolat su ja susidurdavo [HO 396], prisiminkime marių bangose užgrūdintą Batrazą ir pan. Konkrečiai istoriškai čia reikia galvoti apie Juodąją jūrą [Абаев ОЯФ 47][108].

3.2. Vėjarodžiai

Toliau galima pastebėti, jog kai kuriais požymiais M. Pretorijaus aprašytoji Vėjopačio *statua* labai primena vėjarodį.

Pirma, minėtasis Karklės žvejas Vėjopačio *statuam* buvo iškėlęs *anstatt der F a h n e n auf dem Mast seines Bootes* „ant savo laivo

[108] Juodoji jūra pasitaiko ir lietuvių tautosakoje, antai Jurgio Banaičio (1871–1905) Smalininkuose užrašytoje pasakoje toks Žaltsūbis, herojaus paklaustas apie ieškomą mergelę, atsakė: *Tai yra mano dukrelė, ta gyven antrapus Juodųjų marių*. Tada herojus *išsiskubino, jojo kol prijojo antrą kraštą Juodųjų marių* [MLT 51: Nr. 390], taigi net Anatoliją. Nors čia, žinoma, būtų apdairu galvoti visų pirma apie pastarųjų amžių įtaką, pradedant, tarkim, Vytauto laikais ar vos anksčiau ir baigiant, tarkim, Rusijos karu su Turkija, šiaip ar taip, pats toks jūros pavadinimas yra būtent iranėniškas, skitiškas: graikų *(Póntos) Ákseinos* iš iranėnų *axšaēna-* ‘tamsus, tamsiai mėlynas’ [Frisk I 590; Puhvel 95; Фасмер IV 345], taigi galėjo būti gautas lietuvių ir gana seniai tiesiog iš jų. O štai V. Pisanis mano baltus pačius nuo amžių gyvenus tarp Baltijos i r J u o d o s i o s jūrų (žr. toliau, sk. 5).

stiebo vietoj vėliavos“, o vienas iš vėjarodžio pavadinimų vokiečių kalboje kaip tik yra *Wetterfahne*, pažodžiui ‘oro, ar vėtros, vėliava’. Štai ką šiuo klausimu sako estų vėjarodžių tyrinėtoja V. Konsap: „Kaip atsirodo vėjarodžiai – vėliavėlės arba plokštelės, rodančios vėjo kryptį, esama skirtingų prielaidų. Galimas daiktas, jog visų pirma vėjo krypties pasikeitimą rodė dūmai[109]. Pastebėjus, jog ir mažos vėliavėlės plazdena pavėjui, irgi galėjo kilti mintis įrengti vėjarodį. Panašu, pajūrio gyventojams bei jūrininkams vėjarodis pasirodė geras pagalbininkas – jis perspėdavo juos artėjant štormą. Senuose paveiksluose mes iš tikrųjų dažnai matome ant laivų stiebų plazdant vėliavas ar vimpelus. Matyt, būtent laivininkai plačiausiai naudojo vėjarodžius jau vien dėl praktinės būtinybės“; ir „ištisus amžius vėjarodžiai daryti būtent vėliavėlės pavidalo“ [Консап 11, 13] (pav. 3). Pasak liaudies kalvystės tyrinėtojo A. Stravinsko, ir Lietuvoje „vėjarodės daugiausia būdavo vėliavėlių arba ir žmogaus figūros formų. Vėliavėlių grupėje įvairuoja bent du variantai: vienos vėjarodės yra stilizuoti trikampiai ir stačiakampiai, kitos savo forma primena vėliavėles. Daugelyje šiaip jau nesudėtingos konstrukcijos viršūnių matome abu šiuos vėliavėlių variantus arba net kelias vėliavėles. Pasitaiko vėliavėlių su kiaurapjūviu išmuštais kryželiais arba datomis“ [MA 13]. Menotyrininkas A. Kynas pastebi, jog kartais „vėjarodė banguotu siluetu primena vėjuje besiplaikstančią natūralistiškai vaizduojamą vėliavėlę gale iškirstu trikampiu“ [Kynas VP_2 25][110] (pav. 4). Savo ruožtu lietuvių žodis *vė̃lūkas*, *vė̃lukas*, *vėlū̃kas*, *vėlùkas* ar *velukas* ‘vėjarodis’ (ypač mediniai vėjarodžiai Kuršių nerijos žvejų laivuose – vad. kurėnuose) kartu reiškia ir ‘laivo vimpelas’, ir tiesiog ‘vėliava’ pačia bendriausia prasme, pvz.: *Pats stovėjau eilėj pirmutinėj, aukštai iškėlęs Lietuvos veluką* (V. Kudirka) [LKŽ XVIII 692–693]; plg. dai-

[109] Dėl to galima paminėti P. Galaunės, regis, iš Maciejowskio perpieštą [žr. Kynas VV 10, 11] kaminą su vėjarodžiu, kurį jis betgi laiko vien dekoratyviniu: „Dekoracinio prado matome ir žemaičiuos vartojamuose mediniuose kaminuose. Kaip rodo čia pridedamas tokio kamino pavyzdys, jis turi keturių kolonikių, piramidiniu stogeliu perdengto ‘pavilionėlio’, išvaizdą. Šis dekoracingumas dar labiau pabrėžiamas stogelio viršuj – riogsančia vėliavike“ [Galaunė 71] (pav. 2).

[110] Lietuvos vėjarodžius, jų meninį pavidalą, paplitimą (su žemėlapiais) bei sąsajas su kitų šalių vėjarodžiais nuodugniau yra tyrinėjęs būtent A. Kynas – žr. literatūros sąraše nurodytus jo straipsnius, kuriais toliau daugiausia ir remsimės.

ną Nr. 32 iš L. Rėzos rinkinio: *Kad įmanyčiau, / Pusiau dalyčiau / Žalio rašto žiurstelį: // Vieną puselę / Į skrynužę dėsiu, / Antrąją į v ė - l u k ė l į* (variantas: *į v e l u k ė l ę* [KLT 15: Nr. 1]); arba štai kitą, Nr. 46, kurioje tėvas pamoko į karą išleidžiamą sūnų: *Tik stovėk, / Nedrebėk, / Ant v ė l u k o vis žiūrėk!*, kur *vėlukas* leidinio sudarytojų paaiškinamas kaip „vėliava" [Rėza 115, 167, 169, 405]; panašiai ir *vėtrunga* 'vėjarodis' kartu reiškia 'vėliava' [LKŽ XIX 11], ir t.t. Kadangi Karklės žvejo „ant savo laivo stiebo vietoj vėliavos" iškeltas Vėjopačio atvaizdas buvo padarytas ne iš audinio, o iš medžio žievės, tai jis (juoba jeigu, kaip galima spėti, plokščias), ko gero, ir buvo kaip tik vėjarodis, „kieta vėliava", rodanti vėjo kryptį.

Antra, vėjarodį mena ir tai, kad Vėjopačiui *auf dem Haupt war ein H a h n gemacht* „ant galvos buvo pritaisytas gaidys". Dalykas tas, jog kitas vėjarodžio pavadinimas vokiečių kalboje yra būtent *W e t t e r h a h n*, pažodžiui 'oro, ar vėtros, gaidys'. Panašiai anglų kalboje vėjarodis vadinamas *weathercock*, pažodžiui 'oro, ar vėjo, gaidys'. Taip vadinti vėjarodžiai juoba neretai ir patys buvo daromi gaidžio pavidalo, nes daug kur Europoje gaidys buvo laikomas „oro pranašu" [FW 239]. Ką tik jau cituotos estų vėjarodžių tyrinėtojos žodžiais, „tarp įvairių motyvų pavidalo vėjarodžių dideliu tarptautiniu populiarumu pasižymėjo gaidžio atvaizdas. Tinkamiausia vieta vėjarodžiams šimtmečiais laikyti aukšti bažnyčių bokštai, vyraujantys virš aplinkinių pastatų bei medžių. Kaip tik bažnyčių vėjarodžiuose visoje Europoje dažniausiai ir sutinkama gaidžio, simbolizuojančio budrumą, figūra. Gaidys, kaip simbolis, be abejo, buvo žinomas jau seniai prieš paplintant krikščionybei. 'Pagoniškoje' epochoje jis laikytas gyvybinių jėgų įsikūnijimu. Senovės Persijoje gaidžiui buvo priskiriamos maginės savybės. Gaidys – budrumo simbolis ir įsikūnijimas, jo neužklupsi iš pasalų, jis nuo aušros iki saulėleidžio poste. Daugelyje liaudies sakmių kalbama apie tai, kad gaidžio giedojimas padaro galą vidurnakčio vaiduoklių valiai. Gaidžio giedojimas nugina piktąsias dvasias ir paskelbia atėjus naują dieną. Gaidys – tai 'šviesos paukštis', jį vaizduodavo ant elementoriaus, išvaikančio nežinojimo tamsą, viršelio. Liaudies tikėjimu, gaidys dargi saugo nuo gaisro ir net nuo vagių. Taigi gaidys pasirodė

labiausiai tinkamas pavidalas vėjarodžiams. Šiuo motyvu pasižymi jau IX–X amžiais datuojami vėjarodžiai. Žinoma IX a. popiežiaus bulė, prisakanti ant bažnyčios bokštų iškelti vėjarodžius su gaidžio figūra kaip Bažnyčios suvereniteto emblemą. [...] Seniausias iš žinomų 'bažnyčios gaidžių' datuojamas 820-aisiais metais. Brešijoje, netoli Milano, iš vario buvo išlietas gaidžio pavidalo vėjarodis, skirtas iškelti ant varpinės. Esama duomenų, jog X a. Anglijoje atstatant Vinčesterio katedrą, jos milžiniškas bokštas buvo papuoštas gaidžiu. Vėlesniais amžiais vėjarodžiai su gaidžio atvaizdu paplito labai plačiai. Estijoje vėjarodžių su gaidžiu galima pamatyti ant daugelio bažnyčių bokštų" [Консап 37–39]. „Seniau, matyt, kiekvienas bažnyčios bokštas pagal tradiciją buvo vainikuotas gaidžio atvaizdu; vėliau dalis šių figūrų tapo pakeista kryžiais" [Консап 9]. Tai, kad vėjarodžio gaidys visuomet yra pasisukęs vėjo kryptimi, krikščioniškame kontekste kartais buvo aiškinama simbolizuojant „rūpinimąsi visų pirma dvasios dalykais ir būdravimą, pasitinkant patekančią rytuose Saulę – Kristų" [DS 51–52]. Mat lotynų *spiritus* išties žymi kartu ir 'dvasią', ir '(vėjo) dvelkimą, pūtimą', pvz., *spiritus venti* (Seneka) [LoLKŽ 808].

Lietuvių kalboje žodis *gaidys* irgi savaime turi reikšmę 'vėjo rodomas prietaisas, vėjarodis, vėtrungė' [LKŽ III 18], taigi suprantama, kad gaidžio pavidalo vėjarodžių nuo seno būta ir Lietuvoje. Menotyrininko A. Kyno žodžiais, „viršūnėje vėjarodėje, perpieštoje iš P. Dundulienės knygos 'Paukščiai senuosiuose lietuvių tikėjimuose ir mene' (Vilnius, 1982, p. 17–18), vaizduojama ant ašies besisukiojanti paukščio figūra ir prie tos pačios ašies pailginimo pritvirtinta stačiakampė, trikampiu įkirsta vėliavėlė. Nurodyta, jog viršūnė pastatyta apie 1870 m. Raseinių r. Gilvyčių k. Patikslinus radimvietę nustatyta, jog Gilvyčių kaimas yra Tauragės r., Skaudvilės apylinkėje. Viršūnė yra originali ir unikali. Nėra pagrindo netikėti jos autentiškumu, nors viršūnė vėjarodė piešinyje vaizduojama tik su architektūrinės detalės fragmentu, ir nėra žinoma šiandieninė jos saugojimo vieta. Zoomorfinėje vėjarodėje paukštis panašus į gaidį" [Kynas VP_2 28; plg. Kynas VJR 27] (pav. 5). Gaidžio pavidalo vėjarodžiai Lietuvoje daryti ir kryžių viršūnėse. Vienas toks „paukštis"

rastas Šilalės aps. Gubrių k., kurį „pagal puošnią plunksnų uodegą, skiauterę spėtume esant gaidį“ [Kynas VP_2 28] (pav. 6). „Originali viršūnė su paukščio figūra vėjarodėje, šiuo metu esanti privačioje kolekcijoje, rasta Tauragnų mst. apylinkėse. Meistras labai išraiškingai perteikė kryžiaus viršutinėje dalyje ant ašies ‘tupinčio’ gaidžio siluetą. Uodegos plokštuma dekoruota lenktais galuose karpytais ažūriniais trikampėliais. Gaidžio galvą lyg karūna puošia skiauterė. Ji ir apačioje esanti ‘barzda’ padaryta iš iš žalvario skardelių, pritvirtintų kniedėmis“ [Kynas VRL 39] (pav. 7). J. Perkovskio perpiešti „geležiniai gaideliai jau sunykusios koplytėlės viršūniniame kryželyje (prie plento iš Vėžaičių į Gargždus, Kretingos aps.)“ [Perkovskis 240] (pav. 8) ir t. t. Kadangi gaidys visų pirma mena aušrą, tai ir „vėjarodis gaidys“, reikia manyti, visų pirma rodė vėjo kryptį auštant ir kaip tik todėl „išpranašaudavo“ orą visai auštančiai dienai. Mitiniu bei dvasiniu požiūriu, galima spėti, jis savo ruožtu rodo būtent gerojo, būtent aušros vėjo – lietuvių auštrinio, Auštros – kryptį, kurlink jis šįryt „iš rojaus“ pučia, sielai nešdamas nušvitimą. Šiaip ar taip, lietuvių vėjo ryšys su gaidžiu sakmėse, ypač toje nesyk minėtoje, turinčioje indiškų atitikmenų, leidžia manyti, jog ir gaidys ant Vėjopačio galvos, ir apskritai gaidys kaip vėjarodis yra pakankamai senas, archajiškas simbolis ne tik apskritai Europoje, bet ir baltų kraštuose.

Dar viena užuomina Vėjopačio „statulą“ buvus vėjarodžiu yra ta, kad jam *an den Schulter waren zween ziemlich große Flügel* „ant pečių buvo du geroko didumo sparnai“, nes būtent vokiečių kalbos žodžiu *Flügel* remiasi tarptautinis *fliùgeris* ‘vėjarodis’ [TŽŽ 162]. Vėjarodžio ryšį su „sparnais“ liudija ir jo pavadinimas anglų kalboje *weather-vane*, arba tiesiog *vane*, pažodžiui būtent ‘(malūno ir pan.) sparnas’. Lietuvių žodis *spar̃nas* irgi, be kita ko, reiškia ‘vėjinio malūno vėjo sukamos dalies plokštė, šmaikštė’, taip pat, pavyzdžiui, laivo ‘burė’ [LKŽ XIII 330][111]. Apskritai pagrindinė *sparno* paskirtis, tiesiog girdima jo lietuviškame pavadinime, yra suteikti *at-sparą*, *at-spirtį*, leisti *atsi-spirti*, visų pirma, žinoma, skrendančiam

[111] Plg. gana populiarią mįslę: *Turi sparnus, bet nelekia* – „malūnas“ [PMT 195: Nr. 103]. Taip pat kitą: *Sparnai yra, bet nelekia, kojų nėra, bet nepavysi* – „laivas“ [MS 171], kur sparnai akivaizdžiai mena bures.

paukščiui į orą, o vėliau ir laivo burei, malūno ar lėktuvo sraigtui į vėją[112]. Kaip atspara vėjui veikia ir vėjarodžio sparnas, kaip tik dėl to vis nusisukdamas pavėjui. Ar ne todėl Vėjopačiui ant pečių buvo pritaisyti ne šiaip simboliški, bet šiuo atžvilgiu itin praktiški „geroko didumo“ sparnai? Šiaip ar taip, juoba pabrėžiant mitopoetines sąsajas, vėjarodį daryti sparnuotos būtybės pavidalo būtų visai suprantama.

Pagaliau didelė dalis vėjarodžių Lietuvoje kaip tik yra sparnuotų būtybių – angelų pavidalo ir tuo tiesiog regimai primena M. Pretorijaus aprašytąją bei pavaizduotąją Vėjopačio „statulą“. Paminėtini angelo pavidalo vėjarodis po paminklo kryžiumi Kretingos r. (pav. 9), ant Sedos varpinės kryžiaus koto (pav. 10), Tirkšlių koplyčios kryžiaus viršūnėje (pav. 11), taip pat ant Šiluvos šventoriaus vartų kryžiaus (pav. 12) (pastarojo „angeliškumas“ šiaip jau kiek abejotinas, bet apie tai vėliau). Paminėtinas ir Skapiškio apylinkėse, Kupiškio r., rastas, nors saugomas Kretingos kraštotyros muziejuje, kryžius su „angelu“. „Šiaurės, Vidurio ir Rytų lietuvos regionuose sparnuoto žmogaus figūra vėjarodėje reta, nenuostabu, jog kryžių piešėjas ir tyrinėtojas Č. Kontrimas klaidingai ją priskyrė pajūrio zonai“ [Kynas VRL 39] (pav. 13). „XX a. pradžioje sparnuoto žmogaus angelo figūrą vėjarodę, buvusią paminklo Utenos mieste viršūnėje, nupiešė dailininkas A. Jaroševičius. Ant ašies pritvirtintas priklaupęs (gal skrendantis) dvisparnis trimituojantis angelas sukurtas nuovokaus meistro. Siluetas išraiškingas, sulenktos kojos perteikia skrydžio dinamiką, per alkūnę sulenkta ranka laiko plačiagalį trimitą“ [Kynas VRL 39] (pav. 14). Vaizdinio reguliarumą paliudyti galima ištisa eile pavyzdžių, nebenurodant tikslių jų metrikų, o tik šaltinius (pav. 15) [dar žr. Kynas VV 13–14]. Pasak J. Perkovskio, „skardiniai trimituojantys angelai, pritvirtinti kaip vėjarodės prie geležinių viršūninių kryželių, aptinkami vos ne visame [Žemaitijos] krašte. Jų

[112] Dar plg. *sperklas* ‘pelekas’ ir juoba *spir̃klas* ‘ramstis kam paremti, paspirti, spyris; kartis atsispirti’, bet vėlgi ir ‘pelekas’ [LKŽ XIII 380, 434], o pelekai – tai „žuvies sparnai“, kuriais ji pasispiria į vandenį taip pat, kaip paukštis į orą. Kalbininkai šiaip jau mano, jog iš *spirti* šaknies žodžių *sparnas* gavo tik savo pradžios *s-* [Fraenkel 861; Pokorny 850; žr. Karulis II 257], bet šių eilučių autorius yra įsitikinęs kalbamų žodžių ryšį esant įmanomą pačiu plačiausiu indoeuropietišku mastu, tik čia tai įrodinėti, žinoma, ne vieta. Šiaip ar taip, šiuo atveju mums gana ir paprasčiausio sąskambio, arba vadinamosios „liaudies etimologijos“, kuri vis tiek lietuvių kalboje įgalina tokias sąsajas – jei ir ne griežtai genetines, tai tikrai semantines.

esu matęs prie Šiaulių, Viekšnių, Papilės, Platelių miestelyje ir apylinkėse, Žemaičių Kalvarijoje, Tytuvėnuose, Kražiuose, prie Rietavo, Telšių, Gargždų ir daugelyje kitų vietų. Jie įprasti ir virš banalių geležinių antkapinių paminklų, prie kurių būna pritvirtinti nejudamai. Skardinio angelo su trimitu tipas buvo paplitęs, be jokios abejonės, jau XVIII a., nes puošė to laikotarpio žemaičių bažnyčių kryžius. Tytuvėnų (Raseinių aps.) miestelyje pakelės kryžiuje matome didelį skardinį angelą, kuris, kaip pasakojama, buvęs iškirptas iš skardos dar broliams bernardinams liepus. Tarp kitko pažymėsiu, kad po 1863 m. rusai įžvelgė jame simbolinės reikšmės: būtent tai, kad trimituodamas jis kviečiąs gyventojus sukilti, ir dėl to, kaip pasakojama, net buvo surašytas atitinkamas raportas. Tačiau galų gale 'nepatikimas' angelas likęs Tytuvėnuose ir ten yra ligi šiol. Trimituojančių angelų Žemaitijoje esu matęs ne tik virš kryžių, bet ir virš ūkinių pastatų stogų ir net trobų: Titvydiškės kaime prie Šaukėnų, Žeberių kaime prie Užvenčio, Kairiškių apylinkėse prie Tryškių. Šis motyvas virš kryžių pasitaiko ir tikrojoje Lietuvoje. Analogiškų puošmenų už Lietuvos ribų man retai pavyko aptikti. Geležinis trimituojantis angelas vainikuoja Maskvos Simono vienuolyno XVI–XVII a. apvalų bokštą, kitas, tik be trimito – renesansinį dar romaninės katedros Coimbra Portugalijoje kupolą. Panašių angelų prie kryžių pasitaiko Prancūzijoje, pavyzdžiui, Provanse, gal ir Bretanėje. Galiausiai angeliuką su trimitu tarp įvairių kitų motyvų matome žvejo ženkle Rytprūsiuose, Kuršių marių pakrantėje" [Perkovskis 242–243]. Pastarasis čia kaip tik savo vietoje, netoli nuo M. Pretorijaus matytos sparnuotojo Vėjopačio „statulos".

Priimta manyti, jog pats angelo, kaip „sparnuoto žmogaus", įvaizdis yra krikščioniškas, be to, ir Biblijoje angelas susijęs su vėju, pvz.: „Viešpaties angelas paėmė jį [Habakuką] už galvos ir, pakėlęs už galvos plaukų, vėjo gūsiu padėjo jį Babilone tiesiai ant narvo", kuriame kalėjo Danielis (Dan 14.36). Taip pat Apreiškime Jonui: „Paskui aš regėjau keturis angelus, stovinčius keturiuose žemės kampuose, laikančius keturis žemės vėjus, kad vėjas nepūstų nei žemėje, nei jūroje, nei į medžius" (Apr 7.1), o kita vertus: „Aš išvydau septynis angelus, stovinčius Dievo akivaizdoje, ir jiems buvo įteikti

septyni trimitai“ (Apr 8.2), kuriais tie toliau paeiliui trimituoja skirtingas Apokalipsės pakopas. Juoba kad Dievas „įsakė šeštajam angelui, turinčiam trimitą: ‘Paleisk keturis angelus, kurie yra surišti prie didžiosios Eufrato upės!’ Ir buvo atrišti keturi angelai, paruošti nustatytą valandą, dieną, mėnesį ir metais išžudyti trečdalį žmonių“ (Apr 9.14). Šiuos keturis angelus galima būtų mėginti tapatinti su anais keturiais, kurie laikė keturis vėjus, nors tiesiai apie tai, kaip ir apie būtent trimituojančio angelo ryšį su vėju, niekur nekalbama. Rusijoje, pavyzdžiui, „Novgorodo gubernijoje manyta, jog vėjus sukelia angelai, kuriuos Dievas pastatęs keturiose pasaulio šalyse, ‘jie pučia pamainomis: vienas pavargsta pūsti – pradeda kitas; todėl ir vėjas būna iš skirtingų pusių [...]’. ‘Lengvą vėją pučia angelai, o audringą – Velnias’ (Vologda). Vėjai gali būti pavaizduoti kaip angelų nešami berniukai (XVI–XVIII a. iliustruotose apokalipsėse)“, antai F. Buslajevas 1862 m. rašė, jog Paskutinį Teismą vaizduojančiuose paveiksluose „angelas užleidžia ant nusidėjėlių audrą, t.y. vėją su griausmu ir žaibais. Vėjas, pagal senąją krikščioniško meno tradiciją, vaizduojamas kaip berniukas su spindinčia aureole aplink galvą, pučiantis trimitą. Šį simbolišką berniuką rankose laiko angelas“ [Власова 75], ir čia nesunku pastebėti su krikščioniškais vaizdiniais sumišusius senuosius liaudies tikėjimus. Lietuvoje krikščionišką trimituojančių angelų prigimtį dar tarsi patvirtintų dažniausiai šventos vietos, kur tokie vėjarodžiai tvirtinti, juoba miestuose. Kita vertus, menotyrininko A. Kyno nuomone, „kaimo gyventojų pasaulėjauta buvo kitokia negu įvairių madų veikiamų miestiečių, ilgiau išsilaikė ikikrikščioniškų tikėjimų reliktai (nors su tuo nesutinka lietuvių liaudies meno tyrinėtojai J. Grinius ir A. Rūgštelė)“ [Kynas VRL 40]. Nepamirškime, kaip bažnytiniams reikalams tapo pritaikytas archajiškas gaidžio simbolis. Visai galimas daiktas tad, jog ir Lietuvos vėjarodžių „angelai“ ne tik, o gal net ne tiek žymi šias krikščioniškas mitines būtybes, kaip mena atitinkamas „pagoniškas“, visų pirma – būtent vėjo dievybę, dievą Vėją, Vėjopatį. Tarp kitko, pasak A. Kyno, angelo pavidalo „vėjarodžių Estijoje nei tarp Talino metalinių, nei tarp pajūrio žvejų medinių nebūta“ [Kynas TV 55], o tai tik darsyk patvirtina jau J. Perkovskio pastebėtą jų ypatingą „lietuviškumą“. Be to, Vėjopatį M. Pretorijus

aprašė XVII a. pabaigoje[113], o pasak J. Perkovskio, kaip matėme, „skardinio angelo su trimitu tipas buvo paplitęs, be jokios abejonės, jau XVIII a.“ (žr. aukščiau).

Juoba kad senasis lietuvių Vėjas irgi turi dūdelę: vienoje mitologinėje sakmėje žmogus *nuėjo ieškot paties vėjo. Ėjęs ėjęs ir radęs pamarėj seną seną seneliuką, labai apiplyšusį, visą skvarliuotuotą ir net be kelnių. Jis turėjęs dūdelę ir vis pūtinėjęs. Kai tik jis kur pasigręžiąs, papučiąs, tai viskas linkstą, maišąsi* [SV 9]. Verta dėmesio tai, kad žmogus nuėjo ieškoti *paties vėjo*, kitaip sakant, *vėjo paties*, mažne tiesiog *Vėjo-pačio*; ir tai, kad rado jį pamary; ir tai, kad jis su savo dūda „gręžiojasi“, ir kur „pasigręžia“, ten vėjas ir pučia – visai kaip vėjarodis pavėjui. Tik čia simbolizmo dėlei sukeisti vietomis priežastis ir pasekmė: nes jeigu „angelas“ su trimitu iš tikrųjų simbolizuoja lietuvių vėjo dievybę, tai ir jo pavėjui pasisukęs trimitas žymi būtent vėjo šaltinį – „vėjo dūdelę“. Toliau toje pačioje sakmėje dar pridūriama, jog vėjas *Vasaris pučiąs siaura dūdelyte ir lengvu kvapu, Žiemys – storesne, šaltu kvapu, o Rytys – smagesniu ir sausu*, tačiau visi („keturi vėjai“, pridūrus Vakarį), reikia suprasti, pučia būtent dūdelėmis, dūdomis. Kitoje, jau cituotoje sakmėje apie peiliu sužeistą vėją šis atėjusiam peilio ieškoti žmogui pasakęs: *Aš tą peilį atiduosu, tik tu pūsterk sykį į šitą dūdelę. Ir padavęs žmogui į rankas dūdutę. Šis pūsterėjęs sykį, atsiėmęs savo peilį ir namon išdrožęs. Pareinąs namon – o čion nė vienos trobos, tik akmens iš po pamatų likę ant vietos! Teip pats nupūtė savo namus...* [BLP I 276]. Savo ruožtu latvių *Vēja māte* – „dūduoja“ (*stabulē*: LD 12490) [Šmitas 36]. Prisiminkime ir jau minėtą kašubų tikėjimą, jog „velniui grojant gluosnio dūdele, švilpia vėjas“. O tai rodo, kad šis įvaizdis pakankamai archajiškas ir paplitęs[114]. Tam pačiam prasmių laukui, panašu, priklauso ir Naujosios

[113] Veikalas pradėtas XVII a. aštuntojo dešimtmečio pradžioje ir galutinai užbaigtas 1698 arba 1703 m. [Lebedys 513; Lukšaitė 45–46].

[114] Įdomu prisiminti, juoba turint galvoje dūdas bei dūdeles pučiančius lietuvių keturis vėjus (taigi daugiskaita), ir Marutus, kurie „Rigvedoje“, be kita ko, tuo irgi užsiima, pavyzdžiui, I.85.10: „Dūduodami dūdele, Marutai dosniai dovanojantys, / Apsvaigę soma, atliko džiuginančius darbus“; arba II.34.1: „Spindėdami kaip ugnys, gerdami (somos) sultis, / Pūsdami dūdą jie atvėrė karves“ [Ригведа I–IV 103, 275]. Tai savo ruožtu darsyk netiesiogiai patvirtina ir jų pačių vėjišką prigimtį.

Gvinėjos motumotu genties tikėjimas burtininką vėjus laikant bambuko vamzeliuose [Frazer 80]. A. Afanasjevas apibendrina: „Vėjai pūsdami sukelia ore įvairius muzikinius tonus [...]; įsiverždami į uolų tarpeklius, į namų kiaurymes bei plyšius vėjai švilpia, primindami birbynę ar fleitą. Todėl vėją ir muziką sutinkame vadinamus tais pačiais žodžiais: iš [rusų] veiksmažodžio *дуть* 'pūsti' kilo *дух* 'dvasia' = 'vėjas' ir *дудá* 'dūda', *дýдка* 'dūdelė', *дудеть* 'dūduoti'", atitinkamai daugelyje kitų kalbų, nes „vadinamųjų pučiamųjų muzikos instrumentų garsai randasi grojančiajam burna pučiant į juos orą. Matėme, kad ir patį vėją laikyta kylant iš pražiotos dievo burnos. Įasmeninti viesulai senajame mene vaizduoti pučiantys ragus" [Афанасьев I 163–164] ir t. t. Taigi personifikuoto mitinio Vėjo dūdelė ar trimitas, kaip vėjo šaltinis, atstoja statinaitę, kurią Vėjopatis laiko iškėlęs dešinėje rankoje ir kuri kitose sakmėse, kaip matėme, irgi yra būtent vėjo šaltinis.

Beje, kai kurie vėjarodžių angelai, visai kaip Vėjopatis, stovi ranką su trimitu iškėlę, o kitą, priešingoje pusėje, – nuleidę, pvz., A. Jaroševičiaus nupieštasis Radviliškio apylinkėse (pav. 16, plg. pav. 15). Be to, kartais angelas tiesiog pačiame vėjarodyje akivaizdžiai susiejamas su jūra ar mariomis, pvz., kryžiaus viršūnėje iš Plungės r. (pav. 17). O kadangi, M. Pretorijaus žodžiais, „senieji prūsai tokią pačią *statuam* galėjo statyti *Perdoytui*", t. y. Bardaičiui, arba Gardaičiui, tai prisiminkime jo apibūdinimą „Sūduvių knygelėje": *Sie glauben, ein grosser Engel stehe auf dem Mehr. Wo der sich hinkeret, da blest er die Schiffe vmb* „Jie tiki, kad didelis a n g e l a s stovįs jūroje. Į kurią pusę jis p a s i s u k ę s, ten p ū s d a m a s apverčiąs laivus" arba *da blesset er den Wind hin, wenn er zornig wird vnd bleset die Fische weg* „ten jis, kai supyksta, p u č i a v ė j u s ir išvaiko žuvis" [BRMŠ II 134, 149]. Taip pat Luko Davido „Prūsijos kronikoje": *Dann sie haben gleubtt, daß dieser Gott sei ein grosser Engell, stehe auf dem Mehre, wohin er sich wendet, da blase er mit seinem Winde das Wasser, schiffe vnd anders von sich* „Jie įsivaizduodavo, kad šis dievas tarsi didelis a n g e l a s stovi virš jūros, ir į kur jis p a s i s u k a, ten ir p u č i a s a v o v ė j u vandenis, laivus ir visa kita" [BRMŠ II 255, 287]. Kaip senasis dievas Vėjas, krikščionims autoriams atrodęs „tarsi angelas", kur pasisuka,

ten pučia, taip vėjarodyje pavaizduotas „angelas su dūda“ visada pasisuka ten, kur pučia vėjas.

Krikščioniškoje kultūroje užaugusiam žmogui sparnuotą žmogaus pavidalo būtybę pavadinti angelu yra tiesiog savaime suprantama (panašiai pagal *interpretatio romana* Perkūną savaime suprantama yra pavadinti Jupiteriu). Bet nepamirškime, jog ir Antikoje vėjai įsivaizduoti su sparnais – kaip kad, pavyzdžiui, vienoje aukščiau minėtoje „Eneidos“ citatoje (VIII.430: „...su vėjais sparnuotais“); taip pat plg. smarkaus vėjo dievybes harpijas [AMŽ 130]: pasak Hesiodo „Teogonijos“ (268–269), „savo greitaisiais sparnais jos skrenda greitai su vėjų gūsiais“ [Hesiodas 25]. Panašiai graikų šiaurys „Borėjas buvo vaizduojamas ilgaplaukiu, barzdotu, galingu, su didžiuliais sparnais vyru“ [AMŽ 78]. Plg. Vėjopatį, kuriam *an den Schulter waren zween ziemlich große Flügel* „ant pečių buvo du geroko didumo sparnai“. Sparnais vėjas sukeliamas ir šiaurės germanų mitologijoje: senovės islandų vadinamojoje „Vyresniojoje Edoje“, tame pačiame minėtame kosmogoniniame (etiologiniame) kontekste, Odino paklaustas apie vėjo kilmę „išminčius Vafdrudniras“ atsako (*Vafðrúðnismál* 37): *Hræsvelgr heitir, er sitr á himnis enda, / iǫtunn, í arnar ham; / af hans vængiom qveða vind koma / alla menn yfir* „Hresvelgas sėdi dangaus pakrašty / erelio pavidalu, / jis savo sparnais sukelia vėją / virš visų žmonių“ [cit. iš Топоров СНАТ 13, 15]. Prisimintinas čia ir Donelaitis („Rudenio gėrybės“ 5–6): *Vėjai su sparnais pamaži jau pradeda mūdraut / Ir šilumos atstankas išbaidydami šlamščia* [Donelaitis 69]. Juoba kad N. Vėliaus nuomone, šie Donelaičio „vėjai su sparnais“ yra tiesiogiai susiję „su senąja mitine pasaulėjauta“ [Vėlius PMM 177]. Taigi reikia sutikti su A. Afanasjevu, kad „vėjus ir debesis visos arijų [čia = indoeuropiečių] gentys įsivaizdavo kaip sparnuotas būtybes. Viduramžiais šie senieji įvaizdžiai liaudies tikėjimuose susiliejo su angelais“, ir jau „seniausiuose krikščionybės paminkluose sparnuoti vėjų atvaizdai maišomi su angelais. Mūsų [rusų] švento turinio tošies piešiniuose vėjai, liūtys, kruša ir sniegas vaizduojami kaip pučiantys bei lyjantys angelai“ [Афанасьев I 274]. Plg. ir Senąjį Testamentą, kur Dievas „sėdosi ant [angelo] kerubo ir skrido, vėjo sparnais atskubėjo“ (Ps 18.11), nes ap-

skritai, vertėjo A. Rubšio žodžiais, „Dievas daro vėjus savo pasiuntiniais, arba angelais (žr. Ps 104.4)“ [ŠR 844] (dar apie vėjus–angelus Biblijoje žr. aukščiau). Jau Senovės Egipto XV a. pr. m. e. „Himne Osiriui“ pasakyta, jog Isidė „sukėlusi vėją savo sparnais“ [Матье 269, žr. 304], todėl turi būti visai suprantama, kodėl ir egiptiečių „vakaris vėjas *Huzayui*, – kaip jau minėta, – turėjo gyvatės galvą ant sparnuoto žmogaus kūno“ [Spence 180]. Pagaliau ir minėtoje Sibiro ketų pasakoje (irgi antropomorfiškas ar, tiksliau, angeliškas?) „Viesulo brolis į žemę trenkėsi, sparnais trenkė į žemę, kaip paukštis tapo“ [МПСК 229: Nr. 127]. Vienoje estų liaudies dainoje, kreipiantis į vėją, sakoma: „Sunkus smūgis tavo išskėstų sparnų!“ [Frazer 80] ir t. t.

Taigi angelo pavidalo vėjarodžius reikia laikyti senosios vėjo dievybės įvaizdžio visiškai sklandžia *interpretatio christiana*, t.y. krikščioniška interpretacija ar adaptacija. Pagal savo prasmę šis (rytą?) trimituojantis angelas vėjarodyje, kaip ir gaidys, galima spėti, žymi palankųjį, „teigiamą“ vėją, atnešantį aušrą ir šviesą.

A. Stravinsko nuomone, šios „vėjarodžių atmainos herojus – tai Mykolas Arkangelas trimitininkas – stilizuota figūrėlė su sparnais arba be jų, kai kada net neturinti būtino atributo – trimito (jo nebuvo arba jis nulūžęs). Be kitų, ypač ‘karinių’ dorybių (kovoja su slibinais), Mykolas Arkangelas privalo Paskutinio teismo dieną prikelti mirusius. Gal todėl jo figūrėlių vėjarodėse daug ir jos gana įvairios, apibendrinto silueto arba labai įmantriai iškarpytos. Įdomu, kad daugelis tokių figūrėlių pritvirtintos prie kryžiaus stiebo nejudamai“ [MA 13], taip tarsi mėginant užtikrinti mirusiesiems nuolatinį „gerąjį“ vėją.

Kita vertus, krikščioniškoje Apokalipsėje, kaip sakyta, angelas trimituoja Pasaulio pabaigą, t. y. visuotinę mirtį, o ir lietuvių vėjas „angelas“, supykęs, „pūsdamas apverčiąs laivus“, taigi nešąs mirtį, nė nekalbant apie aptartą vėjo–velnio mitinę tapatybę. Be to, ne tik mitinis Vėjas, bet ir velniai kartais pučia „dūdas“: prisiminkime jau nesyk cituotą pasaką, kurioje herojų *sulaukus vakaro, vienuoliktą valandą, ištiko baisus viesulas. Atlėkė didelis būrys velnių – trečia dalis peklos – su dūdom, su kapelijom. Ėmė groti ir šokti* [LT III 251: Nr. 106]; taip pat cituotą sakmę, kurioje į jaują *naktį velniai ateina, su*

dūdom groja ir šoka [LauD 122]. Vėjo-velnio tapatybės atodairoje užtat įsidėmėtini lietuvių vėjarodžių angelai, stovintys ant kaukolių, kurias A. Kynas savo ruožtu kaip tik sieja su „bloguoju“ vėju: „Mažeikių r. Žibikių ir Sedos apylinkėse rastos dvi geležinės koplytstulpių viršūnės su vėjarodėmis, vaizduojančios sparnuotas žmogystas, pamynusias kaukoles (mirties simbolį). Amžių eigoje vėjas tvirtai tautosakoje ir tautodailėje tampa gyvųjų ir mirusiųjų tarpininku, lydėtoju į dausas (gerasis Vėjas), bet ir teisingumo valios vykdytoju (piktasis, baisusis Vėjas)“ [Kynas VV 8] (pav. 18). Kitur A. Kynas „gerą“ ir „blogą“ vėjo interpretacijas mėgina sieti su pajūrio gyventojų žvejų bei jūrininkų ir žemyno gyventojų valstiečių požiūriais: „Sparnuotas antropomorfinis Vėjas, valdęs jūros ir marių plotus, žemyne (sausumoje) beveik nesikeisdamas tapo mirties Angelu. Tai patvirtina šioje studijoje pateikiamos antropomorfinių vėjarodžių iliustracijos“ [Kynas VP_1 21]. (Prisiminkime ir nesyk jau cituotą lietuviškos dainos posmą apie marių vėjelį, užmušusį bernelį.)

Įdomus šiuo atžvilgiu vėjarodis, kuriame vienapus kryžiaus angelas, o kitapus – neaiškaus, gal vandenų, gal „chtoniško“ žvėries galva, kurią pagal prasmę kaip tik būtų galima sieti su antruoju, „bloguoju“ Vėjopačio veidu (pav. 19). Šiaip ar taip, pasak P. Dundulienės, „žemaičių žvejų vėjas, kaip mitologinė būtybė, buvo vaizduojamas pusiau zoomorfiniu, pusiau antropomorfiniu pavidalu ir vadinamas dangaus žvėrimi“, ir „gyvena tas žvėris debesyse, ore“ [Dundulienė SL 126, 127]. A. Kossarzewskio žodžiais, *Aeolus Żmudzki dungaus žwieris wypuszcza i dmie wiatry nie z gęby, jak u Grekow, ale z końca palców z pod paznogci (isz panagiu isz nagun, isz pirsztu gałun lejd wieji)*, ir jis *mieszka w obłokach na powietrzu może i ze skrzydłami (diebesise ant ora)* [Kossarzewski 137].[115] Mitologinėje sakmėje „Saulės, mėnesio ir vėjo ginčas“ (pradžioje minėtos sakmės „Saulė, Žiema ir Vėjas“ variantas) pabrėžiami vėjo dantys: „Žmogus žiūr į saulę – ta tokia meilinga, žiūr į mėnesį – tas toks malonus, ogi į vėją pažiūrėjęs jis baimės įgauna – ano zūbai ne per malonūs“ [MLT 59–60: Nr. 408]. Apie vėją – slibiną jau kalbėjome 2-je dalyje. Todėl

[115] Taip pat žr. K. Būgos parengtą trumpesnę A. Kossarzewskio publikaciją: Keli tautotyros mažmožiai iš kun. A. Kosarzevskio rinkinio. – Tauta ir žodis, t. I. Kaunas, 1923, p 122.

visiškai nenuostabu, kad ir ištisa rūšis vėjarodžių visiškai atvirai ir nedviprasmiškai vaizduoja būtent slibiną. V. Konsap žodžiais, „labai paplitęs vėjarodžio motyvas buvo sparnuotas slibinas. Skandinavijoje šis motyvas sutinkamas jau nuo XI amžiaus“, be to, „liaudies tikėjimuose slibinas kai kur laikytas gynėju bei sargu, nuginančiu piktąsias dvasias. Todėl vėjarodžio pavidalu iškeltas ant aukšto gyvenamojo namo frontono, jis visai tiko ūkio gėrybių sargo vaidmeniui. Kaip ir gaidžio, slibino figūra vėjarodžiuose visoje Europoje buvo paplitusi dar ir XVII–XIX šimtmečiais. Visbio senamiestyje yra vėjarodis su slibino galva, datuojamas 1652 metais. Narvoje buvo žinomas toks pat vėjarodis, priskiriamas 1653 metams. Taline slibino motyvas vėjarodžiuose naudotas XVII amžiuje, o gal ir anksčiau“ [Консап 41]. „Slibino motyvas tuo pat metu naudotas ir kituose Estijos miestuose. Piarnu miesto muziejuje saugomas iš geležies nukaltas slibino galvos pražiotais nasrais vėjarodis, datuojamas 1692 metais. XVIII amžiuje dar buvo gaminami pavieniai slibino pavidalo vėjarodžiai“ [Консап 47]. „XVIII amžiaus vėjarodžiams Taline, be to, atstovauja varpinės prie Kalamaja kapinių vartų vėjarodis, patalpintas ten 1780 metų rugpjūčio 22-ą dieną. Vėjarodžio su nurodytais metais išorinį kraštą meistras nukalė dantytos ryklės pavidalo, kuri primena slibino galvą ir rodo, kokie gajūs buvo senieji tradiciniai ‘slibiniški’ motyvai“ [Консап 53] (pav. 20). Atskirą apžvalginį straipsnį Estijos vėjarodžiams paskyrė A. Kynas, perpiešęs ir slibinus [Kynas TV 54]. P. Dundulienė, remdamasi L. Šternbergu, sako, jog „estai manė, kad vėjo demonas pasirodo gyvate“ [Dundulienė ŽL 127], todėl Estijos vėjarodžius galima spėti kaip tik šį „vėjo demoną“ ir vaizduojant. Savo ruožtu Lietuvoje „seniausia vėjarodė, datuojama 1692 metais, taip pat primena stilizuotą siaubūno galvą. Ji puošia Vilniaus universiteto pastatą“ [Kynas VV 14] (pav. 21). Taip pat Senuosiuose Trakuose ant vieno iš bažnyčios kuorų po kryžiumi pritvirtintos „vėjarodės gale išpjauta banguota linija ir virš jos iškirsta maža skylutė daro banguotą išpjovą panašią į zoomorfinę mitologinę būtybę“ [Kynas VRL 40] (pav. 22). „Dvi Kretingos r. teritorijoje rastos viršūnės turi apatinėje dalyje pritvirtintas vėjarodes, vaizduojančias zoomorfinių (chtoniškų) būtybių galvas. Pirmoji vėjarodė, pritvirtinta prie

‘širdies’ tipo simbolio vertikalaus stovo, vaizduoja šliužo ar roplio galvą buku snukiu. Nežymiai pražiota burna, dvi šnervių skylutės ir ovalinė akies kiaurymė primena varlę ar žaltį. Antroji vėjarodė 1806 metais datuotoje viršūnėje vaizduoja jau kitokį sutvėrimą, tiksliau, – jo galvą. Pražiota smailiasnukė burna, pilna aštrių dantukų, primena žiurkę, nors pailga slyvos formos akutė ir virš jos iškirstas antakio lankas, pakaušio pailginimas leidžia teigti, jog norėta pavaizduoti žmogų, šiuo atveju zoomorfiškai antropomorfinę būtybę“ [Kynas VP_1 24–25], būtent demoną (pav. 23). A. Kynas, mėgindamas interpretuoti tokias pabaisų galvas vėjarodžiuose, retoriškai klausia: „Gal tai įsivaizduojamasis ‘piktas, didžiagalvis, storalūpis Vėjas’?“ [Kynas VV 14]. Kadangi slibinas arba, kaip jis vadinamas Europoje, drakonas[116] savaime jungia dvi prigimtis – angies ir paukščio (tarp kitko, neretai būtent gaidžio, kaip antai lietuvių aitvaras), t.y. vandens ir oro, tai jam vėjarodyje išties visai tiktų simbolizuoti Bangpūtį, kurio vardą irgi sudaro atitinkamus du pradus žymintys žodžiai: *banga* ir *pūsti*[117].

Savo ruožtu prisimenant Vėjopačio kairėje rankoje laikomą žuvį, kurią anksčiau siejome su Bangpūčiu, juoba kaip vėjarodis besisukiojantį ir pučiantį Bardaitį, ar Gardaitį, „valdantį žuvis“ bei žuvį gaunantį aukai, reikia atkreipti dėmesį ir į vėjarodžiuose vaizduojamas milžiniškas žuvis ar net banginius (pav. 24). Verta prisiminti, jog „lenkų Pamary virš Kalėdų eglutės prie lubų kabina ‘jūros gaidį’. Žvejų teigimu, ši žuvis rodo vėjo kryptį netgi pakabinta ne atvirame ore, o namuose“ [Гура 757]. Juoba kad, kaip jau pabrėžėme, tai prūsų kitados gyventos žemės. R. Dethlefsenas 1911 m. Mažojoje Lietuvoje paliudijo vieną žuvies, kitą neaiškios būtybės pavidalo vejarodes (vėjalentes) buvus iškeltas ant gyvenamųjų namų lėkio vietoje (pav. 25). Lietuvoje žinoma kryžiaus „viršūnė su pritvirtinta apačioje vėjarode, stilizuotu siluetu primenančia plėšrią žuvį. Tačiau plati dantyta burna, apvali ažūrinė akutė tik išoriškai primena žuvį.

[116] Trumpai žr. DS 85–89; FW 323; ME I 72; MHM I 394 ir kituose simbolių žodynuose.

[117] Kai kuriose sakmėse iš J. Basanavičiaus rinkinių aitvaras, kaip pradžioje jau buvo minėta, tiesiog vadinamas *pusčiumi* [BLP I 260: Nr. VIII.15; LauD 52; SV 109]. Apie aitvarą kaip galimą vėjo ar viesulo įsikūnijimą trumpai žr. sk. 2.3.

Atidžiau pažvelgus, žuviai nebūdingas kaklo susiaurėjimas, iš liemens išaugantis vėjarodės tvirtinimas primena leteną, ir susidaro įspūdis, jog tai požemio – vandenų chtoniškoji būtybė, gal susijusi su 'marių vėju' ir iš chtoniškojo pasaulio gelmių kylančiais blogio demonais. Būtybės kūne iškirsti skaičiai 1889" [Kynas VP_2 28] (pav. 26). Be to, pasak A. Kyno, „didžiausia mįslė – žuvies uodegos ženklas. Vėjarodės plokštumoje jis vaizduojamas dvejopai. Kartais labiau geometrizuojama siaura 'uodegos' trapecijos dalis, plokščiojo galo trikampiai iškirtimai. Tai panašu į vėjarodės su gale iškirstu trikampiu [vėliavėlės] stilistiką. Kartais žuvies uodega vaizduojama piešybiškiau. Ženklas komponuojamas įžambiai vėjarodės plokštumai, rūpestingai ir kruopščiai iškertama žuvies uodega" [Kynas VJR 26]. Čia pat menotyrininkas šį ženklą sieja kaip tik su Bangpūčiu [dar žr. Kynas TV 55]. Be to, kai kurie „vėliavėlėmis" laikomi vėjarodžiai savaime gerokai primena plėšrią žuvį pražiotais nasrais (dar kartą žr. pav. 4). Reikia turėti galvoje tai, kad žuvis tiek baltuose bei slavuose, tiek galiausiai visame pasaulyje, be kita ko, simbolizuoja mirusiojo vėlę arba net patį vėlių valdovą velnią[118]. Atsižvelgiant į tokį kontekstą, prasižiojusią pabaisos galvą galima įžvelgti ir J. Perkovskio perpieštoje „vėliavėlėje" su akutėmis, buvusioje ant kryžiaus virš jau tuomet sunykusios Brazdeikių koplytėlės, Telšių aps. (pav. 27). Plg. dar vieną tokią „vėliavėlę" su iškištu „geluonimi" iš Skuodo r., Užubalės k. (pav. 28). Patvirtinimą tokiai dviprasmybei, regis, galima įžvelgti pačiame lietuviškame žodyje *vėliava*, kurį A. J. Greimas siejo su *vėlėmis* bei jų valdovu *Vėlinu* ar tiesiog *velniu*.

Po A. J. Greimo veikalo „Apie dievus ir žmones" prancūziškosios versijos pasirodymo, klausinėjamas S. Žuko, jis prisipažįsta: „Viename iš savo baigtų, bet dar neskelbtų darbų, parodau ryšį tarp *vėlių*, mirusiųjų sielų, ir Lietuvos kariuomenės pulkų, pažymėtų tam tikromis vėliavomis. Rusų metraščiuose sakoma: 'Lietuviai su ne-

[118] Vengdami pernelyg išsiplėsti bei perpildyti literatūros sąrašą, čia šiuo klausimu pasitenkinsime nurodydami abecėlės tvarka tik tuos autorius ar leidinius (be tautosakos šaltinių), kuriais straipsnyje jau naudotasi kitomis dingstimis: Būgienė 42, 52; Eliade PZ 186, 380; FW 392; Vėlius ChLMP 42 (lentelė II, Nr. 4); Гура 747–749; Иванов, Топоров ИОС 78; МНМ II 392–393; Элиаде СТНМ 182, 371.

suskaičiuojama daugybe vėliavų'. Ką norima pasakyti vėliava? *Vėliava* – tai vėlių, mirusiųjų sielų, prisijungimo ženklas. Jungiasi visi – gyvieji ir mirusieji, – taip formuojami pulkai" [Greimas MBL 45]. Tasai buvęs „baigtas, bet dar neskelbtas darbas" – tai 1990 m. Lietuvoje pasirodžiusi Greimo knyga „Tautos atminties beieškant", kurioje rašoma: „Įdomus šia prasme mūsų žiniomis iki šio neišaiškintas *vėliavos* etimologijos klausimas. Gerai žinomas lietuvių kariuomenės išorinis, į akis krintantis bruožas – jų vėliavų gausumas [...]. Žodį *vėliava*, padarytą tuo pat principu kaip *broliava*, siūlome aiškinti kaip 'vėlių būrys, vėlių visuma'. Turint galvoje, kad vėlių valdovas yra tuo pačiu ir karo dievas, visai suprantama, kad kiekviena lietuvių gentis žygiuoja į karą su savo *vėliava*, su visais savo mirusiais, semdamasi iš jų jėgų ir drąsos" [Greimas TAB 419–420]. Netiesioginį patvirtinimą Greimo minčiai galima įžvelgti formos požiūriu artimame mordvių kalbos žodyje, sename baltizme (ar slavizme) *v'el'-ava*, kuris reiškia 'kaimo seniūnę' ar 'valdovę' ir kurį V. Ivanovas su V. Toporovu kaip tik siejo su žodžių *vėlė* bei *velnias*, *velinas* šaknimi [Иванов, Топоров ИОС 52][119]. Semantikos požiūriu patvirtinimą savo ruožtu galima rasti minėtuose vaizdiniuose apie „vėlių kariaunas" ar „laukines medžiokles", žinotas tiek germanų, tiek, ko gero, vedų arijų, tiek ir baltų, kurios, kita vertus, kaip matėme, siejamos su vėtromis bei viesulais. Antai ir Tongos bei Naujosios Zelandijos maori karių vėlės veda kare jų pulkus, plaikstosi virš galvų, palaiko jų narsą ir visokeriopai gina savo gentį, ir Afrikos zulusų kariai pergalę pasiekia tik savo mirusiųjų vėlių padedami [Тайлор 315, 316]. Taigi ir lietuvių *vėliava* tikrai gali būti susijusi su *vėlėmis*. Bet štai E. Fraenkelis žodį *vėliava* (taip pat tarm. *vėlava*) etimologiškai grindžia būtent žodžių *vėjas*, *vėtra* šaknimi (su priesaga *-liava*, kaip antai žodyje *mesliava*), o kartu – ir tokius žodžius kaip minėtieji *vẽlùkas*, *vẽlūkas* reikšme 'vėliava', bet ir 'vėjarodis'

[119] Apie tai dar žr.: *V. V. Ivanov, V. N. Toporov.* A Comparative Study of the Group of Baltic Mythological Terms from the Root **vel-*. – Baltistica, t. IX (1). Vilnius, 1973, p. 24–25; *Вяч. Вс. Иванов, В. Н. Топоров.* К проблеме достоверности поздних вторичных источников в связи с исследованиями в области мифологии (Данные о Велесе в традициях Северной Руси и вопросы критики письменных текстов). – Труды по знаковым системам, т. VI. Тарту: Тартуский государственный университет, 1973, p. 51.

(kuriuos laiko deminutyvais, matyt, sudarytais iš antrinio, išplėsto kamieno *vė-l-* ir mažybinės priesagos *-ūkas*), taip pat *vėlangė*, *vėlankė* 'vėjarodis' [dėl šių dar žr. LKŽ XVIII 601], atitinkamai latvių *vēlogs* [vę̄luogs], *vēloks* [vę̄luoks] 'vėjarodis' bei kt. [Fraenkel 1219]. P. Skardžius žodyje *vėlùkas* taip pat mato mažybinę priesagą *-ukas*, vadinasi, ir šaknį *vėl-*, kurios betgi toliau nenagrinėja [Skardžius 138: §89]. K. Būgos nuomone gi, „*vėliavos* kilmė neaiški. Sąryšis su *vẽlūku* negalimas, nes *vėliavoje ė* [*l* – D.R.] yra šakninis, tuo tarpu kad *vėlūke ė* [*l*] yra antrojo kamieno pradžia. Mat, *vėlūkas* yra sudėtinis žodis, t.y. *vė-lūkas*, ir, be to, paimtinis. *Vėlūkas* paimtas yra iš latvių kalbos. Latviai tą žodį taria *vēluoks* 'Wimpel, Flagge' (*Latvju dainas* Nr. 14278 var.). Tas žodis yra kilęs iš *vēja luoks* 'vėjo (rodomasis) lankas'. Lietuviškai ta lytis skambėtų *vėlankė*, plg. žem. *vėpūtė* 'Wetterfahne, флюгер'. Kad *vėlūkas* yra latviškas žodis, nėra ko stebėties, nes tą žodį tevartoja tie lietuviai, kurie susiduria su latviais (kuršiais), t.y. kopininkai ir klaipėdiškiai" [Būga I 539]. Būgos žodžiai skambėtų labai įtikinamai, jei šalia *vėlūko* lietuvių kalboje nebūtų tokių lyčių kaip minėtasis *vėlùkas* ir juolab *vẽliukas*, *veliukas* 'vėliava', kurių mažybine priesaga sunku būtų abejoti ir kuriuos tad išties vargu ar galima kilme skirti nuo *vėliavos*, juoba dėl visiškai sutampančios reikšmės [LKŽ XVIII 635] (apie tai jau buvo kalbėta sk. 3.2). Šiaip ar taip, *vėliavos*, o kartu iš dalies ir *vėluko* bei *vėlūko* etimologinė dviprasmybė galiausiai atspindi atitinkamą pačios *vėlės* dviprasmybę, kurią K. Būga pradžioj, o kartu su juo ir J. Basanavičius, kaip matėme, siejo būtent su žodžiais *vėjas*, *vėtra*. Tarp kitko, K. Būga tame pačiame J. Basanavičiaus cituotame laiške kiek kitaip pasisako ir šiuo klausimu, lyg nujausdamas ir mėgindamas apimti visas tris minėtas nuomones, A. J. Greimo, E. Fraenkelio ir būsimąją savo, tik nelabai aiškiai: „Etimologiškoji *vėlės* reikšmė [yra] 'pūtėja', lygiai kaip ir graikų bei lotynų *ἄνεμοσ* – *animus*, *anima* 'vėjas, dūšia'. Vėlė su prasme graikų *ἄνεμοσ* – vėjas lietuviams irgi yra žinoma: pav., *vėl-ukas* (Windfahne), kuris sudėtas yra iš dviejų žodžių: *vėlė* + *ukas* – trūbos, dūdos užrietimas, užlenkimas, o todėl ragas, lankas (Tverečiaus par., Švenčionių apskritis, Viln. gub.). *Vėluko* etimologiška reikšmė bus: 'v ė l ė s (*τοῦ ἀνέμου*),

vėjo lankas'" [Basanavičius 284; BV 23], kurį Būga vėliau ir atpažino *vė-lank*-ėje. (Minėtojo *uko* kaip 'trūbos, dūdos užrietimo' LKŽ nėra, bet yra *ũkas* reikšme 'dūdmaišio bosinė birbynė' ar 'septintasis ir aštuntasis skudutis' [LKŽ XVIII 399]; šiaip ar taip, įdomu, jog čia vėl atsiranda „dūda", kuri, kaip matėme, yra neatskiriamas baltų vėjo ir vėjarodžių „angelo" atributas.) Kita vertus, už galimybę antrąjį dėmenį laikyti priesaga *-(i)ũkas* byloja, pavyzdžiui, *vėlunga* 'vėlūkas', kurios dėmenį *-unga* vargu ar įmanoma skirti nuo priesagos *-unga* žodyje *vėtr-unga*[120], taip kartu norom nenorom semantiškai sugretinant ir abiejų žodžių šaknis *vėl-* bei *vėtr-* (plg. šia prasme ir lenkų *wietrz-yk* su priesaga, atitinkančia lietuvių *-ūkas*, ir rusų *ветер-ок* su priesaga, atitinkačia lietuvių *-ukas*).

Itin įsidėmėtina šiuo klausimu yra viena latvių žvejų daina, kurioje *vēlogs* ne tik kad turi kamiengalyje *-g-*, o ne *-k-*, ir todėl negali būti siejamas su jokiu *lanku* (lat. *loks*), o skaidomas tik į šaknį *vēl-* ir priesagą *-og-* = liet. *-ang-* arba *-ung-*[121] (nebent norėtume čia įžiūrėti kažkokį *langą*, lat. *logs*), bet ir yra tiesiogiai siejamas su siela, lat. *dvēsele*. Būtent (LTdz 13045):

Zvejas vīra dvēselīte	Žvejukėlio siela
Vēlodzīņa galīņā;	Ant vėlungės galo;
Kad nolūza vēlodzīnis,	Kai nulūžo vėlungėlė,
Tad pazuda dvēselīte.	Tai pražuvo siela.[122]

Pažymėtinas šiuo požiūriu ir vienas lietuviškas žodžio vartojimo pavyzdys: *Ta kryžiaus vėlunga girgžda, vakar eidama ir nusigandau* (Gargždaĩ, Klaipėdos r.) [LKŽ XVIII 693]. O štai ką A. Kynas rašo būtent apie lietuviškus kapinių kryžių vėjarodžius: „Išsamesnio paaiškinimo reikalauja viršūnės su vėjarode naudojimas kapinėse, toli nuo žmonių. Ant vienos viršūnės vėjarodžių būta iki keturių [plg. keturis vėjus?]. Išsamesnės šio meninio bruožo studijos įtikino, jog jis yra išskirtinis baltų genčių pasaulėjautos savitumas, neturi sąlyčio su krikščioniškąja ikonografija, simbolių vaizdavimo regula" [Kynas VV 11]. „Dailės tyrinėtojui koplytstulpio ar stogas-

[120] Apie lietuvių priesagą *-ung-* žr. Skardžius 105–106: §73.
[121] Dėl priesagos žr. Endzelynas 92: §153.
[122] Kartu su vertimu cit. iš Balsys LS 30; žr. Balsys ML 159, 186.

tulpio geležinio kryžiaus, Saulės, Širdies, Vainiko simbolio kompozicinė jungtis su laisvai ant ašies vėjo pasukama plokštuma kėlė nuostabą: vėjarodė nesiderino, viršūnė netekdavo pusiausvyros, jos veidrodinė simetrija būdavo sudarkoma, todėl neįtikėtina, jog tai daryta tik norint papuošti. Vėjarodė kapinėse, toli nuo žmonių pastatyto koplytstulpio viršūnėje tap pat kėlė susidomėjimą tariamu beprasmiškumu“ [Kynas VP_1 20]. Kitaip sakant, „logiškai nepaaiškinamas ir funkcinis vėjarodės panaudojimas koplytstulpio viršūnėje kapinėse ar galulaukėje, toli nuo žmonių gyvenviečių, be buitiškai suprantamos vėjo rodymo paskirties. Krikščioniškieji simboliai-ženklai turėjo aiškią paskirtį, ir bet koks švento ženklo ikonografinis iškraipymas ar pakeitimas prilygo erezijai. Už šventųjų grafinį, skulptūrinį ar tapybinį ikonografinį neatitikimą, ‘kūrybinius’ nukrypimus visais laikais liaudies dailininkus bardavo dvasiškieji tėvai. Nesugebėjus Lietuvoje išnaikinti gajas kūrybines kanonizuotų ženklų interpretacijas, bažnyčiai teko prisitaikyti ir įteisinti juos kaip ‘nacionalinį savitumą’. Todėl, be žinomų oficialiosios religijos susidorojimo su stabmeldyste faktų, reikia pripažinti ir skirtingų pasaulėžiūrų ‘taikią’ sąveiką, įsikūnijusią kryžiaus ir vėjarodės, nors ir nelabai vykusioje, kompozicinėje jungtyje. Vėjarodės ant kryžių randamos beveik visuose Lietuvos regionuose, daugiausia arčiau jūros – Žemaitijoje, Šiaurės rytų Lietuvoje. Iš Kretingos kraštotyros muziejuje esančių 174 geležinių kryžių viršūnių 74 (42,5%) turi ar yra turėję vėjarodes. [...] Vėjarodė ant kryžiaus nebuvo tik amatininko meninis įnoris, ji atspindėjo ir užsakovų – valstiečių estetines ir pasulėžiūros sampratas“ [Kynas VJR 24–25], ir čia pat cituojama ištrauka iš mums jau gerai pažįstamos lietuvių sakmės apie du vėjus prie rojaus vartų, tiesiogiai susijusius su pomirtine vėlės kelione. Prisiminkime ir Taline būtent ant kapinių varpinės iškeltą vėjarodį slibiną. Panašiai apie vėjarodžius ant kryžių mano ir kitas žymus tautodailės tyrinėtojas A. Stravinskas: „Nemažą dalį paminklų viršūnių puošia skardinės vėjarodės, kurias ypač mėgo daryti Žemaitijos kalviai. Dažniausiai vėjarodės būdavo tvirtinamos apatinėje statmenosios kryžmos dalyje. Jos, matyt, ne tik rodė vėjo kryptį, bet ir simbolizavo gyvybės ir mirties, dangaus ir žemės ryšį,

amžiną įvairių gamtos formų kaitą“ [MA 13]. Taigi vėjarodžius ant kryžių bei kapinių paminklų menotyrininkai nedviprasmiškai sieja su senąja, prieškrikščioniškąja mirusiojo vėlės samprata. Vėliau A. Kynas tai daro dar tiesiau ir aiškiau: tame pačiame Ignalinos rajone, kuriame užrašyta mūsų jau ne sykį cituota daina apie bernelį užmušusį marių vėją, „Ceikinių kaimo kapinėse stovėjęs koplytstulpis, būdingas Aukštaitijos regionui, viršūnėje ant ilgo stiebo – kryžius, pusmėnulis ir stačiakampė, trikampiu gale įkirsta vėjarodė. Kompozicija gana paprasta, kaip ir visa koplytstulpio stilistika. Vėjarodės plokštumoje net nebuvo iškirsti skaičiai, bent kiek pateisinę jos reikalingumą. Kapinėse judanti ir girgždanti vėjarodė atrodo pabrėžtinai beprasmė ir nereikalinga. Bet tik nesuvokiant jos kitokios paskirties. Lietuvių kalbos žodynas nurodo kitus vėjarodės vardus – *vėlūkas*, *vėlunga*, *vėtrunga*. Panašiai skamba, tik kitokią reikšmę turi žodžiai *velinas*, *vėlinės* (velnias, vėlių diena), *veliuoka* (dvasia, vaiduoklis). Tikint, jog panašiai skambančių skirtingų žodžių reikšmės nėra atsitiktinės, kyla mintis, jog vėjarodė ar, kitaip tariant, vėlūkas galėjo kažkaip padėti gyvųjų ir mirusiųjų ryšiui palaikyti“ [Kynas VRL 39]. Gal tad išties žodžius *vė̃lūkas*, *vė̃lukas*, *vėlū̃kas*, *vėlùkas* ar *velukas* ‘vėjarodis’ ir *vė̃liukas*, *veliukas* ‘vėliava’ verta kur kas atidžiau palyginti ne tik su vėlę, velnią žyminčia šaknimi *vėl-* / *vel-* ir mažybine priesaga *-(i)ū̃kas*, bet ir tiesiog su tokiais žodžiais kaip *velúoka*, *velúokas* ‘dvasia, vėlė, šmėkla’ ir *veliúoka*, *veliúokas* ‘vaiduoklis, šmėkla’, ‘velnias, piktoji dvasia’ bei ‘mirusio žmogaus siela, vėlė’ [LKŽ XVIII 694, 636], sudarytais iš tos pat šaknies ir priesagos *-(i)uoka(s)*, kuri nuo minėtosios *-(i)ū̃kas* tesiskiria vien balsių kaitos laipsniu[123]. O tuomet gal ir K. Būgos minėtąjį latvių *vēluoks* galima būtų aiškinti atitinkamai, dvigarsį *-uo-* siejant ne su lietuvių *-an-* žodyje *lankas*, o būtent su *-uo-* ką tik paminėtuose žodžiuose[124]. Šiaip ar taip, mažų mažiausiai dviprasmybė čia, regis, yra neišvengiama, o gal nė nevengtina, kaip kad ji irgi neišvengiama ir gal nė nevengtina aiškinant *vėlę* bei

[123] Žr. Skardžius 140: §91.

[124] Nes, kaip gerai žinoma, latvių dvigarsyje *uo* susiplakė baltų **an* (> liet. *an*) ir **ō* (> liet. *uo*) [žr. Zinkevičius IG 78: §104 ir 81: §111].

galiausiai patį *velnią*, kuris, kaip matėme, irgi yra itin glaudžiai susijęs su vėju, vėtra bei viesulu[125]. Juoba kad ir kai kurie vėjarodžių „angelai" yra raguoti ir visa povyza kelia didelių abejonių dėl savo dangiškos prigimties. Kaip pažymi A. Stravinskas, be angelų, „tarp vėjarodžių figūrėlių pasitaiko ir kitų mitinių būtybių, pavyzdžiui, velniukų" [MA 13]. Kaip antai J. Perkovskio perpieštas iš Plinkšių dvaro prie Sedos (pav. 29). Panašiai „Sedos aps. Nausodės k. buvusioje trijų nelygių kryžmų 'popiežiaus' kryžiaus tipo viršūnės vėjarodėje vaizduojamas sparnuotas, tačiau raguotas, aukštakulniais batais apsiavęs žmogus angelas" [Kynas VP_1 30] (pav. 30). „Mažeikių r. Sedos aps. Nausodės k. rasta viršūnė, kurios apatinėje dalyje buvo pritvirtinta sparnuota, raguotą šalmą dėvinti figūra vėjarodė. Spėjama, jog taip buvo vaizduojamas 'juodasis angelas – velnias'. Plungės r. Platelių ap. Gintališkės k. ant ašies besisukiojanti vėjarodė taip pat vaizduoja sparnuotą būtybę", kuri yra „labai panaši į 'kipšiuką – juodąjį angelą', tarp žmonių kartais pasirodantį 'vokietuko', 'ponaičiuko' pavidalu. Sparnuota žmogysta ant galvos dėvi cilindro tipo skrybėlę su plunksna, apsivilkusi į apačią platėjantį neilgą apsiaustą su ažūrinių sagų eile. Veide spindi vienintelė kiaurymė – akis [!]. Kojos apautos, kaip Nausodės k. rastos figūros, aukštakulniais auliniais batais, ranka laiko trimitą, kita, sulenkta per alkūnę – bepirštė, primena strampą ar kanopą" [Kynas VP_2 27] (pav. 31). Dar plg. raguotus „angelus" vėjarodyje iš Kretingos r., Darbėnų aps., Lazdininkų k. (pav. 32), Kurmaičių aps., Generų k. (pav. 33) bei kt. (daugiau pavyzdžių žr. Kynas VV 14). O štai viename

[125] Apie kai kurių, ypač „žymėtų" žodžių principinę polietimologiją, t. y. daugiaetimologiškumą, ne kartą yra kalbėjęs V. Toporovas, pvz.: „Daugelio mitologinio pobūdžio žodžių (ypač mitologinių vardų) etimologijos yra dviprasmiškos ir slidžios – arba iš tikrųjų, arba tik regimai, tačiau tai atskirti dažnai labai nelengva. Šią ypatybę lemia, be kita ko, itin platus galimybių diapazonas, kurį perbėga tokių žodžių reikšmės" [Топоров НЭС 11]. „O iš čia – ir anksčiau aprašytoji sinchroniškos semantinės įvairovės bei etimologijos ('logikos' ir 'istorijos') ryšio galimybė, taip pat nevienintelio etimologijos sprendimo ('polietimologijos') problema, kurią reikia suprasti ne ekstensyviai (nesugebėjimas iš aibės sprendimų išrinkti vienintelio, pagrindinio), bet i n t e n s y v i a i – kaip paties žodžio kai kurių principinių bei neatskiriamų charakteristikų pasekmę"; „Šie samprotavimai atveda prie minties apie etimologijos santykinumą ištisa eile aspektų" [Топоров НТА 209, 210 – išskirta V. T.] ir t. t.

(vėlyvame) Talino vėjarodyje vėją pučiant itin išraiškingai pavaizduotas įdėm velnias (pav. 34). Velnią šiame vaidmenyje mitologiškai įprasmina dar ir tai, kad geležiniai vėjarodžiai neretai kartu buvo žaibolaidžiai [Консап 57], taip gražiai liudydami labai praktišką, ūkišką „Pagrindinio mito“ realizaciją.

4. *Vėjũkas*: vardo rekonstrukcija

Galimybę vėjarodžio pavadinimą *vél-unga* 'vėlūkas' darybos požiūriu sieti su *vėtr-unga* ir žodžiuose *vė̃lūkas*, *vė̃lukas*, *vėlū̃kas*, *vėlùkas* ar *velukas* 'vėjarodis' bei *vė̃liukas*, *veliukas* 'vėliava' išskirti šaknį *vėl-* / *vel-* (kurioje, sekant ankstyvuoju K. Būga, o iš dalies net ir E. Fraenkeliu, savo ruožtu galima įžvelgti vėją žyminčią šaknį *vė-* su priesaginės kilmės formantu *-l-*) ir mažybinę priesagą *-(i)ū̃kas* paremia dar vienas argumentas. Tai, viena vertus, mažybinis vėjo pavadinimas *vėjùkas*, sugretintas, kita vertus, su žodžiu *vėjū̃kas* reikšme 'vėjarodis', pvz.: *Vėjūkas vėjavo ant žėglio galvą* (iš 1897 m. A. Juškos žodyno) [LKŽ XVIII 593]. Abu sudaro šaknis *vė(j)-* ir ta pati mažybinė priesaga *-(i)ū̃kas*.

Pagal savo darybą *vėjū̃kas*, kaip ir *vėjùkas*, turėtų žymėti patį vėją, ir panašu, jog kitados būtent (tam tikrą) vėją jis ir žymėjo, o reikšmė 'vėjarodis' jam prigijo ir sustabarėjo tik kur kas vėliau. Juoba kad vėjarodis lietuvių kalboje apskritai neretai vadinamas tuo pačiu žodžiu, kaip ir (tam tikras) vėjas. Antai *vė́jalas* yra 'vėjarodis', o *vė̃jalas* – tiesiog 'vėjelis'; *vė́japūta* – ir 'vėjo užpučiama vieta', ir 'vėjarodis'; *vė́japūtė* – ir 'vėjarodė', ir 'toks vėjas', pvz.: *Pajūriuose būdinga yra vėjapūtė, arba brizas*, kaip kad paaiškinta Bostone leistoje „Lietuvių enciklopedijoje“ (t. XXXIII, p. 290)[126]; mot. g. *vė́jinė* reiškia 'vėjarodis', o vyr. g. *vė́jinis* – 'vėjas', pvz.: *Vėjinis pučia*; mot. g. *vė́pūtė* – tai ir 'vėjarodis, vėtrungė', ir 'skesvėjis, kiaurapūtis', o vyr. g. *vė́pūtas* – dargi 'smarki audra, vėtra'; *vė́trunga* reiškia ir 'vėjarodis' (bei, kaip matėme, 'vėliava'), ir tiesiog 'stiprus vėjas', t.y. vėtra, ir pan. [LKŽ XVIII 571, 572, 589, 734, XIX 11]. Šalia lietuvių *vė́tr-unga* ir *vėj-ūkas*, kaip savotiška jų tarpinė grandis,

[126] Plg. **Vėjopūtis*? Šia proga galima paminėti ir B. Savukyno 2004.04.22 „Baltų kultūros klubo“ suėjime išsakytą „atvirkščią“ mintį, jog Mato Pretorijaus *Bangputtys*, *Bangputtis* galįs būti liaudies etimologijos padarinys iš pirminio **Bangpatis*.

prisimintinas lenkų mažybinis vėjo pavadinimas *wietrzyk* ‘vėjelis’, sudarytas iš šaknies *wietrz-*, atitinkančios lietuvių *vėtr-*[127], ir priesagos *-yk*, slavų **-ykъ*, atitinkančios lietuvių *-ūkas*, kurį tad lietuvių kalboje, vadinasi, atitiktų **vėtr-ūkas* (rusų mažybinį *ветер-ок* ‘vėjelis, vėjukas’ su priesaga *-ок* < slavų **-ъкъ* savo ruožtu, kaip jau buvo užsiminta, atitiktų lietuvių **vėtr-ukas*). Pagaliau lietuvių vėjarodžiuose, kaip buvo parodyta, vaizduota vėjo dievybė, „pučianti“ vėją. Galima darsyk prisiminti sakmės žodžius, kad *senovėje buvę du broliu vėju. Iki šiai dienai jiedu dar gyvi, bet tik vienas jau pučia. Kad pučia iš rytų, tai nepučia iš vakarų arba iš kitos pusės* [BLP I 277: Nr. XI.3]. Vėjarodis kaip tik ir vaizduoja tą „vieną pučiantį“ vėją, visad pasisukdamas jo kryptimi, – vieną iš dviejų, „gerąjį“ arba „blogąjį“.

Savo ruožtu lietuvių priesaga *-(i)ūka-*, taip pat jos atitikmenys slavų (pvz., rusų *владыка* ‘valdovas’, slavų **vold-yka* iš **volsti* ‘valdyti’) bei kai kuriose kitose ide. kalbose (pvz., lotynų *mandūcus* ‘rajūnas’ iš *mando* ‘ryju’), gali būti vartojama ne tik deminutyvams, bet ir veikėjų pavadinimams sudaryti [Ambrazas 139–140: §231–232], pavyzdžiui, *ėjū̃kas* ‘ejūnas’ [LKŽ II 1113]. Taigi formaliai *vėjū̃kas* galėtų būti laikomas būtent veikėjo pavadinimu, padarytu iš pirminio veiksmažodžio (neminint denominatyvų *vė́jinti*, *vėjúoti* ‘pūsti (apie vėją)’, ‘kelti vėją’ bei pan. [LKŽ XVIII 590, 594]) *vė́ti* (*vė́ja*, *vė́jo*) ‘pūsti’, pvz.: *Ir nulijo didis lietus, ir patvyniai atejo, ir vėjai vėjo* (iš S. B. Chylińskio lietuviškos Biblijos) [LKŽ XIX 4]. Nors K. Būga neigė tokį veiksmažodį lietuvių kalboje tikrai esant [Būga III 717], betgi jis yra ir visiškai taisyklingas (plg. sen. indų *vā́ti* ‘jis pučia’[128]), ir paliudytas gyvojoje kalboje, tik kiek kita artima reikšme – būtent ‘vėtyti’, pvz.: *Kap vėja vėtykle iš pačio krašto* (Butrimónys, Šalčininkų r.) [LKŽ, ten pat]. Veiksmažodį *vė́ti* reikšme ‘pūsti’ lietuvių kalboje irgi buvus teigia J. Palionis, parinkęs ir daugiau atitinkamų jo vartojimo pavyzdžių [Palionis 94]; baltų prokalbei jį (**u̯ē-ti*), remdamasis iteratyvais bei kauzatyvais lat. *vēdināt*,

[127] Žr. Brückner 611; Fraenkel 1233; Mažiulis IV 233; Pokorny 84; Skardžius 301; Гамкрелидзе, Иванов 677. Tos pat šaknies (ide. **u̯ē-t-* [Pokorny 83–84]), kaip jau buvo kalbėta, yra osetinų vėjo pavadinimas *wad* (iš indoiranėnų *vāta-*) [Абаев ОЯФ 19].

[128] Žr. Mayrhofer III 184, 186, 190; Monier-Williams 934; Кочергина 573 ir kt.

vēdīt (liet. *vė-dìnti*), rekonstruoja K. Karulis [Karulis II 502] (rekonstrukcija akivaizdi: plg. *šók-ti* : *šok-dìnti* bei pan.). Tokiu atveju *vėjū̃kas* būtų „pūtimo veiksmo veikėjo pavadinimas" ir, vadinasi, žymėtų būtent patį vėją – kaip ir mažybinis *vėjùkas*. Mažybinis priesagos prasmės atspalvis, viena vertus, yra palankus reikšmei 'vėjarodis' atsirasti ir prigyti, o kita vertus, gali būti susijęs su „blogojo" vėjo sušvelninimo, „eufemizacijos" poreikiu. Juoba kad apskritai lietuvių liaudies tradicijoje, pasak D. Saukos, „žodžius maloninės priesagos neutralizuoja. Pikti ir geri, pilki ir šmaikštūs žodžiai priesagų dėka taikosi" [Sauka 179].

Lietuvių tautosaka savo ruožtu liudija mažybinį bendrinį vėjo pavadinimą *vėjukas* buvus vartotą būtent „blogajam" vėjui pavadinti, ir būtent su atitinkamais aukščiau nustatytais jo požymiais bei atitinkamuose kontekstuose (pagaliau būtent Lietuvos pajūryje, kur M. Pretorijaus buvo aptikta Vėjopačio „statula"). Šia dingstimi pacituosime ištisai mitologinę sakmę „Žvejai ir velnias", užrašytą 1954 m. Skirvytėlės k., Šilutės r.:

Kartą žvejai iš Skirvyčios nuplaukė iki Nidos. Ten pasidarė labai tylus oras, jokio vėjelio. Marios visai nutilo, laivai stovi vietoje. Jie nė kiek negali žvejoti ir lūkuriuoja pakraštyje. Jau ėmė temti. Žvejai norėtų žvejoti, ėmė kelti bures, bet jokio vėjo. Ir pamato, kad ateina toks ponas juodais drabužiais [t. y. velnias]. *Ir jis klausia, ar negalėtų jį perkelti į Šventelę. Prašo be jokios malonės, siūlo didelius pinigus. „Kaip mes gabensim, kad nėra vėjo", sako žvejai. Bet tas ponas siūlo tokius didelius pinigus, kad vienas žvejys susigundo: „Mes galim pabandyti". „Gerai, aš užmokėsiu". Du žvejai pasikalba, pasitaiso burę ir sako: „Kelsim tą žmogų". Kai tik tas ponas įsėdo į laivą, tuoj ėmė v ė j u k a s pūsti. Kai pairsto, vėjas dar stipryn, stipryn. Galiausiai jau juodu lekia kaip viesulas. O tas ponas stovi laive ir vis didyn auga* [= didėja vėjukas, stiprėja vėjas]. *Žvejai bijo, kad laivas neapvirstų. Tuojau atplaukė prie Šventelės kaimo kranto. Tas svečias tik nusižvengė, pasispyrė, prikiauliojo valtį ir dingo krante. Tuojau nutilo ir bangos dingo. O buvo tamsi naktis. Žvejai keikia jį: „Bjaurybė! Ketino užmokėti, o čia tik arklių mėšlo pridrėbė!" Naktį jie ir pradeda kast tuos mėšlus. Kasa ir vis meta į marias. Rytą praaušus juodu veizi, kad*

buvę aukso pinigų, ant denio dar nukritę pora auksinių. Tada žvejai suprato, kad visą auksą iškasė. Tas vyras turėjęs vieną arklio koją [vis būdingi velnio požymiai]. *Žvejai girdėję, kad naktį Šventelėj buvusios vestuvės, ir ten kažkas pasikoręs – uošvis, ar kas. Tas ponas skubėjo paimti jo sielos. Dėl to ir siūlė labai daug mokėti – skubėjo, kad laiku atvyktų ir tą sielą paimtų* [LauD 68–69; SV 128–129].

Kaip matome, čia ir žuvis (žvejyba), ir marios, ir velnias – vėjas, bangas šiaušiantis viesulas, būtent „vėjukas" (ar stačiai Vėjukas), – ir net vestuvės, į kurias tasai skuba pasikorusiojo sielos, kaip kad osetinų vajugas – mergelės. Štai dar vienas pavyzdys iš gyvosios kalbos: *O kada nor i mažas v ė j u k a s – bar bar bar, tar tar tar ant aukšto* (Grinkiškis, Radviliškio r.) [LKŽ XVIII 576], kuris vėlgi verčia prisiminti bilduku pasireiškiantį vajugą.

Toliau dėl tiesioginio palyginimo su osetinų vajugu reikia pažymėti, kad lietuvių kalbos priesaga *-(i)uka-* < ide. **-uko-* atsirado iš priesaginio formanto ide. **-ko-*[129], prijungto prie kamiengalio **-u-*, pvz.: slavų **sladъ-kъ* 'saldus' (iš **soldu-ko-*, plg. liet. *saldu-s*), sen. indų *tanu-ka-* 'plonas' iš *tanu-* 'plonas' ir pan.; savo ruožtu lietuvių *-(i)ūka-* < ide. **-ūko-* atsirado iš to paties priesaginio formanto ide. **-ko-*, prijungto prie ilgojo kamiengalio ide. **-ū-*, pvz., slavų **ęzykъ* 'liežuvis' (plg. prūsų *insuwis*, abu iš ide. **en-g'hū-*)[130], arba prie pailgėjusio ide. **-u-*, pvz., sen. indų *madhū-ka-* 'bitė' iš *madhu-* 'medus' bei pan. [Ambrazas 139: §231 ir 140: §232; Skardžius 136: §89 ir 140: §91]. Kalbant apie *vėjū̃ką*, čia reikia atsižvelgti ir į bendrinės kalbos žodžio *vė́jas* būtent *-u-* kamieno Pietų Lietuvos (Lazūnų, Šalčininkų) tarmines lytis *vė́jus* bei *vėjùs*, pvz.: *Kad raspūtė mani vė́jus*; *Vėjùs sup, sup itų beržalį* (Pāsaliai, Vijõs r.) ir pan. [LKŽ XVIII 594–595; LTŽ 282]. Jeigu tai archajizmas, tai ir žodžiuose *vėjùkas* bei *vėjū̃kas* tebebūtų galima išskirti kamiengalį (antruoju atveju – pailgėjusį) *-u-* ir priesaginį formantą *-ka-* < ide. **-ko-* > indoiranėnų **-ka-*, su kuriuo iš indoiranėnų vėjo pavadinimo **vāyu-* (< ide. **u̯ē-i̯ú-* [Mayrhofer III 190]) visiškai taisyklingai savo ruožtu galima būtų sudaryti indoiranėnų deminutyvą **vāyuka-*, kuo tiksliausiai

[129] Apie jį žr. Skardžius 121–123: §80; taip pat Ambrazas 83–84: §127 ir 202–203: §357.
[130] Dėl to dar žr. ЭССЯ VI 75.

atitinkantį lietuviškuosius *vėjùkas* bei *vėjū̃kas*. Iranėnų kalboje indoiranėniškasis **vāyuka-* virstų **vayuka-*, o tai kaip tik tas žodis, kurį visiškai „iš kito galo", iš osetinų *wæjug* / *wæjyg*, kaip matėme, rekonstravo V. Abajevas[131]. Be to, kalbamas indoiranėnų daiktavardis (tarkim, kaip veikėjo pavadinimas iš atitinkamo veiksmažodžio, plg. sen. indų *vā́yati* '(už)pučia', Avestos iranėnų *fravāyeiti* 'užgęsta'[132]) gali būti sudarytas ir tiesiog su priesaga indoiran. **-ūka-* < ide. **-ūko-*[133], kaip kad tai buvo įmanoma ir lietuvių *vėjū̃ko* atveju (žr. aukščiau).

Taigi turime visapusišką – tiek semantinę, kurią atskleidėme anksčiau, tiek formalią – tapatybę tarp 1) iranėnų (skitų) vėjo vardo **Vayuka-*, V. Abajevo rekonstruoto pagal osetinų mitinę būtybę, milžiną *wæjug* / *wæjyg* ir Herodoto minimą skitų dievybę *Οἰτόσυρος* ar **Οἰγόσυρος* bei kt., ir 2) lietuvių vėjo vardo **Vėjū̃kas*, rekonstruojamo pagal bendrinį mažybinį vėjo pavadinimą *vėjùkas* ir bendrinį vėjarodžio pavadinimą *vėjū̃kas* bei aptartas lietuviškų vėjarodžių sąsajas su lietuvių (baltų) vėjo dievybe (Vėjopačiu), kurią V. Abajevas, kaip matėme, lygino su atitinkama iranėniškąja. Kadangi pagal daugelį požymių atsekėme lietuvišką tradiciją vėjarodžiuose vaizduoti būtent vyriausią vėjo dievą Vėjopatį, o pagal skitų **Οἰγόσυρος* rekonstruotas iranėnų vėjo dievo vardas **Vayuka-sūra-* pažodžiui reikštų 'galingasis Vajukas', tai ir lietuvių Vėjuką / Vėjūką lyg ir būtų galima laikyti vėjo dievybe apskritai, Vėjopačio atitikmeniu ar apraiška. Kita vertus, a) tai, kad Vėjopatis yra dvilypis, dvipusis dievas, apimantis savimi, kaip savo apraiškas, abu, „gerąjį" ir „blogąjį", vėjus; ir b) tai, kad osetinų vajugas yra pabrėžtinai neigiama, kenkianti mitinė būtybė, ne vienu atžvilgiu primenanti paplitusį „blogojo" vėjo, vėjo demono (viesulo) įvaizdį, o pastarasis irgi

[131] Čia laikas prisiminti ir aukščiau aptartą analogišką tapatybę tarp lietuvių *dū̃kas* ir sanskrito *dhū́ka-* 'vėjas', juoba kad ta pati priesaga čia išlieka to paties denotato – vėjo, juoba dūkstančio, šėlstančio, t. y. „pikto", „blogo" – pavadinime.

[132] Dauguma kalbininkų sen. indų *vā́ti* ir *vā́yati* laiko bendrašakniais, pastarąjam radusis iš tos pat ide. **u̯ē-* su priesaga **-i̯o-* arba tiesiog iš **u̯ēi-*, kaip ir gotų *waian*, slavų **vě́jati* bei pan. [žr. Pokorny 83; taip pat Fraenkel 1216; Karulis II 502 ir kt.; nuodugnų paaiškinimą žr. Топоров КС 21], kitos nuomonės tik yra, nors šitokią galimybę irgi nurodo, M. Mayrhoferis [Mayrhofer III 189–190].

[133] Dėl tokios priesagos sen. indų kalboje, pvz., žr. [Ambrazas 140: §232].

tradiciškai vaizduojamas lietuvių vėjarodžiuose (tik prisiminkime minėtas vajugų sąsajas su slibinais ir, kita vertus, slibino pavidalo vėjarodžius, t.y. vėjūkus); pagaliau c) pati lietuvių priesaga *-ūkas*, būdama iš dalies ironiška, pejoratyvi šalia neutralesnės mažybinės *-ukas*, – visa tai leidžia manyti, jog Vėjūkas yra kaip tik tasai neigiamas, „blogasis“ vėjas, kurio mitinis paveikslas turėjo pakankamai išryškėti būtent iš vėjarodžių bei anksčiau aptartos tautosakinės medžiagos.

5. *Vėjũkas* baltų–skitų santykių atodairoje

Iki šiol kalbėjome apie lietuvių žodžių *vėjùkas* / *vėjũkas* sąsają su osetinų *wæjug* / *wæjyg* < iranėnų (skitų) **Vayuka-* iš esmės indoeuropietišku lygmeniu. Tačiau atsižvelgtina ir abipusės įtakos galimybė, grindžiama vėlesniais regioniniais baltų bei skitų kontaktais. Nustatęs ištisą aibę kalbinių (leksinių, fonetinių, gramatinių) osetinų kalbos izoglosų[134] su ne viena Senosios Europos pošeimiui priklausančia indoeuropiečių kalba (italikų, germanų, tocharų, slavų ir, kas be ko, baltų), V. Abajevas daro išvadą, kad seniausias „skitų – Europos kalbų izoglosas tenka datuoti laiku, ne vėlesniu už II tūkstantmečio prieš m. e. antrąją pusę“, t.y. „kai Senosios Europos kalbos dar tiesiogiai bendravo tarpusavyje ir su skitų kalba“ [Абаев СЕИ 120]. „Ši data, vadinasi, žymi šiaurės iranėnų genčių buvimo Pietryčių Europoje *terminus ante quem*. Ryšium su tuo priminsiu, jog pasakojimas apie skitų įsiveržimą iš Azijos tėra, pasak Herodoto, tik viena iš jo laikais cirkuliavusių versijų apie šios tautos kilmę. Pagal kitą versiją, skitai laikė save seniausiais Šiaurės Pajuodjūrio gyventojais, o savo genties pradininką Targitają (*Ταργίταος*) – Dzeuso ir Boristenio, t.y. Dnepro, dukters sūnumi. Tasai legendinis Targitajas gyveno, pasak jų padavimų, apie tūkstantį metų prieš Darijaus žygį į Skitiją, t.y. apie II tūkstantmečio prieš m. e. vidurį[135]. Tarp mūsų aptiktų skitų–europiečių mitologinių bei kalbinių ryšių esama ir tokių, kuriems istoriškai pateisinti tenka remtis iranakalbių genčių Rusijos pietuose pirminiu autochtoniškumu. O dėl skitų įsiveržimo iš Azijos

[134] Izoglosomis vadinami kalbiniai reiškiniai, būdingi išimtinai tam tikrai teritorijai ar kalbų grupei ir nebūdingi kitoms (giminiškoms) kalboms.

[135] Herodoto „Istorija“ IV.4, 7: „Kaip pasakoja skitai, jų tauta esanti iš visų tautų jauniausia ir atsiradusi šitaip: pirmasis vyras jų žemėje, dar negyvenamoje, buvęs vardu Targitajas. Jo gimdytojai buvę Dzeusas ir Boristenio upės duktė; aš tuo netikiu, bet jie taip tvirtina. [...] Tokia, sako skitai, jų kilmė. Nuo to laiko, kai jie atsirado – skaičiuojant nuo pirmojo jų karaliaus Targitajo iki Darijaus žygio į jų žemę, – praėjo ne daugiau, o lygiai tūkstantis metų“ [Herodotas 214].

VIII a., tai jis, matyt, buvo nebe pirmasis iranėniškojo elemento pasirodymas Europoje, o tik vienas iš šiaurės iranėnų klajoklių genčių persikraustymų, ne kartą vykusių ir vėliau ir reiškusių ne esminę etninės sudėties permainą, bet giminiškų iranėnų genčių judėjimą bei persigrupavimą nuo seno jų užimamoje plačioje teritorijoje. Tai, kad finougrų kalbose esama iranėniškų bei arijiškų [indoiranėniškų] elementų, kad „Rigvedoje" bei „Avestoje" išliko Volgos pavadinimas (ved. *Rasā-*, avest. *Raŋhā-*, Ptolemėjo *'Pã* 'Volga'), kai kuriuos tyrinėtojus, kaip antai O. Schraderį, jau seniai lenkė prie minties, jog būtent Rytų Europoje būta iranėnų bei arijų tautų protėvynės. Dabar atskleisti seni skitų bei Europos kalbų ryšiai kuo puikiausiai sutinka su šia hipoteze. Ne skitai atėjo iš Azijos, atskilę nuo likusių iranėnų, bet, priešingai, likusios [indo]iranėnų gentys į Indiją, Persiją bei Vidurinę Aziją pasistūmėjo iš Pietų Rusijos – iš dalies per Kaukazą, iš dalies pro šiaurinę Kaspijos jūros pakrantę į Okso bei Jaksarto baseiną. Skitai gi buvo kaip tik ta iranėnų tauta, kuri pasiliko savo tėvynėje Rusijos pietuose ir toliau daugelį amžių išlaikė kontaktus su kitomis Vidurio bei Rytų Europos tautomis" [Абаев СЕИ 122–123]. Toks požiūris iš esmės sutampa ir su indoeuropiečių protėvynės Pietų Rusijos stepėse, šiauriniame Pajuodjūryje, teorija.

Itin platūs, ilgalaikiai bei gilūs iranėnų kontaktai su slavais, ypač rytų slavais, gerai žinomi. V. Abajevo nuomone, dižiulė dalis rytų slavų tiesiog susiformavo ant iranėniško (skitų) substrato (tai liudijantis frikatyvinio γ (*h*) atsiradimas vietoje *g* ukrainų bei pietų rusų kalbose [Абаев СЕИ 41–52, 135]). Betgi mus, suprantama, labiausiai domina iranėnų ir baltų ryšiai (atskirai nė nekalbant apie žinomą V. Ivanovo ir V. Toporovo iškeltą slavų kilmės iš baltų hipotezę, kurios šalininko italų kalbininko V. Pisani'o nuomone, jie tiesiog esą „iranizuoti baltai"[136]). „Skitų – Europos kalbų izoglosos,

[136] V. Pisani teigia esant „panašu, jog slavų kalbų susiformavimą reikia sieti su iraniškais elementais, tokių Pietų Rusijoje istoriškai paliudytų tautų kaip skitai ir sarmatai įneštais į artimai giminiškus [indoeuropiečių prokalbės] dialektus, iš kurių radosi baltų kalbų šeima". Todėl, jo žodžiais, „į slavus mes žiūrime kaip į iranizuotus baltus (das Slavische als iranisiertes Baltisch von uns betrachtet wird)" [Pisani RB 13, 14]. Savo ruožtu „vadinamieji baltiški upėvardžiai atspindi senąjį kalbinį sluoksnį, kuris plyti nuo Baltijos iki pat Juodosios jūros kaip iš esmės vieningas, nors ir natūraliai įvairuojantis tipas. Iraniškieji liudija skitų bei

tarp kurių dalyvauja ir baltų kalbos, yra reikšmingos kiekybiškai ir neretai turi didžiulį istorinį kultūrinį svorį, pavyzdžiui, pjautuvo pavadinimas[137]. Kaip ir reikėjo tikėtis, trečiojo partnerio teisėmis šiose izoglosose paprastai dalyvauja slavų kalbos. Tačiau ar galima nurodyti specifinio, išskirtinio skitų ir baltų kalbų ryšio atvejų? Mažų mažiausiai vienos tokios izoglosos esama. Tai naminio karvelio pavadinimas: oset. *bælon* / *bælæw*, liet. *balañdis*, lat. *balodis*. Didžiai iškalbingi taip pat yra, nors ir priklauso platesniam kalbiniam kontekstui, tokie atitikmenys: oset. *mæxtættæ* 'makštelė, makštutė' – liet. *makštis*; oset. *sælyn* 'šalti' – liet. *šálti*; oset. *jæw* 'javai' – liet. *javai*; oset. *kᵘyrm* / *kurmæ* 'aklas' – liet. *kurmis* bei kt." [Абаев СЕИ 133–134]. Tarp tų „kt." dar galima paminėti oset. *lænk* / *læncæ* 'lanka, loma, slėnis' – liet. *lanka* [Абаев СЕИ 17]; oset. *maryn* 'užmuš(inė)ti' – liet. *marinti* [Абаев СЕИ 29–30]; oset. *fæxt* / *fæstæ* 'piesta' – liet. *piesta* [Абаев СЕИ 23]; oset. *zūl* / *zol*, *zylyn* / *zulun* '(nuo)žulnus, kreivas; neteisus' – liet. *nuo-žulnus*, *pra-žulnus* 'nuožulnus, įstrižas' [Абаев СЕИ 38]. Juoba kad vienu ar kitu atžvilgiu šie osetinų ir lietuvių kalbų žodžiai lieka tarpusavyje artimesni nei giminiški kitų kalbų atitikmenys (pavyzdžiui, slavų kalbose nėra lietuvių *piestą* atitinkančio daiktavardžio, o osetinų kalbose – tikslus būtent daiktavardžio atitikmuo ir pan.). Toliau: osetinų deminutyvinis formantas *-ul*, *-yl* savo kilme yra susijęs su indoeuropiečių deminutyvinėmis priesagomis **-ulo-*, **-ilo-*, **-olo-*, **-elo-*, „bet ypač būdingos jos kai kurioms Europos arealo kalboms: germanų, baltų, lotynų" [Абаев СЕИ 80], plg. osetinų *qᵘymbyl* 'rutuliukas (ant gobtuvo, virvelės)', *gᵘymbyl* 'apvalaina šviežio sūrio masė' [ten pat] – lietuvių *gumbulas* (greta osetiniškosios

---

sarmatų atsikraustymą ir jų kalbinių įtakų antsluoksnį. O slaviškieji atitinka jauniausią sluoksnį, t. y. kalbos formą, kuri radosi susimaišius senesniems, tarkime, prabaltiškiems posluoksniams su iraniškuoju superstratu. [...] Šiaurinės Rytų Europos sritys buvo apsaugotos nuo 'iranizavimo' ir šitaip suprantamų slavų išplitimo – rusai išplito į šiaurę tik vėliau, – ir kaip tik dėl to Lietuvoje ir Latvijoje mes dar randame nuo slavų skirtingą baltų kalbą. Iš esmės tai palaikas to paties milžiniško dialektų komplekso, per šimtmečius susidariusio, kaip sakyta, tarp Baltijos ir Juodosios jūros" [Pisani BSI 138–139]. Dar žr. [Zinkevičius LKK 135].

[137] Turimi galvoje osetinų *xsyrf* / *æxsirf* 'pjautuvas' ir slavų **sirpъ* (sen. lenkų *sirp*, rusų *серп*) 'pjautuvas', latvių *sirpis* 'pjautuvas', taip pat graikų *hàrpē* 'pjautuvas', lotynų *sarpere* 'apipjau(sty)ti', prancūzų *serpe* 'lenktas peilis', sen. vokiečių aukštaičių *sarf* 'aštrus' bei kt. [Абаев СЕИ 8–9; žr. Pokorny 911].

„šviežio sūrio masės“ ypač plg. lietuviškojo žodžio vartojimo pavyzdį: *Boba prigrūdo krosnį tešlos gumbulų* [LKŽ III 726]). Osetinų kalboje nepalyginamai ryškiau nei kitose iranėnų kalbose įvykio veikslo (perfektyviniai) veiksmažodžiai sudaromi iš eigos veikslo veiksmažodžių su priešdėliais, kaip ir slavų bei, pridurkime, baltų kalbose, nors indoeuropiečių prokalbėje tuo tikslu, kaip manoma, buvęs keičiamas pats veiksmažodžio kamienas. Tačiau „esamajame laike, kuriam iš esmės svetimas perfektyvumas, priešdėlinės lytys slavų kalbose įgauna arba būsimojo laiko reikšmę (rusų *бегу* ‘bėgu’ – *побегу* ‘bėgsiu’), ir čia osetinų kalboje nebėra analogjos su slavų kalbomis, arba kartotinumo reikšmę (rusų [*бежит* ‘bėga’ –] *по-бежит* ‘pabėgės’, *по-бежит и о-становится* ‘pabėgės ir sustos’), ir čia osetinų kalba vėlgi žengia koja kojon su slavų“ [Абаев СЕИ 54–60]. Mes savo ruožtu galime pastebėti, kad ten, kur „osetinų kalboje nebėra analogijos su slavų kalbomis“, išlieka analogija su baltų kalbomis, kur įmanomas ir toks esamojo laiko įvykio veikslas: plg.*pa-bėgu*. Tarp kitko, osetinų *fæ-līʒyn* ‘pabėgti’ abiem dėmenimis etimologiškai sutampa su lietuvių *pa-likti*. Ir t. t. [Абаев СЕИ 65, plačiau žr. 64–68]. „Galima būtų prikišti: ar to ne per maža išvadai apie skitų ir baltų tiesioginę kaimynystę? Šiuo atžvilgiu turiu pakartoti tai, ką jau esu sakęs specifinių skitų–lotynų izoglosų atžvilgiu. Kiekybiniai (statistiniai) rodikliai turi reikšmės sprendžiant apie kontaktų trukmę bei intensyvumą. O kaimynystei ir bendravimui iš principo nustatyti netgi vienas vienintelis faktas turi pakankamą įrodomąją galią, kai jokios kitos prielaidos, išskyrus tiesioginį kontaktą, nepadeda jo paaiškinti. Man atrodo, kad čia turime kaip tik tokį atvejį. Todėl man buvo gana malonu sužinoti, jog tokią pačią išvadą – apie tiesioginius baltų–iranėnų kalbinius kontaktus – priėjo V. Toporovas ir O. Trubačiovas, išanalizavę Aukštutinės Padneprės hidronimiją“ [Абаев СЕИ 135].

V. Toporovas ir V. Trubačiovas iš Aukštutinės Padneprės vandenvardžių analizės 1962 metais šiuo atžvilgiu yra padarę štai kokią išvadą: „Mūsų požiūriu, vienas iš esmingiausių šio darbo rezultatų yra nustatyti tiesioginiai baltų-iranėnų kalbiniai kontaktai, vykę Seimo baseino teritorijoje, kur iranėnų pėdsakų niekas neneigia. Kita vertus,

iki šiol niekas nesitikėjo, kad baltai siekė taip toli į pietryčius. Į klausimą apie tiesioginius baltų–iranėnų kontaktus visuomet būdavo atsakoma neigiamai. Mums atrodo, kad baltų buvimą prie Seimo patvirtina ne tik jau minėti faktai[138], bet ir ištisas baltiškų hidronimų, ne mažiau nei dvidešimties, šiame rajone telkinys", o kadangi visi jie, išskyrus du, yra vienoje – dešinėje Seimo pusėje, tai „Seimą galima laikyti savotiška baltų paplitimo pietryčiuose riba, kurios baltai pietų kryptimi nebuvo peržengę. Nepaprastai įdomu, – tęsia minėti mokslininkai, – jog priėmus mūsų hipotezę, teisingą paaiškinimą gauna baltų–iranėnų leksinio panašumo faktai, kurie priešingu atveju liktų nesuprantami. Pažymėtina, jog pastaruoju metu pasirodė ne vienas darbas, kuriame pateikiami įdomūs baltų–iranėnų žodžių atitikmenų pavyzdžiai, nors jų autoriai paprastai nežino, kaip interpretuoti šių atitikmenų prigimtį. Prie pastarųjų, paskutiniu metu pabrėžiamų, galima priskirti iran. *maiz-* 'sėti' : liet. *miežis*, lat. *miezis*[139]; iran. *dānā-*, sen. indų *dhānā* 'grūdai' : liet. *duona*; avest., sen. indų *yava-* 'javai': liet. *javai* (būdinga, kad visi sutapimai priklauso vienai gyvybiškai svarbiai žodyno sričiai); avest. *xšvid-* 'pienas' : liet. *sviestas*; oset. *bælon* / *bælæw* 'balandis' : liet. *balandis*, lat. *balodis*; pers. *kabūtar* 'karvelis' : prūsų *keutaris* 'karvelis'; sogdų *čakt*, pehlevio *čakāt* 'kakta' : liet. *kakta* ir kai kurie kiti. Neatmestina galymybė, jog specialiai tyrinėjant iranėnų–baltų leksines sąsajas, bus aptikta naujų tokio pobūdžio atitikmenų" [Топров, Трубачев 231–232]. Pastaruoju metu, beje, V. Toporovas dargi gerokai praplėtė baltų–iranėnų kontaktų galimą arealą pagal Seimą „į rytus, u ž D o n o, Volgos link" [Топоров ВДБФ 329].

Tiesioginiai baltų kontaktai su iranėnais (skitais) jau seniai pripažįstami ir lietuvių mokslininkų – tiek kalbininkų, tiek ir archeologų [Kabelka 76; LE 49, 68, 82; Zinkevičius LKK 152, 184–185]. Pagaliau skitai ne tik ilgą laiką buvo baltų kaimynai, bet ir įsiverždavo

[138] Vienas iš jų yra jau chrestomatiniu tapęs upėvardžio rus. *Ронша*, padaryto iš iranėnų žodžio, reiškusio 'lapę', vertinys *Лопанка*, kuriame atsispindi liet. *lapė*, šalia tokį vertimą patvirtinančio trečio rusiškojo varianto *Лисичка*, pažodžiui 'laputė'. Išsiversti upėvardį galėjo tik tie, kas gerai pažino kaimynų kalbą ir pakankamai ilgai su jais toje vietoje gyveno. Nežinia tik, kas iš ko tą upėvardį pirmieji išsivertė – baltai iš iranėnų ar iranėnai iš baltų.

[139] Dar plg. lat. *maize* 'duona', pr. **maizis* 'miežis' [Karulis I 360; Mažiulis III 145–146].

giliai į baltų žemes karo žygių metu, pavyzdžiui, „skitiškų strėlių antgalių rasta pietinėse prūsų žemėse, net ir Pietų Lietuvoje, sūduvių teritorijoje“ [Gimbutienė 83]. G. Beresnevičiaus nuomone, „turint omenyje, atrodo, skitišką laidojimo 'nameliuose' idėją, plintančią maždaug tuo pačiu metu [VI a. pr. Kr.], galima būtų spėti, kad vakarų baltai jėga ar sutartimi įtraukiami į skitų politinę ir kultūrinę-religinę orbitą. Išties, po pirmųjų konfliktų pietinėje prūsų teritorijoje skitai toliau neina: tačiau keičiasi prūsų laidojimo papročiai. Tai liudytų, kad prūsai arba kapituliuoja, arba kažkokiu būdu sudaro taiką su skitais, įtraukiančią juos į skitų pasaulį“, pagaliau „Herodotas, savo 'Istorijos' ketvirtojoje knygoje kalbėdamas apie skitų gentis, tarp jų mini budinus ir neurus. Pastarieji dažnai laikomi baltais ir lokalizuojami maždaug Milogrado [archeologinės] kultūros vietoje. Ten pat Herodotas sako, kad neurai laikosi skitų papročių – išties Milogrado kultūroje laidota ir skitiškuose pilkapiuose (jų viduje esančiuose mirusiųjų 'nameliuose'). Įtikėtina ir tai, kad per Milogrado kultūrą skitų įtaka galėjo pasiekti neurams giminingus jų kaimynus, juolab kad pastebimas neurų ir galindų, atitinkamai Milogrado ir Zarubincų, kultūrų artumas“ [Beresnevičius VBR 174–175]. Jau nė nekalbant apie itin plačią, baltus tiesiog apimančią senovės autorių Skitijos sampratą, atsispindinčią, pavyzdžiui, ir Baltramiejaus Anglo veikale „Apie daiktų savybes“, parašytame apie 1240 metus, kuriame tvirtinama, kad *Lectonia Scithiae est prouincia, cuius populi Lectimi sunt uocanti* „Lietuva yra Skitijos provincija, kurios žmonės vadinami lietuviais“, arba kad *Sambia Mesiae est prouincia in Europa, inferiori Scithia ibi locata quasi media inter Pratenos, Estenes, Osilianes, Liuones et Curones* „Semba – Mezijos provincija Europoje; ji plyti žemutinėje Skitijoje, tarp prūsų, estenų, oziliečių, lyvių ir kuršių“ [BRMŠ I 232–233]. Tos pačios tradicijos vagoje, prisimindamas Strabono į šiaurę nuo Dunojaus žiočių paminėtus keltoskitus, dar apie 1479–1480 metus Pilypas Kalimachas rašo, jog *a Graecis minime ignaris verae originis composito vocabulo ex nominibus antiquae ac novae patriae Celtoscythae pridem dicerentur, usque ad haec tempora perseveravit* „graikai, nežinodami tikros jų [t. y. lietuvių] kilmės, davė jiems keltoskitų vardą, kuris reiškia ir senąją, ir naująją jų tėvynę“ [BRMŠ I 601, 603, žr. 605 – čia ir

aukščiau versta J. Tumelio]. Pagaliau Erazmas Stella savo veikale „Apie Prūsijos senovę“ 1518 m. rašo: *Borussia ultimae Germaniae ora a Vistula amne, quem ad occidentem terminum habet, incipiens sinusque Baltici maris, qui septentrionale latus eius ambiunt, percurrens, orientalem solem ab Alanis excipiens, montibus Amaxobiis australe latus eius obtegentibus, a quibus continuis sylvarum iugis disterminatus* „Prūsija prasideda tolimiausiame Germanijos pakraštyje, nuo Vyslos upės, žyminčios vakarinę jos ribą, ir siekia Baltijos jūrą, kuri skalauja šiaurinį jos šoną, rytuose ribojasi su a l a n a i s, o pietuose prieina prie Amaksobijų kalnų, nuo kurių ją skiria ištisinė miškų juosta“ [BRMŠ II 13, 18]; negana to, garsusis legendinis prūsų karalius Videvutis pats buvęs alanas [BRMŠ II 15, 20], o jo vyriausias sūnus, gimęs iš motinos prūsės, buvęs vardu Li(e)t-alanas, *Litalanus*, todėl *ab hoc quoque eorum duce in posterum, qui prius Alani dicebantur, Litalani dicti sunt, nunc hodie uulgo Litfani nuncupantur* „tie, kurie anksčiau vadinosi alanais, pagal šio savo valdovo vardą vėliau buvo praminti litalanais, o šiandien paprastai yra vadinami lietuviais“ [BRMŠ II 17, 22–23 – vertė E. Ulčinaitė]. G. Beresnevičius (kuriam dėkoju ir už primintą man pastarąjį šaltinį) pratęsia, jog „Marcelinas IV a. alanų inkorporuotomis gentimis šiaurės rytuose laiko nervijus, vidinus, gelonus, – tai, matyt, baltiškos gentys, su klaustuku galime pridėti ir melanchlenus. Alanų žemės IV a. vid., šio istoriko duomenimis, tęsiasi iki pat Azijos stepių, Indijos, Gango[s], jie šviesiaplaukiai aukšti klajokliai. Alanai, žinoma, nevienalyčiai, bet tuo metu jungia Indiją, Irano pakraščius ir Baltiją kaip tiltas. Tai metas, kai iranėnai gali padaryti įtaką baltams, bent pavieniam masyvui [pridurkime, ir baltai iranėnams]; ir šis Marcelino fragmentas dera su Stellos datavimu: alanai ateina į Prūsiją IV a. pab. ir, čia nedaug užtrukę, persikelia į Lietuvą. Neteigiu, kad lietuviai – tai alanai; dalis alaniškų–lietuviškų ‘iranėniškų’ sutapimų gali būti aiškinami daug ankstyvesniais intensyviais kontaktais su skitais“, patikslina autorius [Beresnevičius KDU 4]. Simonas Grunau vėlgi tarp Prūsiją kitados apgyvenusių genčių mini alanus [BRMŠ II 50, 89], o štai „Sūduvių knygelėje“ apie prūsus sakoma, jog *Diese leutte haben gewonet zum erstenn bey dem vrsprung der Tanais* „Iš pradžių

šie žmonės gyveno prie Tanajo ištakų" [BRMŠ II 141, 155 – Vertė V. Balaišis ir S. Plaušinaitis], t.y. prie Dono, ką patvirtintų, kaip sakyta, naujausi V. Toporovo tyrinėjimai. Ir t.t. Tuo tarpu yra tvirtai „nustatyta osetinų ir viduramžių alanų tautų tapatybė" [Абаев ОЯФ 41][140].

Šiaip ar taip, intensyvūs baltų–iranėnų kontaktai, pradedant kone bendraindoeuropietiškuoju laikotarpiu ir baigiant pagaliau net LDK laikų susidūrimais, yra neabejotinas dalykas. O jeigu jau tie kontaktai paliko pėdsakų (izoglosų) kalboje, tai savo ruožtu visai įmanoma, kad jų pėdsakų galima paieškoti ir mitologijoje bei tautosakoje. V. Abajevo žodžiais, „mes turime būti pasirengę tam, kad atskiri motyvai, motyvų kombinacijos ar net ištisos siužetinės struktūros galėjo klajoti tarp skitų ir Europos tautų ir tuo pagrindu galėjo rastis mitologinės bei epinės 'izoglosos', analogiškos izoglosoms, aptinkamoms kalboje" [Абаев СЕИ 86]. Tokių „mitologinių izoglosų" tyrinėtojas iš tikrųjų aptinka tarp skitų ir romėnų, skitų ir germanų,

[140] Pratęsiant V. Abajevo citatą, „gruzinų, armėnų, Bizantijos, lotyniškų, arabiškų, rusų (metraščių) šaltinių istorinių duomenų kryžminis palyginimas nepaliko abejonių, kad osų (osetinų), asų, jazygų, alanų pavadinimai mena vieną ir tą pačią tautą" [Абаев ОЯФ 41; plačiau žr. Дюмезиль ОЭМ 9, 34–49]. Atkreipus dėmesį į čia užsimintus jazygus, įdomu paminėti G. Beresnevičiaus straipsnį „Jazygai, jutungai, jotvingiai: kariai raiteliai nuo Meotidės iki Dunojaus" [Beresnevičius JJJ 7–11], kuriame autorius iškelia „eretišką" mintį juos turint tiesioginį ryšį su jotvingiais. Nors straipsnyje daromi kalbiniai palyginimai manęs asmeniškai neįtikina, bet sąskambis, juoba aptariamų baltų–skitų santykių kontekste, tikrai verčia pasatyti ausis. (Taip pat žr. *G. Beresnevičius*. Palemono mazgas: Palemono legendos periferinis turinys. Vilnius, 2003, p. 88–96.)

[141] Vienas iš būdingų, tiesiog skiriamasis skitų tradicijoje yra padavimas apie dangaus jiems dovanotus šventus daiktus. Herodotas rašo (IV.5), jog skitų protėvio Targitajo sūnums valdant, „iš dangaus į skitų žemę nukritę auksiniai dirbiniai: arklas, jaučių jungas, dviašmenis kirvis ir taurė. Pirmasis juos pamatęs vyriausiasis brolis ir ėjęs artyn, norėdamas pasiimti, bet auksas, jam artėjant, pradėjęs degti. Šiam pasitraukus, priėjęs antrasis – vėl auksas užsidegęs. Šitaip degantis auksas juos atstūmęs nuo savęs, o kai priėjęs trečiasis, jauniausiasis, auksas užgesęs, ir tas jį parsinešęs namo. Vyresnieji broliai sutikę dėl to jauniausiajam atiduoti visą valdžią" [Herodotas 214]. Nepriklausomai nuo Herodoto I amžiuje Kvintas Kurcijus (VII 8.18–19) liudija tokius skitų žodžius Aleksandrui: „Žinok, jog dovanos mums duotos (*dona nobis data sunt*): jaučių jungas, arklas (*iugum boum, aratrum*), ietis, strėlė (*hasta, sagitta*), taurė (*patera*). Mes naudojamės jomis kartu su savo draugais ir prieš priešus. Savo draugams duodame vaisių, kuriuos pelnome jaučių darbu (*fruges amicis damus boum labore quaesitas*), ir taure kartu su jais dievams liejame vyną (*patera cum iisdem uinum diis libamus*), o priešus iš toli strėle, iš arti ietimi puolame (*inimicos sagitta eminus, hasta comminus petimus*)" [cit. iš Дюмезиль ОЭМ 156]. Šias dangaus dovanas Dumézilis sieja su trimis

skitų ir keltų, skitų ir slavų [žr. Абаев СЕИ 86–117][141]. Taigi galų gale „skitus su Europos tautomis sieja gausios leksinės, fonetinės, gramatinės, mitologinės izoglosos. [...] Skitų-sarmatų kaimynystė su europiečiais truko daugelį šimtmečių, todėl ir juos siejančios izoglosos galėjo rastis įvairiais šios kaimynystės periodais. Visus šiuos faktus jungia štai kas: jie neišvedami iš iranėnų ar indoiranėnų bendrystės,

---

socialinėmis funkcijomis ir atitinkamais luomais: arklą bei jaučių jungą – su žemdirbiais; kirvį, taip pat ietį ir strėlę – su kariais; o taurę, kuria dievams liejamos aukos, prisikiria žyniams ir palygina su gerai žinoma stebuklinga osetinų epo „Nartų taure" *Nart(y)amongæ* [Дюмезиль ОЭМ 45–46, 155–156]. Panašų „šventų daiktų" rinkinį autorius aptinka ir keltuose: airių pirmtakai dievai, vadinamoji „deivės Danu tauta" (*Túatha dé Danann*), turėję neišsenkantį katilą, priklausiusį druidų dievui Dagdai; neįveikiamus mūšyje Nuado kalaviją bei Lugo ietį; ir „Falio akmenį", simbolizavusį pačią Airijos žemę, vadintą „Falio slėniu" (*Mag Fhál*) [Дюмезиль ОЭМ 156–157; žr. Puhvel 177]. Dangišką arklo kilmę tebemena rytų slavų sakmės, kuriose Dievas jį padovanoja išvarytam iš rojaus Adomui [Левкиевская 101; Потебня 98]. Tačiau įdomiausia aptikti panašių padavimų Lietuvoje, visų pirma, apie Rambyno kalno lobį. Jį pamini E. Gisevius, 1835 m. aprašęs Rambyno griūtį: „Kadangi griūtis palietė buvusiąją susprogdinto prieš 24 metus alkakmenio vietą, tai apylinkės kaimuose kilo itin kraupių lūkesčių. Mat, pagal jų [vietos lietuvių] gyvą tradiciją, laumės, išsikeldamos iš Rambyno, didžiai pasipiktinusios šventavietės sunaikinimu, grasinusios nugriausiančios kalną, o sykiu pažadėjusios atiduoti kada nors vargingiausiam apylinkės žmogui auksinius rykus ir žemdirbystės padargus, tačiau surasti tuos daiktus galėsiąs tada, kai alkvietė būsianti prasmegusi. Šio straipsnio autorius iš tiesų pats matė pulką Bardėnų kaimo žmonių, kaip jie, kastuvais nešini, traukė ton įžymiojon vieton su trankiomis dainomis iškelti tuojau į dienos šviesą anų menamųjų lobių" [Lietuvininkai 49]. Otto Glogau šį gyvosios tradicijos išsaugotą tikėjimą apie apie Rambyno šventvietės „rykus" persako taip: „Buvusio alkakmenio vietos tėra išlikusi tik mažesnioji dalis, o didžioji jau guli upės gelmėse; netrukus ir ši ja paseks. O tada pasirodysią paliktieji lobiai: lopšys, kauptukas, akėčios, noragas ir stalo rykai, viskas iš aukso ir sidabro" [Lietuvininkai 232–233]. Žymiajame J. Basanavičiaus tautosakos rinkinyje „Iš gyvenimo vėlių bei velnių" (XXI.37) apie tai, nurodant ir minėtus bei kitus šaltinius, esama tokio pasakojimo: *Dievaitis [Perkūnas] pats tą aukavimo akmenį podraug su auksinu lopšu, bliūdu, žagre bei ekėčiomis čia buvęs padėjęs*, o kryžiuočiams užmušus šventyklos gynėją kunigaikštį Skraudopą, *kunigaikščūtė savo tarnus pašaukus, auksinuosius rykus, būtent bliūdą, lopšį, žagrę bei ekėčias, žemėje pakavojo* [BV 276]. Ožkabaliuose J. Basanavičius dar yra užrašęs žinomą tikėjimą, kad *jeigu laukus kokio nors kaimo apvaro vaga su dviem juodais dvynais jaučiais ir dvynų pusė artojas, tai toks apvagojimas apgina laukus nuo perkūnijų, ledų, visokių ligų ir kitų nelaimių*, tik čia priduriama: *Kad žagrės tos būtų dar auksiniai noragai, tai ant apvagotų laukų kuonogražiausi javai visados derėtų, ar tai giedros, ar lytingų metų laike. Sako, senovėje turėję tokius auksinius noragus* [BLP I 63: Nr. II.11]. Panašių gyvosios tradicijos atbalsių pasigirsta ir daugiau, antai Mažojoje Lietuvoje vienas Adomas (1816–1896) papasakojo, jog „kartą atras vargšai aukso ekėčias, kurios Vorpilyje pakavotos yra. Tai bus vargingos viernos giminės alga"; taip pat jog „esąs karališkas vainiks [karūna] pakavotas ir turįs savo čėsu išgriūti" [MLT 45: Nr. 378]. O štai Klipštų

bet [pas skitus] atsirado arealinių, Rytų bei Vidurio Europoje tarp skitų-sarmatų ir Europos tautų vykusių kontaktų pagrindu. [...] Reikia atsižvelgti ir į tai, kad ši problema tik dabar iškilo visu savo stotu, todėl yra dar toli nuo visa apimančio sprendimo, įtraukiant ne tik kalbinius, bet ir tautosakos, etnografijos, archeologijos, istorijos duomenis. Iki šiol tegalime kalbėti apie pirmąją žvalgybą šioje srityje, bet ir ši išankstinė žvalgyba davė gausius vaisius, kurie leidžia naujai pažvelgti tiek į osetinų kalbos istoriją, tiek į kultūrinius bei kalbinius santykius senovės Rytų bei Vidurio Europoje" [Абаев СЕИ 119–120].

Pamėginę rekonstruoti lietuvių „blogojo" Vėjo įvaizdį ir, remdamiesi apeliatyvais *vėjùkas* bei *vejū̃kas*, jo vardą **Vėjū̆kas*, etimologiškai sutampantį su iranėnų (skitų) vėjo dievybės vardu **Vayuka-*, rekonstruotu remiantis visų pirma osetinų demonu *wæjug* / *wæjyg*, kuris mažne visais pagrindiniais požymiais atitinka lietuvių „blogojo" vėjo apraiškas, mes savo ruožtu tikimės bent kiek praplėtę šios „žvalgybos" lauką į baltų pusę. Ir nors abu mitinių būtybių vardai, tiek lietuviškasis, tiek osetiniškasis, šiuo atveju paaiškinami savu, atitinkamai baltiškuoju bei (indo)iranėniškuoju kalbiniu pagrindu, vis dėlto abiejų bendra priesaginė lytis sudaro išimtinę lietuvių ir osetinų kalbinę izoglosą, kartu su mitiniais panašumais papildančią kalbinių bei mitologinių baltų–skitų izoglosų eilę.

Kalbamų sąsajų vaizdinė iliustracija, o taip pat užuomina gilesniems tyrinėjimams galėtų būti freskos iš Pendžikento (Vakarų Ta-

---

kaime, Klaipėdos aps., 1938 m. užrašytas mitologizuotas padavimas, kaip vienas dvarininkas nuėjo naktį prie „Velnio kūlio", esančio gretimame Taurlaukyje, lošti kortomis *ir sutiko velnią. Tas turėjo pilną maišiuką pinigų. Bet jis tuos visus pinigus pralošė. Velnias dideliai supyko ir davė su ranka į kūlį, kad net paliko rankos žymė. Ir po to kūlio yra auksinės akėčios ir auksinės klumpės. Žmonės bando tą kūlį verst, ritint, gręžt, bet nieko nepadaro* [EMD 53, Nr. 51; tarmišką užrašymą žr.: KLT 121–122: Nr. 227]. Kaip matyti, vietoj ginklų lietuvių tradicijoje minimas tai lopšys, tai karūna, tai klumpės, bet žemdirbystės padargai ir „stalo rykai" ar „bliūdas" tebėra aiškūs (galėtų kilti klausimas, ar tik ir pats Taurlaukio pavadinimas nėra susijęs būtent su taure, o ne su tauru, kas iš pirmo žvilgsnio lyg ir atrodytų įtikinamiau). Vienoje latvių dainoje (LD 1891, var. 3) aukso arklas pasirodo upėje, Dauguvoje, kurios prašoma išmesti jį į krantą: *Es redzēju Daugavā / Zelta arklu līgojam; / Sit, vilnīti, maliņā, / Te būs dailis arājiņš* „Aš mačiau Dauguvoje / Aukso arklą supantis; / Mušk, vilnele, į kranteli, / Čia bus dailus artojėlis" [Kursīte 13]. Šiaip ar taip, tai irgi viena iš įdomių baltų–skitų (ir iš dalies keltų) mitinių „izoglosų", tebelaukiančių tyrinėjimo.

džikistanas) fragmentas, vaizduojantis iranėnų „visa pergalinį Vėją“, *Vayuš upairikairya*, rytinės jų šakos – sogdų žinotą Vešparkaro vardu (pav. 35). Šis Vėjas – keturveidis; J. Vasilkovo žodžiais, „iš ketvirtojo, paties baisiausio, mirties veido, paslėpto nuo žiūrovo, čia telikęs juodas pečių siluetas“ (iš asmeninio susirašinėjimo). Bet ir iš matomų veidų – būtent kairysis (piešiny dešinėje) yra baisus, „blogas“, o dešinysis (piešiny kairėje) – dailus, gražus, „geras“, kaip kad lietuvių Vėjopačio. Be tiesioginės sąsajos su dviveidžiu Vėjopačiu, dar galima atkreipti dėmesį į ragą, pučiamą dešiniojo šios vėjo dievybės veido, kaip kad lietuvių vėjarodžių „angelai“, irgi vaizduojantys senąją vėjo dievybę ar juoba jos „gerąją“ pusę, pučia trimitą, o tautosakos Vėjas – dūdą, dūdelę, atstojančią statinę dešinėje Vėjopačio rankoje. Dar šiame piešiny krinta į akis pražioti žvėrių nasrai, primenantys tiek paties Vėjopačio pražiotas burnas, tiek juolab žvėrių ir pabaisų nasrus vėjarodžiuose. Ir t. t.

Priedas: keletas iškilusių papildomų klausimų

Naudodamiesi proga, iškelsime dar keletą klausimų, kurių sprendimas gali būti susijęs su čia aptartais dalykais.

Pirma, prisiminkime „Ramajanos" ištrauką, kurios pabaigoje, kai andai pasitraukęs iš pasaulio Vėjas vėl palankiai padvelkė, „ežerai, paliovus pūsti lediniam vėjui, pražydo lotosais". Taigi, gerajam gyvybės vėjui pasitraukus, jo vietą pasaulyje, kaip jau esame pastebėję, buvo užėmęs ledinis mirties vėjas, menantis žiemą, šaltį. Prisiminkime ir L. A. Jucevičių, kuris rašė, jog būtent „žiemos meto viesulą, nešiojantį sniegus ir keliantį pūgą bei pustymus, mūsų liaudis vadina velnių vestuvėmis" [Jucevičius 542]. Panašiai per latvių velnių vestuves, kaip matėme, *ir slikts laiks: gāžas lietus, griežas viesulis, putina sniegu u. t. t.* „būna blogas oras: žliaugia lietus, sukasi viesulas, p u s t o sniegą ir t.t." [LTT IV 1944: Nr. 32416]; o pradžioj cituotoje dainoje (LTdz 22260, žr. sk. 2.1) vėjo pustomam sniegui, pūgai prilyginamos kare žuvusiųjų vėlės (*Sniegi sniga, putinâja... Tās bij puišu dvēselītes* „Sniegai snigo, pūgos pustė... Tai buvo bernelių sielos"). Plg. minėtus rusų tikėjimus, jog pakilus pūgai (*хуга*), bobos sakydavo: *народылось в сели, або вмерло якесь непевне* „jau kas tikriausiai kaime gimė arba mirė" (Pskovas) [Зеленин 47]; *Причина м е т е л и и вообще бушевания ветров – возня чертей* „Pūgos ir apskritai vėjų siautėjimo priežastis – kad velniai duodasi" (Vologda); *Во время м е т е л и играют на полях черти и мертвые выходят из могил* „Per pūgą laukuose dūksta velniai, ir mirusieji išeina iš kapų" (Tverė) [Власова 88, 89] bei pan. Savo ruožtu kitas, ne mažiau įprastas ‘pūgą’ rusų kalboje žymintis žodis yra *вьюга*. Vardindamas įvairius esamus šio nelabai aiškios kilmės žodžio aiškinimus, M. Vasmeris sako, jog „neatrodo įtikinama mintis apie skolinimąsi iš suomių *viukka*, *viuka* ‘šaltas, smelkiantis vėjas’" [Фасмер I 373]. Mes gi dabar galėtume spėti, jog pats suomių žodis yra senas baltizmas, būtent

baltų vėjo pavadinimo **vējūka-* atspindys, kaip kad ugrofinų komių šiaurės vėjo vardas *Voypel'*, arba *Войпель*, kaip jau buvo užsiminta, laikomas iranizmu ir siejamas su protoiranėnų **Vayu-* [Vassilkov 493; Васильков 62–63]. Be to, baltų žodžio skolinimasis savo ruožtu gali būti kaip nors susijęs ir su atitinkamais estiškų vėjarodžių vaizdiniais. Visa tai, žinoma, tik prielaidos, reikalaujančios atskiro tyrinėjimo. Bet jeigu žodžio skolinimasis pasirodytų tikras dalykas, turėtume dar vieną rimtą savo rekonstrukcijos patvirtinimą.

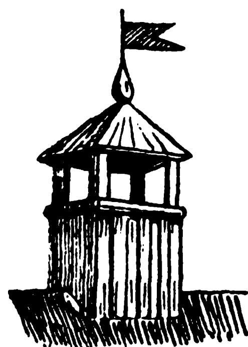
Antra, pats M. Vasmeris rusų *вьюга* 'pūga' sieja su veiksmažodžiu *веять*, slavų **vějati* 'dvelkti (apie vėją)', giminišku sanskritiškajam *vāyati* '(už)pučia', lietuviškajam *vėjas* bei kt. [Фасмер I 310, 373]. Tos pat nuomonės, tiesa, su klaustuku, laikosi ir J. Pokornas [Pokorny 83]. V. Dalio žodyne *вьюга, вьюга́* patalpintas viename lizde su sinonimais *вья́лица, вия́лица* (iš *вьять, вия́ть, виться*) bei *ве́ялица* (iš *ве́ять*) [Даль I 328]. Nors pastarasis rus. dial. *ве́ять* 'vytis, pleventi' šiaip jau tradiciškai siejamas su veiksmažodžio *вить(ся)* 'vyti(s), vynioti(s)' šaknimi [Черных I 174], vis dėlto išties ne mažiau sėkmingai jį galima sieti ir su *ве́ять* 'dvelkti (apie vėją)'. Plg. tuos pačius *ве́ялица, вья́лица* 'pūga (метель, вьюга)', V. Dalio nurodomus būtent žodžio *ве́ять* 'dvelkti (apie vėją)' lizde [Даль I 336]. Jeigu tad rusų *вьюга* būtų galima suprasti kaip **vějuga*, tai kartu vėlgi kiltų įtarimų apie skitų, o gal net stačiai osetiniškojo *wæjug* / *wæjyg* įtaką šio žodžio formai, bent jau priesagai. Juoba kad žodis žinomas tik rusų, t.y. pačių ryčiausių slavų kalboje, ir tik po XVI a., nors jo priesaga, kita vertus, rusams šiaip jau nėra svetima, plg. *дерю́га* 'pašukinis audeklas', *зверю́га* (menk.) 'žvėris' [Черных I 174]. Vėlgi kita vertus, šios rusų priesagos menkinamąjį, pejoratyvinį atspalvį žodyje *зверю́га* geriausiai perteiktų lietuvių priesaga *-(i)ūkas* (t.y. *žvėriū̃kas*), kurią kaip tik turime žodyje *vėjū̃kas*. Šiaip ar taip, rusų sinonimas *мете́ль* 'pūga' iš tikrųjų turi atitikmenį (skolinį?) osetinų kalboje *met* / *mīt* 'sniegas' [Абаев СЕИ 31], patvirtinantį tokių tarpusavio įtakų galimybę. Spėliojant apie galimas osetinų *wæjug* / *wæjyg* sąsajas su rusiškuoju *вью́га* 'pūga', reikia turėti galvoje, kad osetinų „Nartų" epo vajugas Kara, kaip jau buvo užsiminta pradžioje, savo kvėptelėjimu visa ką paversdavo į

ledą [HO 53]; minėtame kabardinų „Nartų“ epo padavime, osetinų vajugą atitinkančiam milžinui Pako ruošiantis kovai su nartais ir Batarazu, „viesulai užstaugė slėniuos ir tarpekly, / Akmenis ir žolę užpūtė p ū g a“ [HK 300]; o vajugą atitinkančiam adygų slibinui Bliago visa šluojanti p ū g a pūtė tiesiog iš akių [MHM I 176]. Pagaliau prisiminkime, jog vajugai susiję su geležimi („Mirusiųjų geležinius vartus tau vajugas atvers“, anot jau ne kartą cituoto tradicinio teksto), o Rusijoje tikėta, „kad žiemos pūgos (*вьюги*) lapkričio mėnesį atskrenda nuo geležinių kalnų“ [Афанасьев II 183] (kaip kad ir lietuvių *G i e l ż i n u k s*, pasak irgi jau cituoto Kossarzewskio, *naktimis bałdos, p û g a s wert, tartumis kad sugraus troba*).

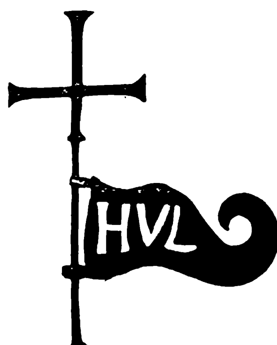
Be to, rusų mitologijoje „*Буря* (‘Audra’), *Метель* ir *Вьюга* – tai trys seserys, ir gyvena jos Bujano saloje kartu su savo broliu Viesulu (*Вихрь*)“ [Левкиевская 91]. Todėl, trečia, įdomu, kad J. Pokornas [Pokorny 83] *vėjo* šakniai priskiria ne tik rusų *вьюга*, bet ir būtent sen. slavų *vichъrъ* (rusų *вихрь*) ‘viesulas’, jo indoeuropietiškąją praformą suprasdamas kaip **u̯ēisuro-*. Čia kyla klausimas, ar negalima būtų atitinkamą formą rekonstruoti kur kas vėlesniam laikui, būtent praslavų kalbos laikotarpiui prieš pat **s* virstant **ch*, ir joje įžvelgti V. Abajevo rekonstruotojo iranėnų **Vayuka-sūra-*, tiksliau, šiuo atveju **Vayu-sūra-* ‘galingasis vėjas’ fonetinę įtaką? Tačiau tai vis spėliojimai, kuriems patvirtinti ar paneigti čia nebėra galimybės.

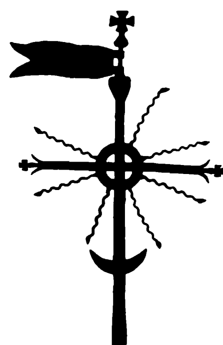
1.

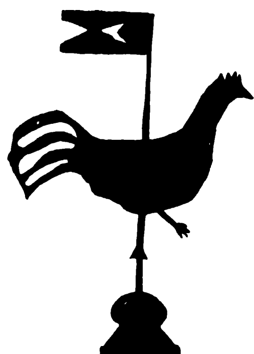
2.

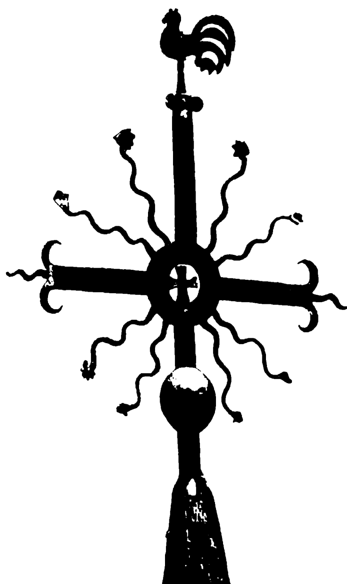

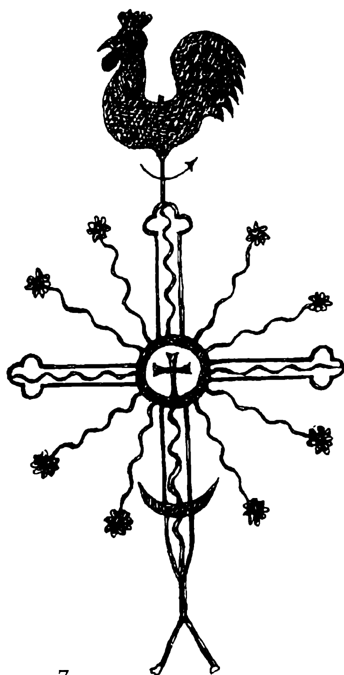
3.

4.

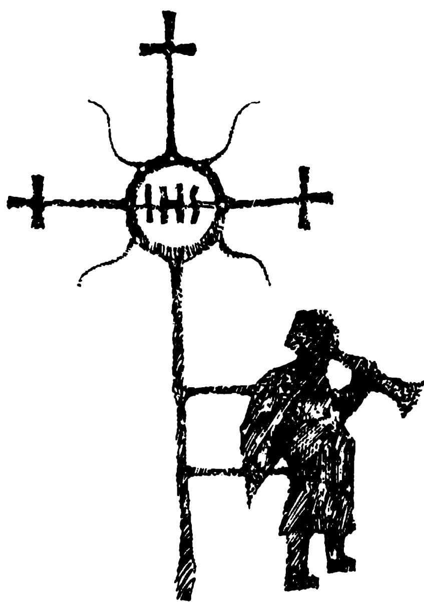

5.

6.

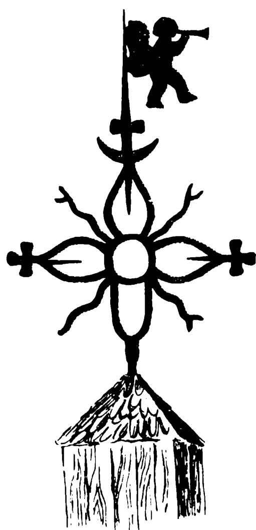

7.

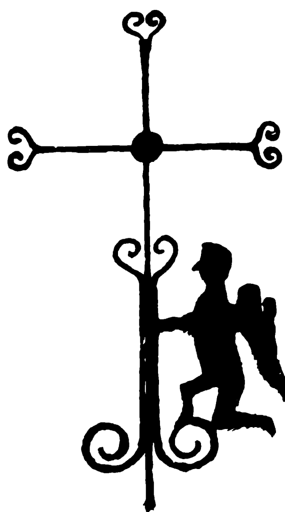

8.

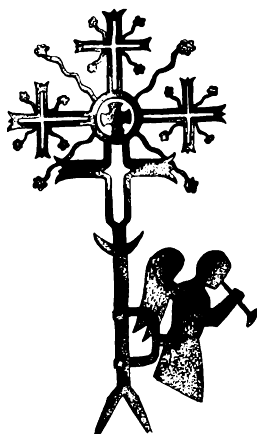

9.

10.

11.

12.

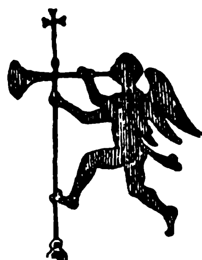

13.

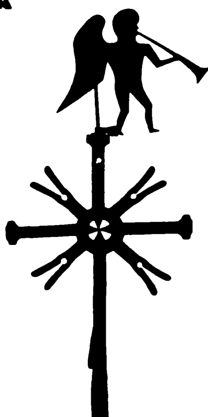

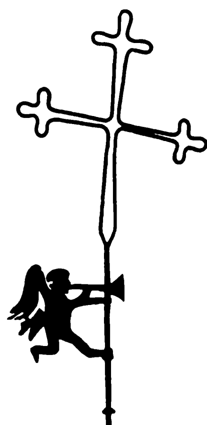
14.

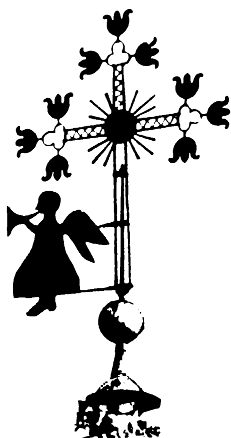

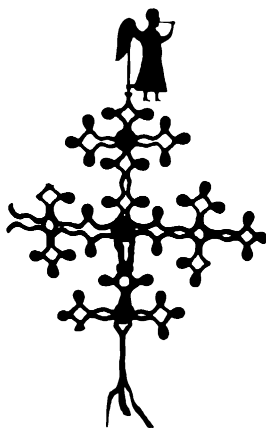

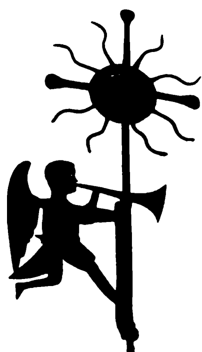

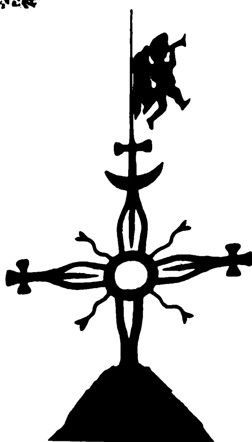

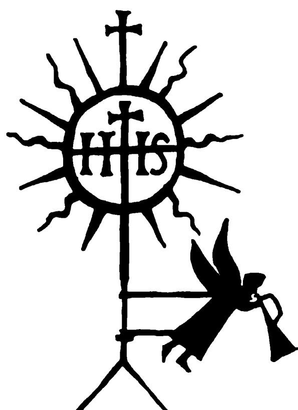

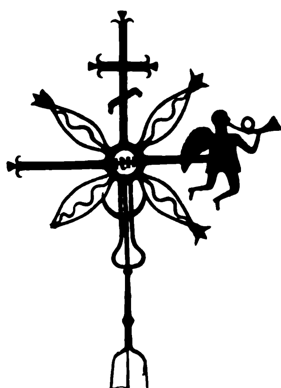

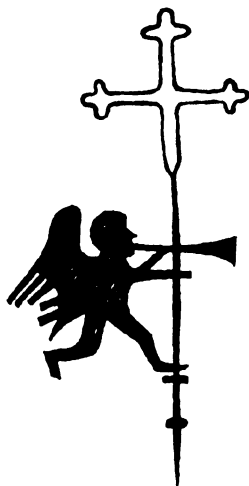

IHS

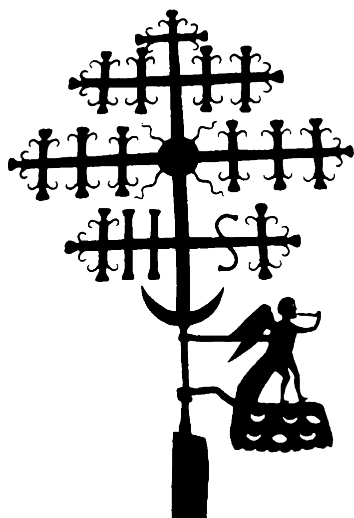

15.

16.

17.

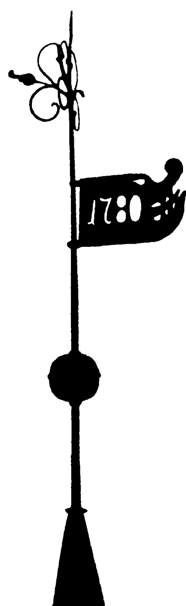

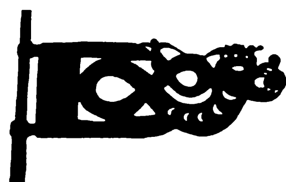

18.

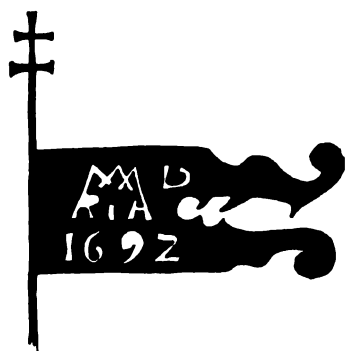
19.

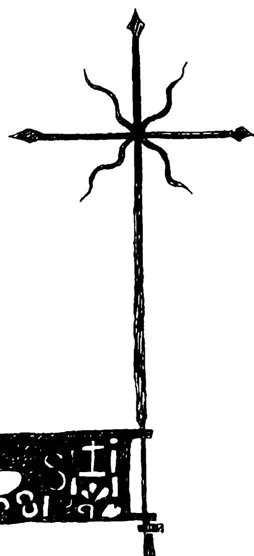

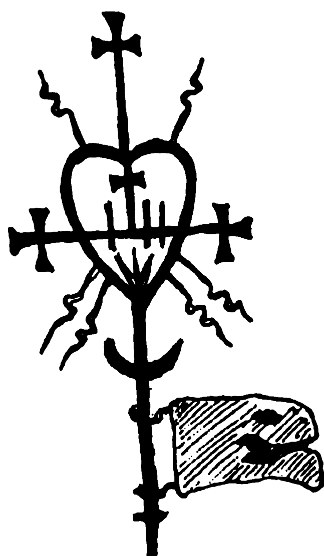
20.

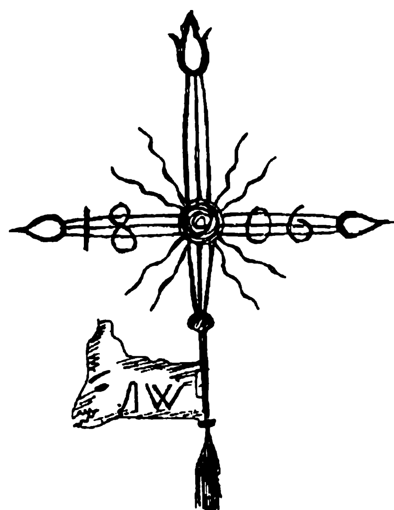

21.

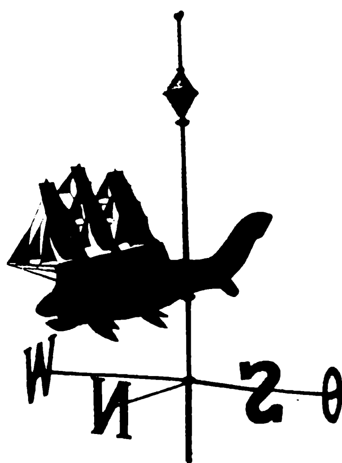

22.

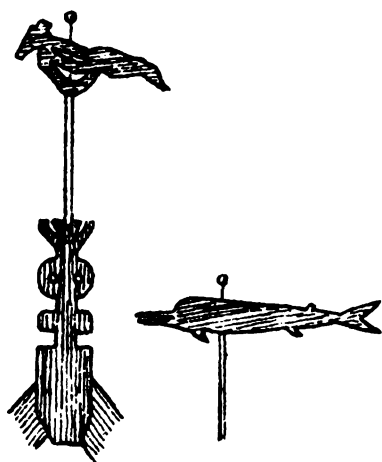

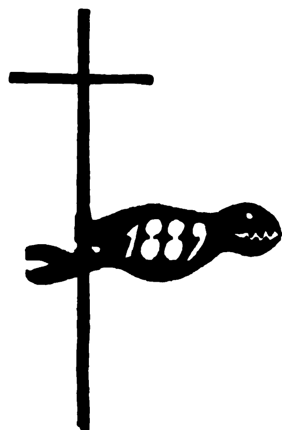
23.

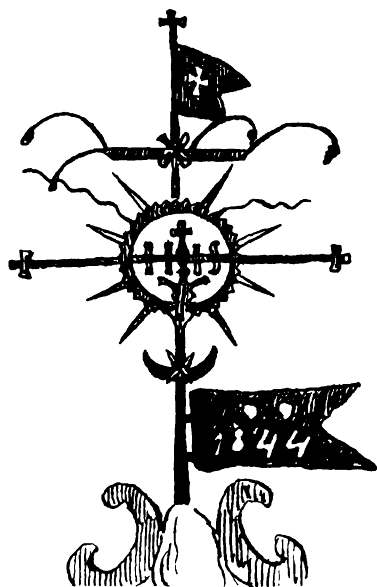

24.

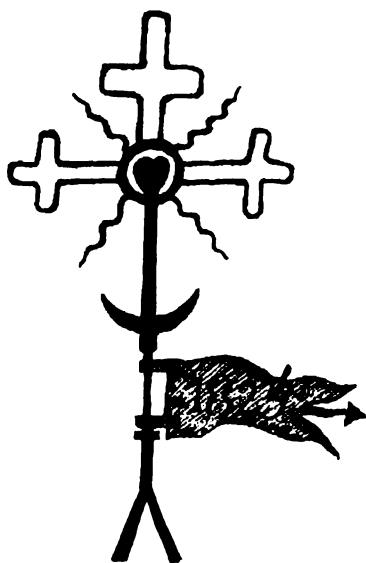

25.

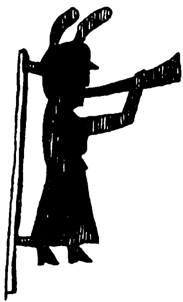

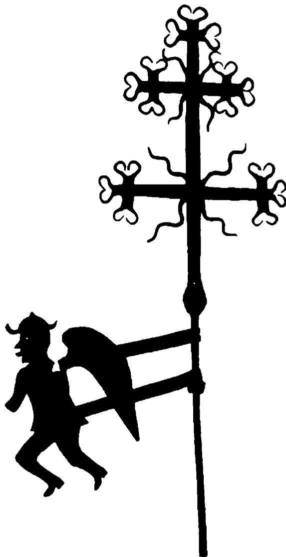
26.

27.

28.

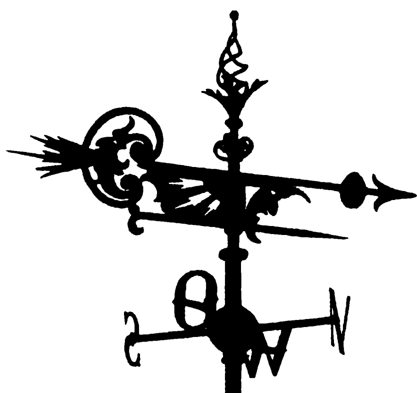

29.

30.

31.

32.

33.

34.

35.

Iliustracijų šaltiniai

1. M. Pretorijaus rankračio, saugomo Vilniaus universiteto Mokslo muziejuje, įklija (plg. atspaudą, pavadintą „dievas Bangpūtys“, P. Dundulienės knygos „Senovės lietuvių mitologija ir religija“ [Dundulienė SL] atvarte; taip pat Kynas VV 6).
2. Galaunė 71: Nr. 31.
3. Консап 12.
4. MA Nr. 151 (plg. Kynas VP_2 26: Nr. 16).
5. Kynas VJR 26: Nr. 8 (plg. Kynas VP_2 28: Nr. 4).
6. MA Nr. 458 (plg. Kynas VP_2 28: Nr. 2).
7. Kynas VRL 38: Nr. 14.
8. Perkovskis 150: lentelė 65, Nr. 4.
9. Kontrimas 58: Nr. 12 (plg. Kynas VP_1 26: Nr. 21).
10. Kontrimas 93: Nr. 94.
11. Kontrimas 94: Nr. 96.
12. Kontrimas 116: Nr. 152.
13. Kontrimas 81: Nr. 57.
14. Kynas VRL 38: Nr. 13.
15. paeiliui Galaunė 228: lent. XXVI, Nr. 34, 36 (plg. Kynas VP_2 22: Nr. 5, 6); MA Nr. 155, 158, 160, 163, 174, taip pat Nr. 165, 166, 171 (plg. Kynas VP_1 30: Nr. 14; ten pat 22: Nr. 4; ten pat 30: Nr. 9); Kynas VP_1 26: Nr. 22, 25; ten pat 28: Nr. 13; ten pat 30: Nr. 12, 13; ten pat 31: Nr. 15, 17; Kynas VP_2 22: Nr. 8.
16. Kynas VŠV 42: Nr. 34.
17. MA Nr. 162.
18. Kynas VP_1 31: Nr. 19, 20 (plg. Kynas VV 7: Nr. 1, 2; taip pat Kontrimas 63: Nr. 16b).
19. Kynas VJR 25: Nr. 5.
20. Консап 21, 28.2, 40, 42.
21. Kynas VJR 24: Nr. 2 (plg. Kynas VV 15: lent. 12, Nr. 16).

22. Kynas VRL 38: Nr. 17.
23. Kynas VP_1 24–25: Nr. 16, 17 (plg. Kynas VJR 25: Nr. 6; Kynas VV 14: lent. 11, Nr. 8; Kontrimas 80: Nr. 53).
24. Консап 45, 58.
25. Detlefzenas: lentelė 7, pieš. 28, 29.
26. Kynas VJR 25: Nr. 7 (plg. Kynas VV 14: lent. 11, Nr. 10; Kynas VP_2 28: Nr. 3).
27. Perkovskis 152: lentelė 67, Nr. 3.
28. Kynas VP_1 27: Nr. 5.
29. Perkovskis 152, žr. 242: lentelė 67, Nr. 2 (plg. Kynas VJR 26: Nr. 9).
30. MA Nr. 177 (plg. Kynas VP_1 30: Nr. 11).
31. Kynas VP_2 27: Nr. 31.
32. Kynas VP_1 26: Nr. 24.
33. Kynas VP_1 26: Nr. 23.
34. Консап 50.
35. Piešinį maloniai suteikė prof. Jaroslavas Vasilkovas.

Vėjūkas: A reconstruction of the name and image of Lithuanian wind-demon refering to one Scythian equivalent (Ossetian *wæjug* / *wæjyg*)

Summary

The work aims to show an affinity between the Ossetian epic giant *wæjug* / *wæjyg* and the wind-demon of Lithuanian folklore up to the etymological cognation of the first to the Lithuanian deminutive *vėjùkas* '(little) wind' / *vėjūkas* 'weather-vane', in reconstruction 'wind' also. This grounds on the Scythian wind-god name **Vayuka-* reconstructed by outstanding Russian iranist (native Ossetian) V. I. Abaev (1900–2001) according to the mentioned Ossetian *wæjug* / *wæjyg* and the Herodotus' (IV.59) *Οἰτόσυρος* < **Οἰγόσυρος* < Scyth. **Vayuka-sūra-*.

The work consists of five parts, some of which are divided into a few smaller chapters.

The first part presents the very Ossetian *wæjug* / *wæjyg* and some of its scholar history. For instance, objections to the derivation of the Ossetian *wæjug* / *wæjyg* from the Iranian wind-god *Vayu-* by another outstanding Russian scholar V. V. Ivanov are considered. He insisted that the *wæjug* / *wæjyg* has almost nothing in common with the wind in its nature, although it is not true. It is note-worthy that later V. V. Ivanov himself agreed with the windy nature of the Ossetian *wæjug* / *wæjyg* and its derivation from the Iranian *Vayu-*.

The second part of the work deals with the main features of the *wæjug* / *wæjyg*, one after another, comparing them with the corresponding features of the Lithuanian wind-demon: wind as ghost of the dead; evil spirit, the Devil; embodied wind wounded by knife (sword); wind-demon attending a dance (a wedding party) and abducting a girl; wind-demon with only one eye or damaged sight; wind-demon as a giant; embodied wind with its head hooped; wind as manyheaded demon or dragon.

The third part consists of two chapters. In the first one, the image of the Lithuanian wind-god *Vėjopatis* ('Lord of the Wind') portrayed by M. Praetorius (17th c.) is examined taking into account the features of the wind, especially the "negative" wind, in folklore. In the second chapter, the

connection of the *Vėjopatis* image with the later traditional weather-vanes is suggested and, in its turn, of the traditional weather-vanes with the corresponding features of the wind in folklore.

The fourth part of the work discusses the affinity between the Ossetian *wæjug / wæjyg* and the Lithuanian *vėjŭkas*, the name of the wind-demon **Vėjŭkas* in reconstruction, from the etymological point of view.

And in the fifth part the problem of direct Scytho-Baltic mutual influences is considered.

A few further presumptions, as that of the loaning of the Finnish *viuk(k)a* 'cold penetrating wind' from the Baltic **vējŭka-*, and some other, are proposed in addition.

Literatūra ir šaltinių santrumpos

Ambrazas – *S. Ambrazas.* Daiktavardžių darybos raida: Lietuvių kalbos veiksmažodiniai vediniai. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1993.

AMŽ – *A. Veličkienė.* Antikos mitologijos žinynas. Kaunas: Šviesa, 1996.

Aufrecht I, II – *Th. Aufrecht.* Die Hymen des Rigveda, Teile I, II. Berlin, 1955.

Balys I–IV – *J. Balys.* Raštai, t. I–III. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998–2004.

Balsys ML – *R. Balsys.* Mažosios Lietuvos žvejų dainos: Sandaros, turinio ir poetikos ypatumai. Klaipėdos universiteto leidykla, 2003.

Balsys LS – *R. Balsys.* Laivo simbolika pamario krašto dainose. – Liaudies kultūra, 2003, Nr. 1.

Basanavičius – *J. Basanavičius.* Rinktiniai raštai. Vilnius: Vaga, 1970.

Beresnevičius D – *G. Beresnevičius.* Dausos: Pomirtinio gyvenimo samprata senojoje lietuvių pasaulėžiūroje. Vilnius: Taura, 1990.

Beresnevičius JJJ – *G. Beresnevičius.* Jazygai, jutungai, jotvingiai: kariai raiteliai nuo Meotidės iki Dunojaus. – Liaudies kultūra, 2002, Nr. 2.

Beresnevičius KDU – *G. Beresnevičius.* Kalvis ir dangaus ugnis. – Šiaurės Atėnai, 2002, Nr. 20 (606).

Beresnevičius SFĮ – *G. Beresnevičius.* Sielos fenomenologijos įvadas. – Lietuvos kultūros tyrinėjimai, t. I. Vilnius: Valstybinis leidybos centras, 1995.

Beresnevičius TLP – *G. Beresnevičius.* Trumpas lietuvių ir prūsų religijos žodynas. Vilnius: Aidai, 2001.

Beresnevičius VBR – *G. Beresnevičius.* Vakarų baltų (prūsų) religijų istorijos bruožai nuo žalvario amžiaus iki Christburgo sutarties. – Senovės baltų kultūra: Prūsijos kultūra. Vilnius: Academia, 1994.

BhG 1956 – The Bhagavadgīta. With an Introductory Essay, Sanskrit Text, English Translation, and Notes by S. Radhakrishnan. London: George Allen & Unwin Ltd., 1956.

BhG 1999 – Bhagavadgyta. Alfonso Bukonto vertimas. Vilnius, 1999.

BLP I, II – Lietuviškos pasakos. Surinko Jonas Basanavičius, t. I, II. Vilnius: Vaga, 2001, 2003.

BLPĮ I, III – Lietuviškos pasakos įvairios. Surinko Jonas Basanavičius, t. I, III. Vilnius: Vaga, 1993, 1997.

BP – Burtai ir prietarai, prof. V. Krėvės Mickevičiaus rinkti Marcinkonių, Ratnyčios, Merkinės, Perlojos ir Niedzingės parapijų įvairiose vietose. – Tauta ir žodis, t. IV. Kaunas, 1926.

BPE – Burtai, Panevėžio apsk. J. Elisono surinkti. – Tauta ir žodis, t. III. Kaunas, 1925.

BRMŠ I – Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai, t. I: Nuo seniausių laikų iki XV amžiaus pabaigos. Sudarė Norbertas Vėlius. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996.

BRMŠ II – Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai, t. II: XVI amžius. Sudarė Norbertas Vėlius. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 2001.

BRMŠ III – Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai, t. III: XVII amžius. Sudarė Norbertas Vėlius. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2003.

Būga – *K. Būga.* Rinktiniai raštai, t. I–III. Vilnius, 1958–1962.

Būgienė – *L. Būgienė.* Mitinis vandens įprasminimas lietuvių sakmėse, padavimuose ir tikėjimuose. – Tautosakos darbai, t. XI (XVIII). Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1999.

BV – Iš gyvenimo vėlių bei velnių. Surinko Jonas Basanavičius. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998.

Daukantas – *S. Daukantas.* Raštai, t. I. Vilnius: Vaga, 1976.

Detlefzenas – *R. Detlefzenas.* Rytų Prūsijos kaimo namai ir medinės bažnyčios. Vilnius: Mintis, 1995.

Donelaitis – *K. Donelaitis.* Metai ir pasakėčios. – Vilnius: Baltos lankos, 1994.

DS – A Dictionary of Symbols by J. E. Cirlot. London, 1996.

Dundulienė LE – *P. Dundulienė.* Lietuvių etnografija. Vilnius: Mokslas, 1982.

Dundulienė SL – *P. Dundulienė.* Senovės lietuvių mitologija ir religija. Vilnius: Mokslas, 1990.

Dundulienė ŽL – *P. Dundulienė.* Žalčiai lietuvių pasaulėjautoje ir dailėje. Vilnius: Mintis, 1996.

Dusburgietis – *Petras Dusburgietis.* Prūsijos žemės kronika. Vertė J. Valkūnas. Vilnius: Vaga, 1985.

DŽT II – *S. Daukantas.* Žemaičių tautosaka, t. II: Pasakos, patarlės, mįslės. Parengė K. Aleksynas, K. Grigas, L. Sauka. Vilnius, 1984.

Eliade PCR – *M. Eliade.* Patterns in Comparative Religion. USA: New American Library, 1974.

Eliade PZ – *M. Eliade.* From Primitives to Zen: A Thematic Sourcebook of the History of Religions. San Francisco, New York, etc.: Harper & Row, 1977.

Elisonas – *J. Elisonas.* Dievas Senelis: Pasakos apie negyvosios gamtos kūnų, augalų ir gyvulių atsiradimą ir taip pat apie Dievą Senelį, kuris kitą kartą po

žemę vaikščiojo ir žmones gyvenimo mokė. – Mūsų tautosaka. Red. prof. Krėvė Mickevičius, t. IX. Kaunas: Hum. m. fak. Tautosakos komisijos leidinys, 1935.
EMD – Ežeras ant milžino delno: lietuvių liaudies padavimai. Sudarytojas Norbertas Vėlius. Vilnius: Mintis, 1995.
Endzelynas – *J. Endzelynas.* Baltų kalbų garsai ir formos. Vilnius, 1957.
Fraenkel – *E. Fraenkel.* Litauisches etymologisches Wörterbuch. – Heidelberg, Göttingen, 1962–1965.
Frazer – *Sir J. G. Frazer.* The Golden Bough: A study in Magic and Religion. London: Papermac, 1995.
Frenkelis – *E. Frenkelis.* Baltų kalbos: jų tarpusavio santykiai ir santykiai su kitomis indoeuropiečių kalbomis (Baltų kalbotyros įvadas). Vilnius: Mintis, 1969.
Frisk I, II – *Frisk H.* Griechisches etymologisches Wörterbuch, Bde. I, II. Heidelberg, 1960–1970.
FW – Funk & Wagnals Standard Dictionary of Folklore, Mythology and Legend. Editor Maria Leach. New York: Funk & Wagnals Company, 1949.
Galaunė – *P. Galaunė.* Lietuvių liaudies menas: jo meninių formų plėtojimosi pagrindai. Kaunas: L. U. humanitarinių mokslų fakultetas, 1930; Vilnius: Mokslas, 1988.
Gimbutienė – *M. Gimbutienė.* Baltai priešistoriniais laikais: etnogenezė, materialinė kultūra ir mitologija. Vilnius, 1985.
GLKŽ – Trumpas mokyklinis graikų-lietuvių kalbų žodynas. Sudarė R. Mironas. – Vilnius, 1979.
Gonda – *J. Gonda.* The Vision of the Vedic Poets. New Delhi: Munshiram Manoharlal, 1984.
Greimas MBL – *A. J. Greimas.* Mito balsai Lietuvoje: susitikimai su Algirdu Juliumi Greimu. Parengė S. Žukas. – Tautosakos darbai, t. III (X). Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1995.
Greimas TAB – *A. J. Greimas.* Tautos atminties beieškant. Vilnius–Chicago: Mokslas–Algimanto Mackaus knygų leidimo fondas, 1990.
Grigas – *K. Grigas.* Patarlių paralelės. Vilnius: Vaga, 1987.
Guerber – *H. A. Guerber.* The Norsemen. London: Studio Editions, 1994.
Herodotas – *Herodotas.* Istorija. Iš senosios graikų kalbos vertė Jonas Dumčius. Vilnius: Mintis, 1988.
Hesiodas – *Hesiodas.* Teogonija. Iš senosios graikų kalbos vertė Audronė Kudulytė-Kairienė. Vilnius: Aidai, 2002.
Homeras Il – *Homeras.* Iliada / Vertė A. Dambrauskas ir kiti. Vilnius, 1962.

Homeras Od – *Homeras*. Odisėja / Vertė Jeronimas Ralys. Vilnius: Vaga, 1964.

Janulaitis – *A. Janulaitis*. Iš Lietuvos folkloro. – Tauta ir žodis, t. I. Kaunas, 1923.

Jucevičius – *L. A. Jucevičius*. Raštai. Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1959.

Kabelka – *J. Kabelka*. Baltų kaimynai ir jų vardai. – Ženklas ir prasmė. Vilnius: Mokslas, 1986.

Kalojanovas – *A. Kalojanovas*. Bulgarų šamanizmas. – Liaudies kultūra, 2001, Nr. 5.

Kalvaitis – Prūsijos Lietuvių Dainos. Surinko ir pridėdamas anas per Rėzą, Nesselmann'ą, Dr. Sauerwein'ą bei kitus rinktas arba sutaisytas dainas išleido savo paties kašta Vilius Kalvaitis. Tilžėje, 1905; Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998.

Karulis I, II – *K. Karulis*. Latviešu etimoloģijas vārdnīca, sēj. I, II. Rīga: Avots, 1992.

Keith – *A. B. Keith*. The Religion and Philosophy of the Veda and Upanishads. London, 1925; Delhi, 1989.

Kerbelytė LLP – *B. Kerbelytė*. Lietuvių liaudies padavimai. Vilnius: Vaga, 1970.

Kerbelytė LLPK – *B. Kerbelytė*. Lietuvių liaudies padavimų katalogas. Vilnius: Lietuvių kalbos ir literatūros institutas, 1973.

Kynas TV – *A. Kynas*. Talino vėjarodės. – Liaudies kultūra, 1997, Nr. 4.

Kynas VJR – *A. Kynas*. Vėjas ir jo reliktai liaudies mene. – Mokslas ir gyvenimas, 1989, Nr. 8.

Kynas VP_1 – *A. Kynas*. Vėjarodės pajūrio koplytstulpių ir stogastulpių viršūnėse. – Liaudies kultūra, 1995, Nr. 4.

Kynas VP_2 – *A. Kynas*. Vėjarodės pajūrio koplytstulpių ir stogastulpių viršūnėse. – Liaudies kultūra, 1995, Nr. 5.

Kynas VRL – *A. Kynas*. Vėjarodės Rytų Lietuvos architektūros paminkluose. – Liaudies kultūra, 1999, Nr. 1.

Kynas VŠV – *A. Kynas*. Vėjarodės Šiaurės ir Vidurio Lietuvos mažojoje architektūroje. – Liaudies kultūra, 1997, Nr. 1.

Kynas VV – *A. Kynas*. Vėjo vieta lietuviškųjų stabmeldiškų dievų hierarchijoje. – Almanachas „Tautodailė", ketvirta knyga: Lietuvių liaudies ornamentika. Vilnius: Lietuvos Liaudies kultūros centras, 1994.

KLT – Klaipėdiškių lietuvių tautosaka. Redagavo J. Balys. – Tautosakos darbai, t. VII. Kaunas: Lituanistikos instituto Lietuvių tautosakos archyvo leidinys, 1940.

Kontrimas – *Č. Kontrimas*. Lietuvos geležiniai kryžiai. Vilnius: Mintis, 1991.

Kossarzewski – Tautosaka iš Kossarzewskio „Lituanikos“. [Parengė J. Balys.] – Tautosakos darbai, t. III. Kaunas: Lietuvių tautosakos archyvo leidinys, 1937.
Kursīte – *J. Kursīte.* Latviešu folklora mītu spogulī. Rīga: Zinātne, 1996.
Kürti – *L. Kürti.* The Way of the *Táltos*: A Critical Reassessment of a Religious-Magical Specialist. – Studia mythologica Slavica, Nr. 3. Ljubljana, 2000.
KŽP – Apie karalių Žvaigždikį padavimai. Surinko ir užrašė V. Krėvė Mickevičius. – Tauta ir žodis, t. II. Kaunas, 1926.
Lasickis – *J. Lasickis.* Apie žemaičių, kitų sarmatų bei netikrų krikščionių dievus. Vilnius: Vaga, 1969.
LauD – Laumių dovanos: lietuvių mitologinės sakmės. Paruošė Norbertas Vėlius. Vilnius: Vaga, 1979.
Laurinkienė – *N. Laurinkienė.* Dangaus įsivaizdavimas ir dangaus šviesulių kilmės motyvai (Baltų ir finougrų mitologijos paralelės). – Tautosakos darbai, t. XIV (XXI). Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2001.
LD – K. Baruono latvių liaudies dainų rinkinys *Latvju dainas.*
LE – Lietuvių etnogenezė. Vilnius: Mokslas, 1987.
Lebedys – *J. Lebedys.* M. Pretorijaus „Prūsijos įdomybės“ (Deliciae Prussicae). – Smulkioji lietuvių tautosaka XVII–XVIII a. Paruošė Jurgis Lebedys. Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1956.
Lietuvininkai – Lietuvininkai: Apie Vakarų Lietuvą ir jos gyventojus devynioliktajame amžiuje / Paruošė Vacys Milius. Vilnius: Vaga, 1970.
LKPŽ – Lietuvių kalbos palyginimų žodynas. Sudarė K. B. Vosylytė. Vilnius: Mokslas, 1985.
LKŽ I–XX – Lietuvių kalbos žodynas, t. I–XX. Vilnius: Mintis–Mokslas–Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas–Lietuvių kalbos istituto leidykla, 1956–2002.
LM I – Lietuvių mitologija. Parengė Norbertas Vėlius, t. I. Vilnius: Mintis, 1995.
LoLKŽ – *K. Kuzavinis.* Lotynų-lietuvių kalbų žodynas. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996.
LT II – Lietuvių tautosaka, t. II: Dainos, raudos. Vilnius: Mintis, 1964.
LT III – Lietuvių tautosaka, t. III: Pasakos. Vilnius: Mintis, 1965.
LT IV – Lietuvių tautosaka, t. IV: Pasakos, sakmės, pasakojimai, oracijos. Vilnius: Mintis, 1967.
LTdz – Latviešu tautasdziesmas, sēj. I–V. Rīga, 1979–1984.
LTR – Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos rankraštynas.
LTT – Latviešu tautas teikas: Izcelšanās teikas. Izlase. Sastādītāja Alma Ancelāne. Rīga: Zinatne, 1991.
LTT IV – Latviešu tautas ticējumi. Sakrājis un sakārtojis Prof. P. Šmits, IV sēj. Rīgā: Latviešu folkloras krātuves izdevums, 1941.

LTŽ – *Petrauskas J., Vidugiris A.* Lazūnų tarmės žodynas. Vilnius: Mokslas, 1985.

Lukšaitė – *I. Lukšaitė.* Matas Pretorijus – Prūsijos kultūros istorikas: gyvenimas, veikla ir mokslinė kūryba. – *M. Pretorijus.* Prūsijos įdomybės, arba Prūsijos regykla, t. I. Vilnius: Pradai, 1999.

MA – Lietuvių liaudies menas: Mažoji architektūra. Sudarė Antanas Stravinskas, Mečislovas Sakalauskas, III knyga. Vilnius: Vaga, 1992.

Mayrhofer I–III – *M. Mayrhofer.* Kurzgefasstes etymologisches Wörterbuch des Altindischen. A Concise Etymological Sanskrit Dictionary, Bde. I–III. Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag, 1956–1976.

Mannhardt – *W. Mannhardt.* Letto-Preussische Götterlehre. Riga: Herausgegeben von der Lettisch-Literärischen Gesellschaft, 1936.

Marcinkevičienė – *N. Marcinkevičienė.* Žmonės – apie mirtį ir pomirtinį gyvenimą. – Liaudies kultūra, 1997, Nr. 5.

Mažiulis I–IV – *V. Mažiulis.* Prūsų kalbos etimologijos žodynas, t. I–IV. Vilnius: Mokslas, 1988–1997.

ME I, II – Mitologijos enciklopedija, t. I, II. Vilnius: Vaga, 1997, 1999.

MLT – Iš Mažosios Lietuvos tautosakos. Spaudai paruošė J. Balys. – Tautosakos darbai, t. III. Kaunas: Lietuvių tautosakos archyvo leidinys, 1937.

Monier-Williams – A Sanskrit-English Dictionary, etymologically and philologically arranged, with special reference to cognate Indo-European languages by Sir. Monier Monier-Williams. New edition, greatly enlarged and improved with the collaboration of professor E. Leumann, professor C. Cappeller, and other scholars. Oxford University Press, 1899; Delhi: Motilal Banarsidass, 1999.

MS – Mįslių skrynelė: 3000 lietuvių mįslių ir minklių. Sudarytojas Stasys Lipskis. Vilnius: Žuvėdra, 2002.

Narbutas – *T. Narbutas.* Lietuvių tautos istorija, t. I: Lietuvių mitologija. Vilnius: Mintis, 1998.

Oldenberg – *H. Oldenberg.* The Religion of the Veda. Delhi, 1993 [Pirmasis leidimas: Die Religion des Veda. 1894].

Ostermejeris – *G. Ostermejeris.* Rinktiniai raštai. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996.

Palionis – *J. Palionis.* Lingvistiniai mažmožiai. – Baltistica, t. II (1). Vilnius: Mintis, 1966.

Patackas, Žarskus – *A. Patackas, A. Žarskus.* Mirties virsmas. Vilnius, 1990.

Perkovskis – *J. Perkovskis.* Žemaičių liaudies meno ornamentas: forma ir simbolika. Vilniaus Dailės akademijos leidykla, 1999.

Pisani BSI – *Pisani V.* Baltisch, Slavisch, Iranisch. – Baltistica, V (2). Vilnius: Mintis, 1969.

Pisani RB – *Pisani V.* Rom und die Balten. – Baltistica, IV (1). Vilnius: Mintis, 1968.

PJB – Padavimai iš Juozo Būgos rankraščių. – Tautosakos darbai, t. V (XII). Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1996.

PMT – Populiariausi mįslių tipai, išskirti iš pusės lietuvių mįslių kartotekos. Išskyrė Aelita Kensminienė. – Tautosakos darbai, t. XIV (XXI). Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2001.

Pokorny – *J. Pokorny.* Indogermanisches etymologisches Wörterbuch, Bd. I. Bern, München: Francke Verlag, 1959.

Prätorius – *Mathäus Prätorius.* Deliciae Prussicae oder Preußische Schaubühne. Im wörtlichen Auszuge aus dem Manuscript herausgegeben von Dr. William Pierson. Berlin: A. Duncker's Buch-Verlag, 1871.

PSO – Pasakos, sakmės, oracijos. Surinko M. Davainis-Silvestraitis. Vilnius: Vaga, 1973.

PU – The Principal Upaniṣads. Edited with introduction, text, translation and notes by S. Radhakrishnan. London, 1968.

Puhvel – *J. Puhvel.* Lyginamoji mitologija. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2001.

Razauskas – *D. Razauskas.* Indoiranėnų mitinio vėjo atitikmenys lietuvių tautosakoje (užuominos gilesniam tyrimui). – Acta Orientalia Vilnensia, t. 3, Vilniaus universiteto leidykla, 2003.

Rėza – *L. Rėza.* Lietuvių liaudies dainos, t. I. Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1958.

RSPS – Lietuvių rašytojų surinktos pasakos ir sakmės. Parengė Bronislava Kerbelytė. Vilnius: Vaga, 1981.

RV – Raganavimai vestuvėse. – Tautosakos darbai, t. I. Kaunas, 1935.

Sabaliauskas – *A. Sabaliauskas.* Lietuvių kalbos leksika. Vilnius: Mokslas, 1990.

Sauka – *D. Sauka.* Tautosakos savitumas ir vertė. Vilnius: Vaga, 1970.

Savukynas KTI – *B. Savukynas.* „Kol Tėvynę išvaduos, padarytume žodyną“, A. J. Greimo lietuvių mitologijos tyrimo trečias projektas. – Kultūros barai, 2002, Nr. 11.

Savukynas MKM – *B. Savukynas.* Mažųjų „kasdienybės mitų“ atšvaitai lietuvių vardyne. – Naujasis židinys: Aidai, 2000, Nr. 7–8.

Sen – The Ramayana of Valmiki. Translated by Makhanlal Sen. New Delhi: Munshiram Manoharlal, 1976, 1994.

Seselskytė – *A. Seselskytė.* Lietuvių stebuklinės pasakos apie pamotę ir podukrą. Vilnius: Vaga, 1985.

Shastri – The Ramayana of Valmiki. Translated by Hari Prasad Shastri, vol. 3. London: Shanti Sadan, 1976.
SK – Senųjų kalbos. [Užrašė] Stanislovas Didžiulis, [parengė] J. Tumas. – Tauta ir žodis, t. IV. Kaunas, 1926.
Skardžius – *P. Skardžius*. Rinktiniai raštai, t. I: Lietuvių kalbos žodžių daryba. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996.
SLT – Smulkioji lietuvių tautosaka XVII–XVIII a.: priežodžiai, patarlės, mįslės. Paruošė Jurgis Lebedys. Vilnius, 1956.
Spence – *L. Spence*. Myths & Legends of Egypt. London, (1915,) 1998.
Straubergs – *K. Straubergs*. Latviešu buŗamie vārdi II: Kaitēšana un dziedināšana. Rīgā: Latviešu folkloras krātuves izdevums, 1941.
SV – Sužeistas vėjas: Lietuvių liaudies mitologinės sakmės. Sudarė Norbertas Vėlius. Vilnius: Vyturys, 1987.
ŠLP – Šiaurės Lietuvos pasakos. Surinko Matas Slančiauskas. Vilnius: Vaga, 1974.
ŠLSA – Šiaurės Lietuvos sakmės ir anekdotai. Surinko Matas Slančiauskas. Vilnius: Vaga, 1975.
ŠLSP – Šiaurės Lietuvos sakmės ir pasakos. Surinko Mato slančiausko bendradarbiai. Vilnius: Vaga, 1985.
Šmitas – *P. Šmitas*. Latvių mitologija. Vilnius: Aidai, 2004.
ŠR – Šventasis Raštas: Senasis ir Naujasis Testamentas. Senąjį Testamentą vertė iš hebrajų, aramėjų ir graikų kalbų, pratarmę, įvadus ir ST sąvokų žodyną bei paaiškinimus parašė prel. prof. Antanas Rubšys; Naująjį Testamentą vertė iš graikų kalbos, įvadus ir NT sąvokų žodyną parašė kun. Česlovas Kavaliauskas. Katalikų pasaulis, 1998.
TAJŽ – Tautosaka Antano Juškos žodyne. Parengė Aelita Kensminienė. – Tautosakos darbai, t. VIII (XV). Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998.
TDK – Sidraba Vītols: Tautas dziesmu krājums. Sastādījuši Dr. phil. J. A. Jansons un N. Kalniņš. Rīga: K. Rasiņa apgāds, 1943.
TBD – The Tibetan Book of the Dead: The Great Liberation through Hearing in the Bardo by Guru Rinpoche according to Karma Lingpa. A new translation from the Tibetan with commentary by Francesca Fremantle and Chögyam Trungpa. Berkeley and London: Shambhala, 1975.
TMK – Tibeto mirusiųjų knyga. Iš tibetiečių kalbos vertė Algirdas Kugevičius. Kaunas: R. Anankos leidykla, Vilnius: Dharma, 2002.
Toporov – *V. Toporov.* Baltų mitologijos tyrimai. Rinktinė. Sudarė Nikolai Mikhailov. Vilnius: Aidai, 2000.

TPD – Teikas par Dievu. Izlase. Rīga: Latviešu folkloras krātuves izdevums, 1929.
Trungpa – *Ch. Trungpa*. Journey Without Goal: The Tantric Wisdom of the Buddha. Prajñā Press, 1981.
UKS – Utenos krašto sakmės. Parengė Leonora Buičenkienė, konsultavo Bronislava Kerbelytė. Utena: UAB „Utenos spaustuvė“, 1999.
Urbutis – *V. Urbutis*. Baltų etimologijos etiudai. Vilnius, 1981.
Ūsaitytė – *J. Ūsaitytė*. Žemės-kapo atvėrimo motyvas: tekstas ir apeiga. – Tautosakos darbai, t. VIII (XV). Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998.
Vaitkevičienė – *D. Vaitkevičienė*. Ugnies metaforos: Lietuvių ir latvių mitologijos studija. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2001.
Vanagas – *A. Vanagas*. Lietuvių hidronimų etimologinis žodynas. Vilnius: Mokslas, 1981.
Vassilkov – *Y. Vassilkov*. Indo-Iranian Vayu and Gogolean Viy: An Old Hypothesis Revisited. – Vidyārṇavavandanam: Essays in Honour of Asko Parpola. Edited by Klaus Karttunen & Petteri Koskikallio. Helsinki, 2001.
Vergilijus – *Vergilijus*. Eneida. Vertė Antanas Dambrauskas. Vilnius: Vaga, 1967.
Vernant – *J.-P. Vernant*. Pasaulis, dievai, žmonės: mitų interpretacijos. Vilnius: Tyto alba, 2000.
Vėlius ChLMP – *N. Vėlius*. Chtoniškasis lietuvių mitologijos pasaulis: Folklorinė velnio analizė. Vilnius: Vaga, 1987.
Vėlius PMM – *N. Vėlius*. Profesionalusis menas ir mitologija: Laiko ir erdvės samprata K. Donelaičio poemoje „Metai“, P. Repšio freskose „Metų laikai“ ir H. Šablevičiaus filme „Imu jūsų duoną“. – Tautosakos darbai, t. I (VIII). Vilnius: Academia, 1992.
VKLT – Vilniaus krašto lietuvių tautosaka. Spaudai paruošė J. Balys. – Tautosakos darbai, t. IV. Kaunas: Lietuvių tautosakos archyvo leidinys, 1938.
Zaehner – *R. C. Zaehner*. The Dawn and Twilight of Zoroastrianism. London-New York: Phoenix Press, 2003 (1961).
Zinkevičius IG – *Z. Zinkevičius*. Lietuvių kalbos istorinė gramatika, t. I. Vilnius: Mokslas, 1980.
Zinkevičius LKK – *Z. Zinkevičius*. Lietuvių kalbos istorija, t. I: Lietuvių kalbos kilmė. Vilnius: Mokslas, 1984.
Абаев ИЭС – *В. И. Абаев*. Историко-этимологический словарь осетинского языка, т. IV: U–Z. Ленинград: Наука, 1989.
Абаев ОВПГ – *В. И. Абаев*. Образ Вия в повести Н. В. Гоголя. – Русский фольклор: материалы и исследования, т. III. Москва-Ленинград: Издательство Академии наук СССР, 1958.

Абаев ОЭ – *В. И. Абаев.* Из осетинского эпоса: 10 нартовских сказаний, текст, перевод, комментарии. Москва: Издательство академии наук СССР, 1939.

Абаев ОЯФ – *В. И. Абаев.* Осетинский язык и фольклор. Москва-Ленинград: Издательство Академии наук СССР, 1949.

Абаев СЕИ – *В. И. Абаев.* Скифо-европейские изоглоссы: На стыке Востока и Запада. Москва: Наука, 1965.

Афанасьев I–III – *А. Н. Афанасьев.* Поэтические воззрения славян на природу, т. I–III. Москва, 1995 [pirmąsyk 1865–1869].

БМ – Беларуская міфалогія: Энцыклапедычны слоўнік. Мінск: Беларусь, 2004.

Бойс – *М. Бойс.* Зороастрийцы: верования и обычаи. Санкт-Петербург: Азбука-классика, Петербургское востоковедение, 2003.

БУ – Брихадараньяка упанишада. Перевод, предисловие и комментарии А. Я. Сыркина. Москва, 1964.

Валенцова – *М. М. Валенцова.* Материалы к словарю полесской этнокультурной лексики: Астрономия. Метеорология. Время. – Восточнославянский этнолингвистический сборник: исследования и материалы. Москва: Индрик, 2001.

Васильков – *Я. В. Васильков.* Вой ветра (Вайю) в евразийском степном пространстве: Возвращение к гипотезе об индоиранских связях гоголевского Вия (К 100-летию В. И. Абаева). – Евразийское пространство: Звук и слово (Международная конференция 3–6 сентября 2000: Тезисы и материалы). Москва: Композитор, 2000.

Виноградова ДВЧ – *Л. Н. Виноградова.* Духи, вселяющиеся в человека. – Studia mythologica Slavica, Nr. 1. Ljubljana, 1998.

Виноградова МБФ – *Л. Н. Виноградова.* Материальные и бестелесные формы существования души. – Славянские этюды: сборник к юбилею С. М. Толстой. Москва: Индрик, 1999.

Власова – *М. Н. Власова.* Руссие суеверия. Санкт-Петербург: Азбука, 2000.

Гамкрелидзе, Иванов – *Т. В. Гамкрелидзе, Вяч. Вс. Иванов.* Индоевропейский язык и индоевропейцы: реконструкция и историко-типологический анализ праязыка и протокультуры. Издательство Тбилисского университета, 1984.

Гура – *А. В. Гура.* Символика животных в славянской народной традиции. Москва: Индрик, 1997.

Даль – *В. Даль.* Толковый словарь живого великорусского языка, т. I–IV. Москва, 1981–1982.

ДГРС – Древнегреческо-русский словарь. Составил И. Х. Дворецкий. Москва: Государственное издательство иностранных и национальных словарей, 1958.

Дукова – *У. Дукова*. Праслав. **čьrtъ* 'черт, злой дух' – герм. **skrat-* 'лесной дух, черт'. – Этимология 1982. Москва: Наука, 1985.

Дюмезиль ОЭМ – *Ж. Дюмезиль*. Осетинский эпос и мифология. Москва: Наука, 1976.

Дюмезиль СН – *Ж. Дюмезиль*. Скифы и нарты. Москва: Наука, 1990.

Забылин – Русский народ, его обычаи, обряды, предания и поэзия, собр. М. Забылиным. Москва, 1880, 1992.

Загадки – Загадки. Издание подготовила В. В. Митрофанова. Ленинград: Наука, 1968.

Зеленин – *Д. К. Зеленин*. Избранные труды: Очерки русской мифологии (Умершие неестественной смертью и русалки). Москва: Индрик, 1995.

ЗТ – Зороастрийские тексты: Суждения Духа разума (Дадестан-и меног-и храд); Сотворение основы (Бундахишн) и другие тексты. Издание подготовлено О. М. Чунаковой. Москва: Издательская фирма «Восточная литература» РАН, 1997.

Иванов ОП – *Вяч. Вс. Иванов*. Об одной параллели к гоголевскому Вию. – Труды по знаковым системам, т. V: Памяти Владимира Яковлевича Проппа. Тарту: Тартуский государственный университет, 1971.

Иванов ОТ – *Вяч. Вс. Иванов*. Об одном типе архаичных знаков искусства и пиктографии. – Ранние формы искусства. Москва, 1972.

Иванов, Топоров ИОС – *Вяч. Вс. Иванов, В. Н. Топоров*. Исследования в области славянских древностей. Москва: Наука, 1974.

Иванов, Топоров РМЖ – *Вяч. Вс. Иванов, В. Н. Топоров*. К реконструкции Мокоши как женского персонажа в славянской версии основного мифа. – Балто-славянские исследования 1982. Москва: Наука, 1983.

Казанскене – *В. П. Казанскене*. «Стоячая вода» и «смерть» в индоевропейской традиции. – Балто-славянские этнокультурные и археологические древности. Погребальный обряд: тезисы докладов. Москва, 1985.

Калоев – *Г. З. Калоев*. Нартский эпос осетин. – Нартский эпос: материалы совещания 19–20 октября 1956 г. Редакция: В. И. Абаев, Г. З. Калоев, В. И. Чечеров. Орджоникидзе: Северо-Осетинское книжное издательство, 1957.

Каралюнас – *С. Каралюнас*. К этимологии лит. *júodas* 'черный'. – Этимология 1975. Москва: Наука, 1977.

Кноблох – *И. Кноблох*. Kurd-Alægon и Volcānus. – Этимология 1972. Москва, 1974.
Консап – *В. Консап.* Таллинские флюгера. Таллин: Издательство „Ээсти раамат“, 1967.
Кочергина – *В. А. Кочергина.* Санскритско–русский словарь. Издание 3-е, исправленное и дополненное. Москва: Филология, 1996.
Курсите – *Я. Курсите.* Мать Лемминкейнена и следы культа матерей в балтийском и фино-угорском фольклоре. – Tautosakos darbai, t. XVII (XXIV). Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2002.
Левкиевская – *Е. Е. Левкиевская.* Мифы русского народа. Москва: Астрель–АСТ, 2002.
Матье – *М. Э. Матье.* Избранные труды по мифологии и идеологии Древнего Египта. Москва: Восточная литература, 1996.
Невская – *Л. Г. Невская* Балто-славянское причитание: реконструкция семантической структуры. – Исследования в области балто-славянской духовной культуры: Погребальный обряд. Москва: Наука, 1990.
МНМ I, II – Мифы народов мира: Энциклопедия в двух томах, т. I, II. Москва: Советская энциклопедия, 1980, 1982.
МПСК – Мифы, предания, сказки кетов. Москва: Восточная литература, 2001.
НК – Нарты: кабардинский эпос. Москва, 1957.
НО – Нарты: эпос осетинского народа. Москва, 1957.
Откупщиков – *Ю. В. Откупщиков.* Балто-славянская проблема (лексический материал и методы исследования). – Baltistica, XXIV (1). Vilnius: Mokslas, 1988.
Потапов – *Л. П. Потапов.* Алтайский шаманизм. Ленинград: Наука, 1991.
Потебня – *А. А. Потебня.* Символ и миф в народной культуре: Собрание трудов. Москва: Лабиринт, 2000.
Пропп – *В. Я. Пропп.* Собрание трудов: Морфология (волшебной) сказки [С. 5–111]. Историчечкие корни волшебной сказки [С. 112–436]. Москва: Лабиринт, 1998.
Рак – *И. В. Рак.* Мифы древнего и раннесредневекового Ирана. Санкт-Петербург–Москва, 1998.
Ригведа I–IV, IX–X – Ригведа. Издание подготовила Т. Я. Елизаренкова, мандалы I–IV, IX–X. Москва: Наука, 1989, 1999.
РФ – Русский фольклор: Хрестоматия. Составители: Т. В. Зуева, Б. П. Кирдан. Москва: Флинта-Наука, 2001.
СД I, II – Славянские древности: Этнолингвистический словарь в пяти томах. Под редакцией Н. И. Толстого, т. I, II. Москва: Международные отношения, 1995, 1999.

Судник – *Т. М. Судник.* Материалы к белор. *p'arún*, лит. *p'arkū́nas* в связи с архаичными представлениями. – Balcanica: Лингвистические исследования. Москва: Наука, 1979.

Тайлор – *Э. Б. Тайлор.* Первобытная культура. Москва: Издательство политической литературы, 1989.

Толстой – *Н. И. Толстой.* Из заметок по славянской демонологии: 1. Откуда дьяволы разные? – Материалы всесоюзного симпозиума по вторичным моделирующим системам I (5). Тарту: Тартуский государственный университет, 1974.

Топоров ВДБФ – *В. Н. Топоров.* К вопросу о древнейших балто-финоугорских контактах по материалам гидронимии. – Балто-славянские исследования 1988–1996. Москва: Индрик, 1997.

Топоров ГМ – *В. Н. Топоров. Vilnius, Wilno, Вильна*: город и миф. – Балто-славянские этноязыковые контакты. Москва: Наука, 1980.

Топоров КС – *В. Н. Топоров.* Конные состязания на похоронах. – Исследования в области балто-славянской духовной культуры: Погребальный обряд. Москва: Наука, 1990.

Топоров НТА – *В. Н. Топоров.* О некоторых теоретических аспектах этимологии. – Этимология 1984. Москва: Наука, 1986.

Топоров НЭС – *В. Н. Топоров.* Из наблюдений над этимологией слов мифологического характера. – Этимология 1967. Москва: Наука, 1969.

Топоров ПЯ: A-D – *В. Н. Топоров.* Прусский язык. Словарь: A–D. Москва: Наука, 1975.

Топоров СНАТ – *В. Н. Топоров.* О структуре некоторых архаических текстов, соотносимых с концепцией «Мирового дерева». – Труды по знаковым системам, т. V: Памяти Владимира Яковлевича Проппа. Тарту: Тартуский государственный университет, 1971.

Топоров ФБ – *В. Н. Топоров.* К фракийско-балтийским языковым параллелям II. – Балканский лингвистический сборник. Москва: Наука, 1977.

Топоров, Трубачев – *В. Н. Топоров, О. Н. Трубачев.* Лингвистический анализ гидронимов Верхнего Поднепровья. Москва: Издательство Академии наук СССР, 1962.

Трофимова – *М. К. Трофимова.* Два варианта гностического толкования. – Балканские древности: Балканские чтения – I. Москва, 1991.

Успенский – *Б. А. Успенский.* Филологические разыскания в области славянских древностей. (Реликты язычества в восточнославянском культе Николая Мирликийского). Москва, 1982.

Фасмер I–IV – *М. Фасмер.* Этимологический словарь русского языка. Перевод с немецкого и дополнения члена-корреспондента РАН О. Н. Трубачева, т. I–IV. Санкт-Петербург: Азбука, 1996.

Черных I, II – *П. Я. Черных.* Историко-этимологический словарь современного русского языка, т. I–II. Москва: Русский язык, 1999.

Элиаде СТНМ – *М. Элиаде.* Священные тексты народов мира. Москва: Крон-Пресс, 1998.

Элиаде Ш – *М. Элиаде.* Шаманизм: Архаические техники экстаза. Киев-Москва: София, 2000.

ЭС – Энциклопедия суеверий. Составители: Э. и М. А. Рэдфорд (английские суеверия); Е. Миненок (русские суеверия). Москва: Локид-Миф, 1998.

ЭССЯ VI – Этимологический словарь славянских языков: Праславянский лексический фонд. Под редакцией академика РАН О. Н. Трубачева, т. VI. Москва: Наука, 1979.

Dalykinė ir mitinių personažų rodyklė

Asmenvardžių rodyklė

Dainius Razauskas

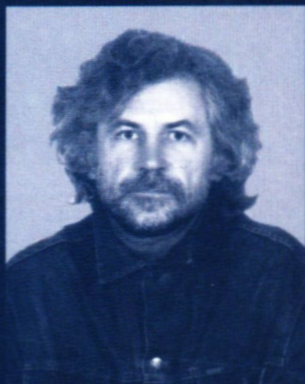
VĖJŪKAS

Viršelio dailininkas *Rokas Gelažius*

Maketavo *Marija Skirmantienė*

Išleido Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas,
Antakalnio g. 6, 10308 Vilnius

Spausdino UAB „Petro ofsetas“, Žalgirio g. 90, 09303 Vilnius

Osetinų tradicijoje esama demono, milžino vardu vájugas (*wæjug* arba *wæjyg*), kilusio iš jų protėvių skitų vėjo dievybės Vajuko (**Vayuka-*). Savo būdingais bruožais osetinų vajugas irgi nepaprastai primena vėją – „blogąjį“ vėją, vėjo demoną, gerai žinomą ir lietuvių tautosakoje. O minėtos skitų dievybės vardas **Vayuka-*, pasirodo, visiškai tiksliai atliepia tiek lietuviškam mažybiniam vėjo pavadinimui *vėjukas*, tiek vėjarodžio pavadinimui *vėjūkas*, kurie tad, galimas daiktas, tebemena seną atitinkamos lietuvių vėjo dievybės ar demono tikrinį vardą **Vėjū̃kas*. Šio lietuvių vėjo demono paveiklsą mums padeda atkurti ir tautosaka, ir istorijos šaltiniai, pirmiausia Mato Pretorijaus žinia apie lietuvių vėjo dievą Vėjopatį, ir lietuviški vėjarodžiai, kurių įprasti „angelai“, didelei nuostabai, gali būti visai ne bibliniai angelai, o labai panašiai įsivaizduota ir nuo seno vėjarodžiuose vaizduota lietuvių vėjo dievybė. Apie visa tai bei dar kai ką ir kalbama šioje knygoje, kartu aptariant lietuvių protėvių tiesioginius santykius su osetinų protėviais skitais.